

*Присвячується
100-річчю кафедри політичної економії
Національної металургійної академії України*

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

ПІДРУЧНИК

*За редакцією
докторів економічних наук,
професорів Задої А. О., Тарасевича В. М.*

*Затверджено
Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України
для студентів вищих навчальних закладів*

Київ
«Центр учбової літератури»
2012

УДК 339.9(075.8)
ББК 65.58я73
М 58

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України
(Лист № 1/11-4087 від 25.05.2011 р.)*

Рецензенти:

Одягайло Б. М. – доктор економічних наук, професор ВНЗ "Університет економіки та права "КРОК";

Петруня Ю. Є. – доктор економічних наук, професор, перший проректор Академії митної служби України, завідувач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності.

Білоцерківець В. В., Завгородня О. О., Лебедєва В. К. та ін.
М 58 Міжнародна економіка. Підручник./ За ред. А. О. Задой, В. М. Тарасевича – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 416 с.

ISBN 978-611-01-0328-2

У підручнику розглянуто зміст, середовище та еволюцію міжнародної економіки, основи її руху, форми та напрями розвитку міжнародних економічних відносин, проблеми економічної глобалізації та інтеграції.

Структура підручника складається з вступу та двадцяти двох розділів, в яких у логічній послідовності розкриваються етапи еволюції міжнародної економіки, її сучасний зміст та основні структурні характеристики, визначаються закономірності функціонування і розвитку окремих складових міжнародних економічних відносин й напрямки їх національного, між та наддержавного регулювання. Наголос робиться на основних поняттях, класифікаціях та моделях міжнародної економіки.

Для студентів вищих навчальних закладів, викладачів, державних службовців та підприємців.

УДК 339.9(075.8)
ББК 65.58я73

ISBN 978-611-01-0328-2

© Білоцерківець В. В., Завгородня О. О.,
Лебедєва В. К. та ін., 2012.
© Центр учбової літератури, 2012.

*Присвячується 100-річчю
кафедри політичної економії
Національної металургійної
академії України*

ПЕРЕДМОВА

В ХХІ сторіччі глобальні трансформації охоплюють всі сфери людської життєдіяльності: економічну, екологічну, політичну, соціальну, духовну. Їх піонером і рушійною силою небезпідставно вважається економіка. Саме інтернаціоналізація продуктивних сил, вихід за національні кордони людського та фінансового капіталу, торгівлі товарами та послугами, формування глобальних ринків справляють вирішальний вплив на політичні процеси, соціальну мобільність, міжкультурний діалог. У свою чергу демократизація суспільного життя, подолання дискримінації за національною, демографічною, статевою, майновою та іншими ознаками, вивільнення творчого потенціалу особистості, взаємозбагачення культур сприяють прискоренню світових економічних процесів, їх поширенню у всіх куточках Земної кулі.

Міжнародна економіка набуває ознак глобальної. Звісно, це не означає, що національні економіки йдуть в небуття. Навпаки, підвищується їх роль як ключових гравців на глобальному економічному полі. Конкуруючи з транснаціональними корпораціями, як новими глобальними економічними суб'єктами, національні економіки інтегруються в могутні регіональні угруповання, а національні держави утворюють міждержавні та наддержавні організації та інститути. В умовах економічної глобалізації «без кордонів» підвищується відповідальність національних держав за реалізацію ефективної економічної політики, яка б, з одного боку, забезпечувала реалізацію конкурентних переваг країни, використання позитивів глобалізації в національних інтересах, а з іншого, — запобігала її негативам і «провалам».

Світова економічна криза 2007–2010 років засвідчила особливу складність адаптації до глобальних процесів національних економік

нових незалежних держав, в тому числі й України. Процес самоідентифікації нашої молодой держави в глобальному просторі ще не завершився, триває й пошук достойного місця і ролі національної економіки України в міжнародній економіці. Українців не може задовольнити можливий статус їх країни як такої, що розвивається. Вони здатні відбудувати розвинуту країну з конкурентоспроможною соціально та екологічно орієнтованою ринковою економікою. Необхідною передумовою адекватних дій в цьому напрямку є опанування багатого доробку вчень, теорій і концепцій економічної глобалізації, міжнародної економіки, регіональних економічних угруповань, головних міжнародних економічних процесів і явищ та відкритої національної економіки. Саме ця проблематика є провідною у підручнику, який запропонований до уваги читачів.

Підручник складається зі вступу та двадцяти двох тем, в яких у відповідності з державними стандартами розглянуто зміст, середовище та еволюцію міжнародної економіки, основи, форми та напрямки розвитку міжнародних економічних відносин, проблеми економічної глобалізації та інтеграції. В логічній послідовності розкриваються етапи еволюції, сучасний зміст і основні структурні характеристики міжнародної економіки, визначаються особливості та закономірності окремих складових міжнародних економічних відносин (торгівля і науково-технологічний обмін, рух капіталу і людського капіталу, валютно-фінансові відносини), форми та інструменти їх регулювання в умовах глобалізації. Головну увагу приділено основним поняттям, класифікаційним характеристикам та сучасним моделям міжнародної економіки.

Авторами окремих глав є: доц., к.е.н. Білоцерківець В. В. — теми 6, 21 (у співавторстві); доц., к.е.н. Завгородня О. О. — теми 8, 10, 11; ст. викл., к.е.н. Золотарьова О. В. — теми 17 (у співавторстві), 21 (у співавторстві); доц., д.е.н. Лазебник Л. Л. — тема 20 (у співавторстві); доц., к.е.н. Лебедева В. К. — теми 12, 13, 17 (у співавторстві); доц., к.е.н. Летуча О. В. — теми 4 (у співавторстві), 7 (у співавторстві); доц., к.е.н. Леонідов І. Л. — теми 3, 5, 22 (у співавторстві); ст. викл. Литвинова О. М. — теми 19, 20 (у співавторстві); ст. викл. Магдич А. С. — теми 16 (у співавторстві), 17 (у співавторстві); проф., д.е.н. Мельник Л. Г. — теми 4 (у співавторстві), 7 (у співавторстві); ас. Перова (Амбражей) О. А. — вступ (у співавторстві), тема 1 (у співавторстві);

доц., к.е.н. Рябцева Н. В. — теми 2 (у співавторстві), 9, 18; доц., к.е.н. Сабадаш В. В. — теми 4 (у співавторстві), 7 (у співавторстві); проф., д.е.н. Тарасевич В. М. — передмова, вступ (у співавторстві), теми 1 (у співавторстві), 2 (у співавторстві); доц., к.е.н. Фаїзова О. Л. — теми 14, 15, 16 (у співавторстві); проф., д.е.н. Швець В. Я. — тема 22 (у співавторстві).

Авторський колектив із вдячністю прийме всі зауваження та пропозиції щодо вдосконалення змісту і форми подання навчального матеріалу.

ВСТУП

Основні питання для вивчення

1. *Еволюція міжнародної економіки як науки.*
2. *Об'єкт та предмет курсу. Загальна характеристика міжнародних економічних відносин.*
3. *Методи та функції міжнародної економіки як науки та навчального курсу.*

1. Еволюція міжнародної економіки як науки

Міжнародна економіка — це галузь фундаментальної економічної науки, що вивчає світове господарство як систему, його основні складові (регіональні об'єднання країн, світові ринки, міжнародні економічні організації тощо), а також міжнародні економічні процеси та явища.

В еволюції міжнародних економічних знань доцільно виділити **наступні етапи:**

I. Зародки міжнародно-економічної проблематики відображено у стародавніх описах торговельних угод між державами, у міфах, творах філософів і поетів.

II. Нагромадження окремих теоретичних ідей, теорій, концепцій і гіпотез у межах економії та хрематистики, політекономії, економікс. Ключові з них:

- меркантилістські концепції грошового та торговельного балансів;
- теорії абсолютних переваг А. Сміта та відносних переваг Д. Рікардо;
- теорія еквівалентного обміну К. Маркса;
- теорія співвідношення факторів виробництва Е. Хекшера та Б. Оліна.

III. Становлення і розвиток відносно *самостійного розділу міжнародних економічних знань* у структурі фундаментальної економічної науки: політекономії та економікс. Провідна проблематика:

- політекономія – соціально-економічні засади соціалістичної та капіталістичної суспільних систем, їх взаємодія та суперництво у світовому господарстві;
- економікс – функціональні аспекти міжнародної торгівлі, руху факторів виробництва і валютно-фінансових відносин.

IV. Виділення (в середині 20-го сторіччя) і *розвиток самостійної науки* – міжнародної економіки в творах провідних вчених, серед них Я. Бгахваті, О. Богомолів, П. Кругман, В. Леонт'єв, М. Портер, Ю. Пахомов, Т. Рибчинський, П. Самуельсон, Ю. Ширяєв та інші.

2. Об'єкт та предмет курсу.

Загальна характеристика міжнародних економічних відносин

Головний *об'єкт* курсу – міжнародна економіка як невід'ємна складова людського суспільства в цілому.

Об'єктами вивчення також виступають:

- крупні складові міжнародної економіки – регіональні об'єднання країн, міжнародні економічні організації, світовий ринок та ін.;
- міжнародні економічні процеси та явища – кризи, міграція, спекуляція на світових ринках та ін.

Предметом курсу є міжнародні економічні відносини, закони, закономірності, фактори, результати функціонування світового господарства та його головних складових частин в контексті еволюції людського суспільства.

Міжнародні економічні відносини (МЕВ) виникають у зв'язку з виходом економічної діяльності за кордони держав і утворюються у процесі взаємодії економічних суб'єктів різних країн з приводу привласнення засобів і результатів виробництва, а також організації міжнародних відтворювальних процесів.

Історично міжнародні економічні відносини є вторинними по відношенню до національних, але в сучасних умовах вони мають власну логіку розвитку і нерідко домінують над національними.

Об'єкти МЕВ: умови, процеси, фактори та результати міжнародної економіки.

Суб'єкти МЕВ: окремі держави, регіональні об'єднання держав, інтеграційні угруповання, міжнародні економічні організації, юридичні та фізичні особи.

МЕВ є дворівневими:

1) *міжнародні соціально-економічні відносини* — відносини власності, товарно-грошові, ринкові, планомірності, розподілу, споживання та ін.;

2) *міжнародні організаційно-економічні відносини* — складаються у процесі міжнародної концентрації, централізації, комбінування, спеціалізації та кооперації виробництва, а також у процесі реалізації форм організації міжнародного виробництва.

До головних **форм** МЕВ належать: міжнародна торгівля та науково-технологічний обмін, міжнародний рух людського капіталу, міжнародний рух капіталу, міжнародні валютно-фінансові відносини (рис. 1).

Міжнародні економічні відносини

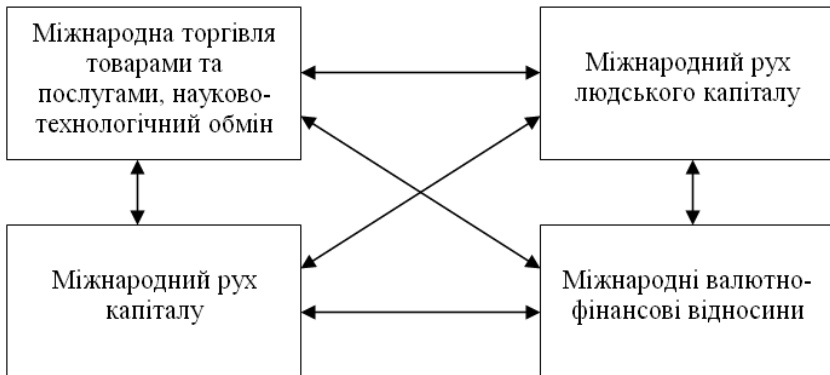

Рис. 1. Форми МЕВ.

3. Методи та функції міжнародної економіки як науки та навчального курсу

Міжнародна економіка як наука для дослідження використовує як запозичені з інших наук **методи**, так і має власні (табл. 1).

Таблиця 1

Методи міжнародної економіки¹

Запозичені з	економічної теорії	<ul style="list-style-type: none"> - діалектичний - метафізичний - наукової абстракції - діалектики загального, особливого та одиничного - генетичний, причинно-наслідковий - єдності історичного та логічного - аналізу та синтезу - індукції та дедукції
	мікроекономіки	<ul style="list-style-type: none"> - суб'єктивістський - рівноважного аналізу - статички та динаміки - оптимізації та граничного аналізу - економіко-математичний
	макроекономіки	<ul style="list-style-type: none"> - наукового агрегування - факторного та кількісного аналізу
Власні¹	Глобальний підхід – передбачає вивчення міжнародної економіки в контексті еволюції людського суспільства та природи	
	Компаративний підхід – полягає у всебічному порівнянні національних, регіональних та міжнародних економік і соціально-економічних процесів	

Міжнародна економіка як дисципліна, виконує такі **функції**:

1) *пізнавальну* – вивчення та пояснення міжнародних економічних процесів та явищ;

2) *методологічну* – міжнародна економіка, з одного боку, є фундаментом розвитку конкретних економічних дисциплін (міжнародні стратегії економічного розвитку, міжнародні фінанси, зовнішньоекономічна діяльність підприємства тощо), а з іншого – узагальнює та розвиває їх досягнення;

¹ Власні методи міжнародної економіки знаходяться у стадії становлення.

3) *ідеологічну* – міжнародна економіка впливає на формування світогляду та ідеологічних переваг людини;

4) *практичну* – розробка та реалізація ефективної зовнішньоекономічної політики держави.

Основні терміни і поняття

Міжнародна економіка, етапи еволюції міжнародних економічних знань, об'єкт і предмет курсу, міжнародні економічні відносини, рівні міжнародних економічних відносин, форми міжнародних економічних відносин, глобальний підхід до вивчення міжнародної економіки, функції міжнародної економіки.

Контрольні та дискусійні питання

1. Чи завжди міжнародна економіка була наукою?
2. Що вивчає міжнародна економіка?
3. Чому виникають міжнародні економічні відносини?

Назвіть різновиди міжнародних економічних відносин.

Чому міжнародна економіка використовує методи інших фундаментальних економічних наук?

Чим відрізняється пізнавальна функція міжнародної економіки від ідеологічної?

Вправа

Знайдіть єдино правильну відповідь.

1. Яке з нижченаведених визначень характеризує міжнародні економічні відносини:

а) стійкі економічні зв'язки на основі спільних намірів, закріплених в довгострокових економічних угодах;

б) найпростіші економічні зв'язки, що мають епізодичний характер, регулюються одноразовими угодами;

в) переплетіння економік країн, погодження державної політики у взаємних економічних відносинах і у відносинах з третіми країнами;

г) тісні економічні зв'язки кооперативного типу на основі спільних, раніше розроблених і погоджених намірів, закріплених у довгострокових економічних договорах і угодах;

д) вірно б і в;

е) всі відповіді є вірними.

2. З особливостей МЕВ на сучасному етапі вкажіть ту, що забезпечує їх регулювання на інтернаціональному рівні:

а) посилення взаємозв'язку між національними та інтернаціональними інтересами;

б) зміна соціально-економічної моделі світу;

в) активний вплив на МЕВ НТР;

г) глобалізація економіки.

3. Об'єктом вивчення міжнародної економіки як науки виступає:

а) мегарівень глобальної господарської системи;

б) мезорівень глобальної господарської системи;

в) мікрорівень глобальної господарської системи;

г) макрорівень глобальної господарської системи.

4. Предмет міжнародної економіки пов'язаний із:

а) вибором оптимального варіанту використання обмежених ресурсів мікрорівня міжнародної економіки;

б) вибором оптимального варіанту використання обмежених ресурсів мезорівня міжнародної економіки;

в) вибором оптимального варіанту використання обмежених ресурсів мегарівня міжнародної економіки;

г) вибором оптимального варіанту використання обмежених ресурсів макрорівня міжнародної економіки.

5. Міжнародні економічні відносини — це економічні зв'язки між:

а) країнами;

б) країнами і міжнародними організаціями;

в) міжнародними організаціями;

г) між усіма суб'єктами міжнародної економіки.

6. Яка із зазначених форм не відноситься до міжнародних економічних відносин:

- а) міжнародна торгівля;
- б) міжнародний рух капіталу;
- в) міжнародний рух робочої сили;
- г) міжнародний науково-технічний обмін;
- д) відноситься все зазначене.

7. Виділіть рівні міжнародних економічних відносин:

- а) соціально-економічні відносини;
- б) політико-правові відносини;
- в) організаційно-економічні відносини;
- г) вірно а, в;
- д) всі відповіді вірні.

Література до вступу

1. Анатомия глобальной экономики: учебное пособие / *О. Т. Богомолов*. — М.: ИКЦ «Академкнига», 2004. — С. 11–25.
2. Міжнародна економіка: Підручник / За ред. *В. М. Тарасевича* — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — С. 4–5.
3. *Соловйко К. С.* Міжнародна економіка: Навч. посібник. — К.: Кондор, 2008. — С. 9–24.

ТЕМА 1.

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА

Основні питання для вивчення

- ◇◇◇ 1.1. Сучасний світ і середовище міжнародної економіки.
- ◇◇◇ 1.2. Еволюція світового ринку та міжнародної економіки.
Зміст міжнародної економіки.
- ◇◇◇ 1.3. Структура міжнародної економіки.
- ◇◇◇ 1.4. Рух міжнародної економіки: форми, напрями, чинники.
Матеріальні основи розвитку міжнародної економіки.
- ◇◇◇ 1.5. Соціально-економічні основи розвитку міжнародної економіки.

1.1. Сучасний світ і середовище міжнародної економіки

Сучасний світ — це різноманітне, суперечливе та цілісне людське суспільство, ноосфера земної кулі.

Характерними **ознаками** сучасного світу є різноманітність та суперечливість його складових частин, з одного боку, і зростаюча єдність, взаємозалежність цих складових — з другого (рис. 1.1).

Різноманітність сучасного світу виражається у багатоманітності народів, незалежних держав, регіонів, об'єднань країн і громадян, що розрізняються за національними, географічними, політичними, ідеологічними, соціальними, економічними та іншими ознаками. Зростаюча різноманітність світу визначається тенденцією до диференціації форм, видів та проявів суспільного життя. Одна з важливих рис різноманітності світу — це виникнення нових незалежних держав і національних економік.

Наступна риса, яка характеризує сучасний світ — **суперечливість**. Вона визначається не тільки існуванням і взаємодією двох «полюсних» ознак (різноманітність і цілісність) та протилежних тенденцій

(диференціації, з одного боку, інтеграції та глобалізації — з другого), але й системою протиріч. Протиріччя виникають між державами, між угрупованнями держав, між національними економіками, між національною та міжнародною економікою, в міжнародних економічних відносинах та між сферами сучасного світу. Специфічним проявом цих протиріч в умовах домінування в міжнародній економіці розвинутих країн і особливо за обставин монополярності сучасного світу стало таке специфічне явище, як міжнародний тероризм.

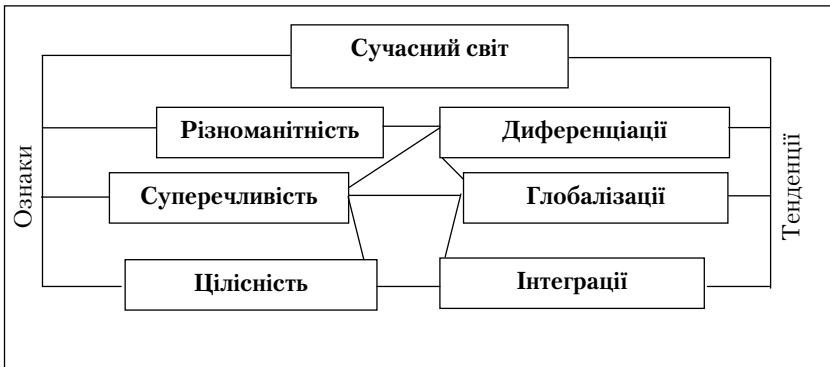

Рис. 1.1. Стійкі зв'язки між ознаками та тенденціями сучасного світу

Інша характерна риса сучасного світу — **цілісність**, яка проявляється у взаємозалежності та єдності різноманітних складових, рис та ознак сучасного світу. Ця цілісність обумовлена тенденцією *інтеграції* форм і видів суспільного життя. Вона проявляється у взаємопроникненні національних економік; розмиванні меж між різними соціальними прошарками населення; зближенні рівнів політичної культури; функціонуванні зростаючої кількості міждержавних та міжнародних економічних, політичних, соціальних та інших утворень.

Для сучасного цілісного світу характерною є тенденція *глобалізації* ноосферних процесів, яка виражається у коеволюції суспільства та природи; екологічних імперативах і межах соціально-економічного розвитку людства; нагромадженні глобальних проблем до рівня усвідомлення неможливості їх вирішення без спільних узгоджених

зусиль всього людства; становленні глобальної економіки та глобальної політики.

Якщо різноманітність світу породжує безліч інтересів, на основі яких і розгортаються суперечності, то взаємозв'язок його складових частин призводить до появи загального інтересу, який слугує єдності, що зростає, та пошуку шляхів подолання суперечностей сучасного світу. У свою чергу, розв'язання одних суперечностей зі зміцненням цілісності сучасного світу веде до появи нових і т.д.

Особливостями розвитку сучасного світу є кардинальні соціально-економічні зміни, прискорений розвиток продуктивних сил суспільства та зростаюча взаємозалежність держав світового співтовариства. Суспільний прогрес потребує налагодження конструктивної, творчої взаємодії держав і народів у масштабах усєї планети і створює для цього необхідні передумови. Забезпечення миру і соціального прогресу, як загальнолюдського інтересу, стає домінантою сучасної епохи.

Отже **сучасний світ є глобальною системою**, що складається з економічної, політичної, соціальної та духовної сфер, які підпорядковуються певним внутрішнім і зовнішнім закономірностям та впливають на зміст *міжнародної економіки* (рис. 1.2.).

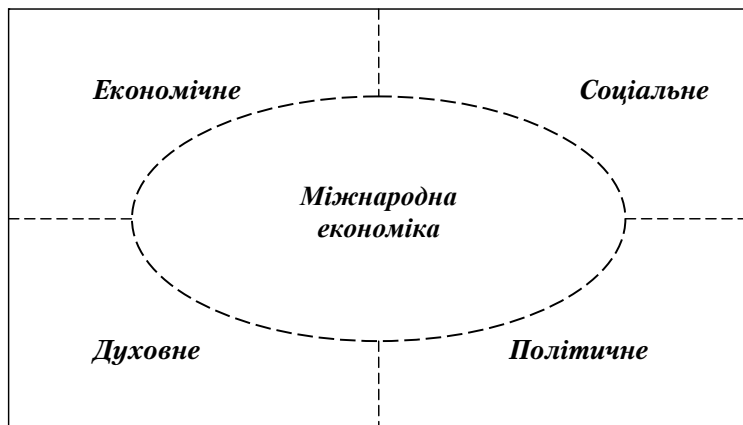

Рис. 1.2. Середовище міжнародної економіки

Економічне середовище міжнародної економіки об'єднує мега-, макро-, мезо- та мікрорівні. Міжнародні економічні відносини пов'язують їх у цілісну та суперечливу систему.

Мегарівень є адекватним міжнародній економіці як складній системі.

Макрорівень представлений відкритими економіками розвинутих країн; країн, що розвиваються, і країн з перехідною економікою. На відміну від закритої економіки, агенти *відкритої економіки* приймають участь у міжнародному обміні товарами та послугами, переміщенні грошей, капіталів та робочої сили між країнами. У відкритій економіці, крім внутрішніх, існують взаємопов'язані зовнішні потоки (рис.1.3.).

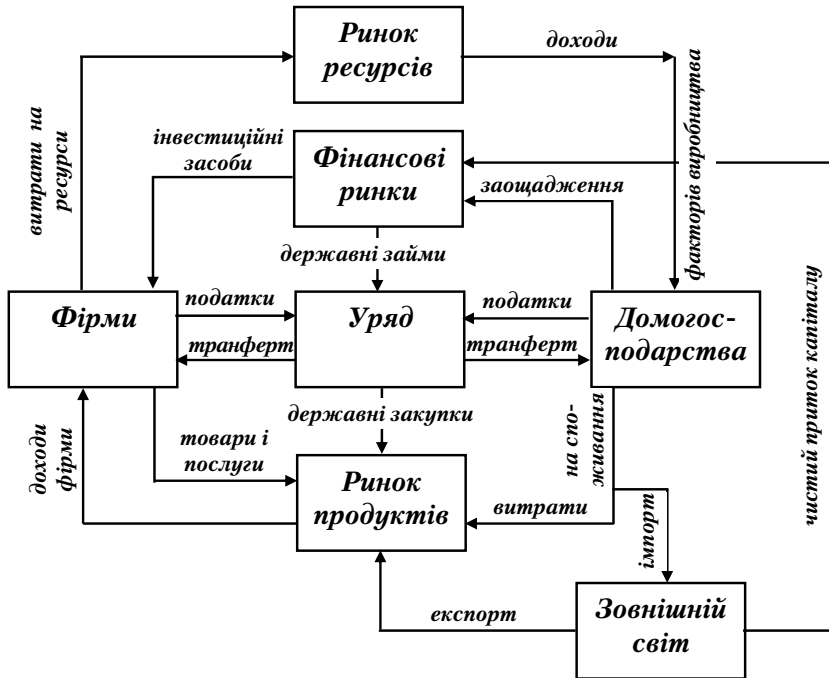

Рис. 1.3. Модель кругообігу ресурсів, продуктів і доходів у відкритій економіці

Модель економічного кругообігу відкритої економіки ілюструє існування поряд із *внутрішніми* (національними) економічними відносинами з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання благ *зовнішніх*, міжнародних економічних відносин. Отже *відкрита економіка* — це національна економіка (економіка країни), інтегрована у міжнародну економіку.

Мезорівень охоплює економічні зв'язки між регіонами, галузями та міжгалузевими комплексами окремих країн.

Мікрорівень представлений зовнішньоекономічною діяльністю фізичних та юридичних осіб. Важливим суб'єктом сучасних міжнародних економічних відносин стали транснаціональні корпорації (ТНК), які охоплюють своєю діяльністю всі рівні економічного середовища міжнародної економіки.

За *ступенем розвитку стосунків* між суб'єктами МЄВ виділяють:

1) *міжнародні економічні контакти* — найпростіші, одиничні, випадкові економічні зв'язки, що мають епізодичний характер і регулюються переважно разовими угодами. Такі зв'язки більш притаманні юридичним та фізичним особам;

2) *міжнародна економічна взаємодія*. Це добре відпрацьовані стійкі економічні зв'язки між суб'єктами міжнародної економіки, які базуються на міжнародних економічних угодах і договорах, укладених на тривалий період;

3) *міжнародне економічне співробітництво* — міцні й тривалі зв'язки кооперативного, партнерського типу, які мають у своїй основі спільні, наперед вироблені й узгоджені наміри, закріплені в довгострокових економічних договорах і угодах;

4) *міжнародна економічна інтеграція* виступає як вищий рівень розвитку міжнародних економічних відносин, який характеризується взаємопроникненням економік різних країн, проведенням узгодженої державної політики як у взаємних економічних відносинах, так і у відносинах з третіми країнами.

Кожний наступний рівень не являє собою щось протилежне до попереднього, а є його природним продовженням, містить у собі більшість його ознак.

Наступна складова функціонування та розвитку міжнародної економіки — **політична сфера** сучасного світу. До неї належать незалежні держави з притаманними їм формами правління (монархія, республіка),

політичними режимами (демократія, авторитаризм, тоталітаризм) та відповідними формами устрою (унітарна держава, федерація, конфедерація); різноманітні міждержавні та наддержавні утворення (наприклад, ООН, ЄС, СНД); політичні партії та міждержавні партійні утворення (наприклад, Соціалістичний Інтернаціонал); а також сучасний політичний процес, який втілює у собі політичну залученість (вибори, референдуми, переговори і т.д.); політичне функціонування (лобі, опозиція тощо); міжнародну політику та міжнародне право.

Через політичні причини кожна країна по відношенню до інших може застосовувати преференції, режими найбільшого сприяння, інтегруватися з ними. З іншого боку, можливе встановлення тарифних та нетарифних бар'єрів, ембарго, інших економічних санкцій. Розвиток міжнародної економіки багато в чому залежить від взаємної адаптивності політичних устроїв, зокрема, демократичних та недемократичних. Тому адекватна реалізація принципів міжнародної економіки можлива лише в стабільному політичному середовищі.

Соціальне середовище міжнародної економіки характеризується багатоманітністю взаємопов'язаних людських станів, прошарків і угруповань, а також інститутів громадянського суспільства за демографічними, расовими, національними, професійними, релігійними та іншими ознаками.

Узагальнено соціальну сферу можна звести до факторів, що впливають з поведінки людини, як біосоціальної істоти. Людська поведінка формується під суперечливим впливом фізіологічних та соціальних засад.

Фізіологічна поведінка людини визначається її природними, нейрофізіологічними особливостями. Основу такої поведінки складають відчуття голоду, смаку, запаху, звуку і його тембру, світла та його відтінків, спектру кольорів, дотику, холоду чи тепла. Переваги тих чи інших чуттєвих особливостей у великих групах людей (населення регіону, нації, народності) зумовлюють виникнення певних уподобань цих людей, що відповідно впливає на їхні потреби і в кінцевому випадку відбивається на їх зовнішньоекономічних відносинах.

Соціальна поведінка людини зумовлена її характером, що склався під впливом її соціального статусу протягом певного проміжку часу. Вона залежить від таких соціальних засад як стать, вік, сімейний стан, каста, раса, етнос, національність (задані характеристики); професія,

ідеологія, релігія (набуті характеристики). Поєднання таких засад у різні комбінації породжує різноманітність соціальних статусів людей та їх запитів.

Духовне середовище міжнародної економіки є складною системою форм суспільної свідомості, а саме: наукової, естетичної, етичної, моральної, релігійної; а також типів культур, традицій, генотипів різних народів та інститутів і організацій, що їх обслуговують.

Процес прискороного залучення України до загальноцивілізаційних процесів та структур охоплює всі сфери життя. В економічній сфері він спрямований на створення конкурентоспроможної соціально та екологічно орієнтованої ринкової економіки. Соціально-політичні критерії інтеграції України у світове господарство передбачають стабільність інституцій, які забезпечують демократію, верховенство закону, права людини, розповсюдження і укріплення гуманістичних та загальнолюдських цінностей, конструктивний громадянський консенсус різних політичних сил. Останні представлені багатьма партіями, що являють широкий спектр поглядів: від неолібералізму до демократичного соціалізму. Духовне середовище міжнародного розвитку України ґрунтується на величезному потенціалі емоційної, психологічної енергії, що вивільнилася внаслідок розбудови власної незалежної держави і спрямована на відродження нації як повноправного члена світової спільноти.

1.2. Еволюція світового ринку та міжнародної економіки.

Зміст міжнародної економіки

Історично світовий ринок, світова економіка, міжнародна економіка беруть походження в сфері міжнародної торгівлі (див. табл. 1.2). Стародавній Єгипет, Греція, Рим, Фінікія вели торгівлю як між собою, так і з чисельними містами Середземномор'я. Ці торговельні відносини носили міждержавний, внутрішньоконтинентальний характер. Розвиток суспільного поділу праці, товарного виробництва, ринку виводять зовнішню торгівлю за часів феодалізму на міжконтинентальний рівень. Великі географічні відкриття поєднали всі регіональні ринки єдиним ланцюжком, створили передумови для формування світового ринку товарів.

Етапи еволюції світового ринку та міжнародної економіки

Хронологічний період	Головні риси суспільного розвитку	Зміст етапів еволюції світового ринку та міжнародної економіки
Стародавній світ та середньовіччя	Домінування <i>натурального</i> господарства та <i>традиційного</i> суспільства.	Відбувається формування <i>внутрішнього ринку</i> , як форми господарського спілкування, за якою виробник самостійно продає товари усередині країни.
XV–XVI ст.	<i>Епоха великих географічних відкриттів</i> . Колоніальні захвати і створення перших колоніальних імперій (португальської та іспанської).	Прискорений розвиток міжнародної торгівлі непромисловими товарами: тканинами, прянощами, коштовностями, дорогоцінними металами і рабами. Формування <i>національного</i> та <i>міжнародного ринків</i> , які є відповідно внутрішнім ринком, частина якого орієнтується на іноземних покупців, та частиною національних ринків, що безпосередньо пов'язана із закордонними ринками. Світове господарство обмежене сферою застосування купецького та лихварського капіталу. <i>Формою існування та розвитку світового господарства цього періоду були переважно міжнародні торговельні відносини</i> .
Новий час. XVI–XVIII ст.	<i>Мануфактурне виробництво</i> . Епоха <i>первісного накопичення капіталу</i> . Становлення економічних систем, що відповідають моделі <i>«чистого» капіталізму</i> .	<i>Функціонування світового господарства виходить за межі сфери обігу, поширюючись на сферу виробництва</i> . Ускладнюється механізм світового господарства, з'являються нові форми МЕН, а саме: міжнародна торгівля промисловими товарами, торгівля послугами, вивіз капіталу, міграція робочої сили. Монополізація зовнішньої торгівлі. Виникнення і розвиток протекціоністської торговельної політики.

Продовження табл. 1.1

XIX — початок XX ст.	<p><i>Промисловий переворот.</i> Розвиток великого машинного виробництва та утвердження <i>індустріального суспільства.</i></p> <p>Колоніальна експансія і завершення територіального поділу світу колоніальними державами.</p>	<p>Завершення формування <i>світового ринку</i> як сфери стійких товарно-грошових відносин між країнами, заснованих на міжнародному поділі факторів виробництва.</p> <p>Початок формування <i>світової економіки</i>, як сукупності національних економік (господарств) і зв'язків між ними.</p> <p>Створення адекватної сучасному світовому господарству системи МЕВ. Домінуючою за темпами розвитку формою МЕВ стає <i>вивіз капіталу</i>, широкого розвитку набуває виробниче і науково-технічне співробітництво, діяльність міжнародних монополій.</p>
Новітній час. Початок XX ст. — кінець 50-років XX ст.	<p>Становлення в провідних індустріальних країнах <i>змішаної економіки.</i></p> <p>Територіальний перерозподіл світу.</p> <p>I і II світові війни.</p>	<p>Завершення формування <i>світової економіки</i>, як глобальної економічної системи.</p> <p>Антагоністичний характер її функціонування мав такі форми прояву: співіснування метрополій, залежних від них держав і колоній, перевага монокультурної спеціалізації у розвитку міжнародного поділу праці, нееквівалентний товарний обмін.</p> <p><i>Світова економіка поділяється на три складові: світове капіталістичне господарство, світове соціалістичне господарство, господарство країн «третього світу».</i></p>
Друга половина XX ст. — початок XXI ст.	<p>Сучасний етап НТР. <i>Початок постіндустріальної епохи.</i></p> <p>Розпад колоніальної системи.</p> <p>Розпад системи соціалізму.</p> <p><i>Глобалізація економіки та суспільного життя.</i></p>	<p>Ключовою рисою даного етапу стає розвиток <i>міжнародної економічної інтеграції.</i></p> <p>Формування <i>міжнародної економіки</i> як складної системи взаємопов'язаних національних економік, між — та наднаціональних економічних процесів та інститутів, що їх обслуговують.</p>

Світовий ринок — це сукупність національних ринків окремих країн, пов'язаних між собою міжнародним поділом праці (МПП) і товарообігом. Економічні основи розвитку світового ринку, які закладаються у сфері обігу, починають виявлятися вже на етапі створення внутрішнього ринку. Хоча капітал і зародився у сфері обігу, проте шлях до перемоги над традиційною земельною і дрібнотоварною власністю він почав прокладати з промисловості.

Формування світового ринку безпосередньо пов'язане зі стадіями промислового розвитку провідних країн: 1) підприємницька проста кооперація (від зародження підприємництва в промисловості й приблизно до середини XVI ст.); 2) мануфактурне виробництво (XVI–XVIII ст.); 3) велике машинне виробництво (XVIII–XX ст.). На відміну від ремесла та мануфактури машинна індустрія дає можливість налагодити постійне і масове виробництво товарів для продажу на національних і світовому ринках, створюючи основу для розвитку регулярного міжнародного товарообігу.

Світовому ринку притаманні певні *специфічні ознаки*:

1. Ємність світового ринку є меншою, ніж сумарна ємність національних ринків. Деякі товари, що залучені до товарообігу на національному ринку, не виходять на світовий. Це пов'язано із специфікою національної формули споживання (екзотичні страви, види одягу, предмети побуту), видів діяльності (ремонт взуття) тощо. І навпаки, на світовий ринок виходять найбільш конкурентоздатні товари.

2. На механізм світового ринку значний вплив справляє зовнішньоекономічна політика держави. Наприклад, на шляху іноземних товарів держава може встановлювати різноманітні бар'єри, а в межах національного ринку, навпаки, — створювати умови для вільної конкуренції.

3. На світовому ринку формуються світові ціни, які є відмінними від національних. Національні валюти провідних країн виконують функцію світових грошей.

Паралельно еволюції світового ринку виникають і розвиваються відповідні форми МЄВ. Якщо для доіндустріальних етапів розвитку світового господарства домінуючою і за обсягом, і за темпами розвитку була міжнародна торгівля, то обличчя індустріальної епохи представлене домінуванням за темпами розвитку вивозу капіталу, а також виробничим співробітництвом. Фактори, що зумовили розвиток

сучасного світового ринку, виводять на перший план системи МЕВ міжнародну економічну інтеграцію, яка стає ключовою ознакою світового господарства на зламі II–III тисячоліть. Відповідно світове господарство здобуває принципово нову якість *міжнародної, глобальної економіки*.

Міжнародна економіка — це планетарний відтворювальний комплекс, **складна система** взаємопов'язаних національних економік, між — та наднаціональних економічних процесів та інститутів, що їх обслуговують.

Головні **ознаки** міжнародної економіки:

1. Розвинуті сфери міжнародної торгівлі та міжнародного руху факторів виробництва. Темпи зростання обсягів міжнародної торгівлі та капіталізації світового фінансового ринку перевищують темпи зростання світового ВВП.

2. Швидкий розвиток міжнародного виробництва, в першу чергу в межах ТНК. За мобільністю, здатністю до трансформації зв'язків та організаційних структур, швидкістю реакції на імпульси НТР вони набагато переважають національні або регіональні форми господарських утворень. На відміну від них, ТНК не прив'язані до території тієї чи іншої країни, а отже здатні поєднувати фактори виробництва різної державної належності й опанувати ринки у будь-якій частині світу.

3. Розширення самостійної міжнародної валютно-фінансової сфери, яка не пов'язана з обслуговуванням міжнародного руху товарів і факторів виробництва.

4. Розгалужена система міжнаціональних і наднаціональних, міждержавних і наддержавних, а також громадянських утворень і механізмів регулювання економіки. Наприклад, ЄС, НАФТА, АСЕАН, численні економічні організації та установи ООН тощо.

5. Домінування принципів відкритої економіки в економічній політиці держав. Мова йде, перш за все, про активну інтеграцію національної економіки у міжнародну економіку, світовий ринок, а також обґрунтовану доступність внутрішнього ринку для імпорту іноземного капіталу, товарів, технологій, інформації, робочої сили.

1. 3. Структура міжнародної економіки

Структуризація міжнародної економіки можлива за багатьма **критеріями**. Головні з них — *рівень розвитку національних економік; форми міжнародних економічних відносин та їх регулювання; регіональні інтеграційні угруповання; об'єкти світового ринку.*

1. Рівень розвитку національних економік визначається:

- обсягом ВВП на душу населення;
- ефективністю факторів виробництва;
- станом наукових досліджень і наукових досягнень;
- демографічною ситуацією, наявністю кваліфікованих кадрів;
- рівнем доходів і рівнем споживання населення;
- часткою та характером взаємодії економічних укладів, механізмів ринкового саморегулювання, державного й громадянського регулювання економіки;
- ступенем інтегрованості національних економік у міжнародну економіку.

За рівнем розвитку національної економіки універсальним є поділ країн на *розвинуті країни або промислово розвинуті країни, країни з перехідною економікою та країни, що розвиваються* (рис. 1.4). Докладніше про національні економіки зазначених країн йтиметься в темі 2.

Рис. 1.4. Структура міжнародної економіки за рівнем економічного розвитку країн

2. Наступний критерій структуризації міжнародної економіки – **форми міжнародних економічних відносин та їх регулювання.**

Ускладнення міжнародного економічного життя закономірно зумовлює об'єктивну необхідність регулювання міжнародних економічних відносин. Головним суб'єктом такого регулювання є держава (табл. 1.2). Пов'язані з цим проблеми та шляхи їх вирішення більш докладно розглядатимуться в наступних темах.

Таблиця 1.2

Форми регулювання міжнародних економічних відносин

Міжнародне регулювання та нагляд	Економічні		Фінансові
	Міжнародні організації		
Форми МЕВ	Міжнародна торгівля	Міжнародний рух факторів виробництва	Міжнародні валютно-фінансові відносини
Державне регулювання	Регулювання зовнішньої торгівлі	Регулювання руху факторів виробництва	Валютне, банківське та фіскальне регулювання
	Мікроекономічна політика		Макроекономічна політика
Базові поняття	Світове господарство		
	Світовий ринок		
	Міжнародний поділ праці		

Джерело: Киреев А. П. Международная экономика. В 2-х частях. Ч. 1. Уч. пособие. – М.: Международные отношения, 1997. – С. 40.

3. Певна структуризація міжнародної економіки можлива за критерієм належності країн до **регіональних інтеграційних угруповань.**

Важливими передумовами економічної інтеграції країн є спільність економічних інтересів, компліментарність національних господарських механізмів, достатній рівень індустріального розвитку, а також територіально-географічна близькість. З огляду на зазначене найбільш сталими та впливовими є наступні регіональні інтеграційні угруповання: а) європейське – ЄС; б) євразійське – СНД; в) північно-американське – НАФТА; г) південно-східно-азійське – АСЕАН.

4. За характером **економічних об'єктів ринкових відносин** в міжнародній економіці виділяють наступні складові **світового ринку**: ринок товарів та послуг; ринок робочої сили; ринок капіталів; валютний ринок; ринок цінних паперів.

Сукупність організаційно-правових форм, що обслуговують світовий ринок та забезпечують нормальний режим його функціонування, складає **світову інфраструктуру**. До її складу входять водна, повітряна, залізнична та автомобільна транспортна системи; енергосистема; мережа інформаційних комунікацій (супутникова, космічна, Інтернет); міжнародна система національного рахівництва; уніфіковані міжнародні стандарти тощо.

1.4. Рух міжнародної економіки: форми, напрямки, чинники. Матеріальні основи розвитку міжнародної економіки

Процес утворення **міжнародної економіки** як цілісної системи ще не завершився і займатиме тривалий проміжок часу. Тому у її визначенні значною мірою підкреслюється не стільки завершеність процесу, скільки його спрямованість і рух, який має визначені форми і напрямки.

Важливою **формою руху** міжнародної економіки є **функціонування**, яке виражається у стаціонарній взаємодії змістовних складових і якісних параметрів міжнародної економіки.

Розвиток (прогрес) міжнародної економіки виступає як незворотна закономірна зміна змістовних складових та якісних параметрів міжнародної економіки в напрямку їх покращення та удосконалення. Протилежним цьому напрямку є **регрес**, який проявляється у погіршенні й занепаді змістовних складових і якісних параметрів міжнародної економіки.

Важливою детермінантою **розвитку** міжнародної економіки є новітні ресурси, що модифікують організаційно-господарські способи функціонування економік різних країн. Глибинною основою даного процесу виступають зміни у власності на засоби виробництва та глобалізація економічних процесів. Відбувається поступове структурне зближення національних господарств за найважливішими загально-економічними пропорціями, адаптуються їхні галузеві та міжгалузеві

структури. Водночас залишається доволі виразним поділ країн світу на центр та периферію.

Особливими формами руху міжнародної економіки є *відхилення від загальноцивілізаційного вектора (тренда) еволюції та «тупиковий» рух* (безперспективний, що не має майбутнього) окремих складових і якісних параметрів міжнародної економіки.

Серед основних чинників розвитку міжнародної економіки слід виділити:

- *матеріальні*, які представлені інтернаціоналізацією виробництва, міжнародним поділом факторів виробництва та усупільненням виробництва;
- *соціально-економічні*, які виступають у формі міжнародних економічних відносин та загальних економічних законів;
- *неекономічні*, які детермінуються законами та закономірностями руху політичної, соціальної та духовної сфер сучасного світу;
- *природно — екологічні*, які детермінуються законами та закономірностями руху навколишнього середовища;
- *ступінь адекватності* економічної політики об'єктивному стану міжнародної економіки та її середовища.

З огляду на особливості форм і напрямів руху міжнародної економіки необхідно розглянемо докладніше основні чинники розвитку міжнародної економіки.

Важливими **матеріальними основами розвитку** міжнародної економіки виступають *інтернаціоналізація виробництва, міжнародний поділ праці та усупільнення виробництва*.

Інтернаціоналізація виробництва (від лат. *inter* — між та *patrio* — нація) — *об'єктивний історичний процес виникнення та поглиблення взаємозв'язків та взаємозалежності між національними господарствами різних країн*, що обумовлений розвитком міжнародної спеціалізації та поділу праці. Інтернаціоналізація виробництва виражає специфічну форму усупільнення виробництва у світовому масштабі та охоплює продуктивні сили і виробничі відносини, проявляється у всіх сферах: виробництві, розподілі, обміні та споживанні. Інтернаціоналізація виробництва складає об'єктивну основу розвитку всіх форм МЕВ.

Інтернаціоналізація виробництва почалася за доби великої машинної індустрії. Вона означає *вихід продуктивних сил за національні*

кордони, їх взаємодію й формування міжнародних продуктивних сил, які використовуються людством або окремими країнами (їх групами) спільно, незалежно від їх соціально-економічного та політичного устрою. Інтернаціоналізація охоплює практично всі країни світу, галузі та види діяльності. Це означає, що реальністю є **закон інтернаціоналізації виробництва**, який детермінує поглиблення та розширення, перш за все, соціально-економічних та організаційно-економічних зв'язків національних економік.

Саме завдяки інтернаціоналізації здійснюються головні умови збалансованого економічного розвитку. Вузькість внутрішніх ринків, нестача сировини, палива, засобів виробництва компенсуються широкою участю країн у світогосподарських процесах. Інтернаціоналізація об'єднує структурні елементи міжнародної економіки в єдине ціле. З поглибленням процесу інтернаціоналізації виробництва посилюється єдність міжнародної економіки, зростає її органічна цілісність. Інтернаціоналізація виробництва сприяє підвищенню ефективності виробництва в окремих країнах, прискореному розвитку науки і техніки, підвищенню життєвого рівня населення.

Сучасними **тенденціями та характерними рисами** інтернаціоналізації виробництва є:

- зростання кількості галузей, виробництв та видів економічної діяльності, які розраховані на інтернаціональне використання і споживання їх продукції;
- поглиблення міжнародного характеру не тільки загального та часткового, але й одиничного поділу праці;
- домінуючий розвиток міжнародного кооперування виробництва у формі заздалегідь узгодженого постачання товарів та послуг;
- інтернаціоналізація руху людського капіталу;
- розвиток розгалуженої світової інфраструктури.

Інтернаціоналізація виробництва є економічною формою розвитку міжнародного поділу праці та міжнародного усупільнення виробництва. Передумови міжнародного поділу праці (МПП) формуються в процесі суспільного поділу праці за родом діяльності і його простої диференціації.

Сучасні продуктивні сили потребують такого поділу праці, який робить економічно неефективним або навіть просто неможливим забезпечення виробничих та інших потреб кожної окремої країни лише

за рахунок її власних сил. Участь у міжнародному поділі праці стає передумовою нормального розвитку виробництва.

Міжнародний поділ праці — це вищий ступінь розвитку суспільного територіального поділу праці між країнами. Він спирається на стійку, економічно вигідну спеціалізацію виробництва окремих країн на тих чи інших видах продукції і веде до взаємного обміну результатами виробництва між ними в певних кількісних та якісних співвідношеннях.

Характерні ознаки МПП:

1. *Специфіка сфери діяльності.* МПП виражає структуру міжнародної економіки, відносини між двома або більше національними економіками. Суб'єктами МПП виступають підприємства різної національної приналежності.

2. *Своєрідність шляхів впливу на структуру національної економіки.* Якісні зміни внутрішнього поділу праці в країні (ВПП), що відбуваються під впливом НТП, *прямо* змінюють структуру народногосподарського комплексу. Участь країни у МПП впливає на перебудову народногосподарської структури *опосередковано*, шляхом пристосування національної економіки до потреб інших країн, учасниць МПП. Участь у МПП дає можливість країні сконцентрувати свої зусилля на виробництві тих товарів, для яких у неї існують якнайкращі абсолютні та відносні умови, переваги, розширити виробництво цих товарів до масштабів, достатніх для задоволення як власних потреб, так і потреб країн-партнерів шляхом експорту. Водночас участь у МПП дозволяє країні відмовитися від виробництва товарів, де ці переваги мінімальні, забезпечити їх споживання шляхом імпорту.

3. *Відмінності обсягів повноважень суб'єктів МПП.* Насамперед йдеться про значне зростання економічної ролі держави як суб'єкта МПП. Держава не тільки здійснює самостійні економічні акції на міжнародних ринках, але й опосередковує зовнішньоекономічні зв'язки національних товаровиробників шляхом зовнішньоекономічної політики. Більш того, держава може впливати не тільки на поведінку національних товаровиробників, а й усіх учасників МПП. Водночас вплив держави на міжнародні процеси обмежений міждержавними угодами та нормами міжнародного права.

4. *Масштабність.* Номенклатура товарів, що обмінюються у межах МПП, є більш вузькою, ніж у межах ВПП, у тому числі і за причинами специфіки національної формули споживання. Підтвердженням

цьому є той факт, що обсяг міжнародного товарообігу на рубежі ХХ–ХІ ст. значно менший сумарного ВВП всіх країн світу.

На формування міжнародного поділу праці й ступінь залучення до нього окремих країн (груп країн) впливають наступні **фактори**:

- *природно-географічні* – відмінності у кліматичних умовах, території, чисельності населення, економіко-географічному положенні, наявності природних ресурсів, моря чи виходу до моря, великих річок чи озер тощо;
- *соціально-економічні* – стан людського капіталу, науково-технічний прогрес; технологічна структура економіки; продуктивність факторів виробництва; ступінь соціальної диференціації; особливості історичного розвитку, виробничих і зовнішньоекономічних традицій; соціально-економічні форми національного виробництва і зовнішньоекономічних зв'язків; ступінь монополізації виробництва та ринків; розвиток нецінових форм конкуренції тощо;
- *духовні* – національні традиції, релігійна ситуація, тип культури, ідеологія тощо.

Певний, а іноді й вирішальний вплив на міжнародний поділ праці справляють також *політичні фактори*, серед яких виділяють правовий режим економічної діяльності, ступінь демократизації суспільства, рівень державного суверенітету, міжнародні позиції в ООН та на світовій арені в цілому, співвідношення політичних сил у країні, характер і ступінь впливу державних інститутів на економічні процеси, геополітичні інтереси та зміни політичної карти світу, єдність цілей соціально-економічного розвитку тощо.

У залежності від *рівня реалізації* МПП виділяють внутрішньогалузеву, міжгалузеву, міжродову та народногосподарську форми МПП.

Внутрішньогалузева форма МПП виражає концентрацію зусиль підприємств різних країн, які належать до однієї галузі національної економіки, на виробництво певних предметів, в тому числі деталей, агрегатів, вузлів та взаємний обмін цими предметами.

Існують *різновиди внутрішньогалузевого МПП*:

МПП, що оснований на *частковій предметній спеціалізації*, коли та чи інша країна концентрує свої зусилля на виробництві лише одного виду продукції з усієї номенклатури;

МПП, що базується на *багатовидовій предметній спеціалізації*, коли країна-учасник виробляє декілька видів даного предмету;

МПП, оснований на *універсальній предметній спеціалізації*, коли країна-учасник спеціалізується на виробництві усієї номенклатури продукції даної галузі.

Внутрішньогалузева форма МПП характеризується поділом праці поміж різними галузями одного роду виробництва (до останніх належать промисловість, сільське господарство, транспорт, зв'язок, будівництво, торгівля). За кількістю учасників має місце дво- або багатосторонній внутрішньогалузевий МПП.

Міжродова форма МПП характеризується поділом праці поміж різними родами виробництва. Навіть якщо спеціалізація та обмін мають місце між певною галуззю промисловості, наприклад, автомобілебудуванням, та одним підрозділом сільського господарств наприклад, рослинництвом, йдеться про міжродовий МПП, бо галузі належать до різних родів виробництва.

Народногосподарська форма МПП характеризується розподілом економічної діяльності між країнами у масштабі їх національних економік, концентрацією зусиль окремих країн на виробництві певної товарної частини ВВП, що призначена для продажу на міжнародних ринках.

Однією з головних матеріальних основ розвитку міжнародної економіки є *усуспільнення виробництва*, як чинник і наслідок міжнародного поділу праці та інтернаціоналізації виробництва. **Усуспільнення виробництва** — це поєднання багатьох уособлених національних виробничих процесів у єдиний міжнародний виробничий процес. Головною формою усуспільнення виробництва є *міжнародне економічне співробітництво*.

Міжнародне виробниче співробітництво — це система економічних відносин між державами, фізичними та юридичними особами різних країн з приводу здійснення відтворювального процесу на макро- і мікрорівні. В сучасних умовах його провідною формою є *міжнародне виробництво*.

У навчальній і науковій літературі існує декілька *точок зору* на сутність міжнародного виробництва. Головні з них базуються на таких основних принципах:

- міжнародне виробництво охоплює весь кругообіг промислового капіталу, що оперує в міжнародній економіці;

- до міжнародного виробництва доцільно віднести тільки ті процеси у сфері виробництва, коли підприємства різних країн включені до єдиного технологічного ланцюга виготовлення кінцевої продукції;
- міжнародне виробництво має місце тільки тоді, коли за національні кордони виходить виробниче кооперування, засноване на одиничному поділі праці.

Важливими формами міжнародного виробничого співробітництва виступають: спільне координування виробництва і реалізації продукції на основі спеціалізації та кооперування; промислове співробітництво у формі міжнародної торгівлі; науково-технічне співробітництво; спільне підприємництво; діяльність міжнародних корпорацій; вільні економічні зони.

У сфері міжнародного виробництва найвиразніше проявляється роль транснаціональних корпорацій (ТНК), спільних підприємств, вільних економічних (експортних) зон тощо. У цілому на вказані форми міжнародного виробництва в сучасних умовах припадає від 30% до 50% матеріального, фінансового й технологічного обороту міжнародної економіки.

Зокрема, транснаціональні корпорації контролюють половину світової торгівлі готовими виробами, велику частку торгівлі послугами, 80 % посівних площ, що спеціалізовані на експорті сільськогосподарської сировини. Загальний обсяг продажів ТНК та їхніх зарубіжних філій значно перевищує загальносвітовий експорт.

ТНК виступає однією з провідних форм міжнародних корпорацій. Міжнародні корпорації — це великі виробничі об'єднання, тобто об'єднання промислових, торговельних, транспортних або банківських фірм, діяльність яких виходить далеко за межі країн базування і забезпечує їм найсприятливіші позиції у виробництві. Згідно класифікації ООН на рубежі XX–XI ст. до міжнародних корпорацій відносять лише великі фірми з річним оборотом більше 2-х млрд. дол. (більше 4-х млрд. дол. — для фінансових корпорацій); що мають філії і дочірні компанії не менш, ніж у 6 країнах світу; значну частку продаж, що здійснюються за межами країни базування; а також відповідну частку закордонних активів у їх загальній структурі. Виділяють три групи міжнародних корпорацій: ТНК, багатонаціональні корпорації, міжнародні корпоративні союзи. Домінуючою формою висту-

пають ТНК — національні монополії із закордонними активами та правом власності і контролю над діяльністю всієї корпорації, в тому числі її закордонних філій.

Головними *мотивами* міжнародної експансії ТНК є, по-перше, значне розширення ринку шляхом розвитку горизонтальної та вертикальної інтеграції. По-друге, суттєве зниження витрат виробництва за рахунок зростання його масштабів і залучення дешевої сировини та робочої сили. По-третє, контроль над технологічними трансферами, значення яких в сучасних умовах зростає. Таким чином, ТНК виступає головним суб'єктом міжнародного виробництва.

Винятково сприятливі умови для розвитку міжнародного виробництва створюються у вільних економічних зонах. *Вільні економічні зони* — це частина національного економічного простору, анклав, де використовується певна система пільг, яка не застосовується на інших територіях держави. Розрізняють безмитні зони або зони вільної торгівлі, експортні промислові зони, парки технологічного розвитку, зони страхових і банківських послуг (*off shore*), імпортно-промислові зони. В міжнародній економіці існує майже 3 тис. вільних економічних зон, які обслуговують понад 10% обсягів міжнародної торгівлі.

Основними *формами міжнародного поділу праці* є міжнародна спеціалізація та кооперування виробництва.

Міжнародна спеціалізація виробництва виражається у диференціації національних виробництв, концентрації їх зусиль на виробництві товарів та послуг у відповідності до абсолютних і відносних переваг країни з метою задоволення потреб суспільства у глобальному масштабі. Тобто суб'єкти національної економіки, приймаючи участь в міжнародному виробництві, випускають певні товари, які створені робітниками конкретних професій на підприємствах, що розташовані на певних територіях. Міжнародна спеціалізація виробництва існує у *трьох формах*: предметній, професійній та територіальній.

До основних видів *предметної* міжнародної спеціалізації виробництва відносять спеціалізацію виробництва *готової продукції*; *подетальну* (виробництво та обмін між підприємствами частинами, компонентами продуктів) та *технологічну* або постадійну спеціалізацію (поділ єдиного технологічного процесу на окремі стадії між підприємствами різних країн).

Домінуючим видом предметної спеціалізації у сучасному світовому господарстві є спеціалізація виробництва *готової продукції*. За

існуючими прогнозами ця тенденція розвитку МПП буде мати місце і в майбутньому. Відносно новою і якісно вищою модифікацією міжнародної спеціалізації виробництва готової продукції виступає спеціалізація по створенню комплектного устаткування та систем машин, що забезпечують повну механізацію та автоматизацію виробничих процесів при спорудженні промислових об'єктів „під ключ».

Невід'ємним від спеціалізації виробництва є міжнародне кооперування виробництва, яке проявляється в узгодженні та об'єднанні спеціалізованих виробничих процесів суб'єктами різних національних економік для виготовлення кінцевої продукції. Міжнародне виробниче кооперування, як форма МПП, зберігає обидві його характерні риси: спеціалізацію (кооперанти на договірній основі розмежовують поміж собою виробничі обов'язки щодо спільного створення узгодженої продукції) та обмін (за умови збереження кооперантами своєї господарської самостійності).

Міжнародне виробниче кооперування являє собою історично обумовлену, вищу форму розвитку кооперації. Водночас, будучи відносно самостійним розвиненим економічним феноменом, міжнародне виробниче кооперування характеризується власними специфічними рисами:

1. Виробничі зв'язки здійснюються поміж *різними власниками* (на відміну від таких складних видів кооперації, як фірми, промислові об'єднання, ТНК, де мають місце виробничі зв'язки у межах однієї форми власності). Обмін поставками здійснюється через товарний обмін, що потребує зміни власників і відповідних правових відносин.

2. *Заздалегідь договірний характер*, тобто кооперанти у юридичному порядку розмежовують виробничу спеціалізацію.

3. Зазвичай міжнародне виробниче кооперування носить *комплексний характер*, охоплюючи всі стадії відтворювального процесу, в тому числі і науково-дослідницьку діяльність, до- та післяпродажне обслуговування тощо.

Взаємопов'язаність міжнародної спеціалізації і кооперування виробництва забезпечує єдність світового виробничого процесу на всіх його стадіях відповідно до рівня розвитку продуктивних сил і характеру економічних відносин.

Виробниче кооперування, як певна система відносин, характеризується *сферою реалізації, галуззю діяльності та методами співпраці*. Основними *сферами міжнародного кооперування* є:

1) виробничо-технологічна співпраця, що включає передання ліцензій та прав власності, розробку та узгодження виробничої документації, технологічних процесів, технічного рівня і якості продукції та послуг, удосконалення менеджменту, стандартизацію, уніфікацію, сертифікацію, розподіл виробничих програм;

2) торговельно-економічні процеси, пов'язані з реалізацією продукції;

3) післяпродажне обслуговування техніки.

Методи міжнародного кооперування виробництва:

– *підрядний метод* або підрядне кооперування передбачає угоду між підприємствами різної національної приналежності відносно спеціалізації. Цей метод має поширення у промисловості та будівництві;

– *взаємна часткова спеціалізація* означає часткову спеціалізацію кооперантів на виготовленні кожним з них специфічної проміжної продукції, вузлів, агрегатів на основі використання індивідуальних ресурсів і наступну їх поставку один одному для виготовлення власного кінцевого продукту. Цей метод поширений між фірмами, які за характером своєї діяльності знаходяться у прямій двосторонній виробничій залежності;

– реалізація фірмами різної національної приналежності *спільної програми* створення кожною з них власного кінцевого продукту або єдиного продукту (від науково-технічного проектування до післяпродажного обслуговування);

– *спільне будівництво промислових об'єктів*;

– *створення спільних підприємств*.

1.5. Соціально-економічні основи розвитку міжнародної економіки

Існування і розвиток міжнародної економіки підпорядковані певним **загальним законам і закономірностям**.

Так у *законі відповідності міжнародних економічних відносин рівню та характеру інтернаціональних продуктивних сил* виражається причинна взаємозалежність розвитку інтернаціональних продуктивних сил і міжнародних виробничих відносин, в тому числі соціально-економічних і організаційно-економічних відносин.

Розширення сфери економічної діяльності за межі країн, розвиток міжнародного поділу праці, зростання взаємозалежності національних економік є формами прояву дії *закону інтернаціоналізації виробництва*.

Основою еквівалентного обміну є інтернаціональна вартість, яка формується як середньосвітова величина в результаті конкурентної боротьби між суб'єктами світових ринкових відносин. Згідно із *законом інтернаціональної вартості*, національні витрати суспільно необхідної праці країн, що експортують на світовий ринок найбільшу кількість певної продукції, формують інтернаціональні суспільно необхідні витрати і, як наслідок, *інтернаціональну вартість*. Проте у формуванні останньої беруть участь не всі товари, які виробляються у різних країнах, а лише ті, які експортуються на світовий ринок. Звідси ступінь впливу національної вартості на інтернаціональну залежить від частки окремих країн у загальному обсязі продажу відповідних товарів на світовому ринку. *Інтернаціональна вартість є основою світових цін*.

Основною формою реалізації закону інтернаціональної вартості виступає *закон відповідності сукупного попиту і сукупної пропозиції на світовому ринку*. Цей закон виражає дію досконало конкурентного механізму саморегулювання світового ринку.

Причинна залежність між минулими і майбутніми результатами економічної діяльності та умовами розширеного відтворення в міжнародній економіці виражена у *законі накопичення*. Наступність та збереження результатів попереднього циклу виробництва, розширене відтворення — це основа росту масштабів життєдіяльності. Розширене відтворення накопиченого багатства може здійснюватися лише при дотриманні та підтримці оптимальних пропорцій між використовуваною та перенесеною вартістю, упредметненою та живою працею, необхідним та додатковим продуктом, поточним споживанням та накопиченням, збільшенням продуктивності праці та демографічним зростанням.

До загальних можна віднести також закони *зростання об'єктивної необхідності планомірного розвитку міжнародної економіки та зростаючого залучення національної економіки у світогосподарські зв'язки*. *Перший* виражає причинну залежність між зростанням усупільнення виробництва, соціалізацією власності та необхідністю свідомого

та узгодженого ведення міжнародної економічної діяльності, а *другий* детермінує зростання відкритості національної економіки для міжнародної економіки у відповідності до розвитку продуктивних сил, поглиблення поділу праці в країні та за її межами.

Розширення сфери дії об'єктивних загальних економічних законів ґрунтується на цілісності світового господарства, сприяють реалізації потреб у новій системі світогосподарських «координат». Наприклад, причини і наслідки, що виражають зміст об'єктивного закону зростаючого залучення національної економіки у світогосподарські зв'язки, передбачають для країн — учасниць міжнародного поділу праці більш повне і з меншими витратами задоволення суспільних потреб у порівнянні із ситуацією економічного ізоляціонізму.

Основні терміни і поняття

Сучасний світ, середовище міжнародних економічних відносин, міжнародна економіка, структура міжнародної економіки, рух міжнародної економіки, інтернаціоналізація виробництва, міжнародний поділ праці, міжнародна спеціалізація, міжнародна кооперація виробництва, фактори міжнародного поділу праці, загальні економічні закони розвитку міжнародної економіки, закон відповідності міжнародних економічних відносин рівню та характеру розвитку світових продуктивних сил, закон усупільнення, закон інтернаціоналізації економічного життя, закон нагромадження, закон інтернаціональної вартості, політико-правове середовище міжнародної економіки, соціальне середовище, духовне середовище, розвинуті країни, країни з перехідною економікою, країни, що розвиваються, нові індустріальні країни.

Контрольні та дискусійні питання

1. Як пов'язані між собою еволюція міжнародної економіки та еволюція світового ринку?
2. Надайте характеристику сучасного світу.
3. Розкрийте головні засади руху міжнародної економіки.
4. В чому полягає міжнародний поділ праці?
5. Обґрунтуйте, яким чином національні та міжнародні фактори впливають на міжнародний поділ праці.

6. Які політичні причини можуть вплинути на міжнародну економіку?

7. Проаналізуйте значимість соціального та духовного середовища для розвитку міжнародної економіки.

Вправи

Вправа 1. *Для кожного положення, що наводиться далі, знайдіть відповідний термін або поняття.*

1. Характеристика сучасного світу, що проявляється у взаємозалежності та єдності його різноманітних складових, рис та ознак.

2. Окремі держави, регіональні об'єднання держав, інтеграційні угруповання, міжнародні економічні організації, юридичні та фізичні особи.

3. Галузь фундаментальної економічної науки, що вивчає світове господарство як ціле, його основні складові, а також міжнародні економічні процеси та явища.

4. Міжнародна торгівля та науково-технічний обмін, міжнародний рух людського капіталу, міжнародний рух капіталу, міжнародні валютно-фінансові відносини.

5. Вищий ступінь розвитку територіального суспільного поділу праці, за яким окремі країни спеціалізуються на виробництві різних товарів з метою наступного взаємного обміну у певних якісних і кількісних співвідношеннях.

6. Спеціалізація підприємств різних країн на виготовленні кінцевих продуктів та їх складових.

7. Вихід продуктивних сил за національні кордони, створення всесвітніх продуктивних сил, що використовуються всіма країнами незалежно від соціально-економічного або політичного устрою.

8. Передача ліцензій та прав власності, розробка та узгодження проектно-конструкторської документації, удосконалення технологічних процесів управління виробництвом, стандартизацію тощо.

9. Характеризується багатоманітністю взаємопов'язаних людських станів, прошарків і угруповань, інститутів громадянського суспільства за демографічними, расовими, національними, професійними, майновими, релігійними та іншими ознаками.

10. Умови, процеси, фактори та результати міжнародної економіки.

Поняття:

- а) цілісність сучасного світу;
- б) міжнародний поділ праці;
- в) соціальне середовище міжнародної економіки;
- г) об'єкти МЕВ;
- д) міжнародна економіка;
- є) міжнародна спеціалізація;
- е) суб'єкти МЕВ;
- ж) форми МЕВ;
- з) інтернаціоналізація виробництва;
- к) виробничо-технологічна співпраця.

Вправа 2. *Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове.*

1. Одна з найважливіших рис різноманітності світу — це виникнення нових незалежних держав і національних економік.

2. Суб'єкти міжнародних економічних відносин — це лише фізичні особи.

3. Об'єкти міжнародних економічних відносин — це окремі держави, регіональні об'єднання держав, інтеграційні угруповання, міжнародні економічні організації.

4. До головних форм МЕВ належать: міжнародна торгівля та науково-технічний обмін, міжнародний рух людського капіталу, міжнародний рух капіталу; не належать: міжнародні валютно-фінансові відносини.

5. Засадами руху міжнародної економіки є інтернаціоналізація виробництва, міжнародний поділ праці, загальні економічні закони.

6. Політичні, духовні, соціальні засади не є засадами руху міжнародної економіки.

7. Міжнародна економіка — це національна економіка.

8. Формами міжнародного поділу праці є предметний, подетальний та технологічний.

9. Міжнародна кооперація праці являє собою стійкий обмін продукцією, що склався на основі міжнародної спеціалізації.

10. До соціально-економічних факторів міжнародного поділу праці відноситься релігія, національні традиції, культура.

Література до теми 1

1. Анатомия глобальной экономики: учебное пособие / *О. Т. Богомолов*. — М.: ИКЦ «Академкнига», 2004. — С. 11–25.
2. *Задоля А. А., Петруня Ю. Е.* Макроэкономика / Учебник. — К.: Знання, 2008. — С. 287–294.
3. *Киреев А. П.* Международная экономика. В 2-х ч. Ч. I. — Учебное пособие для вузов. — М.: Международные отношения, — 1997. — С. 28–33, 40.
4. Міжнародна економіка: Підручник / За ред. *В. М. Тарасевича* — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — С. 6–54.
5. *Солонінко К. С.* Міжнародна економіка: Навч. Посібник. — К.: Кондор, 2008. — С. 128–148, 151–171, 173–176.
6. Економічна теорія: Підручник / За ред. *В. М. Тарасевича*. — К: Центр навчальної літератури, 2006. — С. 512–519.
7. *International Economics: Theory and Policy / P. Krugman, M. Obstfeld.* — Addison Wesley, 2006. — P. 602–640.

ТЕМА 2.

НАЦІОНАЛЬНІ ЕКОНОМІКИ ТА ЇХ ВЗАЄМОДІЯ

Основні питання для вивчення

- ◇ 2.1. Систематизація країн світу за регіональною, організаційною ознаками та рівнем економічного розвитку.
- ◇ 2.2. Економічно розвинуті країни світу.
- ◇ 2.3. Країни з перехідною економікою. Національна економіка України: загальне та особливе.
- ◇ 2.4. Країни, що розвиваються. Нові індустріальні країни.
- ◇ 2.5. Механізми взаємодії національних економік країн світу.

2.1. Систематизація країн світу за регіональною, організаційною ознаками та рівнем економічного розвитку

Структуру міжнародної економіки можна подати через систематизацію сукупності національних економік країн світу за багатьма критеріями, головні з яких — **регіональний, організаційний, соціально-економічний**.

1. За **регіональним** критерієм, тобто розташуванням країн на певній території та (або) належністю до регіональних інтеграційних угруповань, національні економіки поділяються так:

- За **регіонально-континентальним** критерієм країни групуються за географічним розташуванням: наприклад, країни Східної, Західної, Південної та Північної Європи; Північної та Латинської Америки, Південної, Південно-Східної, Східної та Центральної Азії; Близького та Середнього Сходу тощо.
- За **регіонально-економічним** критерієм виділення груп країн у межах регіону відбувається відповідно до спільних економічних

інтересів, приблизно однакового рівня розвитку. Наприклад, країни Західної Європи – члени ЄС (Бельгія, Великобританія, Данія, Ірландія, Люксембург, Нідерланди, Франція, ФРН) та країни Південної Європи – члени ЄС (Греція, Іспанія, Італія, Португалія); нові індустріальні країни Латинської Америки (Аргентина, Бразилія, Мексика) та Азії (Південна Корея, Сінгапур, Таїланд, Тайвань).

- За *регіонально-інтеграційним* критерієм, коли спостерігається спільність економічних інтересів, компліментарність національних господарських механізмів, достатній рівень індустріального розвитку, територіально-географічна близькість, країни формують інтеграційні угруповання. Так, найбільш сталими та впливовими є такі: а) європейське – ЄС; б) євразійське – СНД; в) північноамериканське – НАФТА; г) південно-східноазійське – АСЕАН.

2. За *організаційним* критерієм систематизація країн світу відображає особливості сполучення форм міжнародних економічних відносин та їх регулювання.

- За *ступенем інтеграції у світову господарську систему* виділяють національні економіки закритого та відкритого типу.

Показники відкритості економіки або показники ступеня залучення країни до міжнародних відносин такі:

$$\text{Експортна квота} = \frac{\text{Обсяг експорту за рік}}{\text{Величина річного валового продукту}} \times 100\%, \quad (2.1)$$

$$\text{Імпортна квота} = \frac{\text{Обсяг імпорту за рік}}{\text{Величина річного валового продукту}} \times 100\%, \quad (2.2)$$

$$\text{Зовнішньоторговельна квота} = \frac{\text{Обсяг експорту за рік} + \text{Обсяг імпорту за рік}}{\text{Величина річного валового продукту}} \times 100\%. \quad (2.3)$$

- За *структурою господарства* розрізняють аграрно-індустріальні та індустріально-аграрні економіки.
- За *домінуванням певних технологічних укладів* виділяють доіндустріальні, індустріальні та постіндустріальні економіки.
- За *стадією розвитку ринкових відносин* розрізняють моделі економіки «традиційного» типу; економіки капіталізму (вільного, монополістичного, державно-монополістичного); економіки

сучасного капіталізму (ринкова економіка, що регулюється, або змішана економіка); економіки, що централізовано управляються.

- За *моделлю координації господарських процесів* серед розвинутих країн виділяють ті, що використовують ліберально-капіталістичну модель (США, Великобританія), та ті, що спираються на державно-корпоративну модель (Німеччина, Японія, Південна Корея).
- За *участю в міжнародних організаціях*, конвенціях, нарадах виділяють відповідні країни-учасниці. Найбільш впливовими серед зазначених організацій є:

1) *Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)* – створена у 1960 р., об'єднує приблизно 30 країн з високим доходом й рівнем розвитку, за мету має швидкий економічний розвиток учасників, підтримку фінансової стабільності, вільної торгівлі та забезпечення сприятливих умов розвитку країн «третього світу»;

2) *Світова організація торгівлі (СОТ)* – за основну мету ставить розвиток лібералізації торгівлі. З початку функціонування ГАТТ (*Генеральна угода з тарифів і торгівлі*, 1947 р.) досягнуто зниження міжнародних тарифів з 40 до 4%. СОТ (1995 р.) є найбільш організаційно оформленою структурою регулювання міжнародної торгівлі;

3) Бреттон-Вудські інститути (1944 р.) – *Міжнародний валютний фонд (МВФ)* та *Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР)* забезпечують регулювання сучасної світової валютної системи.

3. Рівень розвитку національної економіки може визначатися за одним або кількома критеріями, наприклад:

- За показником «ВВП на душу населення»: країни з високими (від \$ 12196 на рік), середніми (\$ 996-12195 на рік) та низькими (менш ніж \$ 995 на рік) доходами (рис. 2.1.)
- За *індексом розвитку людського потенціалу* (ІРЛП), що розраховується за методикою ООН: високорозвинуті (ІРЛП>0,8), середньо- та низькорозвинуті країни (ІРЛП<0,5).

При підрахунку ІРЛП враховуються такі показники (табл. 2.1):

- середня тривалість життя населення;
- рівень грамотності дорослого населення країни (2/3 індексу) і сукупна частка учнів та студентів (1/3 індексу);

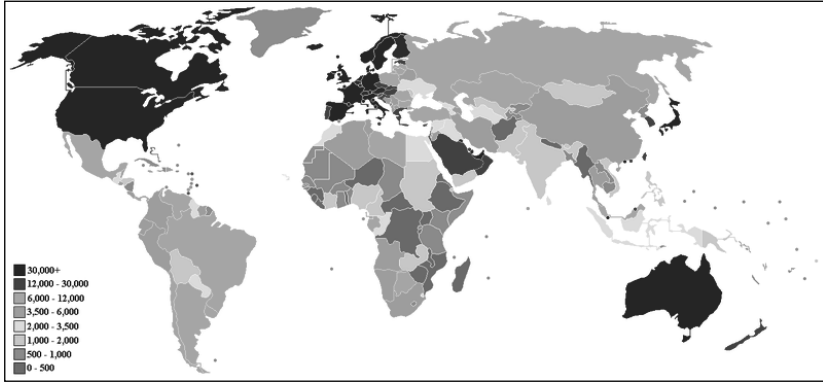

Рис. 2.1. Поділ країн за номінальним ВВП на душу населення, квітень 2010 р.

Таблиця 2.1

ІРЛП за регіонами та об'єднаннями країн*

Регіон чи об'єднання	ІРЛП 2007	ІРЛП 2005
Високий індекс		
ЄС	▲ 0.937	...
ОЕСР	▲ 0.932	0.925
Рада співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ)	▲ 0.868	...
Центральна та Східна Європа та СНД	▲ 0.821	0.814
Латинська Америка та Карибський регіон	▲ 0.821	0.810
Середній індекс		
Східна Азія та Океанія	▲ 0.770	0.762
Світ	▲ 0.753	0.743
Арабські країни	▲ 0.719	0.713
Південна Азія	▲ 0.612	0.606
Африка південніше Сахари	▲ 0.514	0.495
Країни, що розвиваються	▼ 0.686	0.698
Найменш розвинуті країни	▼ 0.423	0.436

▼ = зменшення; ▲ = збільшення

* Human Development Report 2009.

- рівень життя, оцінений через ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності (ПКС), у доларах США (рис. 2.2).

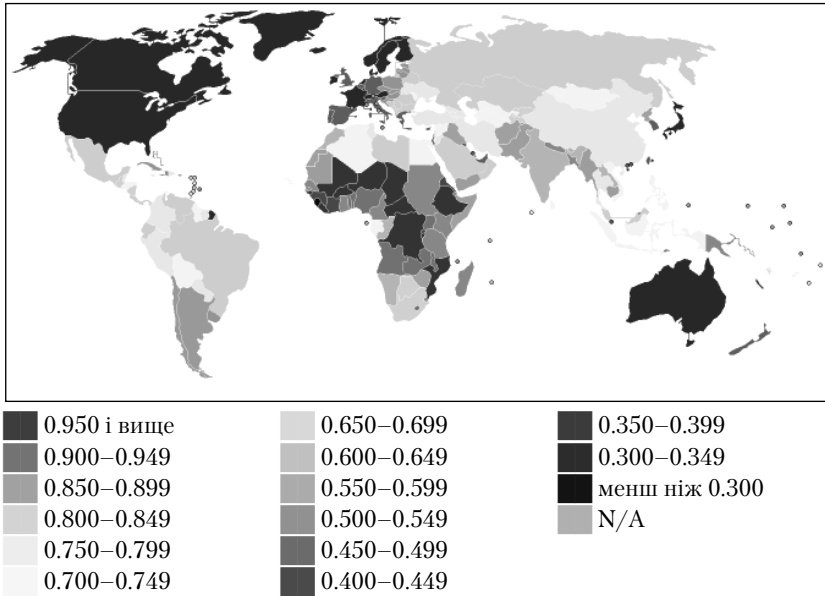

Рис. 2.2. Світова карта ІРЛП членів ООН, 2009 р.

Крім простих групувань (класифікацій, типології) країн у міжнародній практиці користуються складними — за певною кількістю критеріїв та ознак. Наприклад, виділяють «центр», «напівпериферію» і «периферію» міжнародної економіки.

Глобальні міждержавні організації (ООН, МВФ, Світовий банк) тривалий час поділяли країни світу на дві–три групи. Насамперед, це промислово розвинуті країни і країни, що розвиваються. Соціалістичні країни, що існували до початку 1990-х рр., або поділяли між цими групами (країни Центральної та Східної Європи і колишній СРСР — до промислово розвинутих, азійські соціалістичні країни і Кубу — до країн, що розвиваються), або ж виділяли в окрему третю групу країн із централізованою (чи регульованою) економікою. З останнього десятиріччя ХХ ст. за *рівнем розвитку* національної економіки універсальним

стає поділ країн на *розвинуті країни або економічно (промислово) розвинуті країни, країни з перехідною економікою та країни, що розвиваються* (див рис. 1.5).

2.2. Економічно розвинуті країни світу

Країни з розвинутою економікою, або промислово розвинуті країни закріпили своє панівне становище в міжнародній економіці. Це країни, які мають тривалу історію розвитку ринкової економіки, високі (рідше — середні) доходи на душу населення, стійкі фінансові ринки, широку і різноманітну структуру економіки, включаючи сектор обслуговування, значні експортно-імпортні можливості тощо. Їх вирізняють високий рівень розвитку продуктивних сил, інформаційних технологій, інтенсивний тип відтворення економіки, зрілі відносини підприємництва і конкуренції, високі стандарти життя й добробуту. Більшість з них вступили в постіндустріальну стадію суспільного розвитку.

До цієї групи країн належать:

а) головні економічно розвинуті країни («Велика сімка» — Великобританія, Італія, Канада, Німеччина, США, Франція, Японія); б) «малі» економічно високорозвинуті країни Західної Європи — Австрія, Бельгія, Данія, Ісландія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Фінляндія, Швейцарія, Швеція; в) країни «переселенського типу» — Австралія, Ізраїль, Нова Зеландія, ПАР (у минулому разом із Канадою розвивалися як «білі» домініони Великобританії); г) західноєвропейські країни середнього економічного розвитку — Греція, Іспанія, Ірландія, Португалія; д) європейські «держави-карлики» (до цього типу країн їх можна відносити умовно). При порівнянні національних економік розвинутих країн використовується комплекс «стандартних» значень макроекономічних показників, до якого, наприклад, належать: зростання ВВП — від 2–3% і вище; рівень інфляції — 4–5% на рік; дефіцит державного бюджету — до 9,5% ВВП; позитивне сальдо платіжного балансу країни.

Промислово розвинуті країни мають багато *спільного* в генетичному й функціональному аспектах.

По-перше, в соціально-економічному плані розвиток господарств цих країн базується на капіталістичному способі виробництва, і, не-

зважаючи на соціалізацію власності, її приватна форма була й залишається вихідною.

По-друге, розвинуті країни характеризуються високим рівнем економічного розвитку. Реалізація визначальної мети виробництва в умовах конкуренції — отримання прибутку — спонукає до впровадження нової техніки та підвищення продуктивності праці, що, у свою чергу, призводить до здешевлення продукції, розширення ринків збуту, стимулює зростання обсягів виробництва та економіки в цілому. Порівняння продуктивності праці у промислово розвинутих країнах та в країнах з перехідною економікою, і в країнах, що розвиваються, вказує на величезне відставання двох останніх груп країн.

По-третє, соціально-економічну зрілість промислово розвинутих країн відображають кардинальні зміни соціальної структури суспільства порівняно з іншими групами країн, а саме зростання чисельності та ролі середнього класу, підвищення якості людського капіталу, а також частки зайнятих інтелектуальною працею тощо.

Для розвинутих країн є характерними: розвинуте ринкове господарство; домінуюче становище в міжнародній економіці, яке надає змогу інтенсивно залучати в господарський обіг власні й імпортовані ресурси; зміщення центру ваги економічної діяльності у сферу послуг, функціонування переважно сервісної економіки; найбільша вичерпаність джерел і факторів індустріального розвитку; випереджальний постіндустріальний розвиток, експансія VI технологічного укладу та нової економіки.

Економічна політика розвинутих країн справляє визначальний вплив на стан та динаміку міжнародної економіки, основні напрями її науково-технічного розвитку і структурної перебудови.

2.3. Країни з перехідною економікою.

Національна економіка України: загальне та особливе

До країн з *перехідною (постсоціалістичною) економікою* належать держави колишнього СРСР, країни Центральної та Південно-Східної Європи. Це 28 постсоціалістичних країн — європейських, колишнього СРСР та Монголія, які є індустріально-аграрними країнами. Найвищий рівень розвитку серед них мають країни Центральної

Європи (Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина, Чехія) та Балтії (Естонія, Латвія, Литва), які активно реформують свою економіку. Більшість з цих країн, у тому числі Україна, рухаються від примітивного соціалізму з домінуванням тоталітарно-бюрократичної складової східного типу історичного розвитку до нового суспільства, образ якого визначається такими прогресивними перехідними процесами, що взаємодіють та переплітаються:

- рух до нового, інтеграційного історичного розвитку та нової соціально-економічної системи;
- перехід від суто державницького до громадянського суспільства з розвинутими демократичними інститутами, що забезпечують самореалізацію особистості та самоорганізацію суспільства;
- поступова зміна соціально-економічного генотипу або менталітету критичної маси суспільства в напрямі соціального активізму та відповідальності, самостійності та опори на власні сили, вивільнення творчого потенціалу індивідуальності з урахуванням складного симбіозу її свідомого, під- та несвідомого;
- перехід від тотально одержавленої до соціально та екологічно орієнтованої конкурентоспроможної змішаної економіки, в якій оптимально взаємодіють різноманітні форми власності, підприємництва та господарювання, а також механізми ринкового саморегулювання та державного і громадянського регулювання;
- перехід від економіко-екстенсивного до переважно соціально-інтенсивного та інноваційного типу суспільного відтворення з пріоритетним розвитком п'ятого та шостого техніко-економічних укладів і механізмами простого і розширеного природно-екологічного відновлення;
- розбудова сучасної економіки відкритого типу, гармонійно включеної до світових тенденцій глобалізації, інтеграції та диференціації.

Головними *напрямами змін* перехідної економіки нового типу є:
 а) *суверенізація* національної економіки. У стратегічному плані вона означає вихід економіки на передові цивілізаційні рубежі, в тактичному — оформлення її кордонів, визначення реального стану і складу;

б) *роздержавлення і приватизація*, формування багатукладної економіки, в якій оптимально взаємодіють різноманітні форми власності та підприємництва;

в) *структурна перебудова* економіки з метою досягнення домінування виробництв п'ятого і шостого технологічних укладів, опанування постіндустріального, інноваційного типу економічного розвитку;

г) становлення *конкурентоспроможного* національного товарного виробництва і на цій основі — цивілізованих ринкових відносин, механізмів алокації ресурсів;

д) перехід до переважно *соціально-інтенсивного* типу розширеного суспільного відтворення, досягнення та підтримка сталої та динамічної рівноваги національної економіки;

е) *гуманізація та соціалізація* економічних процесів, яка загалом пов'язана з формуванням людини-особистості, пріоритетним розвитком соціальної сфери порівняно з матеріальною;

є) *екологізація* економіки, поступовий вихід на рубежі простого і розширеного природно-екологічного відновлення;

ж) *інституціоналізація* як процес формування необхідних для економічних перетворень інститутів (формальних і неформальних норм, традицій, настанов, організацій, об'єднань тощо), перш за все, громадянського суспільства;

з) *лібералізація і демократизація* економічного життя з метою створення сприятливих умов для ефективного вільного підприємництва і праці;

и) *регіоналізація та муніципалізація*, як формування системи регіональних і муніципальних економічних утворень, що самофінансуються і являють собою невід'ємні складові національної економіки;

і) поступове *відкриття* національної економіки, її органічне включення у процеси глобалізації, інтеграції та диференціації, розширення ефективних зовнішньоекономічних зв'язків;

ї) становлення сучасного типу *триєдиного економічного регулювання* (ринкового, державного і громадянського).

2.4. Країни, що розвиваються.

Нові індустріальні країни

Більшість *країн, що розвиваються*, утворилися завдяки національному визвольному руху і розпаду колоніальної системи в середині ХХ ст. Ця найчисельніша група країн (усього — понад 130)

об'єднує: *по-перше*, «молоді» держави, що стали на шлях незалежного розвитку після Другої світової війни, *по-друге*, більш давні незалежні держави (латиноамериканські, Китай, Іран, Таїланд, Туреччина, Ефіопія та ін.), які тривалий час утворювали аграрно-сировинну периферію світового господарства. За роки незалежності вони здійснили складні соціально-економічні перетворення, досягли певних успіхів у створенні основ національної економіки. Проте переважній більшості з них не вдалося істотно скоротити відставання від розвинутих країн. Більшість країн, що розвиваються, залишаються винятково аграрними чи аграрно-індустріальними. Щоправда, у ряді країн цього типу за останні 2–3 десятиріччя відбулися суттєві позитивні зміни в економіці (індустріалізація, розвиток сфери послуг, експортна орієнтація).

З'явилися країни із середніми і високими душевими доходами. Серед них виділяють такі групи: а) *нові індустріальні країни* – латиноамериканські (Аргентина, Бразилія, Мексика) та азійські (*чотири «далекосхідні дракони»* – Південна Корея, Сінгапур і Тайвань); б) *нафтодобувні* – Алжир, Бруней, країни Перської затоки, Лівія; в) *малі острівні країни* – Антигуа і Барбуда, Багами, Барбадос, Кіпр, Сейшельські острови.

Решта країн, що розвиваються (переважна більшість), мають низькі і дуже низькі доходи. Специфічну групу країн цього типу становлять соціалістичні країни, дві з яких дотримуються централізовано планової економіки (Корейська Народно-Демократична Республіка і Куба), а дві – запроваджують в економіку елементи ринкового механізму (Китай, В'єтнам).

Спільні риси країн, що розвиваються:

1) *багатоукладність економіки*: економічні системи цих країн представлені строкатим набором економічних укладів і форм: від патріархально-общинної і дрібнотоварної до монополістичної й кооперативної. Вони існують як відносно автономні структури зі складним механізмом внутрішніх та зовнішніх зв'язків;

2) *слаборозвинутість*, яка виражається в *якісній неоднорідності і системній невпорядкованості суспільства*, що складається з різних економічних та неекономічних інститутів традиційного і сучасного типів, а також проміжних, перехідних структур;

3) економіка цих країн характеризується *низьким рівнем розвитку* продуктивних сил і ринкових відносин;

4) *залежність* країн, що розвиваються, від країн-лідерів, що виявляється у відносинах домінування й підкорення, які в останні десятиріччя реалізуються переважно економічними та політичними методами. Економічна залежність впливає на політику, ідеологію та культуру цих країн;

5) соціальні організми країн, що розвиваються, включають у себе різні утворення: класові, етнічні, релігійні, кастові та ін. зв'язки між якими не є гармонізованими. Не подолано общинний тип соціальності, який бере початок від родового укладу і визначається зв'язками, що ґрунтуються на родинних відносинах і сусідстві;

6) у цілому ряді цих країн не сформувалось розгалужене й стійке громадянське суспільство як соціально організована структура.

Нові індустріальні країни (НІК): Республіка Корея, Сінгапур та Тайвань відомі під назвою «маленьких тигрів» (або «драконів») Південно-Східної Азії. До них часто зараховують також Малайзію, країни «великого потенціалу» — Аргентину, Бразилію та Мексику. НІК відрізняються вищими темпами розвитку порівняно з більшістю країн, що розвиваються, та багатьма розвинутими країнами. За виробництвом низки видів промислової продукції, у тому числі наукомісткої, НІК займають провідні позиції у міжнародній економіці. Високими темпами розвивається експорт взуття, одягу, текстилю, побутової техніки, легкових автомобілів. При цьому НІК не тільки знайшли свою нішу у міжнародному поділі праці, але й випередили деякі розвинуті країни.

У формуванні НІК можна виділити чотири етапи (рис. 2.3). На першому етапі 4 країни Південно-Східної Азії (Гонконг, Південна Корея, Сінгапур, Тайвань) та три країни Латинської Америки (Аргентина, Бразилія, Мексика) досить швидко досягли значних соціально-економічних зрушень за темпами розвитку і майже зрівнялися з державами, які мали стабільно високі темпи економічного зростання. На другому етапі до цих країн приєдналися ще Індія, Малайзія та Таїланд. На третьому етапі до групи НІК почали зараховувати Індонезію, Кіпр, Туніс та Туреччину, на четвертому — Китай та Філіппіни. З'явилися цілі регіони, які можна оголосити індустріальними, стабільно зростаючими.

Широкого розвитку в НІК набуло верстатобудування, а також авіаційна та авіакосмічна промисловість. Сянган (Гонконг) займає

провідне місце у світі за виробництвом одягу, радіоприймачів, телефонів; Тайвань — моніторів, швейних машин; Республіка Корея — телевізорів з чорно-білим зображенням, аудіо- та відеокасет. НІК є найбільшими виробниками суден (Бразилія, Південна Корея, Тайвань), морських нафтосвердловинних установок (Сінгапур), легкових автомобілів (Бразилія, Мексика, Республіка Корея), відеомагнітофонів (Республіка Корея, Сінгапур).

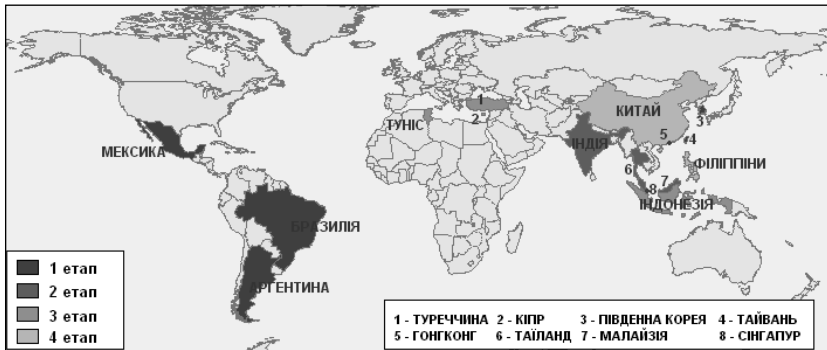

Рис. 2.3. Нові індустріальні країни

Транснаціональні корпорації провідних країн на першому етапі розвитку нових індустріальних країн відіграли вирішальну роль. Першими до економік НІК прийшли ТНК, що контролюються американським капіталом. Вони створювали у цих країнах філії, вкладали кошти у добувну й обробну промисловість. Це надало НІК додаткову можливість придбати сучасну техніку, деякі технології, освоїти іноземні інвестиції. Для цього на території НІК створено експортно-виробничі зони — один з типів вільних економічних зон. Експортно-виробничі зони — це центри виробництва взуття, одягу, електронних виробів, деталей та комплектуючих. Експорт продукції з економічних зон є основним джерелом валютних надходжень для нових індустріальних країн.

У дискусіях про причини повільного економічного зростання переважної більшості країн, що розвиваються, на одне з перших місць виходить фактор ментальності, спосіб економічного мислення, які охоплюють систему освіти й культури, соціальну сферу. *Стратегія*

економічного розвитку цих країн базується на таких основних принципах:

- всебічна трансформація економіки і суспільства;
- ринкова спрямованість економічних перетворень;
- експортна орієнтація національної економіки;
- імпорт капіталу й технологій з розвинутих країн;
- поліпшення умов для міжнародної торгівлі, доступу на світові фінансові ринки;
- регулювання демографічних процесів.

Вирішальна роль у створенні необхідної критичної маси певних соціально-економічних зрушень у країнах, що розвиваються, належить людському капіталу, його бажанню, вмінню та здатності здійснювати модернізацію економіки і суспільства.

2.5. Механізми взаємодії національних економік країн світу

У процесі розвитку міжнародної економічної системи відбувається розширення й поглиблення економічних відносин між країнами, групами країн, підприємствами і організаціями, які знаходяться в різних державах. Однак механізм взаємодії країн має складну динамічну структуру та неоднозначну суперечливу природу. Ядро співробітництва національних економік становить міжнародна економічна діяльність економічних суб'єктів, насамперед мікрорівня, тобто корпорацій, їх об'єднань й альянсів. Тому прагнення держав до економічної незалежності та зміцнення національної економіки відкритого типу обумовлює зрештою все більш активну інтернаціоналізацію економічного життя — поширення й зміцнення мезо- та мегарівня міжнародної економіки.

Ускладнення міжнародного співробітництва країн закономірно зумовлює об'єктивну необхідність регулювання міжнародних економічних відносин на всіх рівнях. Головними суб'єктами такого регулювання стають держава, між- та наддержавні установи й організації а також різноманітні утворення громадянського суспільства (табл. 1.5). Пов'язані з цим проблеми та шляхи їх вирішення більш докладно розглядатимуться в наступних темах.

Основні терміни і поняття

Структура міжнародної економіки, систематизація країн світу, критерії систематизації країн світу, економічно розвинуті країни, країни з перехідною економікою, країни, що розвиваються, нові індустріальні країни, міжнародна економічна взаємодія.

Контрольні та дискусійні питання

1. Поясніть варіанти структуризації міжнародної економіки.
2. Проаналізуйте критерії класифікації національних економік.
3. Спробуйте запропонувати власний критерій систематизації країн світу.
4. Назвіть основні риси економіки розвинутих країн.
5. Які загальні ознаки країн з перехідною економікою?
6. Назвіть основні риси економіки країн, що розвиваються.
7. В чому полягає специфіка нових індустріальних країн?
8. Спробуйте провести паралелі між новими індустріальними країнами та розвинутими країнами; між країнами, що розвиваються, та країнами з перехідною економікою.
9. Визначте загальне та особливе у національній та міжнародній економіці.

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідний термін або поняття.

1. Критерій поділу національних економік на аграрно-індустріальні та індустріально-аграрні економіки.
2. Країни: Аргентина, Бразилія, Мексика, Республіка Корея, Сінгапур, Таїланд, Тайвань.
3. Критерій поділу національних економік на доіндустріальні, індустріальні та постіндустріальні економіки.
4. Спільні риси країн: багатукладність економіки, низький рівень розвитку продуктивних сил і ринкових відносин, залежність від країн-лідерів, якісна неоднорідність і системна невпорядкованість суспільства.
5. Критерій поділу національних економік на країни з високими, середніми та низькими доходами.

6. Систематизація сукупності національних економік країн світу за певним критерієм.

7. Критерій розташування країн на певній території та (або) за належністю до регіональних інтеграційних угруповань національних економік.

8. Країни, які мають високий рівень розвитку продуктивних сил, інформаційних технологій, зрілі відносини підприємництва і конкуренції, високі стандарти життя й добробуту.

9. Країни: Великобританія, Італія, Канада, Німеччина, США, Франція, Японія.

10. Критерій поділу національних економік на закриті та відкриті.

Поняття:

- а) регіональний;
- б) структура міжнародної економіки;
- в) за ступенем інтеграції у світову господарську систему;
- г) за структурою господарства;
- д) за домінуванням певних технологічних укладів;
- е) за показником «ВВП на душу населення»;
- є) країни з розвинутою економікою;
- ж) «Велика сімка»;
- з) нові індустріальні країни;
- и) країни, що розвиваються.

Вправа 2. Знайдіть єдину правильну відповідь.

1. За яким критерієм відбувається групування країн на країни Європи, Америки, Азії, Близького та Середнього Сходу:

- а) організаційний;
- б) регіональний;
- в) соціально-економічний;
- г) політичний.

2. За яким критерієм відбувається групування країн на країни-члени ЄС, СНД, НАФТА, АСЕАН:

- а) організаційний;
- б) регіональний;
- в) соціально-економічний.

3. За яким критерієм відбувається групування країн на аграрно-індустріальні та індустріально-аграрні країни:

- а) ступінь інтеграції у світову господарську систему;
- б) структура господарства;
- в) домінування певних технологічних укладів;
- г) стадія розвитку ринкових відносин.

4. За яким критерієм відбувається групування країн на економіки закритого та відкритого типу:

- а) ступінь інтеграції у світову господарську систему;
- б) структура господарства;
- в) домінування певних технологічних укладів;
- г) стадія розвитку ринкових відносин.

5. За яким критерієм відбувається групування країн на економіки доіндустріальні, індустріальні та постіндустріальні:

- а) ступінь інтеграції у світову господарську систему;
- б) структура господарства;
- в) домінування певних технологічних укладів;
- г) стадія розвитку ринкових відносин.

6. За яким критерієм відбувається групування країн на країни з високими, середніми та низькими доходами:

- а) організаційний;
- б) регіональний;
- в) соціально-економічний.

7. За яким універсальним критерієм відбувається групування країн на розвинуті, з перехідною економікою та ті, що розвиваються:

- а) організаційний;
- б) регіональний;
- в) соціально-економічний;
- г) політичний.

8. Економіка яких країн характеризується такими критеріями: багатокладність економіки, низький рівень розвитку продуктивних сил і ринкових відносин, залежність від країн-лідерів, якісна неоднорідність і системна неупорядкованість суспільства:

- а) розвинуті країни;
- б) країни з перехідною економікою;
- в) нові індустріальні країни;
- г) країни, що розвиваються.

9. Економіка яких країн характеризується високими темпами економічного розвитку, високими душевими доходами, поширенням діяльності ТНК та розповсюдженням експортно-виробничих зон:

- а) розвинуті країни;
- б) країни з перехідною економікою;
- в) нові індустріальні країни;
- г) країни, що розвиваються.

10. Економіка яких країн характеризується такими критеріями: високий рівень розвитку продуктивних сил, інформаційних технологій, зрілі відносини підприємництва і конкуренції, високі стандарти життя й добробуту:

- а) розвинуті країни;
- б) країни з перехідною економікою;
- в) нові індустріальні країни;
- г) країни, що розвиваються.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке — помилкове.*

1. Структуру міжнародної економіки можна подати через систематизацію сукупності національних економік приблизно 120 країн світу за багатьма критеріями.

2. За ступенем інтеграції у світову господарську систему виділяють національні економіки закритого та відкритого типу.

3. При порівнянні національних економік розвинутих країн використовується комплекс «стандартних» значень макроекономічних показників, до якого, наприклад, належать: зростання ВВП — від 2–3% і вище; рівень інфляції — 4–5% на рік; дефіцит державного бюджету — до 9,5% ВВП; позитивне сальдо платіжного балансу країни.

4. Соціально-економічну зрілість промислово розвинутих країн відображають кардинальні зміни соціальної структури суспільства: зростання чисельності та ролі середнього класу, підвищення якості людського капіталу та частки зайнятих інтелектуальною працею.

5. Головними напрямками змін перехідної економіки нового типу є суверенізація національної економіки, приватизація, структурна перебудова економіки, становлення конкурентоспроможного національного товарного виробництва, перехід до переважно соціально-інтенсивного типу розширеного суспільного відтворення, гуманізація та соціалізація економічних процесів.

6. Залежність країн, що розвиваються, від країн-лідерів є важливою умовою їх економічного розвитку.

7. На першому етапі розвитку нових індустріальних країн транснаціональні корпорації провідних країн відіграли вирішальну роль.

8. У країнах, що розвиваються, вирішальна роль у створенні необхідної критичної маси певних соціально-економічних зрушень належить людському капіталу.

9. Ядром взаємодії національних економік є міжнародна економічна діяльність економічних суб'єктів мікрорівня.

10. Головними суб'єктами регулювання міжнародних економічних відносин стають держава та міждержавні установи й організації.

Література до теми 2

1. *Киреев А. П.* Международная экономика: в 2-х ч. / *А. П. Киреев* // Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства: учеб. пособие для вузов. — М.: Международные отношения, 1997. — Ч. 1. — С. 28–33.

2. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: підручник / відп. ред. *Г. Н. Клишко*. — Вид. 4-ге, перероб. і доп. — К.: Знання-Прес, 2002. — С. 418–430, 440–445.

3. Світова економіка: підручник / *А. С. Філіпенко, О. І. Рогач, О. І. Шнирков* та ін. — Вид. 2-ге, стереотип. — К.: Либідь, 2001. — С. 14–30.

4. *Солонінко К. С.* Міжнародна економіка: навч. посібник / *К. С. Солонінко*. — К.: Кондор, 2008. — С. 25–125.

5. Економічна теорія: підручник / за ред. *В. М. Тарасевича*. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — С. 504–509.

ТЕМА 3.

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Основні питання для вивчення

- ◇ 3.1. Міжнародна економічна діяльність: сутність, суб'єкти та форми.
- ◇ 3.2. Міжнародне виробництво і міжнародний бізнес.
- ◇ 3.3. Міжнародна торговельна діяльність.
- ◇ 3.4. Іноземна інвестиційна діяльність. Фінансова діяльність.

3.1. Міжнародна економічна діяльність: сутність, суб'єкти та форми

Міжнародна економічна діяльність утворює систему господарських зв'язків між національними економіками країн, відповідними суб'єктами господарювання. Вона ґрунтується на міжнародній спеціалізації виробництва та інтернаціоналізації господарського життя. Можливості, перспективи міжнародної економічної діяльності, її основних форм визначаються поглибленням міжнародного поділу праці, переходом до вищих його типів. **Загальний** міжнародний поділ праці зумовлює обмін товарами добувних і обробних галузей окремих країн. **Особливий** поділ праці призводить до розвитку міжнародної торгівлі і переважає у ній готових виробів різних галузей виробництва. **Одиничний** міжнародний поділ праці — це спеціалізація на окремих етапах виробництва (виробництво вузлів, деталей, напівфабрикатів тощо) і стадіях технологічного циклу, а також науково-технічних, проектно-конструкторських і технологічних розробок та інвестиційного процесу. Міжнародна економічна діяльність залежить від існуючих (природних, географічних, демографічних тощо) і набутих (виробничих, технологічних) **факторів**, а також

соціальних, національних, етнічних, політичних і етико-правових умов. Вищеназвані фактори міжнародної економічної діяльності визначають її головні **форми**: міжнародний бізнес, торговельна, інвестиційна та фінансова діяльність.

У міжнародній економічній діяльності беруть участь відповідні **суб'єкти**: держави, інтеграційні об'єднання країн, транснаціональні корпорації, міждержавні організації, союзи підприємців, фірми й окремі особи.

Держава як носій влади, власник і розпорядник власності, великих фінансових коштів є звичайним і особливим «суспільним» підприємцем. Водночас вона впливає на національну економіку через бюджетну, кредитну, грошову, валютну політику. Разом з короткостроковим регулюванням використовуються довгострокові важелі, проводиться відповідна науково-технічна, інноваційна, структурна політика, стимулюється подолання регіональних відмінностей, підвищення конкурентоспроможності національних суб'єктів господарювання.

Транснаціональним корпораціям властива повна або майже повна самостійність у рішеннях і діях, спрямованих на збільшення маси прибутку, зміцнення позицій на світовому ринку, а отже, й розширення масштабів господарської діяльності, посилення конкуренції. У сучасних умовах найбільші транснаціональні корпорації планують свою діяльність у світовому масштабі. Глобальний маркетинг, який ґрунтується на такому підході, призводить до зростаючого міжнародного переплетіння економічних, соціальних і політичних структур. Ці процеси значно змінюють умови міжнародної діяльності її суб'єктів, деформують відповідний ринок. Так, значна частка світової торгівлі є внутрішньофірмовим постачанням таких корпорацій за внутрішньофірмовими, трансфертними цінами.

Особливе місце у міжнародній економічній діяльності належить **«Великій сімці»**, утвореній у середині 70-х рр. керівниками США, Японії, ФРН, Великої Британії, Франції, Італії і Канади для координації економічної політики провідних західних країн.

Підприємницькі міжнародні організації беруть участь у міжнародній економічній діяльності на приватній основі. Найвпливовішою у міжнародній діяльності є Трестороння комісія, створена в 1973 р. Вона об'єднує приблизно 300 представників бізнесу із США, Захід-

ної Європи, Японії з метою сприяння співробітництву підприємців різних країн.

Світова економічна криза 2007–2010 рр. вплинула на всі види міжнародної економічної діяльності: фінансову (нестійкість фінансових ринків), інвестиційну (зменшення прибутковості, пере накопичення спекулятивного капіталу), виробничу (абсолютне скорочення обсягів виробництва), торговельну (підвищення цін на високотехнологічні товари, зниження цін на сировину).

3.2. Міжнародне виробництво і міжнародний бізнес

Під *міжнародним виробництвом* розуміється виробництво товарів і послуг за участю іноземного підприємницького капіталу у формі прямих і портфельних інвестицій, на основі міжнародної спеціалізації та кооперування виробництва, спільної інвестиційної діяльності й спільного підприємництва.

У навчальній і науковій літературі поширена *еклектична парадигма міжнародного виробництва Дж. Данінга*, де виділяється *п'ять головних типів міжнародного виробництва*:

- *ресурсний* – виробництво ґрунтується на ресурсній базі й спільному використанні капіталів, технології, додаткових активів;
- *ринковий* – виробництво базується на спільному використанні капіталів, технології, інформації, застосовуванні сучасного менеджменту і організаційного досвіду;
- *спеціалізаційний* – виробництво основане на раціональній спеціалізації продуктів або технологічних процесів, забезпечує широкий доступ до ринків, економію на масштабах і географічну диверсифікацію;
- *торговельний та розподільчий* – виробництво пов'язане з торгівлею й розподілом виробленої продукції на місцевих ринках;
- *змішані виробництва*, що становлять різні комбінації вищезазваних чотирьох типів і використовують, крім того, переваги ринку та портфельних інвестицій.

Розвиток міжнародного виробництва пов'язаний: з *прямими інвестиціями; ліцензійними угодами*, які надають можливість ТНК втручатися в діяльність іноземних компаній і отримувати прибутки

й відрахування за користування патентом; *угодами про управління*, за якими ТНК організовує управління і технічне обслуговування зарубіжних компаній в обмін за плату і частку в капіталі; *міжнародною субконтрактацією*, при якій ТНК укладає субконтракти з іноземними компаніями на виконання особливих робіт або поставку окремих товарів.

Міжнародний бізнес — підприємницька діяльність у міжнародній економіці. **Сегментами** міжнародного бізнесу є: глобальний бізнес, спільне підприємництво, бізнес за кордоном, іноземний бізнес.

Об'єктами бізнесу є інтелектуальні, матеріальні, валютно-фінансові та інші активи, а також кредитно-банківські інструменти.

Основними суб'єктами міжнародного бізнесу виступають фізичні та юридичні особи, їх інституціональні та добровільні об'єднання, є держави та міжнародні організації.

На підставі розмежування суб'єктів господарювання *за ознакою форм власності розрізняють два типи міжнародного бізнесу: приватний і державний*. Приватний бізнес здійснюють фізичні та приватні юридичні особи. Державний бізнес здійснює держава та її представники.

За галузево-технологічною та функціональною ознаками виокремлюють наступні основні види міжнародного бізнесу: промисловий, аграрний, будівельний, торговельний, транспортно-комунікаційний, фінансовий. В сучасних умовах найбільш швидко розвиваються такі види міжнародного бізнесу як промисловий, торговий і фінансовий, але під час економічної кризи вони знижують свою активність та проводять політику «згорання» діяльності за кордоном.

Міжнародний бізнес базується на можливості отримання вигод саме з переваг міждержавних ділових операцій, тобто з того факту, що продаж даного товару в іншій країні або налагодження фірмою однієї країни виробництва в іншій країні, або надання послуг спільно фірмами двох країн третій і т. д. забезпечують залученням у бізнес сторонам більше переваг, ніж вони б мали, якби вели справу у своїх країнах. Конкретні вигоди міжнародного бізнесу пов'язані з отриманням більшого прибутку з урахуванням таких факторів:

- доступ до зарубіжних ринків робочої сили;
- вихід до родовищ корисних копалин і джерел сировини;
- прагнення нових ринків збуту;

- збільшення обсягів виробництва і зниження собівартості продукції;
- зниження валютних ризиків.

Міжнародний бізнес здійснюється в певних **формах**: експорт-імпорт товарів і послуг; кооперація в галузі науково-технічної, виробничої, збутової і сервісної діяльності; інвестиційна діяльність; спільне підприємництво; транснаціональні корпорації.

Основними видами міжнародного бізнесу є ліцензування, управління за контрактом, створення і функціонування спільних підприємств, франчайзинг, лізинг, факторинг тощо.

Ліцензування є формою співробітництва, за якої суб'єктами міжнародних економічних відносин виступають власник певних прав (ліцензіар) та постійний чи тимчасовий користувач цим правом (ліцензіат). Ліцензіар укладає угоду з ліцензіатом, відповідно до якої він передає останньому право на використання патенту, товарного знака та інших новинок за певну плату. Така діяльність дає можливість ліцензіару швидше вийти на новий ринок, а ліцензіату — використати ліцензію в інтересах власного бізнесу. Ліцензійна торгівля охоплює переважно електротехнічну й електронну промисловість, загальне машино-, приладобудування, автомобільну, авіаракетну промисловість, хімію й нафтохімію, біотехнології, ресурсозберігаючі технології. Відносно новим напрямом диверсифікації міжнародної ліцензійної торгівлі є галузі обчислювальної техніки та засобів автоматизації, включаючи комплексно автоматизовані виробництва з використанням єдиних транспортних систем та систем управління на базі ЕОМ.

Управління за контрактом передбачає передачу одним підприємцем управлінських послуг іншому. По суті це — експорт управлінських послуг, а не капіталу.

Міжнародне спільне підприємство є формою співробітництва партнерів різних країн стосовно інвестування, управління, виробництва продукції, реалізації товарів та послуг, розподілу прибутків та ризиків. За видом діяльності прийнято розрізняти спільні підприємства: інноваційні, виробничі, закупівельно-збутові, комплексні.

Міжнародна корпорація — це форма структурної організації великої корпорації, яка здійснює прямі інвестиції в різні країни світу. Міжнародні корпорації бувають двох видів: транснаціональні і багатонаціональні. Транснаціональна корпорація (ТНК) — це така головна

компанія якій належить капітал однієї країни, а філіали розміщені в багатьох країнах світу. Багатонаціональна корпорація (БНК) — це така головна компанія якій належить капітал двох і більше країн, а філіали розміщені в багатьох країнах світу.

Франчайзинг — надання прав на використання торговельної марки або фірмової назви, а також надання послуг по технічній допомозі, підвищенню кваліфікації робочої сили, організації торгівлі і управлінню. За експертними оцінками фахівців франчайзинг недостатньо розвинутий вид бізнесу в Україні. Відповідно до даних Асоціації франчайзингу України світова економічна криза 2007–2010 років призвела до значного згортання цього бізнесу.

Лізинг — специфічна форма фінансування придбання різних видів устаткування. *Факторинг* — посередницька комісійна діяльність банку або фактор-компанії при розрахунках між постачальниками товарів і покупцями за допомогою оплати фінансових вимог постачальників з подальшим стягуванням боргу з покупців (перепродаж права на стягнення боргів або комерційна операція за дорученням). Міжнародний факторинг використовується в експортній торгівлі, він спрощує отримання готівки для експортера, певним чином «захищає» від «поганих» боргів.

3.3. Міжнародна торговельна діяльність

Міжнародна торгівля характеризується сукупним товарообігом між усіма країнами світу, який розраховується додаванням лише обсягів експорту. Зовнішня торгівля складається з оплачуваного вивозу (експорту) і оплачуваного ввозу (імпорту товарів).

За критерієм товарної спеціалізації виділяються такі *види* міжнародної торговельної діяльності: торгівля готовою продукцією; торгівля машинами й обладнанням; торгівля сировиною; торгівля послугами. Зазначені види міжнародної торговельної діяльності *характеризуються*: змінами структури товарообігу за рахунок зростання до 70% частки готових виробів, зниження частки продовольства й сировини до 30%, крім палива; щорічним оновленням на 1/3 номенклатури продукції обробних галузей (особливо електроніки); зростанням темпів торгівлі машинами й устаткуванням на основі

розвитку внутрішньогалузевих зв'язків і розширення міжнародного виробничого кооперування (у межах ТНК здійснюється до 1/3 всього імпорту та 3/5 торгівлі комплектуючими); зростанням частки взаємної торгівлі розвинених країн (більше 70% міжнародної торгівлі); розширенням ринку наукової продукції, патентів, ліцензій, «ноу-хау», збільшенням експорту й імпорту послуг.

Докладніше про міжнародну торгівлю йтиметься в темах 4, 5, 6 і 7.

3.4. Іноземна інвестиційна діяльність. Фінансова діяльність

Суть *міжнародної інвестиційної діяльності* полягає у перенесенні за кордон процесу створення продукції. Це пояснює поєднання економічних інтересів суб'єктів міжнародної економічної діяльності, що експортують та імпортують іноземні інвестиції. Міжнародне інвестування є процесом вилучення частини капіталу з національного обігу в цій країні й переміщення його в товарній чи грошовій формі у виробничий процес та обіг іншої країни.

Причинами значного зростання обсягів міжнародної інвестиційної діяльності є: прискорення темпів економічного та науково-технічного розвитку; перенесення виробництва трудомісткої продукції в країни, що розвиваються (це дозволяє знижувати витрати виробництва за рахунок дешевшої робочої сили); вкладення капіталу: в добувні галузі за кордоном, що забезпечує постійні джерела сировини; в обробну промисловість розвинутих країн, що дозволяє долати митні бар'єри; перенесення шкідливих для навколишнього середовища виробництв в інші країни, в першу чергу, у країни, що розвиваються.

Міжнародна інвестиційна діяльність здійснюється у формі вивозу *підприємницького капіталу*. *Прямі інвестиції* забезпечують контроль інвестора над об'єктами інвестування, а *портфельні інвестиції* не забезпечують такого контролю.

Головні сучасні *тенденції* міжнародної інвестиційної діяльності: 1) перевищення обсягами зарубіжної продукції ТНК обсягів світової торгівлі; 2) позитивна динаміка прямих іноземних інвестицій (більш ніж чотирикратне збільшення за кожне десятиліття з кінця ХХ ст.); 3) домінування прямих іноземних інвестицій, США, ЄС і Японії,

частка яких становить 4/5 від загальносвітового обсягу; 4) рух капіталу відбувається в багатьох напрямках, багато країн є одночасно експортерами й імпортерами капіталу; 5) збільшення частки прямих інвестицій порівняно з портфельними; 6) істотні зміни у галузевій структурі вивозу капіталу (у першій половині ХХ ст. капітал вкладався переважно в добувні галузі, потім — в обробну промисловість і торгівлю, а з останньої третини ХХ ст. — переважно у новітні технології і сферу послуг).

Міжнародна *фінансова діяльність* здійснюється на міжнародному фінансовому ринку при переміщенні фінансів із секторів з відносними надлишками у ті сектори, де в них є потреба. Головними *суб'єктами* міжнародної фінансової діяльності є: національні фінансові інститути; міжнародні інвестиційні інститути (міжнародні інвестиційні фонди, компанії, промислові і фінансові ТНК). Ключовою *тенденцією* еволюції фінансового капіталу є набуття ним якості глобального віртуального капіталу, представленого переважно цінними паперами й електронними грошима в інформаційних комп'ютерних мережах. Такий капітал все більше відокремлюється від реального капіталу (промислового, торговельного, позичкового) і провокує глобальні фінансові кризи (наприклад, у 1998 і 2008 рр.). У ХХІ ст. віртуальний капітал стає глобальною віртуальною мережею, непідконтрольною національним та наднаціональним державним утворенням. Для цього найбільш сприятливими є спекулятивні сфери діяльності, де не створюються нові матеріальні та нематеріальні цінності.

Докладніше про міжнародну інвестиційну та фінансову діяльність йтиметься у темах 8, 9, 10 і 11.

Основні терміни і поняття

Міжнародна економічна діяльність, основи міжнародної економічної діяльності, існуючі та набуті фактори міжнародної економічної діяльності, держава, транснаціональні корпорації, «Велика сімка», міжнародне виробництво, фактори розвитку міжнародного виробництва, міжнародний бізнес, лізинг, факторинг, міжнародна торговельна діяльність, причини міжнародної торговельної діяльності, види міжнародної торгівлі, причини міжнародної інвестиційної діяльності, міжнародна інвестиційна діяльність, суб'єкти міжнародної інвестиційної діяльності, фінансова діяльність, суб'єкти міжнародної фінансової діяльності, тенденції міжнародної фінансової діяльності.

Контрольні та дискусійні питання

1. Поясніть, які можливості міжнародної економічної діяльності визначаються поглибленням міжнародного поділу праці.
2. Охарактеризуйте фактори міжнародної економічної діяльності.
3. Наведіть приклади взаємодії суб'єктів міжнародної економічної діяльності на двосторонній й багатосторонній основі.
4. Чим відрізняються лізинг від факторингу?
5. Які відмінності видів міжнародної торговельної діяльності?
6. Які сутнісні відмінності між міжнародною торгівлею та міжнародною інвестиційною діяльністю?
7. Охарактеризуйте причини міжнародної інвестиційної діяльності.
8. Які новітні тенденції властиві фінансовому капіталу?

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідний термін або поняття.

1. Систему господарських зв'язків між національними економіками країн, відповідними суб'єктами господарювання утворює...
2. Міжгалузевий міжнародний обмін, зокрема товарами добувних і обробних галузей окремих країн, зумовлює...
3. Специфічна форма фінансування придбання різних видів устаткування.

4. Виробництво товарів і послуг за участю іноземного підприємницького капіталу у формі прямих і портфельних інвестицій.

5. Вигоди від зовнішньої торгівлі розподіляються прямо пропорційно змінам цін у обох сторін.

6. Вид підприємницької діяльності переважно у сфері світового господарства.

7. Специфічна форма фінансування придбання різних видів устаткування.

8. Посередницька комісійна діяльність банку або фактор-компанії при розрахунках між постачальниками товарів і покупцями за допомогою оплати фінансових вимог постачальників з подальшим стягуванням боргу з покупців.

Поняття:

- а) факторинг;
- б) компенсаційні угоди;
- в) міжнародний бізнес;
- г) інфраструктура світового ринку;
- д) ефект масштабу;
- е) індекс транснаціоналізації;
- є) міжнародне виробництво;
- ж) лізинг;
- з) загальний тип міжнародного поділу праці;
- и) міжнародна економічна діяльність.

Вправа 2. *Знайдіть єдину правильну відповідь.*

1. Міжгалузевий міжнародний обмін товарами добувних і обробних галузей окремих країн зумовлює:

- а) загальний тип міжнародного поділу праці;
- б) особливий тип міжнародного поділу праці;
- в) одиничний тип міжнародного поділу праці.

2. До розвитку і переважання міжнародної торгівлі готовими виробами різних галузей і виробництв призводить:

- а) загальний тип міжнародного поділу праці;
- б) особливий тип міжнародного поділу праці;
- в) одиничний тип міжнародного поділу праці.

3. Національні фінансові інститути, міжнародні інвестиційні інститути є суб'єктами міжнародної (-го):

- а) фінансової діяльності;
- б) бізнесу;
- в) економічної діяльності;
- г) інвестиційної діяльності;
- д) торговельної діяльності.

4. У перенесенні за кордон процесу виробництва продукції полягає суть:

- а) фінансової діяльності;
- б) бізнесу;
- в) економічної діяльності;
- г) інвестиційної діяльності;
- д) торговельної діяльності.

5. У перевезенні за кордон акту реалізації прибутку, втіленого у ціні експортованих товарів полягає суть:

- а) фінансової діяльності;
- б) бізнесу;
- в) економічної діяльності;
- г) інвестиційної діяльності;
- д) торговельної діяльності.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке — помилкове.*

1. Об'єктом аналізу у міжнародній економічній діяльності є країна, а не міжнародна фірма.

2. Видами міжнародного бізнесу є: толлінг, франчайзинг, біржові операції, банкінг, ділінг, лізинг, факторинг та ін.

3. Відмінності між цінами експорту та імпорту є причинами міжнародної фінансової діяльності.

4. Видами міжнародної торговельної діяльності є торгівля готовою продукцією, торгівля машинами й обладнанням, торгівля сировиною, торгівля послугами.

5. Суб'єктами міжнародної інвестиційної діяльності є ТНК, держава, міжнародні валютні організації.

6. Для віртуального капіталу найбільш сприятливою є сфера діяльності, об'єктами та результатами якої є гроші та цінні папери.

Література до теми 3

1. *Ломакин В. К.* Мировая экономика: учебник для вузов / *В. К. Ломакин*. — М.: «ЮНИТИ-ДАНА», 2007. — С. 55–70.
2. *Рыбалкин В. Е.* Международные экономические отношения: учебник. — Изд. 7-е, перераб. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. — С. 43–54, 186–204.
3. Світова економіка: підручник / *А. С. Філіпенко, О. І. Рогач, О. І. Шнирков* та ін. — Вид. 2-ге, стереотип. — К.: Либідь, 2001. — С. 96–100.
4. *Солонінко К. С.* Міжнародна економіка: навч. посібник / *К. С. Солонінко*. — К.: Кондор, 2008. — С. 151–155.

ТЕМА 4.

ТЕОРІЯ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ

Основні питання для вивчення

- 4.1. Концепції меркантилізму, протекціонізму і фритредерства.
- 4.2. Теорія абсолютних переваг А. Сміта. Теорія порівняльних переваг Д. Рікардо.
- 4.3. Теорія порівняльної наділеності факторами Хекшера-Оліна. Парадокс В. Леонтьєва.
- 4.4. Теорема Столтера-Самуельсона.
- 4.5. Теорія життєвого циклу товару.
- 4.6. Теорія конкурентних переваг М. Портера.
- 4.7. Нефакторні теорії міжнародної торгівлі.
- 4.8. Ціноутворення в міжнародній торгівлі. Міжнародна торгівля і розподіл доходів.
- 4.9. Міжнародна торгівля та економічне зростання.

4.1. Концепції меркантилізму, протекціонізму і фритредерства

Меркантилізм — домінуючий напрям економічної думки та різновид економічної політики, властивий перехідній добі первісного нагромадження капіталу. Меркантилісти підкреслювали необхідність такої зовнішньоекономічної політики, яка б сприяла досягненню позитивного сальдо торговельного балансу. Головною формою багатства вважалися гроші, а їх джерелом — сферу обігу.

Протекціонізм (від лат. *protectio* — заступництво, захист) — економічна політика держави, спрямована на захист вітчизняної економіки від іноземної конкуренції. Основними заходами протекціоністської політики є:

- забезпечення перевищення експорту товарів над імпортом товарів;
- підтримка експансії торговельного капіталу, стимулювання створення монопольних торговельних об'єднань;
- захист та стимулювання розвитку національної промисловості, збільшення виробництва товарів на експорт, надання пільг експортерам (привілеїв, монопольних прав, експортних премій, субсидій тощо);
- обмеження імпорту готової продукції, особливо предметів розкоші шляхом встановлення високих ввізних митних зборів, квот, тарифів;
- заборона або обмеження вивезення сировини та стимулювання її ввезення;
- розвиток мореплавства тощо.

Фритредерство (від англ. *free* — вільний, *trade* — торгівля) — напрям у економічній теорії, політиці та господарській практиці, орієнтований на вільну торгівлю та невтручання держави у приватно-підприємницьку діяльність. Являє собою політику, в якій тарифи та інші бар'єри на шляху торгівлі між націями скасовуються.

4.2. Теорія абсолютних переваг А. Сміта. Теорія порівняльних переваг Д. Рікардо

За **теорією абсолютних переваг** А. Сміта, країна повинна спеціалізуватися на виробництві та експорті тих товарів, у виготовленні яких вона має абсолютну перевагу порівняно з іншими країнами. Тобто кожній країні слід імпортувати товари, у виробництві яких переваги відсутні, а експортувати такі товари, виробництво яких є більш ефективним, а саме — на одиницю продукту витрачається менше праці порівняно з іншою країною — потенційним торговельним партнером. Розглянемо цю теорію на прикладі двох країн: Росії та України. Нехай у розрахунку на 1 трудовень у Росії збирають 1 т картоплі та 4 т цукрових буряків, а в Україні 800 кг картоплі та 4,5 т цукрових буряків. Тобто Росія має абсолютні переваги у виробництві картоплі, Україна — у виробництві буряків. У разі повної спеціалізації Україна спеціалізуватиметься на виробництві буряків, Росія — картоплі. Тоді

за 1 день в Україні збиратимуть 9 т буряків, 4,5 т залишатимуть на внутрішньому ринку, а 4,5 т обмінюватимуть у росіян на 1 т картоплі. Таким чином, чистий виграш України складатиме $1000 \text{ кг} - 800 \text{ кг} = 200 \text{ кг}$ картоплі. Відповідно чистий виграш Росії складатиме $4,5 \text{ т} - 4 \text{ т} = 0,5 \text{ т}$ цукрових буряків.

За **теорією порівняльних переваг** Д. Рікардо кожна країна повинна спеціалізуватися на виробництві тієї продукції, у випуску якої вона має порівняльні переваги (менші порівняльні витрати).

Розглянемо спрощений приклад Д. Рікардо. Нехай виробництво 25 м тканини потребує 100 дн праці в Англії та 90 дн в Португалії, а виробництво 50 л вина — 120 дн праці в Англії та 80 дн — у Португалії. Як бачимо, абсолютні витрати виробництва тканин і вина в Англії (відповідно $100 / 25$ і $120 / 50$) вищі, ніж в Португалії (відповідно $90 / 25$ і $80 / 50$).

Порівняльні витрати виробництва тканин в Англії дорівнюють співвідношенню абсолютних витрат виробництва тканин і вина в Англії: $(100 / 25) : (120 / 50) = 5 / 3$. Порівняльні витрати виробництва вина в Англії дорівнюють $3/5$.

Порівняльні витрати виробництва тканин в Португалії дорівнюють співвідношенню абсолютних витрат виробництва тканин і вина в Португалії: $(90 / 25) : (80 / 50) = 9 / 4$. Порівняльні витрати виробництва вина в Португалії дорівнюють $4/9$.

Оскільки $4/9 < 3/5$, то Португалія буде спеціалізуватися на виробництві вина й експортуватиме його в Англію. Переміщення праці та капіталу з виробництва тканин у виробництво вина дозволить Португалії завдяки обміну на вино отримати тканини з Англії, витративши лише 80 дн праці, а не 90, тобто зекономити 10 дн.

Оскільки $5/3 < 9/4$, то Англія буде спеціалізуватися на виробництві тканин і експортуватиме їх у Португалію. Переміщення праці та капіталу з виробництва вина у виробництво тканин дозволить Англії завдяки обміну на тканини отримати вино з Португалії, витративши 100 дн праці, а не 120, тобто зекономити 20 дн.

Отже, в умовах вільної міжнародної торгівлі виграють не тільки країни, що мають абсолютні переваги (менші абсолютні витрати), але й країни, що мають порівняльні переваги (менші порівняльні витрати).

4.3. Теорія порівняльної наділеності факторами Хекшера-Оліна. Парадокс В. Леонт'єва

Теорія порівняльної наділеності факторами Хекшера-Оліна (факторних переваг) — країни експортують продукти інтенсивного використання надлишкових факторів та імпортують продукти інтенсивного використання дефіцитних факторів виробництва. Країни, що володіють великим капіталом, мають експортувати капіталомісткі товари та імпортувати трудомісткі.

Розглянемо теорію Хекшера-Оліна на прикладі США та Англії. Для США надлишковим фактором виробництва є земля, дефіцитним — праця, для Англії — надлишковим є праця, а дефіцитним — земля. Виробництво зернових потребує інтенсивного використання землі і відносно незначного використання праці, а виробництво тканин — інтенсивного використання праці і незначного землі. Таким чином, відповідно до теорії Хекшера-Оліна, США будуть спеціалізуватися на виробництві зернових (у прихованому вигляді експортуватимуть землю, імпортуватимуть працю), Англія — на виробництві тканин (у прихованому вигляді експортуватимуть працю, а імпортуватимуть землю).

У середині 50-х рр. відомий американський економіст Василь Леонт'єв емпірично перевіряв основні положення теорії Хекшера-Оліна і дійшов парадоксальних висновків. Використавши модель міжгалузевого балансу «витрати-випуск», побудовану на основі даних про економіку США за 1947 р., В. Леонт'єв показав, що в американському експорті переважали відносно трудомісткі товари, а в імпорті — капіталомісткі. Враховуючи, що в перші повоєнні роки у США, на відміну від більшості їхніх торговельних партнерів, капітал був відносно надлишковим фактором виробництва, а рівень заробітної плати значно вищим, цей емпірично отриманий результат явно суперечив тому, що передбачала теорія Хекшера-Оліна, і тому отримав назву «парадокс Леонт'єва». Подальші дослідження підтвердили наявність цього парадоксу у повоєнний період не лише для США, але й для інших країн (Японії, Індії тощо).

Парадокс В. Леонт'єва: трудомісткі країни експортують більш капіталомістку продукцію, а капіталомісткі — трудомістку.

Неодноразові спроби пояснити такий парадокс дали змогу розвинути та збагатити теорію Хекшера-Оліна завдяки врахуванню додат-

кових обставин, які впливають на міжнародну спеціалізацію, зокрема таких:

- неоднорідність факторів виробництва, перш за все робочої сили, яка суттєво відрізняється за рівнем кваліфікації. У зв'язку з цим в експорті промислово розвинутих країн може відображатися відносна надлишковість висококваліфікованої робочої сили і спеціалістів, у той час як країни, що розвиваються, експортують продукцію, яка потребує значних затрат некваліфікованої праці;
- значна роль природних ресурсів, що, як правило, використовуються у виробничому процесі тільки в поєднанні з великою кількістю капіталу (наприклад, у галузях добувної промисловості). Це певною мірою пояснює те, що експорт із багатьох країн, що розвиваються, і мають великі запаси природних ресурсів, капіталомісткий, хоча капітал у цих країнах і не є відносно надлишковим фактором;
- вплив на міжнародну спеціалізацію зовнішньоторговельної політики уряду. Ця політика може обмежувати імпорт і стимулювати розвиток внутрішнього виробництва та експорт продукції тих галузей, де інтенсивно використовуються відносно дефіцитні фактори виробництва.

4.4. Теорема Столпера-Самуельсона

Передумови: модель «2x2x2» (2 фактори виробництва, 2 товари, 2 країни); існує абсолютна конкуренція; фактори виробництва можуть рухатись між секторами у межах країни; встановлення торговельних відносин призводить до зростання відносної ціни на зерно.

Формулювання: *при виконанні зазначених передумов встановлення вільних торговельних відносин призводить до зростання винагороди фактора, що інтенсивно використовується у виробництві товару, ціна якого збільшується, та зменшення винагороди фактора, що інтенсивно використовується у виробництві товару, ціна якого знижується, незалежно від того, яка структура споживання цих товарів власниками факторів виробництва.*

Визначальне положення теореми можна сформулювати так: якщо відсутнє спільне виробництво, а економіка характеризується

досконалою конкуренцією (тобто ціна кінцевого продукту дорівнює сумі цін факторів виробництва), то ціна продукту змінюється настільки, наскільки в середньому змінюється ціна факторів виробництва.

Під впливом зовнішньої торгівлі (рис. 4.1) екзогенні зміни в темпах зростання цін товарів призводять до непропорційно більших змін у цінах на фактори виробництва. Так, виробництво трудомісткого товару призведе до зростання попиту на працю до рівня D_1L і ціни праці до W_1 , відповідно попит на капітал зменшиться до рівня D_1K , а його ціна (ставка відсотка) — до рівня R_1 . Тому винагорода надлишкового фактора праці зростає, а капіталу, відповідно, зменшиться. За умов вільної торгівлі відносна ціна праці W_1/R_1 зростає порівняно з умовами автаркії.

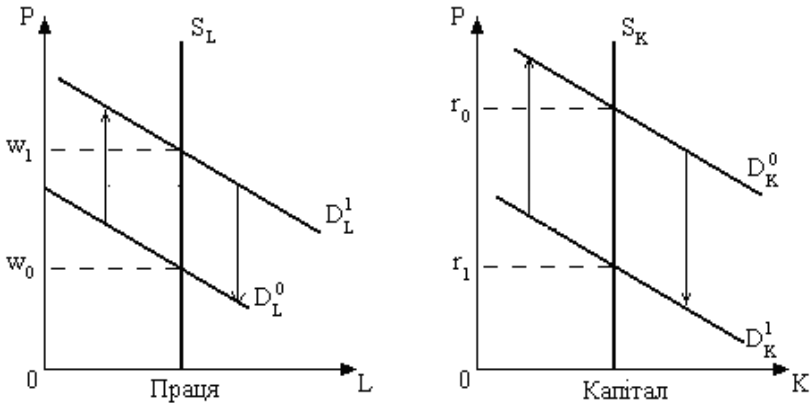

Рис. 4.1. Вплив міжнародної торгівлі на попит на фактори виробництва в праценадлишковій країні

4.5. Теорія життєвого циклу товару

За теорією «циклу життя товару» Ч. Киндельберга, Р. Вернона, Л. Уелса, в міру стандартизації технології виробництва випуск технологічно складних товарів, через виникнення порівняльних переваг (низька заробітна плата), переміщується в країни з нижчим рівнем доходів.

Виділяють чотири *етани* в життєвому циклі товару:

- 1) створення технологічно складних товарів у країнах з більшим рівнем доходів і подальший їх експорт за кордон;
- 2) уповільнення експорту, розвиток виробництва цих товарів у країнах з низьким рівнем доходу, що отримують порівняльні переваги через низьку заробітну плату;
- 3) зростає виробництво цих товарів у країнах з нижчим рівнем доходу, вони отримують статус чистих експортерів;
- 4) країни з більшим рівнем доходу стають чистими імпортерами зазначених товарів (переваги в розвитку технологій нижчі від переваг більш низької заробітної плати) і одночасно починають виробляти якісно новий продукт.

4.6. Теорія конкурентних переваг М. Портера

Теорія конкурентних переваг М. Портера показує залежність конкурентоспроможності країни на світовому ринку від певних параметрів. На конкурентоспроможність нації впливають:

1) *факторні умови* — конкурентні переваги країни залежать від рівня забезпеченості факторами виробництва певної кількості та якості;

2) *умови попиту* на внутрішньому ринку — стан внутрішнього ринку у взаємозв'язку з потенційними можливостями зовнішнього ринку вирішальним чином впливає на підприємницьку ситуацію. Тут важливо відзначити й національні особливості (економічні, культурні, освітні, етнічні, традиції й звички), які впливають на вихід фірми за кордони країни. Підхід М. Портера передбачає пріоритетне значення вимог внутрішнього ринку для діяльності окремих компаній;

3) *рівень розвитку обслуговуючих галузей та близьких галузей і виробництв* — забезпеченість відповідним обладнанням, існування тісних контактів з постачальниками, комерційними та фінансовими структурами сприяє підвищенню конкурентоспроможності;

4) *стратегії фірми та конкурентна ситуація* — ринкова стратегія та організаційна структура фірм, які передбачають необхідну гнучкість, і достатня конкуренція на внутрішньому ринку є серйозними стимулами для успішного включення в міжнародну торгівлю;

5) *роль уряду* – державна підтримка експортних галузей, надання їм пільгового кредитування та оподаткування, розвиток конкурентного середовища в країні тощо;

6) *випадкові обставини* – зміни умов інвестування, інновації, природно-кліматичні умови, що призводять до коливань витрат виробництва національної продукції щодо світового рівня.

Враховуючи той факт, що охорона довкілля стала ключовим моментом у розвитку багатьох національних економік, а показники екологічної ефективності виробництва і споживання ввійшли до складу основних характеристик товарів, стратегія конкурентоспроможності національної економіки може трансформуватися. До її складу, поряд із класичними детермінантами, які відокремив М. Портер, доцільно долучити ще одну – так звану «*екологічну детермінанту*» (рис. 4.2).

Рис. 4.2. Екологічно безпечна стратегія конкурентних переваг

Успішна реалізація стратегії конкурентоспроможності залежатиме від повноти використання товаровиробниками їхніх конкурентних переваг.

Забезпеченість факторами виробництва. Вирішальна роль належить науково-технічному і виробничому потенціалу, наукоємним галузям, розвинутій інфраструктурі промислових економічних районів. Перевага надається висококваліфікованій робочій силі, високотехнологічним галузям виробництва товарів.

Параметри внутрішнього попиту. Саме зростання внутрішнього попиту впливає не тільки на ситуацію на внутрішньому ринку, а й на динаміку експортно-імпортних операцій. Внутрішній попит, у свою чергу, стимулює інновації і поліпшення якості продукції.

Наявність конкурентоспроможних галузей-постачальників. Високий ступінь ресурсоємності виробництва, з одного боку, і монополізованість ринку постачання ресурсів — з іншого, — ось ті чинники, які негативно впливають на ефективність використання ресурсів у процесі виробництва, у тому числі і природних. Лібералізація економічних відносин у цій сфері діяльності може певною мірою виправити становище.

Особливості національної стратегії. Економічне зростання, як правило, створює сприятливі передумови для пом'якшення митної політики: зниження тарифів; зміни митних процедур, процедур стандартизації і сертифікації продукції відповідно до міжнародних стандартів і правил; забезпечення конкуренції через відмову від дискримінаційного протекціонізму, зокрема субсидування експорту і обмеження імпорту; зменшення ролі держави в регулюванні економіки.

Забезпечення екологічної безпеки досягається завдяки урахуванню екологічних інтересів у всіх сферах діяльності, реалізації широкого кола екологічних, економічних, політичних, технічних, інституційних та інших заходів. Удосконалення взаємозв'язків, що виникають у системі «торгівля — суб'єкт господарювання — довкілля», можливе на основі принципів екологічного захисту через торговельні механізми.

4.7. Нефакторні теорії міжнародної торгівлі

Нові явища в міжнародній торгівлі після II світової війни, динамічний НТП та дискусії навколо «парадоксу Леонтьєва» обумовили подальший розвиток теорії міжнародної торгівлі. Найбільш значущою вважається розробка нефакторних моделей та моделей неотехнологічного напрямку.

Нефакторний підхід в цілому зберігає методологію неокласичної торгової моделі. До **нефакторних моделей** належать:

- *модель з урахуванням різної інтенсивності факторів*: на відміну від розрахунків В.Леонтьєва (на основі продукції, що заміщує вала імпорт, а не за фактичними витратами зарубіжних виробників) розробники цієї моделі використовували для розрахунків показники не імпортозаміщення, а реального імпорту;
- *модель з урахуванням особливостей попиту*: надлишок капіталу, наприклад, у США, обумовлюючи капіталомістке споживання, спричиняє його нестачу для експорту і, таким чином, формує велику трудомісткість товарів, що експортуються;
- *модель з урахуванням неоднорідності факторів*: виділення «фізичного» і «людського» капіталу; обґрунтування переважаючої значущості кваліфікованої праці тощо;
- *модель з урахуванням нових факторів*: разом з трудом і капіталом враховуються також природні ресурси.

Основними **моделями неотехнологічного напрямку** є:

1. *Модель наукомісткої спеціалізації* обґрунтовує спеціалізацію розвинутих країн на виробництві та експорті наукомістких та високотехнологічних товарів, які імпортують країни, що розвиваються, в обмін на експорт сировини та матеріалів.

2. *«Модель технологічного розриву»* пов'язує торгівлю між країнами з існуванням відмінностей у рівнях їх технологічного розвитку. Саме прогресивні технології надають країні переваги у боротьбі за ринки. У цій моделі розглядається імітаційний лаг, що складається з лага попиту і лага реагування. Лаг попиту являє собою час, необхідний для розвитку попиту на новий експортний продукт. Лаг реагування пов'язаний з часом, що необхідний виробникам країни-імпортера для реагування на конкуренцію з-за кордону. Різниця між цими двома лагами і обумовлює міжнародну торгівлю (експорт в іншу кра-

їну можливий, коли лаг попиту коротший за лаг реагування). Технологічний розрив можна подолати через копіювання нововведень, але тільки «потік» нововведень забезпечує умови стабільної технологічної переваги і відповідної спеціалізації країни.

3. *Модель «економії на масштабах виробництва»* доводить, що країни з містким внутрішнім ринком повинні розвивати виробництво, яке забезпечує зростання економічного ефекту при збільшенні масштабу виробництва. Основним у цій моделі є припущення, що розвинуті країни наділені факторами виробництва приблизно в однакових пропорціях, а тому торгівля між ними доцільна в тому разі, якщо вони спеціалізуються на виробництві товарів різних галузей, що дозволяє знижувати витрати за рахунок масового виробництва.

4. *Моделі внутрішньогалузевої торгівлі* відображають міжнародну торговельну практику, коли країни торгують між собою товарами однієї галузі, які виробляються майже при однаковій фактороінтенсивності, а дуже часто і факторонаділеності. Іншими словами, мотивація міжнародної торгівлі обумовлена не умовами виробництва, а умовами попиту.

Виділяють п'ять головних факторів розвитку цієї торгівлі: 1) близькість рівнів ВВП на душу населення та ідентичність кривих попиту у двох країнах; 2) близькість цін факторів і витрат виробництва диференційованих продуктів; 3) близькість величин тарифних і нетарифних бар'єрів або їх відсутність; 4) приблизно однаковий ступінь диференціації конкуруючих товарів; 5) невеликі транспортні витрати.

Усвідомлюючи значимість наслідків глобальної економічної кризи, її руйнуючий характер, наукове співтовариство поступово схиляється до необхідності обґрунтування теоретичних пріоритетів її подолання, розробки моделей стабілізації світового господарства в цілому. Перш за все, це стосується міжнародної торгівлі.

Домінуюча неоліберальна модель глобалізації відповідає коротко- і середньостроковим інтересам розвинутих країн. Активізація відпливу продуктивних ресурсів по каналах міжнародної торгівлі позбавляє країни з перехідною економікою та країни, що розвиваються, джерел саморозвитку, ініціює процеси інтенсифікації вторинності їх національних виробництв. А у довготерміновій перспективі — стимулюватиме глобальні дисбаланси: дефіцити і коливання цін на енергетичні ресурси і продовольчі товари.

Ефективним теоретичним підґрунтям для розробки механізму стабілізації міжнародної торгівлі у період подолання глобальної кризи є **нова теорія міжнародної торгівлі і нової економічної географії** Пола Кругмана, лауреата Нобелівської премії з економіки 2008 року, що не ставить під сумнів результати класичних теорій, а лише доповнює їх. Йдеться про вплив монополістичної конкуренції та ефекту масштабу на ефективність міжнародного товарообміну. Крім того відмічено, що мобільність факторів і зростаюча економія від масштабу призводить до перетоку факторів у певні економічні регіони. Це дасть можливість концентрації та активізації ділової активності окремих економічних регіонів з метою стабілізації міжнародної торгівлі.

4.8. Ціноутворення в міжнародній торгівлі. Міжнародна торгівля і розподіл доходів

При аналізі ціноутворення на світовому ринку враховується пропозиція та динаміка попиту. Якщо криві попиту об'єднати з кривими пропозиції, то можна продемонструвати вплив міжнародної торгівлі на виробництво, споживання і ціни (рис. 4.2).

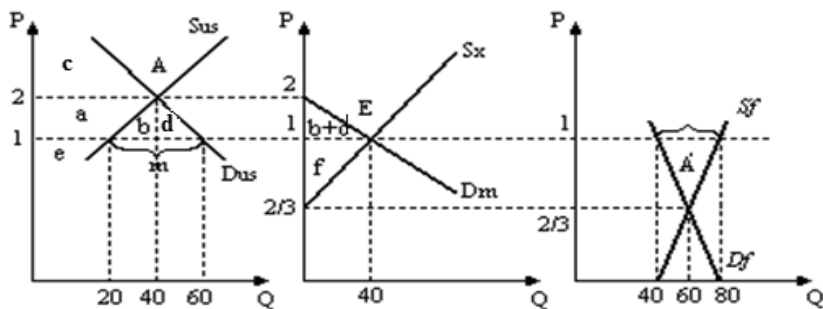
Надлишковий попит (Dm) визначає виникнення дефіциту американських тканин на американському ринку і характеризує можливий обсяг імпорту за визначеною ціною. Ринкова кон'юнктура, що характеризується надлишковою пропозицією (Sx) на англійському ринку, визначає умови можливого експорту. Таким чином, світова ціна визначається точкою перетину кривих надлишкового попиту Dm та надлишкової пропозиції Sx (рис. 4.2, б):

$$Dm = Dus - Sus, \quad (4.1)$$

де Dus — попит на ринку США;
 Sus — пропозиція на ринку США.

$$Sx = S_f - D_f, \quad (4.2)$$

де S_f — пропозиція на ринку Англії;
 D_f — попит на ринку Англії.

а) ринок тканин США б) міжнародна торгівля в) ринок тканин Англії тканинами

Рис. 4.2. Ціноутворення в міжнародній торгівлі

В умовах відсутності торгівлі на ринку США ринкова рівновага встановлюється у точці А при ціні \$2 за метр. Після встановлення вільних зовнішньоторговельних відносин ціна зменшується до рівня \$1, виникає дефіцит (рис. 4.2, а).

Споживчий надлишок зростає на площу $(a + b + d)$, а втрати виробників становитимуть площі (a) . Чистий вигравш США дорівнюватиме площі $(b + d)$.

Світова ціна — це грошове вираження інтернаціональної вартості товарів і послуг, що реалізуються на зовнішньому ринку. Ключовою особливістю міжнародної ціни на відміну від внутрішньої є множинність, коли на один і той же товар можуть встановлюватися різні ціни.

Класифікація світових цін:

1. За напрямком товарних потоків:

Експортна ціна — ціна, за якою товар реалізується зарубіжному контрагенту.

Імпортна ціна — ціна, за якою товар купується у зарубіжного контрагента.

2. За умовами розрахунків:

Ціна комерційних угод — відображає інтернаціональну ціну виробництва при звичайному порядку здійснення угоди купівлі-продажу.

Ціна клірингових розрахунків — ціна товару, в якій враховані умови й особливості клірингу (кліринг — це система безготівкових розрахунків за товари та послуги, що ґрунтується на заліку взаємних вимог та обов'язків).

Ціна програм допомоги — ціна товару, в якій враховані умови і особливості реалізації програм допомоги.

Трансфертна ціна — ціна товару, за якою здійснюються внутрішньокопоруаційні операції.

3. За повнотою врахування витрат:

Ціна нетто — чиста ціна товару на місці його купівлі-продажу.

Ціна споживання — сума витрат покупця, враховуючи витрати на придбання та використання товару в нормативний термін.

4. За мірою фіксації:

Контрактна ціна — ціна, яка встановлюється в контракті і виражається у валюті країни експортера, імпортера або третьої країни.

Тверда ціна — встановлюється в момент підписання контракту та не підлягає ніякому коригуванню впродовж терміну його дії.

Рухома ціна — фіксується в момент укладання контракту і може бути переглянута в подальшому, якщо ринкова ціна певного товару до моменту його поставки зміниться.

Змінна ціна — ціна, що встановлюється в момент виконання контракту шляхом перегляду договірної ціни з урахуванням змін у виробництві, в період виконання тривалого термінового контракту.

Ціна з наступною фіксацією — ціна, за якою в контракті обговорюються умови фіксації та принципи визначення її рівня.

Ціна, яка публікується, — ціна, що повідомляється в спеціальних та фірмових джерелах інформації. Вона, як правило, відображає рівень світових цін.

Проілюструємо на прикладі вплив міжнародної торгівлі на розподіл доходів власників економічних ресурсів (табл. 4.1).

Розвиток зовнішньої торгівлі означає, що в експортних галузях виробництво розширюється, а ціна експортної продукції зростає до рівня світової. Попит на фактори виробництва, які використовуються у цих галузях, а також ціни на ці фактори зростають. І навпаки, у галузях, які конкурують з імпортом, відбуваються протилежні процеси.

Загальна закономірність полягає в тому, що *чим більше той чи інший фактор спеціалізований на експортному виробництві, тим більше він виграє від вільної зовнішньої торгівлі.*

Таблиця 4.1

Вплив міжнародної торгівлі на розподіл доходів

Показник	США	Англія
Початкові ціни	Дешева пшениця, дороге сукно	Дорога пшениця, дешеве сукно
Реакція цін	Зростання цін на пшеницю Зниження цін на сукно	Зниження цін на пшеницю Зростання цін на сукно
Реакція обсягу виробництва на ціни	Збільшення виробництва пшениці Скорочення виробництва сукна	Скорочення виробництва пшениці Збільшення виробництва сукна
Вирішальна ланка – зміна попиту на фактори виробництва	Відмова від виробництва кожного ярду сукна звільняє багато робітників і небагато землі; приріст виробництва пшениці потребує меншої кількості робітників і більше землі	Відмова від виробництва кожного бушеля пшениці звільняє багато землі і небагато робітників; приріст випуску сукна потребує багато робітників і небагато землі
Реакція цін на фактори виробництва	Падіння ставок заробітної плати та зростання орендної плати (в обох секторах)	Зростання ставок заробітної плати та підвищення орендної плати (в обох секторах)
Підсумок	Ціни між країнами вирівнюються. Збільшилася спеціалізація. Країни залишаються у вигаді. Вигоди отримують: американські землевласники, англійські робітники. Збитки мають: американські робітники, англійські землевласники	

Для порівняння експортної та імпоротної спеціалізації факторів використовують *показник ступеня експортної спеціалізації фактора*:

$$S_{i,x} / m = \frac{Q_{ix} - Q_{im}}{Q_i}, \quad (4.3)$$

де Q_{ix} — частка доходу i -го фактора в загальній вартості експорту;
 Q_{im} — частка доходу i -го фактора в загальній вартості конкуруючої з імпортом продукції, рівної за обсягом імпорту;
 Q_i — частка доходу i -го фактора в сумарному національному доході.

4.9. Міжнародна торгівля та економічне зростання

Виділяють три типи економічного зростання залежно від того, в якій галузі збільшення використання якісних ресурсів призводить до зростання обсягів виробництва.

1. *Експорторозширююче зростання* має місце в тих галузях, де зростає обсяг виробництва експортної продукції. Це призводить до розвитку світової торгівлі і зменшення відносної ціни експортної продукції.

2. *Імпортозаміщуюче зростання* характерне для зростання обсягу виробництва в галузях, що конкурують з імпортом. Це сприяє зменшенню попиту і цін на імпортовані товари, скороченню міжнародної торгівлі.

3. *Розорююче зростання* виникає у випадку, коли підсумкове погіршення умов торгівлі ставить економіку в менш вигідне положення не тільки порівняно з варіантом інвестування в імпортозаміщуючі галузі, а й з вихідним варіантом до початку зростання факторів.

Добробут країни при цьому стане меншим, ніж до економічного зростання. Його характерні риси.

- економічне зростання пов'язане з розвитком експортних галузей;
- зовнішній попит на експорт країни є нееластичним за ціною, а розширення пропозиції призводить до значного зниження цін;
- негативні наслідки погіршення умов торгівлі перебільшують вигравш від експорту.

Основні терміни та поняття

Протекціонізм, фритредерство, абсолютні переваги, порівняльні переваги, факторні переваги, меркантилізм, конкурентні переваги, імпортозаміщуюче зростання, експорторозширююче зростання, розорююче зростання, парадокс Леонтьєва, теорема Столпера-Самуельсона, теорія життєвого циклу товару, надлишковий попит, надлишкова пропозиція, нова міжнародна економіка, нова економічна географія.

Контрольні та дискусійні питання

1. Дайте порівняльну характеристику класичних та неокласичних теорій міжнародної торгівлі.
2. Які головні параметри визначають конкурентні переваги в теорії М. Портера? Наведіть приклади. Визначте вплив міжнародної торгівлі на економічне зростання.
3. Проаналізуйте наслідки міжнародної торгівлі на прикладі імпорту енергоносіїв в Україну з Росії.
4. Як впливає міжнародна торгівля на розподіл доходів?
5. Які теорії міжнародної торгівлі актуалізуються у період глобальної економічної кризи?
6. Яка з новітніх теорій міжнародної торгівлі враховує екологічну детермінанту?

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідний термін або поняття.

1. Напряму економічної теорії, політиці та господарській практиці, що проголошує вільну торгівлю та невтручання держави у приватнопідприємницьку діяльність.
2. Джерелом багатства, що ототожнюється з грошовим капіталом, є сфера обігу; добробут держави залежить від грошового накопичення, домінування експорту товарів над імпортом товарів.
3. Держави повинні спеціалізуватися на виробництві та експорті тих товарів, у виготовленні яких вони мають абсолютну перевагу порівняно з іншими суб'єктами міжнародного економічного співробітництва.
4. Країни, що володіють великим капіталом, мають експортувати капіталомісткі товари та імпортувати трудомісткі.
5. Теорія, яка стверджує, що у міру стандартизації технології виробництва випуск технологічно складних товарів переміщується в країни з нижчим рівнем доходів.
6. Теорія, яка показує залежність конкурентоспроможності країни на світовому ринку від певних параметрів.
7. Визначальне положення цієї теореми: якщо відсутнє спільне виробництво, а економіка характеризується досконалою конкуренцією,

то ціна продукту змінюється настільки, наскільки в середньому змінюється ціна факторів виробництва.

8. Розвиток торгівлі, що може знизити відносну ціну експортного товару.

9. Підсумкове погіршення умов торгівлі, яке ставить економіку в менш вигідне становище порівняно не тільки з варіантом інвестування в імпортозаміщуючі галузі, а й з вихідним варіантом до початку зростання.

10. Збільшення факторів, що інтенсивно використовуються в конкуруючих з імпортом виробництвах.

11. Міжнародна торгівля обґрунтовується спеціалізацією розвинутих країн на виробництві й експорті наукомістких та високотехнологічних товарів, а спеціалізація країн, що розвиваються, — ресурсомістких товарів.

12. Грошове вираження інтернаціональної вартості товарів і послуг, що реалізуються на зовнішньому ринку.

Поняття:

- а) світова ціна;
- б) імпортозаміщуюче зростання;
- в) теорія абсолютних переваг А. Сміта;
- г) теорема Столпера-Самуельсона;
- д) теорія порівняльної наділеності факторами Хекшера-Оліна;
- е) теорія життєвого циклу товару;
- є) фритредерство;
- ж) теорія конкурентних переваг М. Портера;
- з) меркантилізм;
- и) експорторозширююче зростання;
- і) модель наукомісткої спеціалізації;
- ї) розорююче зростання.

Вправа 2. *Знайдіть єдину правильну відповідь.*

1. Економічна політика держави, спрямована на захист вітчизняної економіки від іноземної конкуренції:

- а) протекціонізм;
- б) фритредерство;

- в) парадокс В. Леонтьєва;
- г) теорія С. Ліндера.

2. Кожна країна має спеціалізуватися на виробництві тих товарів, витрати на виробництво яких порівняно нижчі в межах цієї країни, хоча загалом вони можуть бути вищими, ніж за кордоном:

- а) меркантилізм;
- б) теорія абсолютних переваг А. Сміта;
- в) теорія порівняльних переваг Д. Рікардо;
- г) теорема Стопера-Самуельсона.

3. Експорт США більш трудомісткий і менш капіталомісткий, що суперечить теорії Хекшера-Оліна:

- а) теорія Хекшера-Оліна-Самуельсона;
- б) нефакторна модель;
- в) теорія спадних витрат;
- г) теорія технологічного розриву.

4. Згідно з теорією життєвого циклу товару умовами виникнення порівняльних переваг стають:

- а) наукові дослідження та розробки;
- б) низька заробітна плата;
- в) висока кваліфікація робітників;
- г) високий рівень розвитку економіки в країні.

5. До випадкових обставин, що за теорією конкурентних переваг М. Портера впливають на конкурентоспроможність нації, не відносять:

- а) інновації;
- б) природно-кліматичні умови;
- в) зміну умов інвестування;
- г) рівень розвитку обслуговуючих галузей.

6. Згідно з теоремою Стопера-Самуельсона встановлення вільних торговельних відносин призводить до зростання винагороди фактора, що:

- а) інтенсивно використовується у виробництві товару, ціна якого знижується;

б) інтенсивно використовується у виробництві товару, ціна якого зростає;

в) мало використовується у виробництві товару, ціна якого знижується;

г) немає правильної відповіді.

7. Точкою перетину яких кривих визначається світова ціна:

а) надлишкового попиту та надлишкової пропозиції;

б) виробничих можливостей та кривої пропозиції;

в) виробничих можливостей;

г) виробничих можливостей та кривої попиту.

8. Яке зростання має місце в тих галузях, де зростає обсяг виробництва експортної продукції:

а) розорююче зростання;

б) експортрозширююче зростання;

в) імпортозаміщуюче зростання;

г) постійне зростання.

9. Яке зростання сприяє зменшенню попиту і цін на імпортовані товари, скороченню міжнародної торгівлі:

а) розорююче зростання;

б) експортрозширююче зростання;

в) імпортозаміщуюче зростання;

г) постійне зростання.

10. Ключовою особливістю міжнародної ціни на відміну від внутрішньої є:

а) змінність;

б) множинність;

в) постійність;

г) контрольованість.

11. Яка модель пов'язує торгівлю між країнами з існуванням відмінностей у рівнях їхнього технологічного розвитку:

а) модель наукомісткої спеціалізації;

б) модель «економії на масштабах виробництва»;

- в) модель технологічного розриву;
- г) моделі внутрішньогалузевої торгівлі.

13. Яка з теорій пов'язує торгівлю між країнами зі зміною ділової активності окремих економічних регіонів:

- а) теорія Хекшера-Оліна;
- б) нова теорія міжнародної торгівлі;
- в) нова економічна географія;
- г) теорія конкурентних переваг М.Портера.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке — помилкове.*

1. Протекціонізм — економічна політика держави, спрямована на захист національної економіки.

2. Згідно з теорією абсолютних переваг А. Сміта, держави повинні спеціалізуватися на виробництві та експорті тих товарів, у виготовленні яких вони мають абсолютну перевагу порівняно з іншими суб'єктами міжнародного економічного співробітництва.

3. Теорія порівняльної наділеності факторами Хекшера-Оліна: трудомісткі країни експортують більш капіталомістку продукцію, коли капіталомісткі країни — трудомістку.

4. Передумовами теореми Столпера-Самуельсона є модель «2x2x2»; абсолютна конкуренція; фактори виробництва можуть рухатись між секторами у межах країни; встановлення торговельних відносин призводить до зростання відносної ціни на зерно.

5. Теорія життєвого циклу товару стверджує, що у міру стандартизації технології виробництва випуск технологічно складних товарів переміщується в країни з нижчим рівнем доходів.

6. Згідно з теорією життєвого циклу товару, на четвертому етапі країни з більшим рівнем доходу стають чистими експортерами зазначених товарів і одночасно починають виробляти якісно новий продукт.

7. Одним з важливих параметрів, які згідно з теорією конкурентних переваг М. Портера впливають на конкурентоспроможність нації, є рівень розвитку обслуговуючих галузей.

8. Експорторозширююче зростання призводить до розвитку світової торгівлі і може знизити відносну ціну експортного товару.

9. Чим більше той чи інший фактор спеціалізований на експортному виробництві, тим більше він виграє від вільної зовнішньої торгівлі.

10. Якщо всі фактори виробництва в усіх країнах зростають однаковими темпами, то співвідношення світових цін, структура міждержавних торговельних потоків змінюються також.

11. Світова ціна визначається точкою перетину кривих попиту та пропозиції.

12. Для порівняння експортної та імпортної спеціалізації факторів використовують показник «умови торгівлі».

Література до теми 4

1. *Бураковський І.* Теорія міжнародної торгівлі / *І. Бураковський.* — 2-ге вид. — К.: Основи, 2000. — 241 с.

2. *Волчкова Н.* Новая теория международной торговли и новая экономическая география (Нобелевская премия по экономике 2008 года) // Вопросы экономики, 2009. — № 1. — С. 103–118.

3. *Киреев А. П.* Международная экономика: учеб. пособие для вузов: в 2-х ч. / *А. П. Киреев.* — М.: Международные отношения. — 1997. — Ч. I. — С. 79–194.

4. Міжнародна економіка: навчальний посібник / за ред. *А. О. Задой, В. М. Тарасевича.* — Д.: Вид-во ДУЕП, 2010. — С. 60–71.

5. Міжнародна економіка: підручник / за ред. *В. М. Тарасевича.* — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — С. 55–79.

6. *Рыбалкин В. Е.* Международные экономические отношения: учебник / *В. Е. Рыбалкин.* — Изд. 7-е, перераб. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. — 591 с.

7. *Солонінко К. С.* Міжнародна економіка: навч. посібник / *К. С. Солонінко.* — К.: Кондор, 2008. — С. 187–212.

8. *Трухачев В. И.* Международная торговля: учеб. пособие / *В. И. Трухачев.* — 2-е изд., перераб. — М.: Финансы и статистика, 2008. — 416 с.

9. *Фомичев В. И.* Международная торговля: учебник / *В. И. Фомичев.* — Изд. 2-е, перераб. и доп. — М.: ИНФРА-М, 2001. — 446 с.

ТЕМА 5.

СВІТОВИЙ РИНОК ТОВАРІВ І ПОСЛУГ

Основні питання для вивчення

- ◇◇◇ 5.1. *Світовий ринок: сутність та структура.*
- ◇◇◇ 5.2. *Види і показники міжнародної торгівлі.*
- ◇◇◇ 5.3. *Основні види посередницьких операцій.*
- ◇◇◇ 5.4. *Географічна і товарна структура світового ринку.*
- ◇◇◇ 5.5. *Зовнішня торгівля України: географічна і товарна структура.*

5.1. Світовий ринок: сутність та структура

Світовий ринок — система обміну товарами і послугами, що виникла на основі міжнародного поділу праці й міжнародних валютно-кредитних і фінансових відносин. Функціонально світовий ринок є полем та результатом докладання праці, капіталу, природних та інших ресурсів. Організаційно цей ринок є сукупністю прямих взаємовигідних договорів (між рівноправними партнерами), спрямованих на задоволення потреб у товарах та послугах, забезпечення необхідними ресурсами та отримання доходу.

Світовий ринок утворився наприкінці XVIII ст. у результаті активізації торгівлі між країнами. **Етапи еволюції** світового ринку: *внутрішній ринок* (форма господарського спілкування, за якою виробник самостійно продає товари всередині країни), *національний ринок* (внутрішній ринок, частина якого орієнтується на іноземних покупців), *міжнародний ринок* (частина національних ринків, що безпосередньо пов'язана із закордонними ринками).

Основи світового ринку: *матеріально-технічні* (міжнародний поділ праці); *соціально-економічні* (економічне відособлення суб'єктів в

особливий національно-господарській формі, що обумовлює товарно-грошовий характер зв'язків між ними).

Суб'єктами світового ринку є державні органи різних рівнів (центральні, регіональні, муніципальні), а також підприємства й організації, міжнародні організації (при наданні фінансово-кредитної допомоги та інвестиційних коштів), транснаціональні корпорації та міжнародні об'єднання, окремі особи.

Об'єктами світового ринку є товари й послуги, що обертаються в міжнародній торгівлі, фактори виробництва.

За об'єктною ознакою **структури** світового ринку зазвичай виділяють наступні сегменти (рис. 5.1). У параграфах 5.2, 5.3, 5.4 і 5.5 основну увагу буде приділено ринку товарів і послуг.

Світовий ринок				
Ринок товарів і послуг, у т. ч. науково-технічних	Ринок капіталу	Ринок робочої сили	Ринок цінних паперів	Ринок валют

Рис. 5.1. Структура світового ринку

Інфраструктура світового ринку представлена міжнародними економічними, фінансово-кредитними установами і організаціями як загальносвітового (СОТ, Міжнародна торгова палата, Міжнародний валютний фонд тощо), так і регіонального значення (Європейський банк реконструкції та розвитку тощо).

5.2. Види і показники міжнародної торгівлі

Видами міжнародної торгівлі є: *експорт* (реалізація товарів і послуг за кордон) та *імпорт* (придбання товарів і послуг за кордоном).

Форми міжнародної торгівлі представлені: *обміном споживчими вартостями* (засоби виробництва й предмети споживання); *обміном технологіями* (ліцензії, патенти, «ноу-хау»); *торгівлею послугами* (інжиніринг, консалтинг, обробка та передача інформації, експертиза проектів); *безвалютним товарообігом* (компенсаційні угоди, бартер кліринговий і паралельний).

Кількісна оцінка міжнародної торгівлі надається за допомогою відповідних **показників**. Наприклад, сума експорту та імпорту є *зовнішньоторговим оборотом країни*. *Зовнішньоторгова квота*: відношення зовнішньоторгового обігу до обсягу валового внутрішнього продукту країни:

$$Ft_q = (Ex + Im) / GDP \times 100\%, \quad (5.1)$$

де Ft_q — зовнішньоторгова квота;
 Ex — величина сукупного експорту за рік;
 Im — величина сукупного імпорту за рік;
 GDP — величина валового внутрішнього продукту.

Показник «умови торгівлі» (T) визначається співвідношенням індексів експортних та імпортних цін країни:

$$T = Px / Pm = \sum X_i \times P_i / \sum M_i \times P_i, \quad (5.2)$$

де P_x — індекс експортних цін;
 P_m — індекс імпортних цін;
 X_i — частка товару i у вартості експорту базисного року;
 M_i — частка товару i у вартості імпорту базисного року;
 P_i — індекс ціни товару i .

5.3. Основні види посередницьких операцій

Продаж **машин і обладнання** відбувається у зібраному й розібраному вигляді; у формі комплектного обладнання (обладнання промислового підприємства, що являє закінчений технологічний процес); через *міжнародні торги* (тендери бувають відкриті (для усіх бажаючих) та закриті (для обмеженого кола фірм).

Міжнародна торгівля **сировинними товарами** може бути: *внутрішньокорпоративною* (між материнськими й дочірніми фірмами ТНК); через *компенсаційні угоди*; через *асоціації експортерів сировини*; на *міжнародних товарних біржах*.

Міжнародна торгівля **послугами** відбувається у формах: *фрахтування, міжнародного туризму, ліцензійної торгівлі* (патентного й безпатентного передавання винаходів, технологічного досвіду, промислових секретів і комерційних знань тощо за винагороду (роялті

або паушальні платежі), *інжинірингу* (комплекс послуг комерційного характеру з підготовки та забезпечення процесу виробництва і реалізації продукції, обслуговування будівництва та експлуатації виробничих, інфраструктурних, сільськогосподарських об'єктів тощо).

Характерною особливістю сучасної світової торгівлі є широке розповсюдження так званої *зустрічної торгівлі*, на яку, за деякими оцінками, припадає від 20 до 30% міжнародної торгівлі. До операцій зустрічної торгівлі відносять зовнішньоторговельні операції, при яких покупець фінансує частину своєї закупівлі виручкою від реалізації на зовнішньому ринку конкретного набору товарів і / або послуг за допомогою продавця. Найбільш поширені в практиці зустрічної торгівлі *бартерні операції* (безвалютний, але оцінений обмін товарами), *зустрічні закупівлі* експортерами на частину вартості товарів, що постачаються країні-імпортеру, *компенсаційні угоди* (погашення фінансового або товарного кредиту виробленими товарами), *офсетні операції* (включення в матеріал, що експортується, елементів, вироблених у країні-імпортері).

5.4. Географічна і товарна структура світового ринку

Головні *тенденції* еволюції світового ринку в умовах глобалізації:

- обсяги міжнародної торгівлі зростають швидше світового ВВП (наприклад, за другу половину XX ст. світовий ВВП у постійних цінах зріс у 6 разів, промислова продукція — у 7,4 рази, а товарний експорт — у 12,8 рази);
- головну роль у міжнародній торгівлі відіграють розвинені країни, на які в кінці XX ст. припадало більше 2/3 світового експорту, з якого понад 70% — це взаємний товарообіг;
- найбільш інтенсивними є товарні потоки між країнами ЄС, між Західною Європою і США, між США і Канадою, між Японією і США, Японією і Західною Європою;
- частка країн (враховуючи КНР), що розвиваються, у світовому експорті наприкінці XX ст. сягнула 27%, з яких на взаємну торгівлю припадало приблизно 35%, а решта орієнтувалася на розвинуті країни;

- країни Східної Європи не відіграють істотної ролі у світовій торгівлі, і після розпаду в 1991 р. Ради Економічної Взаємодопомоги вони переорієнтувалися на ринки розвинутих країн, насамперед ЄС.

Основні ознаки **географічної** структури сучасного світового ринку:

- у торгівлі між *розвинутими країнами* найбільшим експортером та провідним імпортером є *США*. Найважливішими зовнішньоторговельними партнерами США є: в експорті – Канада, Мексика, Японія, а в імпорті – Канада, Японія, Китай. Однак питома вага США у світовій торгівлі поступово знижується. Сумарний експорт країн *Європейського союзу (ЄС)* наприкінці ХХ ст. більше ніж у 3 рази перевищив експорт США. Зняття торгових бар'єрів між країнами-членами Союзу стимулювало взаємну торгівлю, яка сягає більше 2/3 їхнього зовнішньоторговельного обігу. Питома вага *Японії* у світовому експорті збільшилася з 1,3% (середина ХХ ст.) до 8,4% (кінець ХХ ст.). Наразі ця країна має одне з найбільших у світі активне сальдо торгового балансу, і навіть США в торгівлі з нею утримують дефіцитне сальдо (з кінця ХХ ст.);
- торгівля між *розвинутими країнами і країнами, що розвиваються*, характеризується зменшенням питомої ваги торгових трансатлантичних відносин США із Західною Європою та зростанням ролі тихоокеанської торгівлі між США, Японією і країнами Східної й Південно-східної Азії, а також європейсько-тихоокеанських зв'язків;
- у торгівлі між *країнами, що розвиваються*, стрімко зростає експорт (перш за все промислової продукції) з азіатських «нових індустріальних країн» (НІС), а також з Китаю. За сумарним обсягом світового експорту Китай, Тайвань, Південна Корея, Малайзія, Сінгапур і Таїланд вже зрівнялися із США;
- частка *країн з перехідною економікою* у кінці ХХ ст. у світовому експорті не перевищувала 5%. Головними зовнішньоторговельними партнерами цих країн були країни ЄС (у першу чергу ФРН) і США.

Основні ознаки **товарної** структури сучасного світового ринку:

- в експорті *розвинутих* країн вирішальну роль відіграють машини і устаткування, інформаційно-комунікаційні послуги;

- у більшості *країн, що розвиваються*, основна роль у вивозі належить сировині, паливу і продовольству. Багато з цих країн взагалі залежать від експорту одного виду сировинної продукції (наприклад, майже 60% експортних доходів Гани приносять какао-боби, 89% експорту Замбії складає мідь, 60% експорту Колумбії – кава). Виняток становить група НІС, що спеціалізуються на експорті трудомістких, а останнім часом вже і на-укоємних промислових товарів;
- близькі за структурою експорту до країн, що розвиваються, і країни з *перехідною економікою*. У найрозвинутішій з останніх – Російській Федерації – наприкінці ХХ ст. майже 1/2 експорту становили мінеральна сировина і паливо, приблизно 2/5 – чорні і кольорові метали, тоді як частка машин і устаткування – лише 1/10. На світовий ринок постачається понад 40% нафти, що добувається в країні, більше 30% природного газу, більше 70% вироблених мінеральних добрив, майже 85% целюлози. Проте в імпорті переважають машини і устаткування (приблизно 35%) та продовольство (приблизно 15%).

Серед загальних тенденцій світового товарообігу виділяються зміни частки: продовольства, сировини і палива (з приблизно 2/3 в середині ХХ ст. до 1/5 – в кінці ХХ ст.); продукції обробної промисловості (зросла відповідно з 1/3 до 3/5); машин і устаткування (з 1/10 до приблизно 1/5); хімічної продукції (збільшення на половину з першої третини ХХ ст. до кінця ХХ ст.).

Основними наслідками світової економічної кризи 2007–2010 рр. щодо світового товарообігу стали: зменшення торговельної спеціалізації країн у високотехнологічних секторах економіки; послаблення конкурентоспроможності країн, що розвиваються, відносно розвинутих країн; зниження цін на паливно-енергетичні ресурси. Зовнішньоторговельний протекціонізм, демпінг, бар'єри на шляху руху капіталу не сприяли виходу світової економічної системи з рецесії. Найбільш перспективними антикризовими заходами на самітах G-20 названо створення умов для вільної торгівлі; розширення зон єдиних економічних просторів; спільне фінансування інвестиційних проєктів в інфраструктурних галузях із зміцненням ролі державно-приватного партнерства; створення регіональних фінансових систем і зон; активізація співпраці національних банків з міжнародними фінансо-

вими інститутами для фінансової підтримки торговельно-економічної інтеграції країн; створення регіональних антикризових фондів; посилення координації валютної, грошово-кредитної, фіскальної політики країн.

5.5. Зовнішня торгівля України: географічна і товарна структура

Основні ознаки *регіональної* структури зовнішньої торгівлі України:

1. Україна проводить зовнішньоторговельні операції майже з 160 країнами.

2. Усі регіони України беруть участь у експорті-імпорті товарів, при цьому найбільша питома вага припадає на Дніпропетровську, Донецьку, Київську області.

3. Серед країн світу найголовнішими зовнішньоторговельними партнерами є Російська Федерація (РФ), ЄС, США. На них припадає приблизно 2/3 обсягу зовнішньої торгівлі України.

4. Україна посідає перше місце серед зовнішньоекономічних партнерів РФ, але стабільність взаємного співробітництва істотно звужується зростаючим від'ємним сальдо платіжного балансу України, зменшенням поставок енергоносіїв та інших товарів «критичного імпорту» Росії.

5. Співробітництво між ЄС та Україною здійснюється у рамках «Угоди про партнерство і співробітництво» (1992 р.). Позитивами розширення торгівлі з ЄС є ефект від скасування протекціоністських заходів щодо продукції сільського господарства, текстильної галузі, чорної металургії. Актуальним завданням торговельної політики є спрямування процесу експансії європейських компаній на український ринок на позитивний ефект, наприклад, у вигляді розповсюдження високих технологій.

6. Частка товарообігу України із США не перевищує 4% від загального. Україна перебуває на 68 місці серед приблизно 200 торговельних партнерів США. Розширення українського експорту до США наштовхується на нетарифну практику захисту цього ринку.

Основні ознаки *товарної* структури зовнішньої торгівлі України:

1) товарна структура зовнішньої торгівлі України охоплює понад 20 номенклатурних груп, серед яких домінують: недорогоцінні метали та вироби з них (45%), мінеральні продукти (10%), механічне обладнання, машини та механізми, електрообладнання та їх частини, пристрої для записування або відтворення зображення та звуку (9%), продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості (8%);

2) в *експорті* до РФ з України домінують продовольчі, сировинні товари, текстиль, продукція машинобудування. Україна *імпортує* сільськогосподарську сировину, мінеральні продукти, продукцію хімічної промисловості, каучук, шкіряні вироби й сировину, целюлозопаперові вироби, текстиль, метали, обладнання, транспорт;

3) в українському *експорті* до ЄС домінують сировина й продовольство: чорні та кольорові метали, добрива, бавовна та волокно, масло й жири, хімічна продукція. З ЄС Україна імпортує продовольчі товари, машини та обладнання;

4) у структурі *експорту* з України до США зростає частка чавуну і скорочується частка сталі; експортуються нафта і нафтопродукти, бітумні суміші, озокерит. Український *імпорт* із США характеризується домінуванням ядерних реакторів, котлів, обладнання, їхніх складових та продовольчих товарів.

Загальними *обмеженнями* розвитку географічної (табл. 5.1) і товарної (табл. 5.2, 5.3) структур торговельної діяльності України є незавершеність структурних реформ на мікрорівні (відсутність потужних компаній у різних галузях економіки, здатних до ефективної міжнародної конкуренції). *Перспективними* напрямками торговельної діяльності України є розвиток наукомістких галузей, а саме: літакобудування, суднобудування, виробництва космічної техніки, машинобудування.

Світова економічна криза 2007–2010 рр. вплинула на динаміку географічної й товарної структури зовнішньої торгівлі України. Вітчизняні товаровиробники почали інтенсивніше опановувати ринки Близького Сходу, Китаю, Індії, Єгипту. В українському експорті зменшилася частка сировинних матеріалів, зросла частка машинно-технічної продукції, збільшилися відносні показники імпорту нафти і природного газу.

Таблиця 5.1

**Географічна структура зовнішньої торгівлі України
товарами у 2009 р.***

Країни	Експорт		Імпорт		Сальдо
	тис.дол. США	% до 2008 р.	тис.дол. США	% до 2008 р.	
Усього	39702883,3	59,3	45435559	53,1	-5732675,9
Країни СНД	13473894,8	58,2	19692666	59	-6218771,3
Європа	10269594,2	52	16233790	53,3	-5964196,2
Азія	12131818,3	76,4	6540952	42,2	5590867
Африка	2628600,7	67,4	617592,6	39,6	2011008
Америка	1124437	27,1	2197967	52,5	-1073530,1
у тому числі					
Сполучені Штати Америци	250634,2	12,9	1286301	45,8	-1035666,5
Австралія і Океанія	21607,2	33,8	149420,8	34,6	-127813,5

*За даними Держкомстату України

Таблиця 5.2

**Товарна структура зовнішньої торгівлі України
товарами у 2009 р.***

Товари	Експорт			Імпорт		
	тис.дол. США	% до 2008 р.	% до загаль- ного обсягу	тис.дол. США	% до 2008 р.	% до загаль- ного обсягу
Усього	39702883	59,3	100	45435559	53,1	100
Живі тварини; про- дукти тваринного по- ходження	595966,8	76,1	1,5	1267557	74,5	2,8
Продукти рослинно- го походження	5034894	90,3	12,7	1259949	86,2	2,8
Жири та олії тварин- ного або рослинного походження	1796024	92,3	4,5	374265,8	61,1	0,8

Продовження табл. 5.2

Готові харчові продукти	2088052	82,9	5,3	2034278	75,9	4,5
Мінеральні продукти	3900091	55,4	9,8	15695086	61,7	34,5
Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	2515152	49,9	6,3	5319269	76,4	11,7
Полімерні матеріали, пластмаси та каучук	563318,2	56,5	1,4	2663829	59,5	5,9
Шкіряна і хутряна сировина та вироби з них	178095	49,5	0,4	124198,4	53,4	0,3
Деревина і вироби з деревини	669962,2	83,6	1,7	281220,9	51,5	0,6
Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	806971,6	92,3	2	1373332	74,8	3
Текстиль та вироби з текстилю	712946,6	72,4	1,8	1416921	67,5	3,1
Взуття, головні убори, парасольки	144513,5	81,1	0,4	286487,8	53,9	0,6
Вироби з каменю, гіпсу, цементу, кераміки, скла	285233,9	62,7	0,7	635227,3	49,8	1,4
Дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння, дорогоцінні метали та вироби з них	84195,2	57,3	0,2	159747,6	15,5	0,4
Недорогоцінні метали та вироби з них	12816758	46,4	32,3	2676559	41,9	5,9
Механічне обладнання; машини та механізми, електрообладнання та їх частини; пристрої для записування або відтворення зображення і звуку	5014319	79,1	12,6	6257044	46,8	13,8

Продовження табл. 5.2

Транспортні засоби та шляхове обладнання	1596433	36,9	4	2163830	17,9	4,8
Прилади і апарати оптичні, для фотографування або кінематографії; апарати медико-хірургічні; годинники; музичні інструменти	278710,6	114,8	0,7	670774,2	54,9	1,5
Різні товари і вироби	310600,6	70,8	0,8	500103,7	49,5	1,1
Вироби мистецтва	689,6	95,3	0	994,9	24,2	0
Товари, придбані в портах	35799,9	60,2	0,1	186128,8	36,1	0,4
Різне	274156,3	112,9	0,7	88757,3	250,4	0,2

*За даними Держкомстату України

Таблиця 5.3

**Географічна структура світового експорту та імпорту
за регіонами, 2009 р.***

Регіони	Експорт				Імпорт			
	величина, млрд. дол.	у відсотках до попереднього року			величина, млрд. дол.	у відсотках до попереднього року		
		2007	2008	2009		2007	2008	2009
Світ у цілому	12147	16	15	-23	12385	15	16	-24
Північна Америка:	1602	11	11	-21	2177	6	8	-25
США	1057	12	12	-18	1604	5	7	-26
Канада	316	8	9	-31	330	9	7	-21
Мексика	230	9	7	-21	242	10	10	-24
Південна та Центральна Америка	461	14	21	-24	444	25	30	-25
Європа	4995	16	11	-23	5142	16	12	-25
у тому числі ЄС	4567	16	11	-23	4714	16	12	-25

Продовження табл. 5.3

СНД	452	21	35	-36	332	35	32	-33
Африка	379	18	28	-32	400	23	27	-16
Середній Схід	691	16	33	-33	493	25	28	-18
Азія	3566	16	15	-18	3397	15	21	-21
у тому числі:								
Китай	1202	26	17	-16	1006	21	18	-11
Японія	581	10	9	-26	551	7	23	-28
Індія	155	23	30	-20	244	29	40	-24

* СОТ.

Основні терміни і поняття

Світовий ринок, внутрішній ринок, національний ринок, основи світового ринку, структура світового ринку, об'єкти світового ринку, суб'єкти світового ринку, сегменти світового ринку, інфраструктура світового ринку, тенденції розвитку світового ринку, міжнародна торгівля, види міжнародної торгівлі, форми міжнародної торгівлі, показник зовнішньоторговельної квоти, показник умов торгівлі, торгівля зібраним й розібраним обладнанням, комплектна торгівля, внутрішньокорпоративна торгівля, операції на міжнародних товарних біржах, зустрічна торгівля, бартерні операції, зустрічні закупівлі, компенсаційні угоди, офсетні операції.

Контрольні та дискусійні питання

1. Обґрунтуйте етапи еволюції світового ринку.
2. Охарактеризуйте об'єкти й суб'єкти світового ринку.
3. Поясніть відмінності між структурою й інфраструктурою світового ринку.
4. Які з тенденцій розвитку світового ринку є найвпливовішими?
5. Які види посередницьких операцій використовуються при торгівлі машинами й обладнанням?
6. Які види операцій є найбільш розповсюдженими у сучасній міжнародній торгівлі?

7. Як відбувається міжнародна торгівля сировинними товарами?
8. Охарактеризуйте особливості міжнародної торгівлі послугами.
9. Проаналізуйте наслідки міжнародної торгівлі на прикладі імпорту енергоносіїв.
10. Які перспективи взаємовигідного співробітництва України з країнами ЄС?

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідний термін або поняття.

1. Система обміну товарами і послугами, що відбувається на основі міжнародного поділу праці і міжнародних валютно-кредитних і фінансових відносин.

2. Міжнародний поділ праці, який передбачає певний зв'язок між виробництвом та / або споживанням окремих країн.

3. Економічне відособлення суб'єктів у особливій формі національно-господарського відокремлення, що обумовлює товарно-грошовий характер зв'язків між ними.

4. Взаємодія попиту і пропозиції країн-імпортерів та експортерів.

5. Вигоди від зовнішньої торгівлі розподіляються прямо пропорційно змінам цін у обох сторін.

6. Спеціальні інститути, представлені міжнародними економічними, фінансово-кредитними установами і організаціями як загальносвітового, так і регіонального значення.

7. Безвалютний, але оцінений обмін товарами.

8. Погашення фінансового або товарного кредиту постачанням товарів, випущених на купленому за рахунок кредиту устаткуванні.

9. Включення в матеріал, що експортується, елементів, вироблених у країні-імпортері.

Поняття:

- а) бартерні операції;
- б) компенсаційні угоди;
- в) офсетні операції;
- г) інфраструктура світового ринку;
- д) кон'юнктура світового ринку;

- е) матеріально-технічні основи світового ринку;
- є) соціально-економічні основи світового ринку;
- ж) місцевий ринок;
- з) світовий ринок.

Вправа 2. *Знайдіть єдину правильну відповідь.*

1. Фрахтування є формою:

- а) міжнародної торгівлі машинами і обладнанням;
- б) міжнародної торгівлі сировинними товарами;
- в) міжнародної торгівлі послугами.

2. Зустрічна торгівля властива:

- а) міжнародній торгівлі машинами і обладнанням;
- б) міжнародній торгівлі сировинними товарами;
- в) міжнародній торгівлі послугами.

3. Компенсаційні угоди є формою:

- а) міжнародної торгівлі машинами і обладнанням;
- б) міжнародної торгівлі сировинними товарами;
- в) міжнародної торгівлі послугами.

4. Міжнародні торги є формою:

- а) міжнародної торгівлі машинами і обладнанням;
- б) міжнародної торгівлі сировинними товарами;
- в) міжнародної торгівлі послугами.

5. Найбільш інтенсивними є товарні потоки між:

- а) розвинутими країнами;
- б) розвинутими країнами і країнами, що розвиваються;
- в) країнами, що розвиваються;
- г) країнами, що розвиваються, та країнами з перехідною економікою.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке — помилкове.*

- 1. В українському експорті послуг США посідають перше місце.
- 2. Зменшення у світовому товарообігу частки продовольства пов'язано із загостренням глобальної проблеми голоду.

3. ЄС експортує промислові товари, а імпортує — сировину.
4. Експорт виробів хімічної промисловості, сільського господарства не є сировинним.
5. Перспективи для розвитку географічної і товарної структури торговельної діяльності України формують галузі літакобудування, суднобудування, машинобудування.

Література до теми 5

1. *Ломакин В. К.* Мировая экономика: учебник для вузов. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. — С. 60–64.
2. Міжнародна економіка: підручник / за ред. *В. М. Тарасевича*. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — С. 63–67.
3. Світова економіка: підручник / *А. С. Філіпенко, О. І. Рогач, О. І. Шнирков* та ін. — 2-ге вид., стереотип. — К.: Либідь, 2001. — С. 121–127.
4. *Солонінко К. С.* Міжнародна економіка: навч. посібник / *К. С. Солонінко*. — К.: Кондор, 2008. — С. 181–186.

ТЕМА 6.

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ОБМІН

Основні питання для вивчення

- ❖ 6.1. *Сутність міжнародного науково-технологічного обміну та його форми.*
- ❖ 6.2. *Основні форми і канали передачі технологій.*
- ❖ 6.3. *Види та особливості торгівлі інжиніринговими послугами.*

6.1. Сутність міжнародного науково-технологічного обміну та його форми

Новий етап НТР, що розпочався в 50-х рр. ХХ ст., забезпечив переворот у структурі міжнародного поділу праці та призвів до появи нової форми міжнародних економічних відносин — *міжнародного науково-технологічного обміну*.

Міжнародний науково-технологічний обмін — це сукупність економічних відносин між іноземними контрагентами з приводу використання результатів науково-технічної діяльності, що мають наукову й практичну цінність.

Процес міжнародної передачі технології містить у собі:

- а) відбір і придбання технології;
- б) адаптацію й освоєння придбаної технології;
- в) розвиток місцевих можливостей з удосконалення технології з урахуванням потреб національної економіки.

Міжнародне правове тлумачення поняття *«технологія»*:

- набір конструкторських рішень, методів і процесів виробництва товарів і надання послуг;

- матеріалізована або упредметнена технологія, наприклад, у вигляді устаткування, машини тощо.

Етапи розвитку міжнародного технологічного обміну:

1) використання нових технологій лише на власних підприємствах і продаж нової продукції на ринку (до промислового перевороту XVIII ст.);

2) використання нових технологій не лише на власних підприємствах, але й продаж їх іншим виробникам в умовах ускладнення фінансової, виробничої й ринкової ситуації (XVIII–XIX ст.);

3) міжнародний обмін технологіями зростає до обсягів, що дозволили виділити його в окрему форму міжнародних економічних відносин, виникнення світового ринку технологій (середина XX ст.).

Причини, що обумовили швидкий розвиток міжнародного обміну технологіями:

1) на рівні країни — це нерівномірність розвитку різних країн світу в науково-технічній сфері, що пов'язана насамперед з недостатнім обсягом видатків на НДДКР у більшості країн і з розходженням цілей їх застосування:

- для розвинутих країн придбання технології сприяє модернізації виробничого апарату в різних галузях;
- для країн, що розвиваються, — це засіб подолання технологічної відсталості й створення власної промисловості, орієнтованої на задоволення внутрішніх потреб;

2) на рівні організації (фірми) придбання технології сприяє:

- розв'язанню конкретних економічних і науково-технічних проблем;
- подоланню обмеженості науково-технічної бази окремого підприємства, браку виробничих потужностей та інших ресурсів;
- одержанню нових стратегічних можливостей розвитку.

Економічна доцільність експорту технологій визначається тим, що:

1) продаж технологій — це джерело одержання доходів;

2) передача технологій за кордон — форма боротьби за товарний ринок;

3) це спосіб обійти проблеми експорту відповідного продукту;

4) це спосіб установлення контролю над закордонною фірмою через такі умови ліцензійної угоди, як обсяг виробництва, участь у прибутках тощо;

5) надання технології — спосіб забезпечення доступу до іншого нововведення через «перехресне ліцензування»;

6) це можливість більш ефективного вдосконалення об'єкта ліцензії за участю покупця.

Економічна доцільність імпорту технологій визначається тим, що імпорт технологій це:

- 1) доступ до нововведень високого технічного рівня;
- 2) засіб економії видатків на НДДКР;
- 3) засіб зменшення валютних видатків на товарний імпорт і забезпечення використання національного капіталу й робочої сили;
- 4) умова розширення експорту продукції, що виготовляється із застосуванням імпортних технологій;
- 5) гарантія освоєння продукту або процесу за допомогою продавця, що забезпечує, як правило, технічну адаптацію нововведення.

Суб'єктами світового ринку технологій є:

- держави;
- фірми;
- університети;
- фізичні особи (вчені й фахівці).

Об'єктами світового ринку технологій є:

- результати інтелектуальної діяльності в упредметненій формі (агрегати, устаткування, інструменти, технологічні лінії тощо);
- результати інтелектуальної діяльності в неупредметненій формі (технічна документація, знання, досвід тощо).

Сегменти світового ринку технологій:

1. Ринок патентів і ліцензій.
2. Ринок науко- і технологічною продукції.
3. Ринок високотехнологічного капіталу.
4. Ринок науково-технічних фахівців.

Провідну роль на світовому ринку технологій відіграють розвинуті країни: Великобританія, Німеччина, США, Франція й Японія, які контролюють понад 60% цього ринку. Проте, США та Європейський Союз за часткою видатків на R&D у ВВП займають лише 7 та 11 сходинки в планетарному рейтингу, відповідно, що навряд чи забезпечить збереження їх нинішніх позицій на світовому ринку технологій в майбутньому.

Рис. 6.1. Питома вага розвинутих країн та країн, що розвиваються, на світовому ринку технологій

Особливості сучасного міжнародного обміну технологіями:

1. Світовий ринок технологій сприяє інтелектуалізації міжнародної економіки в цілому.

2. Головними суб'єктами ринку технологій на міжнародному рівні є ТНК, які забезпечують спільне використання результатів НДДКР материнськими й дочірніми компаніями.

3. Найбільші ТНК зосереджують дослідження у своїх руках, що сприяє монополізації міжнародного ринку технологій.

4. Стратегія поведінки ТНК на світовому ринку технологій стосовно незалежних суб'єктів (країн та фірм) визначається життєвим циклом технології:

I етап — перевага надається продажу готової продукції, в якій реалізуються нові ідеї;

II етап — технологічний обмін супроводжується або здійснюється у формі прямих іноземних інвестицій (ПІІ);

III етап — чисте ліцензування, тобто придбання прав власності на технологію, її використання.

5. Провідну роль відіграє внутрішньофірмовий міжнародний обмін технологіями (рис. 6.2).

6. Технологічний розрив, що існує між різними групами країн, обумовлює багатоступінчасту структуру світового ринку технологій:

а) високі технології (унікальні та прогресивні) є об'єктами обміну між розвинутими країнами;

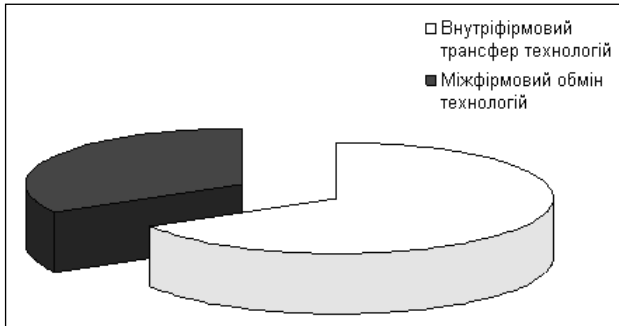

Рис. 6.2. Питома вага міжфірмового та внутрішньофірмового міжнародного обміну технологіями

б) низькі (морально застарілі) і середні (традиційні) технології розвинутих країн є новими для країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою.

Світова економічна криза 2007–2010 рр. висвітила проблеми моноорієнтаційного розвитку країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою. Економічне зростання попередніх років, в багатьом, відбувалось за рахунок експорту низькотехнологічної продукції, попит на яку є нееластичним за ціною. Отже, незначне скорочення попиту на продукцію гірничо-металургійної, нафтодобувної, сільськогосподарської, хімічної галузей обумовило значне падіння цін на неї, відчутне скорочення експортного виторгу та глибоку кризу національних економік. Нагальною стає необхідність форсованого розвитку наукоємних виробництв, становлення власних корпорацій, орієнтованих на випуск високотехнологічної продукції кінцевого попиту. Структурну перебудову національних економік можна забезпечити лише шляхом реалізації комплексу заходів державної підтримки створення власних високих технологій та їх імпорту.

Нормативно-правову базу функціонування міжнародного обміну технологій забезпечують:

- Міжнародний кодекс поведінки у сфері передачі технологій;
- Угода СОТ щодо аспектів прав на інтелектуальну власність;
- Комітет з передачі технології Конференції ООН з торгівлі й розвитку;

- Всесвітня організація інтелектуальної власності;
- Координаційний комітет з контролю за експортом;
- Нарада фахівців з безпеки й технології.

6.2. Основні форми і канали передачі технологій

Основні канали передачі технології:

- а) внутрішньофірмові* — закордонним філіям ТНК;
- б) міжфірмові* — за ліцензійними, коопераційними, управлінськими та іншими довгостроковими угодами з іноземними фірмами;
- в) зовнішньоторговельні* — разом з експортними поставками машин, устаткування й іншої промислової продукції.

Основні форми передачі технології:

1. **На некомерційній основі**, якщо між сторонами не виникає грошових зобов'язань:

- *науково-технічні публікації* — наукова, технічна й навчальна література, комп'ютерні банки даних, довідники й аналітичні дослідження, технічні стандарти й інструкції, фірмові каталоги й проспекти, патентні описи;
- *особисті контакти вчених і фахівців* у процесі обміну інформацією на міжнародних конференціях, виставках, симпозиумах, семінарах, а також у результаті відряджень за кордон, навчання, стажування;
- *міграція вчених і фахівців*, або так звана «втеча умів».

2. **На комерційній основі**, коли покупець оплачує передані продавцем науково-технічні знання.

Найпоширенішою сучасною формою передачі науково-технічних знань на комерційній основі є *міжнародна торгівля ліцензіями*.

Ліцензія — це дозвіл ліцензіара (власника технології або прав промислової власності) на використання ліцензіатом (особою, що отримує технологію) винаходу, науково-технічного досягнення, технічних знань, виробничого досвіду, секретів виробництва тощо протягом певного терміну за обумовлену в ліцензійній угоді винагороду.

Ліцензії розрізняють:

1) за наявністю патенту:

- *запатентовані науково-технічні розробки*;

- *безпатентні ліцензії* (при продажу науково-технічного відкриття, авторство й новизна якого не зареєстровані у відповідних офіційних установах);

2) залежно від обсягу переданих покупцеві ліцензії прав:

- *проста ліцензія*, за договором якої ліцензіар дозволяє використати винахід, залишаючи за собою право як самостійного використання, так і видачі аналогічних ліцензій іншим особам;

- *виключна ліцензія*, за договором якої ліцензіатові надаються виключні права на використання винаходу в межах, обумовлених в угоді, і ліцензіар не може видавати аналогічні ліцензії іншим особам, але може самостійно використовувати предмет ліцензії;

- *повна ліцензія*, за договором якої ліцензіар уступає ліцензіатові всі права на використання науково-технічного досягнення протягом терміну дії угоди;

3) за способом комерційної реалізації:

- *чисті ліцензії* — купівля-продаж чистих ліцензійних прав;

- *супутні ліцензії*, що супроводжуються контрактом на поставку устаткування.

Нові технології є *особливим товаром*, а їхній винахідник наділений *монопольним правом* на використання винаходу, що охороняється патентом.

Вартість ліцензійної угоди залежить не стільки від витрат проведення науково-дослідних робіт, скільки від величини доходу, який можна одержати при використанні об'єкта ліцензійної угоди.

Форми виплати ліцензійної винагороди:

- *роялті* — відрахування від доходу ліцензіата протягом усього періоду дії угоди;

- *паушальний платіж* — одноразовий платіж, не пов'язаний у часі з фактичним використанням ліцензії, а встановлений заздалегідь на основі експертних оцінок;

- *комбінований платіж*, що включає первинну суму у вигляді паушального платежу 10–15% від загальної ціни ліцензії та наступні періодичні відрахування роялті.

Франчайзинг — надання великою фірмою дрібній фірмі права використання її товарного знака, торговельної марки або знака обслуговування.

Продаж втілених технологій — значна частина контрактів на експорт або імпорт машин й устаткування, що містить у собі передачу технологій.

Лізинг — довгострокова оренда машин, устаткування тощо. Головні види:

- *оперативний лізинг* терміном від 3 до 5 років. Термін оренди менший за термін життєвого циклу виробу, отже відбувається його неповна амортизація за період оренди. Після закінчення останнього виріб повертається власникові й знову здається на новий період в оренду;
- *фінансовий лізинг* терміном на 15–20 років. Термін оренди відповідає терміну повної окупності орендованого устаткування, а по завершенні терміну користувач або повертає об'єкт лізингу власникові, або укладає нову угоду на пільгових умовах, або купує орендоване устаткування у власність за залишковою вартістю.

Рейтинг — короткострокова оренда машин, устаткування на період до 1 року.

Хайринг — середньострокова оренда машин, устаткування (від 1 року до 3–5 років).

Науково-технічне й виробниче кооперування у формі спільного проведення НДДКР шляхом створення спільних колективів, праці фахівців за кордоном, на основі угод про технологічне співробітництво.

3. Кримінальні форми передачі технології:

- *промислове шпигунство* — передача, викрадення або збирання з метою передачі іноземній державі або компанії відомостей у науково-технічній і виробничій сферах, що становлять державну або комерційну таємницю;
- *технічне піратство* — масовий випуск і продаж технологій-імітацій тінювими структурами.

6.3. Види та особливості торгівлі інжиніринговими послугами

Інжиніринг — це сукупність інтелектуальних видів діяльності, що мають за кінцеву мету отримання найкращих результатів від капіталовкладень або інших видатків, що пов'язані з реалізацією проектів

різноманітного призначення, за рахунок найбільш раціонального підбору та ефективного використання ресурсів, а також методів організації та управління, на базі сучасних науково-технічних досягнень та з урахуванням конкретних умов й факторів реалізації проектів.

Міжнародний інжиніринг — це діяльність щодо надання комплексу послуг виробничого, комерційного та науково-технічного характеру, спеціалізованими інженерно-консультаційними, промисловими, будівельними та іншими компаніями.

Завданням інжинірингу є отримання замовниками та інвесторами найкращих результатів за рахунок:

- системного підходу до реалізації проекту;
- багатоваріантності технічних та економічних розробок, їх фінансової оцінки з вибором оптимального для замовника варіанта;
- розробки проектів з урахуванням можливості використання прогресивних будівельних і виробничих технологій, обладнання, конструкцій і матеріалів з різних альтернативних джерел, що найкращим чином відповідають конкретним умовам і вимогам замовників;
- використання сучасних методів організації й управління всіма стадіями реалізації проектів.

Особливості інжинірингу:

1. Інжиніринг є однією з форм послуг виробничого характеру. Він безпосередньо втілюється не у речовій формі продукту, а в певному корисному ефекті, що властивий матеріальному носію.

2. Інжиніринг пов'язаний з підготовкою та забезпеченням процесу виробництва та реалізації матеріальних благ та послуг, що розраховані на проміжне та кінцеве споживання, але власне послуги невиробничого характеру не входять до його складу.

3. Інжинірингові послуги мають комерційний характер, будучи об'єктом купівлі-продажу.

4. Інжинірингові послуги, на відміну від діяльності зі створення та торгівлі «ноу-хау», ліцензіями тощо, є відтворювальними, а вартість послуг визначається суспільно необхідними витратами часу на їх виробництво.

Послуги типу «інжиніринг»:

1. Інжиніринг, пов'язаний з підготовкою виробничого процесу:

- а) передпроектні послуги;
- б) проектні послуги:
  - базисний інжиніринг — підготовка попередніх інженерних досліджень та проектів, генерального плану, рекомендацій, попередньої оцінки вартості проекту тощо;
  - детальний інжиніринг — надання пропозицій з фінального проекту, детальне дослідження проекту;
- в) післяпроектні послуги:
  - підготовка контрактної документації;
  - ведення проекту, нагляд й інспекція за провадженням робіт;
  - проведення приймальних випробувань після здачі в експлуатацію;
  - підготовка інженерного і технічного персоналу;
  - підготовка умов для збуту продукції;
- г) спеціальні послуги, обумовлені конкретними проблемами створення цього об'єкта.

2. Інжиніринг, пов'язаний із забезпеченням процесу виробництва та реалізації продукції:

- а) послуги з управління й організації виробничого процесу;
- б) послуги з огляду й випробувань обладнання;
- в) послуги з експлуатації об'єкта;
- г) допомога у фінансових питаннях;
- д) послуги із забезпечення реалізації продукції;
- е) послуги з впровадження систем інформаційного забезпечення, комп'ютерної техніки.

Залежно від сфери застосування інжинірингових послуг розрізняють:

- проектно-консультаційний інжиніринг;
- технологічний інжиніринг;
- будівельний інжиніринг;
- управлінський інжиніринг.

Основні терміни і поняття

Міжнародний науково-технологічний обмін, технологія, економічна доцільність експорту технологій, економічна доцільність імпорту технологій, сегменти світового ринку технологій, міжфірмовий міжнародний обмін технологій, внутрішньофірмовий міжнародний обмін технологій, проста ліцензія, виключна ліцензія, повна ліцензія, франчайзинг, лізинг, рейтинг, хайринг, інжиніринг.

Контрольні та дискусійні питання

1. У чому полягає привабливість міжнародного інжинірингу для українських компаній?
2. В яких випадках більш доречними є паушальні платежі порівняно з роялті?
3. Що таке технологія?
4. Чи є Україна рівноправним учасником міжнародного науково-технологічного обміну?
5. Чому домінуючі позиції на ринку технологій посідають розвинуті країни?
6. Які переваги існують у некомерційній передачі технологій?
7. Чи є сенс в експорті технологій провідними вітчизняними фірмами?
8. Чому останніми десятиліттями міжнародний науково-технологічний обмін розвивається прискореними темпами?
9. В яких випадках міжнародний лізинг привабливіший за хайринг?
10. Чи в змозі держава призупинити «втечу умів»?

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідний термін або поняття.

1. Діяльність щодо надання комплексу послуг виробничого, комерційного та науково-технічного характеру, яку виконують спеціалізовані інженерно-консультаційні, промислові, будівельні та інші компанії.
2. Передача, викрадення або збирання з метою передачі іноземній державі або компанії відомостей у науково-технічній і виробничій сферах, що становлять державну або комерційну таємницю.

3. Довгострокова оренда машин, устаткування тощо.
4. Надання великою фірмою дрібній фірмі права використання її товарного знака, торговельної марки або знака обслуговування.
5. Відрахування від доходу ліцензіата протягом усього періоду дії угоди.
6. Наукова, технічна й навчальна література, комп'ютерні банки даних, довідники й аналітичні дослідження, технічні стандарти й інструкції, фірмові каталоги й проспекти, патентні описи.
7. Дозвіл ліцензіара на використання ліцензіатом винаходу, науково-технічного досягнення, технічних знань, виробничого досвіду, секретів виробництва тощо протягом певного терміну за обумовлену в ліцензійній угоді винагороду.
8. Сукупність економічних відносин між іноземними контрагентами з приводу використання результатів науково-технічної діяльності, що мають наукову й практичну цінність.
9. Середньострокова оренда машин, устаткування терміном від 1 року до 3–5 років.
10. Передача технології закордонним філіям ТНК.

Поняття:

- а) внутрішньофірмовий канал;
- б) хайринг;
- в) промислове шпигунство;
- г) лізинг;
- д) роялті;
- е) науково-технічні публікації;
- є) франчайзинг;
- ж) ліцензія;
- з) міжнародний інжиніринг;
- и) міжнародний технологічний обмін.

Вправа 2. *Знайдіть єдину правильну відповідь.*

1. До основних форм передачі технологій не відносять:
  - а) науково-технічні публікації;
  - б) міграцію вчених;
  - в) ліцензію;
  - д) податкове законодавство.

2. Нормативно-правову базу функціонування міжнародного обміну технологій забезпечує:

- а) Статут ООН;
- б) Декларація незалежності;
- в) Міжнародний кодекс поведінки у сфері передачі технологій;
- г) Міжнародна технологічна конвенція 1984 р.

3. Оренда устаткування на 9 місяців являє собою:

- а) ліцензію;
- б) рейтинг;
- в) лізинг;
- г) хайринг;
- д) ренту.

4. Інжиніринг, пов'язаний із забезпеченням процесу виробництва та реалізації продукції, не містить:

- а) послуги з управління й організації виробничого процесу;
- б) послуги з огляду й випробувань обладнання;
- в) послуги з підготовки контрактної документації;
- г) допомогу в фінансових питаннях.

5. Залежно від сфери застосування інжинірингових послуг розрізняють:

- а) проектно-консультаційний інжиніринг;
- б) технологічний інжиніринг;
- в) лізинговий інжиніринг;
- г) управлінський інжиніринг.

6. Довгострокову оренду машин та устаткування називають:

- а) хайрингом;
- б) рейтингом;
- в) інжинірингом;
- г) лізингом.

7. Суб'єктами світового ринку технологій є:

- а) інжиніринг;
- б) консалтинг;
- в) технології;

г) фірми.

8. Технологія являє собою:

- а) патент;
- б) набір конструкторських рішень;
- в) високоякісний програмний продукт;
- г) нормативно-правовий документ.

9. До сегментів світового ринку технологій не відносять ринок:

- а) патентів і ліцензій;
- б) високотехнологічного капіталу;
- в) аеробусів;
- г) науково-технічних фахівців.

10. Провідну роль на ринку технологій відіграє:

- а) Китай;
- б) Україна;
- в) США;
- г) Японія;
- д) Ізраїль.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке — помилкове.*

1. Імпорт технологій — це доступ до сучасних нововведень.
2. Міжнародний науково-технологічний обмін найбільш вигідний країнам, що розвиваються.
3. У розвинутих країнах світу створюється найбільша частина технологій.
4. Передача технологій за кордон сприяє збільшенню виторгу фірми.
5. Франчайзинг дуже розповсюджений в Україні.
6. Хайринг оргтехніки привабливіший за рейтинг.
7. Інжиніринг в Україні не має перспектив.
8. Співробітництво українських та російських виробників в авіаційному будівництві є прикладом інжинірингу.
9. Міжнародний технологічний обмін сприяє автаркізації національної економіки.
10. Провідну роль у сучасному міжнародному обміні технологій відіграє міжфірмовий обмін.

Література до теми 6

1. *Дахно І. І.* Міжнародна економіка / *І. І. Дахно, Ю. А. Бовтрук.* — К.: МАУП, 2002. — С. 41–43.
2. *Ломакин В. К.* Мировая экономика: учебник для вузов / *В. К. Ломакин.* — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. — С. 217–223.
3. Світова економіка: підручник / *А. С. Філіпенко, О. І. Рогач, О. І. Шнирков* та ін. — 2-ге вид., стереотип. — К.: Либідь, 2001. — С. 183–194.
4. *Солонінко К. С.* Міжнародна економіка: навч. посібник / *К. С. Солонінко.* — К.: Кондор, 2008. — С. 213–222.
5. *Суэтин А. А.* Мировая экономика. Международные экономические отношения. Глобалистика: учебник / *Суэтин А.А.* — М.: Кнорус, 2008. — С. 45–48, 215–216.

ТЕМА 7.

МІЖНАРОДНА ТОРГОВА ПОЛІТИКА

Основні питання для вивчення

- ◇ 7.1. Торгова політика: сутність, напрямки, інструменти.
- ◇ 7.2. Тарифне регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Мито, його види та функції.
- ◇ 7.3. Нетарифне регулювання зовнішньоекономічної діяльності.
- ◇ 7.4. Ліцензування, види ліцензій. Квотування, види квот.
- ◇ 7.5. Демпінг. Види демпінгу. Експортні субсидії.
- ◇ 7.6. СОТ та її роль у регулюванні міжнародних торговельних відносин.
- ◇ 7.7. Сучасна міжнародна торгова політика.

7.1. Торгова політика: сутність, напрямки, інструменти

Зовнішньоторгова політика держави — це система загальнодержавних заходів, спрямованих на оптимізацію торговельного та платіжного балансів країни.

Головні **напрямки** зовнішньоторгової політики держави:

- *протекціонізм* — державна політика захисту внутрішнього ринку від іноземної конкуренції шляхом використання інструментів тарифного і нетарифного регулювання;
- *фритредерство* — політика вільної торгівлі та обмеження втручання держави в зовнішньоторговельну діяльність.

Інструменти торгової політики:

- *митні тарифи* — систематизований перелік митних ставок, що нараховуються при експорті або імпорті товару;
- *імпортні квоти* — кількісне обмеження обсягів імпорту на певний період;

- *ліцензування* – регулювання зовнішньої торгівлі за рахунок надання державними установами дозволу на експорт або імпорту товару у певному обсязі;
- *«добровільне» обмеження експорту* – кількісне обмеження експорту, визначене обов'язками одного з партнерів в обмеженні експорту, встановленого міжурядовими угодами про впровадження квот на експорт товару;
- *дискримінація імпорту в межах митного союзу* – диференціація торговельних обмежень для країн-учасниць митного союзу та інших країн;
- *експортні субсидії* – державні виплати, спрямовані на підтримку національних експортерів;
- *антидемпінгове регулювання* – заборона необґрунтованого зменшення цін нижче від рівня світових (табл. 7.1).

Таблиця 7.1

Інструменти зовнішньоторгової політики

Методи		Інструменти торгової політики	Регулювання	
Тарифні		Митний тариф Тарифна квота	Експорт Експорт	Імпорт Імпорт
Нетарифні	Кількісні	Квотування Ліцензування «Добровільні обмеження»	Експорт Експорт Експорт	Імпорт Імпорт Імпорт
	Прихованого протекціонізму	Державні закупки Технічні бар'єри Податки та збори	Експорт Експорт	Імпорт Імпорт
	Фінансові	Субсидії Кредитування Антидемпінг	Експорт Експорт Експорт	Імпорт Імпорт Імпорт

**7.2. Тарифне регулювання зовнішньоекономічної діяльності.
Мито, його види та функції**

Класичним *інструментом* регулювання зовнішньоторгової політики є митні тарифи, які нараховуються при імпорті або експорті товару.

Митний тариф — це систематизований перелік митних ставок, які нараховуються при імпорті або експорті товару на його вартість.

Тарифні методи спрямовані на здешевлення експорту, подорожчання імпорту і впливають на фінансові результати діяльності учасників зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД).

Розглянемо наслідки впровадження митного тарифу на прикладі українського ринку зерна (рис. 7.1).

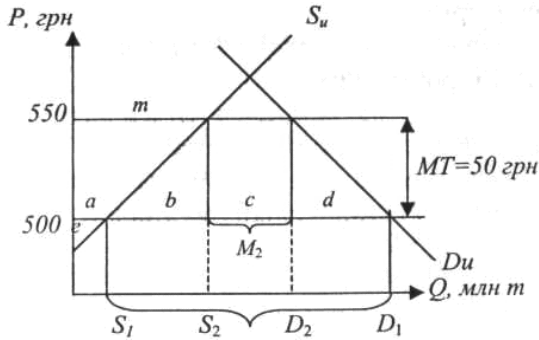

Рис. 7.1. Наслідки впровадження митного тарифу

Після впровадження митного тарифу на ринку зерна України ціна 1 т зерна становитиме 550 грн.

$$P_1 = P_2 + MT, \quad (7.1)$$

де P_1 — ринкова ціна до впровадження митного тарифу;
 P_2 — ринкова ціна після впровадження митного тарифу;
 MT — величина митного тарифу.

Рента українських споживачів від впровадження митного тарифу зменшується з області $m+a+b+c+d$ до області m , тобто, їх чистий програш — область $a+d+c+d$. Рента виробників у цьому випадку зростає з області e до області $e+a$, тобто чистий вигреш українських виробників зерна становить область a . При впровадженні митного тарифу на зерно зростають і національні бюджетні надходження, приріст яких визначається областю c .

$$C = MT \times M_2, \quad (7.2)$$

де C – зміна бюджетних надходжень при впровадженні митного тарифу;

MT – величина митного тарифу;

M_2 – обсяг українського імпорту зерна після введення митного тарифу.

Митні тарифи виконують три основні *функції*:

- *фіскальну* – забезпечують поповнення доходної частини державного бюджету та поліпшують стан платіжного балансу;
- *протекціоністську* – захищають національного виробника від іноземної конкуренції;
- *балансуючу* – запобігають небажаному експорту товарів, внутрішні ціни яких нижчі від світових.

Види митних тарифів (табл. 7.2):

Таблиця 7.2

Види митних тарифів

За способом стягнення	Адвалорні	Специфічні	Комбіновані
За об'єктом стягнення	Імпортні	Експортні	Транзитні
За характером дії	Сезонні	Антидемпінгові	Компенсаційні
За походженням	Автономні	Конвенційні	Преференційні
За типами ставок	Постійні	Змінні	–
За способом нарахування	Номінальні	Ефективні	–

Залежно від *способу стягнення*:

- *адвалорні* – встановлюють у відсотках до митної вартості товару;
- *специфічні* – нараховують у визначеному розмірі до одиниці вимірювання товару;
- *комбіновані* – об'єднують специфічні та адвалорні мита.

За *об'єктом стягнення*:

- *імпортні* – обкладаються товари, що ввозяться до країни;
- *експортні* – нараховуються на експортні товари;
- *транзитні* – стягуються з товарів, що перевозяться транзитом через територію країни.

За *характером дії*:

- *сезонні* – застосовуються для оперативного регулювання торгівлі сезонною продукцією;

- *антидемпінгові* — вводяться з метою захисту від демпінгу;
- *компенсаційні* — нараховуються на імпортовані товари, у виробництві яких використано субсидії, й їх ввезення завдає шкоди вітчизняним виробникам подібних товарів.

За походженням:

- *автономні* — вводяться на підставі односторонніх рішень уряду;
- *конвенційні* — визначаються на базі двосторонніх або багатосторонніх угод;
- *преференційні* — встановлюються на основі багатосторонніх угод за ставками, нижчими, ніж діючі.

За типами ставок:

- *постійні* — встановлюються урядом і не змінюються залежно від обставин;
- *змінні* — змінюються залежно від обставин, визначених урядом.

За способом нарахування:

- *номінальні* — визначаються в самому тарифі;
- *ефективні* — встановлюють рівень митних зборів з урахуванням мита на комплектуючі вироби.

У міжнародній практиці в якості економічних інструментів регулювання торговельних процесів з урахуванням екологічного чинника актуалізується використання прямих і опосередкованих (непрямих) методів регулювання, а також їх комбінації (табл. 7.3).

Таблиця 7.3

Принципи екологічного захисту відповідно до торговельних механізмів

Принцип	Зміст
Адекватності	Адекватне врахування еколого-економічних результатів у торговельних операціях. Відповідність багатосторонніх заходів, які приймаються у сфері охорони довкілля, положенням ГАТТ/СОТ. Урахування взаємозв'язків між торгівлею й довкіллям у контексті стійкого розвитку
Заохочення	Сприяння широкому діалогу між представниками торговельних об'єднань (союзів) і екологічних організацій. Участь країн, що розвиваються, у багатосторонніх механізмах справедливого вирішення торговельних суперечок у рамках СОТ

Забезпечення	<p>Дотримання міжнародних зобов'язань у випадках, коли застосовуються торговельні заходи, пов'язані з охороною навколишнього середовища.</p> <p>Урахування особливих чинників, які впливають на політику у сфері охорони довкілля і торгівлі в країнах, що розвиваються, при впровадженні природоохоронних норм і застосуванні заходів у сфері торгівлі.</p> <p>Розробка та впровадження екологічної політики як відповідної правової і організаційної основи для задоволення нових потреб в охороні довкілля, які можуть виникнути в результаті змін у сфері виробництва і напрямів торгівлі</p>
Інтеграції	<p>Участь громадськості у формуванні, узгодженні і провадженні торговельної політики як один із шляхів підвищення відкритості в умовах даної країни.</p> <p>Спільна участь виробника, споживача і трейдера в розробці (оптимізації) схем використання (споживання) кінцевого продукту</p>
Регулювання	<p>Усунення суперечностей між торговельною практикою і проблемами навколишнього середовища методами, які б дозволяли уникнути вжиття жорстких екологічних заходів, що можуть спричинити запровадження необґрунтованих торговельних обмежень</p>
Обмеження	<p>Уникати торговельних обмежень як засобу компенсації різниці у витратах, обумовлених розбіжностями в природоохоронних стандартах і нормах.</p> <p>Уникати запровадження односторонніх заходів з вирішення екологічних проблем без урахування інтересів країни-імпортера (принцип недискримінації; принцип найменшого обмеження; принцип прозорості при прийнятті торговельних заходів, пов'язаних з охороною довкілля; принцип інформованості, ін.).</p> <p>Екологічні стандарти і норми не повинні служити приводом для безпідставної або необґрунтованої торговельної дискримінації чи запровадження торговельних обмежень</p>

7.3. Нетарифне регулювання зовнішньоекономічної діяльності

Нетарифне регулювання — це комплекс заходів обмежувально-заборонного порядку, що перешкоджають проникненню іноземних товарів на внутрішній ринок країни.

До **інструментів** нетарифного регулювання належать:

1. Імпортні квоти — це кількісні обмеження обсягів імпортованої продукції.

Впровадження імпоротної квоти призводить до зростання національного виробництва з S_0 до S_1 та граничних витрат з \$200 до 220, *виграш виробників* дорівнює області a . *Програш споживачів* становить область $(a+b+c+d+e)$. Якщо ліцензії на імпорт продаються державою на аукціоні, *то виграш держави* становить область $(c+d)$. Чистий національний програш від впровадження імпоротної квоти дорівнює області $(b+e)$ (рис. 7.2).

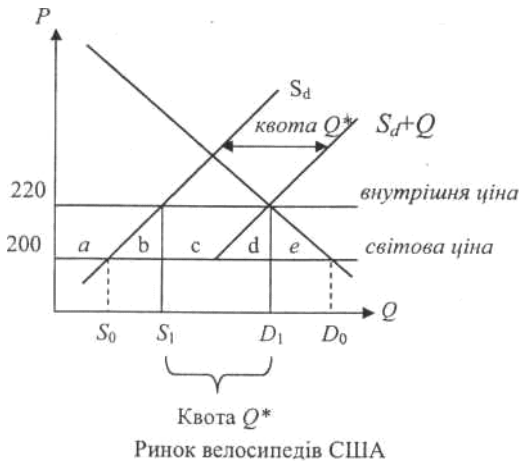

Рис. 7.2. Наслідки від впровадження імпортних квот

2. «Добровільне» обмеження експорту — кількісне обмеження експорту, визначене обов'язками одного з партнерів, встановленого міжурядовими угодами про впровадження квот на експорт товару.

Припустимо, що внутрішня пропозиція товару в країні становить S_d , а попит — D_d . Пропозиція того ж товару з-за кордону необмежена і становить з першої країни обсяг S_1 за ціною P_1 , а з другої країни — S_2 за ціною P_2 . У цій ситуації внутрішнє виробництво товару складе Q_1 , споживання — Q_7 , імпорт товару — $Q_7 - Q_1$. У результаті скорочення зовнішньої пропозиції внутрішні ціни на товар піднімаються до рівня P_3 , внутрішнє виробництво збільшиться до Q_3 , внутрішній обсяг попиту скоротиться до Q_5 , імпорт стиснеться до розмірів квоти, тобто $Q_5 - Q_3$. Як і у разі імпортової квоти, надлишок споживання скоротиться на $a+b+c+d+e+f+g+h+i+j+k+l$. При цьому ефект виробника становитиме $a+h$, ефект захисту $b+c+i$, ефект доходу $d+e+j+k$, ефект споживання $f+g+l$.

Для імпортуючих країн «добровільне» обмеження експорту країною, що ввозить товар, означає втрату не тільки ефектів захисту і споживання, які неминучі у будь-якому випадку, а й ефекту доходу, тобто всього сегмента $b+c+d+e+f+g+i+j+k+l$ (рис. 7.3).

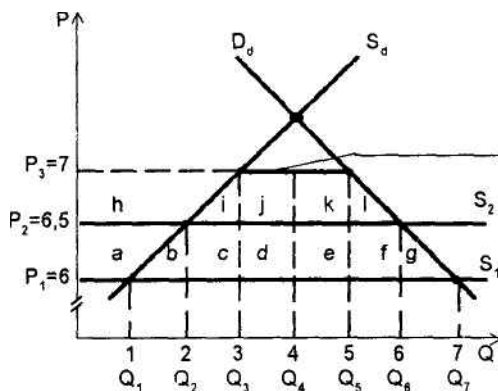

Рис. 7.3. Економічний ефект «добровільного» обмеження експорту

3. Антидемпінгове регулювання — заборона необґрунтованого зменшення ціни нижче рівня світової.

4. Технічні бар'єри — це перешкоди для імпорту іноземних товарів, зумовлені їхньою невідповідністю національним стандартам систем виміру та інспекції якості, вимогам техніки безпеки, санітарно-ветеринарним нормам, правилам пакування, маркування та іншим вимогам.

5. Експортний податок — оподаткування експорту, що зменшує його прибутковість, сприяє поверненню частини товару на внутрішній ринок.

Застосування експортного податку деякими країнами (перш за все, країнами, що розвиваються) зумовлюється, як правило, міркуваннями фіскального характеру, оскільки інші форми мобілізації коштів до державного бюджету (податки на прибуток, на нерухоме майно тощо) не забезпечують необхідних надходжень. По-друге, якщо ціни на імпортні товари залишаються без змін, то збільшення ціни експортних товарів дозволяє поліпшити певною мірою умови торгівлі країни. По-третє, експортний податок може використовуватися з метою боротьби з інфляцією, перерозподілу доходів у межах країни.

Розглянемо застосування експортного податку на прикладі експорту зерна з Канади (за умови, що її торгова політика не впливає на рівень світових цін на зерно) (рис. 7.4). Впровадження експортного податку у розмірі \$1 за буш. зерна знизить рівень цін з \$5 (рівень світових цін) до \$4 за буш. За цих умов виробники переміщують частину ресурсів в іншу сферу, у той же час обсяг попиту на зерно у вітчизняних споживачів зростає з D_0 до D_1 .

Через зменшення ціни, виробники зазнають збитку, що становить область $a+b+c+d$. Споживачі одержують вигравш, який дорівнює області a .

Обсяг податків, що збираються і розподіляються державою, дорівнює області c . У цілому країна втрачає області b і d — втрати експортерів, які не компенсуються вигравшем.

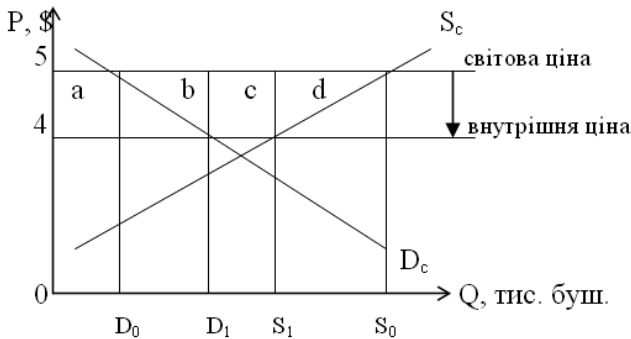

Рис. 7.4. Наслідки впровадження експортного податку

7.4. Ліцензування, види ліцензій. Квотування, види квот

Ліцензування — це надання державними установами дозволу на експорт або імпорт товарів у певному обсязі.

Види ліцензій:

- *генеральна ліцензія* — це відкритий дозвіл на експортні (імпортні) операції щодо певного товару або з певною країною (групою країн) упродовж періоду дії режиму ліцензування цього товару;
- *разова ліцензія (індивідуальна)* — це разовий дозвіл, який має іменний характер. Його видають для виконання кожної окремої операції конкретним суб'єктом зовнішньоторговельної діяльності на період, потрібний для виконання цієї операції;
- *відкрита ліцензія (індивідуальна)* — це дозвіл на експорт (імпорт) товару впродовж певного періоду часу (однак не менше 1 місяця) із зазначенням його загального обсягу.

Механізми розподілу ліцензій різні, зокрема:

- аукціон — продаж ліцензій на конкурсній основі. Вважається економічно найефективнішим способом розподілу ліцензій, здатним принести доходи державній скарбниці;
- система явних переваг — закріплення урядом ліцензій за певними фірмами пропорційно розмірам їхнього імпорту за попередній період чи пропорційно структурі попиту з боку національних імпортерів;
- розподіл ліцензій на позаціновій основі — видача урядом ліцензій тим фірмам, що продемонстрували свою здатність здійснити імпорт чи експорт найбільш ефективним чином.

Квотування (контингентування) — це кількісне чи вартісне обмеження експорту або імпорту, що вводиться на певний термін на окремі товари і послуги визначених країн.

Види квот:

а) за *напрямом дії*:

- *імпортні* — кількісні обмеження імпортованої продукції;
- *експортні* — частка кожної країни в сукупному експорті товару;

б) за *масштабом дії*:

- *глобальні* — частка товару в обсязі світової торгівлі незалежно від того, яка країна його імпортує або експортує;
- *індивідуальні* — визначаються в межах глобальної квоти для кожної країни, що імпортує або експортує товар.

7.5. Демпінг. Види демпінгу. Експортні субсидії

Демпінг є поширеною формою конкурентної боротьби на світовому ринку.

Демпінг — ввіз на митну територію країни імпортного товару за ціною, нижчою від порівняльної ціни на подібний товар у країні експорту, що завдає шкоди національному виробнику; необґрунтоване зменшення ціни нижче від рівня світової.

Види демпінгу:

- *ціновий демпінг* — продаж на експортному ринку товару за ціною, нижчою його ціни на національному ринку;
- *вартісний демпінг* — продаж товару на експортному ринку за ціною, нижчою його вартості.

Демпінг може здійснюватися як за рахунок ресурсів окремих фірм, що хочуть заволодіти зовнішнім ринком своєї продукції, так і за рахунок державних субсидій експортерам.

У комерційній практиці демпінг може приймати одну з таких форм:

- *спорадичний демпінг* — епізодичний продаж зайвих запасів товарів на зовнішній ринок за заниженими цінами;
- *навмисний демпінг* — тимчасове навмисне зниження експортних цін з метою витіснення конкурентів з ринку і подальшого встановлення монопольних цін;
- *постійний демпінг* — постійний експорт товарів за ціною нижче справедливої;
- *зворотний демпінг* — завищення цін на експорт порівняно з цінами продажу тих же товарів на внутрішньому ринку;
- *взаємний демпінг* — зустрічна торгівля двох країн за заниженими цінами товарів.

Для захисту від демпінгу держава-імпортер може впроваджувати антидемпінгове мито, що сприяє підвищенню внутрішніх цін на товар.

Для захисту національних виробників держава може не тільки обмежувати імпорт, але і стимулювати експорт. Однією з форм стимулювання вітчизняних експортних галузей є **експортні субсидії** (рис. 7.5), тобто пільги фінансового характеру (безоплатні дотації, експортні премії), що надаються державою експортерам для розширення вивозу товарів за кордон.

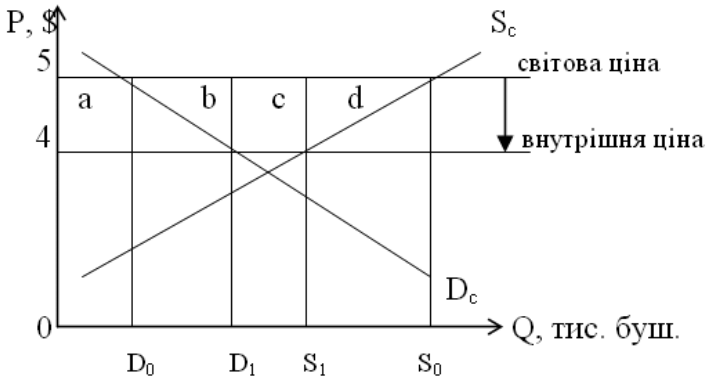

Рис. 7.5. Наслідки впровадження експортного податку

При введенні експортної субсидії ціна наближається до рівня P_d , обсяг експорту зростає з S_0D_0 до S_1D_1 . Споживачі програють область $a+b$, виробники виграють область $a+b+c+d+e$. Видатки держави становлять область $b+c+d+e+f$. У підсумку країна програє область $b+f$.

7.6. СОТ та її роль у регулюванні міжнародних торговельних відносин

Світова організація торгівлі – СОТ (World Trade Organization) – головний міжнародний регулятор світової торгівлі.

Головна мета СОТ: лібералізація міжнародної торгівлі, усунення дискримінаційних перешкод на шляху потоків товарів та послуг, вільний доступ до національних ринків і джерел сировини. Досягнення цієї мети забезпечить зміцнення міжнародної економіки, зростання інвестицій, розширення торговельних зв'язків, підвищення рівня зайнятості і доходів у всьому світі.

Функції СОТ:

- нагляд за станом світової торгівлі й надання консультацій з питань її регулювання;
- забезпечення механізмів улаштування міжнародних торговельних спорів;

- розробка й прийняття світових стандартів торгівлі;
- нагляд за торговою політикою країн;
- обговорення загальних проблем міжнародної торгівлі.

Сфера діяльності СОТ охоплює: митно-тарифне регулювання; антидемпінгове регулювання; використання субсидій і компенсацій; нетарифні обмеження; діяльність митних союзів і зон вільної торгівлі; торговельні аспекти захисту прав інтелектуальної власності та інвестиційних заходів тощо.

7.7. Сучасна міжнародна торгова політика

Головна мета зовнішньоторговельної політики України — активізація її участі у міжнародному поділі праці з використанням його переваг для сприяння національному економічному зростанню. Стрижнем зовнішньоторговельної політики є поєднання пріоритетів імпортозбалансування і експорторозширення національної економіки.

Вступ України до СОТ відзначився лібералізацією та розширенням зовнішньоторговельних зв'язків за рахунок поступового зменшення протекціоністських заходів. Разом з тим, зростає загроза зворотного імпорту товарів, вироблених з порушенням екологічних норм і вимог. У зв'язку з цим актуалізуються питання підвищення екологічного контролю за якістю імпортних товарів.

Необхідність скорочення негативного сальдо платіжного балансу, стабілізації економіки України в умовах подолання глобальної економічної кризи потребує активізації пріоритетів національного імпортозбалансування. Україна не може скорочувати «критичний» імпорт, що постійно зростає за рахунок підвищення ринкових цін на енергоносії. Але щодо імпорту продукції сільського господарства, машинобудування і хімічної промисловості, слід дотримуватись політики обґрунтованого протекціонізму. Застосування компенсаційних митних тарифів, скасування пільгових імпортних тарифів та державних гарантій іноземним кредиторам на ввезення продукції, аналоги якої створюються в Україні, сприятимуть підвищенню ефективності національних імпортозаміщуючих виробництв, зменшенню дефіциту балансу торгівлі товарами та послугами.

Зміцненню експортного потенціалу країни сприятиме політика державної підтримки експорторозширюючих галузей і виробництв. З цією метою доцільно застосувати державні гарантії під експортні кредити, податкові пільги для виробників експортної продукції, страхування експортних ризиків, зменшення в експорті питомої ваги продукції з низьким і стимулювання збільшення обсягів продукції з високим ступенем обробки, підсилення впливу держави на формування експортних потоків на основі геоекономічної диверсифікації експорту, удосконалення механізму митного регулювання вивезення дефіцитних видів продукції та сировини.

У період загострення глобальної економічної кризи виникли специфічні проблеми, пов'язані з оптимізацією рівня протекціоністських заходів. Зокрема, надмірна ставка тарифу може перекрыти імпорту взагалі, зменшувати не тільки добробут країни, а й світу у цілому. Разом з тим, саме імпортерський тариф може захистити національні імпортозаміщуючі галузі й стимулювати розвиток експорторозширюючих, сприяти зростанню бюджетних надходжень і захисту національної безпеки.

Досвід антикризових самітів G 20 (Group of Twenty Finance Ministers and Central Bank Governors)¹ свідчить про неефективність в умовах глобальної економічної кризи як надмірної лібералізації торгівлі, так і зловживання протекціонізмом.

Лібералізація і відкритість національних ринків розширюють можливості для експансії імпорту, а надмірний протекціонізм призводить до уповільнення інноваційної активності і зменшення конкурентоспроможності національного виробництва.

Низький рівень тарифного захисту в умовах глобальної кризи підвищує рівень незахищеності національних економік від впливу коливань кон'юнктури світових ринків. Це активізує застосування інструментів нетарифного регулювання — антидемпінгових і компенсаційних заходів, експортних податків та імпортерських квот.

---

¹ G 20 Група двадцяти — формат міжнародних нарад глав держав і урядів, міністрів фінансів, що представляють 20 економік країн: 19 найбільш розвинувтих національних економік і ЄС. У країнах G 20 проживає дві третини населення світу, створюється 90% світового ВВП, між економічними суб'єктами цих країн здійснюється 80% обсягів міжнародної торгівлі.

Основні терміни та поняття

Тарифне регулювання, нетарифне регулювання, митний тариф, імпортна квота, експортна субсидія, ліцензування, «добровільне» обмеження експорту, експортний податок, дискримінація імпорту в межах митного союзу, антидемпінгове регулювання, країни G20.

Контрольні та дискусійні питання

1. Обґрунтуйте наслідки впровадження митного тарифу на імпорт автомобілів в Україну.
2. Які інструменти прихованого протекціонізму застосовуються в Україні?
3. У чому полягають відмінності впливу митного тарифу та експортної субсидії?
4. Які аргументи застосовують прихильники та супротивники митних тарифів?
5. Які заходи торгової політики запропоновано групою G20 для подолання економічної кризи?
6. Які принципи екологічного захисту домінують при виборі варіантів торгової політики?

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідний термін або поняття.

1. Кількісне обмеження імпортованої продукції.
2. Інструмент ЗЕД, що вводиться для окремих країн з метою стимулювання імпорту.
3. Кількісне обмеження обсягів іноземної продукції, дозволеної щорічно для ввозу в країну.
4. Державні грошові збори, що стягуються через митні установи з товарів, що перетинають державний кордон.
5. Державне стимулювання експорту за рахунок бюджету.
6. Продаж на експортному ринку товару за ціною, нижчою від ціни на національному ринку.
7. Продаж товару на експортному ринку за ціною, нижчою за його вартість.

8. Ввіз на митну територію країни імпортного товару за ціною, нижчою від порівняльної ціни на товар у країні експорту, що завдає шкоди національному виробнику.

Поняття:

- а) митні тарифи;
- б) експортні субсидії;
- в) вартісний демпінг;
- г) імпортна квота;
- д) імпортний депозит;
- е) пільгове мито;
- є) демпінг;
- ж) ціновий демпінг.

Вправа 2. *Знайдіть єдину правильну відповідь.*

1. Виберіть правильне визначення митного тарифу:
  - а) конкретна ставка митного збору, яку необхідно сплатити при вивезенні або ввезенні товару на територію країни;
  - б) ставка, що залежить від обсягу імпорту товару;
  - в) обов'язковий збір, що є умовою експорту або імпорту.

2. За напрямом дії імпортні квоти бувають:
  - а) експортними;
  - б) селективними;
  - в) галузевими;
  - д) імпортними.

3. До функцій митного тарифу не відносять:
  - а) фіскальну;
  - б) перерозподільну;
  - в) балансуєчу;
  - г) протекціоністську.

4. Головний міжнародний регулятор світової торгівлі — це:
  - а) НАТО;
  - б) СОТ;

- в) ООН;
- г) СНД.

5. Штаб-квартира СОТ знаходиться у:

- а) Москві;
- б) Мілані;
- в) Парижі;
- г) Женеві.

6. Ввіз на митну територію країни імпортного товару за ціною, нижчою від порівняльної ціни на товар у країні експорту, що завдає шкоди національному виробнику — це:

- а) демпінг;
- б) квотування;
- в) експортна субсидія;
- г) ліцензія.

7. Пільги фінансового характеру, що надаються державою експортерам для розширення вивезення товарів за кордон, — це:

- а) дотації;
- б) демпінг;
- в) експортні субсидії;
- г) премії.

8. Додаткові імпортні збори, якими обкладаються товари, що експортуються за цінами, нижчими за рівень світових цін або внутрішніх цін імпортуючої країни, — це:

- а) антидемпінгові тарифи;
- б) експортні субсидії;
- в) митні тарифи.

9. Державна політика захисту внутрішнього ринку від іноземної конкуренції шляхом використання інструментів тарифного і нетарифного регулювання:

- а) фритредерство;
- б) протекціонізм;
- в) автаркія.

10. Яка з нижчеперелічених галузей промисловості займає найбільшу частку в експорті України:

- а) деревообробна;
- б) металургійна;
- в) легка.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке — помилкове.*

1. Головним інструментом зовнішньоторгової політики є митний тариф.

2. Компенсаційне мито використовується, якщо при виробництві чи збуті імпортованих товарів у країні-експортері не видавалися субсидії.

3. Специфічні тарифи встановлюють у процентах до митної вартості товару.

4. Антидемпінгові тарифи — державні грошові збори, що стягуються через митні установи з товарів і майна, що провозяться через державний кордон.

5. Протекціонізм — це державна політика захисту внутрішнього ринку від іноземної конкуренції шляхом використання інструментів лише тарифного регулювання.

6. Експортні субсидії — державне стимулювання експорту за рахунок бюджету.

7. Імпортні квоти — кількісне обмеження обсягів іноземної продукції, дозволеної щорічно для ввозу в країну.

8. Демпінг — додаткові імпортові збори, якими обкладаються товари, що експортуються за цінами, нижчими від рівня світових цін або внутрішніх цін імпортуючої країни.

9. СОТ — головний міжнародний регулятор світової торгівлі. Вона є правонаступницею Генеральної угоди з тарифів та торгівлі (ГАТТ) з 1995 р.

10. G 20 — формат міжнародних нарад глав держав і урядів міністрів фінансів, що представляють 20 економік країн: 19 найбільш розвинутих національних економік і ЄС. У країнах G 20 проживає дві третини населення світу, створюється 90% світового ВВП, між економічними суб'єктами цих країн здійснюється 80% обсягів міжнародної торгівлі.

Література до теми 7

1. *Киреев А. П.* Международная экономика: учеб. пособие для вузов: в 2-х ч. / *А. П. Киреев.* — М.: Международные отношения, 1997. — Ч. I. — С. 195–218.
2. *Волчкова Н.* Новая теория международной торговли и новая экономическая география (Нобелевская премия по экономике 2008 года) // Вопросы экономики. — 2009. — № 1. — С. 103–118.
3. Міжнародна економіка: навчальний посібник / за ред. *А. О. Задой, В. М. Тарасевича.* — Д.: Вид-во ДУЕП, 2010. — С. 60–71.
4. Міжнародна економіка: підручник / за ред. *В. М. Тарасевича.* — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — С. 80–98.
5. *Новицький В. Є.* Міжнародна економічна діяльність України: підручник / *В. Є. Новицький.* — К.: КНЕУ, 2003. — 948 с.
6. *Трухачев В. И.* Международная торговля: учеб. пособие / *В. И. Трухачев.* — Изд. 2-е, перер. — М.: Финансы и статистика, 2008. — 416 с.
7. *Циганкова Т. М.* Міжнародна торгівля: навч. посібник / *Т. М. Циганкова, Л. П. Петрашенко, Т. В. Кальченко.* — К.: КНЕУ, 2001. — 488 с.

ТЕМА 8.

СВІТОВИЙ ФІНАНСОВИЙ РИНОК

Основні питання для вивчення

- ◇◇◇◇◇ 8.1. *Світовий фінансовий ринок, його структура і функції.*
- ◇◇◇◇◇ 8.2. *Сутність та причини міжнародного руху капіталу. Показники руху капіталу.*
- ◇◇◇◇◇ 8.3. *Характерні риси сучасного етапу міжнародного руху капіталу.*
- ◇◇◇◇◇ 8.4. *Світова фінансова криза як форма прояву глибинних суперечностей міжнародної економіки початку XXI-го сторіччя*

8.1. Світовий фінансовий ринок, його структура і функції

Світовий фінансовий ринок виник на основі інтеграційних процесів національних фінансових ринків, зміцнення зв'язків та активного розширення контактів між ними.

Світовий фінансовий ринок (СФР) — це:

а) організаційний механізм міждержавного руху та перерозподілу капіталів, придатних для використання за межами свого утворення та походження, на міграцію яких впливає ринковий попит та пропозиція, а також регулюючі дії держав та міжнародних валютно-фінансових центрів;

б) глобальна цілісна система національних та регіональних фінансових ринків, що включає сукупність ринкових форм торгівлі фінансовими активами та об'єднана уніфікацією операцій, спільними умовами функціонування й закономірностями еволюції.

Суб'єкти СФР:

– *кредитори або первинні інвестори* — фізичні та юридичні особи, державні, міждержавні та наддержавні інститути, що мають надлишкові ліквідні активи;

- *позичальники та емітенти* – фізичні та юридичні особи, державні, міждержавні та наддержавні інститути, що мають дефіцит коштів;
- *спеціалізовані фінансові посередники* – комерційні банки, інвестиційні компанії, трастові, пенсійні та інвестиційні фонди, ощадно-позичкові асоціації тощо;
- *хеджери* – страховики ризиків, пов'язаних з валютними кредитними операціями та операціями з цінними паперами;
- *органи регулювання і контролю*.

Таблиця 8.1

Основні функції СФР

Функція	Зміст функції
Посередницька	Організація різноманітних форм взаємодії кредиторів та позичальників в глобальному масштабі.
Перерозподільна	Переведення через розгалужену інфраструктуру тимчасово вільних фінансових ресурсів із тих секторів міжнародної економіки, де вони є відносно надлишковими та/або непродуктивними, у ті сектори, де в них є потреба.
Ціноутворююча	Визначення на підставі взаємодії попиту та пропозиції ціни купівлі/продажу різноманітних фінансових активів та кредитних грошей.
Регулююча	<ul style="list-style-type: none"> – врівноваження світових інвестицій та світових заощаджень; – перерозподіл іноземних інвестицій по країнах та галузях промисловості, який багато в чому визначає структуру сучасної міжнародної економіки та взаємовідносини між окремими частками світового господарства; – експорт/імпорт капіталів як інструмент регулювання платіжного балансу країн та коригування валютних курсів; – підтримка стабільності національних, регіональних та світової валютних систем.
Інформаційна	Поширення за допомогою цінових сигналів та агрегованих біржових індексів різноманітної інформації, на підставі якої економічні суб'єкти визначають свою поведінку у коротко- та довгостроковому періодах

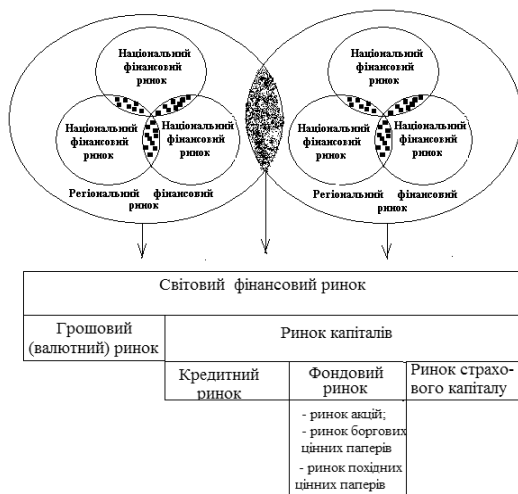

Рис. 8.1. Структура світового фінансового ринку

Головною функцією **грошового ринку** є забезпечення міжнародної ліквідності — можливості швидко залучати достатню кількість фінансових ресурсів на наднаціональному рівні для операцій із споживчими товарами та спекулятивних операцій з цінними паперами. Основними об'єктами цього ринку є короткострокові кредити (до одного року).

За допомогою **ринку капіталів** отримуються ресурси, необхідні для довгострокових інвестицій фірм, урядів та домогосподарств. Він поділяється на:

- *кредитний ринок*, де рух капіталу між країнами здійснюється на умовах терміновості, зворотності та платності відсотків;
- *ринок цінних паперів* з диференціацією останнього на *первинний* і *вторинний* за об'єктами купівлі-продажу — конкретними фінансовими інструментами;
- *ринок страхового капіталу* — особливий механізм перерозподільчих відносин між суб'єктами міжнародного руху капіталу щодо добровільних або примусових внесків в цільові страхові фонди, призначені для покриття ризиків та понесених збитків

за результатами операцій на міжнародному грошовому ринку та ринку капіталів.

Для світового фінансового ринку характерна певна *географічна локалізація*. Міжнародні фінансові центри знаходяться в декількох провідних країнах світу (Великобританія, ФРН, Японія та ін.).

Передумови функціонування міжнародного фінансового центру:

- високий рівень економічного розвитку країни, де він розташований;
- наявність розвинутих національного ринку капіталів й кредитно-банківської системи;
- відносно ліберальне податкове та валютне законодавство;
- вигідне географічне становище;
- відносна політична та соціальна стабільність тощо.

8.2. Сутність та причини міжнародного руху капіталу.

Показники руху капіталу

Міжнародний рух капіталу (МРК):

- *самоствердження капіталу як самозростаючої вартості в глобальному масштабі;*
- *сукупність відносин щодо переміщення капіталу в між- та наддержавному¹ просторі на постійній чи терміновій основі заради максимізації його прибутковості чи досягнення інших економічних, соціальних і політичних вигод;*
- *діалектичне поєднання процесів вилучення частини капіталу з товарно-грошового обігу однієї країни (експорт) та його включення у господарський оборот іншої країни (імпорт).*

Об'єктивною основою МРК є *нерівномірність економічного розвитку країн*, яка на практиці проявляється:

- в нерівномірності нагромадження капіталу, насамперед, в його перенакопиченні та відносному падінні норми прибутку в окремих країнах;
- у невідповідності попиту на капітал та його пропозиції в різних ланках глобального економічного середовища.

На сучасний розвиток МРК впливають:

---

¹ У разі, якщо його суб'єктами є міждержавні та наддержавні інституції.

1) *фактори економічного характеру:*

- глибокі структурні зрушення як в міжнародній економіці, так і в економіці окремих країн;
- необхідність підтримки сталих темпів соціально-економічного розвитку провідними суб'єктами міжнародної економіки в умовах підвищення конкуренції на товарних ринках;
- поглиблення міжнародної спеціалізації та кооперації виробництва;
- діяльність транснаціональних та багатонаціональних корпорацій (ТНК і БНК);
- порівняльні ризики вкладення капіталу поза національною економікою тощо;

2) *науково-технічний прогрес та інформаційна революція;*

3) *фактори політичного характеру:*

- лібералізація процесів експорту та імпорту капіталу, що має місце у межах інтеграційних об'єднань, вільних економічних і оффшорних зонах;
- політика прискореної індустріалізації в країнах «третього світу»;
- політика економічних реформ в нових незалежних країнах (приватизація, підтримка малого та середнього бізнесу, стимулювання іноземних інвестицій тощо).

Таблиця 8.2

Форми міжнародного руху (міграції) капіталу

Критерій класифікації	Форми
За напрямком	– експорт, імпорт
За формою власності	– державний (суб'єкти: держава в особі уряду та Національного банку); – капітал міждержавних та наддержавних організацій; – приватний (недержавний) (суб'єкти: фізичні особи; банки; компанії, страхові інвестиційні, трастові фонди тощо); – змішаний
За терміном міграції	– короткотерміновий (до одного року); – середньостроковий (від одного до п'яти років); – довготерміновий (більше п'яти років); – безстроковий

Продовження табл. 8.2

За формою здійснення	<ul style="list-style-type: none"> – товарний (товари, рухоме та нерухоме майно); – грошовий (іноземна валюта, національна валюта, грошові вимоги, цінні папери); – економіко – правовий (права інтелектуальної власності, права на господарську діяльність, права на розробку корисних копалин та видобуток сировини тощо); – змішаний
За функціональним призначенням	<ul style="list-style-type: none"> – прямі іноземні інвестиції (ПІІ) – кошти, що вкладаються у виробництво з метою встановлення контролю над підприємством та отримання прибутку чи дивідендів; – портфельні іноземні інвестиції (ПІІ) – вкладення капіталу в іноземні цінні папери, що не надає інвесторові реального контролю над об'єктом інвестування, і метою якого є виключно отримання доходу у формі дивідендів, відсотків, курсової різниці чи страхової премії; – позичковий капітал (міжнародний кредит) – рух капіталу в формі надання валютних і товарних ресурсів за умов зворотності, строковості й платності; – гуманітарна та фінансова безвідплатна допомога (трансферти, гранти, пільгові кредити тощо), спрямована на забезпечення довгострокових економічних та політичних інтересів
За умовами повернення	<ul style="list-style-type: none"> – зворотна міграція (кредити); – міграція з непрямым поверненням (наприклад, через репатріацію прибутків від інвестування); – незворотна міграція капіталу (втеча капіталу¹, трансферти, помилкові збиткові інвестиції тощо)
За характером зв'язку між учасниками	<ul style="list-style-type: none"> – епізодичний (з разовим ефектом), – систематичний (постійний ефект)
<p>Не менш важливими для аналізу МРК є його <i>територіально-географічний</i> (за національною приналежністю суб'єкта вкладання або отримання коштів) та <i>об'єктний</i> (за видами економічної діяльності та галузями промисловості, в які спрямовується іноземний капітал) критерії.</p>	

¹ *Втеча капіталу* – це легальне чи нелегальне переведення капіталу в країни з більш сприятливим інвестиційним кліматом для уникнення високого оподаткування, негативних наслідків інфляції, ризику експропріації та ін.

Участь країни в процесах МРК відображається системою **показників**, які поділяються на чотири групи:

1) **група абсолютних показників:**

- обсяг експорту та обсяг імпорту капіталу;
- чистий експорт капіталу, розрахований як різниця між експортом та імпортом;
- чистий приплив капіталу — це різниця між обсягом надходження грошових коштів із-за кордону (через позики і продаж іноземним інвесторам фінансових активів) та обсягом вивозу капіталу у формах позик іноземним позичальникам чи купівлі фінансових активів зарубіжних емітентів;
- кількість підприємств в країні, утворених за участю іноземного капіталу;
- величина зовнішньої заборгованості;

2) **група відносних показників:**

- коефіцієнти експорту / імпорту капіталу, які відображають частку експорту / імпорту капіталу у ВВП країни;
- коефіцієнт, що відображає частку іноземного капіталу у внутрішніх потребах у капіталовкладеннях;
- обсяг залучених іноземних інвестицій на душу населення;
- частка продукції спільних підприємств у ВВП тощо;

3) **група структурних показників**, що відображають МРК через співвідношення його основних форм відповідно до критеріїв класифікації;

4) **група динамічних показників**, яку утворюють базисні та ланцюгові темпи росту і приросту абсолютних, відносних і структурних показників МРК за певний проміжок часу.

Окреме місце в цій системі посідає показник «**міжнародна інвестиційна позиція країни (МІП)**», що надається у мільйонах доларів США і включає всі операції з МРК. Основні компоненти МІП групуються за вимогами та зобов'язаннями країни і містять інформацію про обсяги прямих, портфельних та інших інвестицій, а також обсяги резервних активів країни, скоригованих з урахуванням динаміки курсової різниці та переоцінки активів на протязі року. Кумулятивним підсумком вона відображає **співвідношення активів, якими володіє країна за кордоном, та активами, якими володіють іноземці в країні.**

МРК здійснюється переважно через акумулятивно-розподільний механізм міжнародного фінансового ринку (до 70% операцій). Інша частка операцій відбувається позаринковим обігом шляхом прямого внутрішньофірмового перерозподілу вільних фінансових ресурсів між філіями та дочірніми компаніями у різних країнах світу, або по каналах міжнародної гуманітарної допомоги.

8.3. Характерні риси сучасного етапу руху капіталу

Характерні риси сучасного етапу МРК визначаються під безпосереднім впливом економічної глобалізації та постіндустріалізації, які створили для нього ефективне інформаційне, мережево-комунікаційне та технологічне підґрунтя (Інтернет) і відкрили просторово-організаційні можливості для формування надпотужного глобального (транснаціонального) фінансового капіталу.

Загальні (глобальні) риси та тенденції МРК:

- зростають темпи і масштаби міжнародних фінансово-кредитних операцій, що на сьогодні за підсумками року майже в 40 разів перевищують масштаби світової торгівлі;
- з'являються нові сегменти й інструменти світового фінансового ринку (сегмент хеджування та управління ризиками, деривативи);
- основна частка операцій, пов'язаних з МРК, здійснюється високодиверсифікованими мережево-організованими бізнес-групами, мета яких полягає у підтримці безперервного активного потоку фінансової ренти та доданої вартості у довгостроковій перспективі;
- підвищується координуюча, регулююча та перерозподільна роль держави, міждержавних та наддержавних інституцій у МРК, зокрема під керівництвом та патронажем Світового Банку створюється уніфікована система міжнародного регулювання іноземних інвестицій;
- істотно знижується частка кредитів у структурі міжнародного руху капіталу при інтенсивному зростанні питомої ваги портфельних іноземних інвестицій та більш повільному – прямих;

- посилюється міграція приватного капіталу між розвинутими країнами тріади «США – ЄС – Японія» (майже 80% іноземних інвестицій продовжує зосереджуватися в 26 розвинутих країнах). Пріоритетними напрямками прямого іноземного інвестування також є країни Південно-Східної Азії та Латинської Америки, що мають високі темпи економічного зростання (Китай, Сінгапур, Малайзія, Бразилія тощо);
- загострюється конкуренція за залучення іноземних інвестицій, що призводить до розробки спеціальних національних програм їх стимулювання¹;
- значна кількість країн виступає одночасно в ролі експортера та імпортера капіталу (табл. 8.4), що породжує так звані «*перехресні інвестиції*»;

Таблиця 8.4

**Світовий рейтинг імпортерів та експортерів капіталу
(за обсягами інвестицій, кредитів і позик, 2008 р.)***

Рейтингова позиція	Імпортери	Експортери
1	США	США
2	Великобританія	Великобританія
3	Франція	Японія
4	Німеччина	Німеччина
5	Китай	Франція
6	Австралія	Нідерланди
7	Канада	Канада
8	Іспанія	Швеція
9	Нідерланди	Італія
10	Бельгія /Люксембург	Китай

* Джерело: World Bank, Global Development Finance, 2009.

- глобальний фінансовий капітал частково або повністю підкорює собі малі національні економіки. Варіант його конвергенції з національним капіталом стає одним з провідних чинників макроструктурних зрушень. Отже для України найактуальнішою є проблема формування власного капіталу, спроможного реа-

¹ У 2008 р. особливий сприятливий податково-правовий режим по відношенню до іноземних інвесторів мали 123 країни світу.

лізувати національні цілі та представляти її національні економічні інтереси на світових товарно-ресурсних ринках, та знаходження оптимального варіанта його «співпраці» з глобальним фінансовим капіталом.

Особливу увагу слід звернути на стрижневу тенденцію **віртуалізації** світового фінансового ринку й відповідну прискорену втрату зв'язку між зростанням провідних індикаторів економічної кон'юнктури (агрегованих фондових індексів) із реальною динамікою виробництва благ і послуг. *Віртуалізація проявляє себе через стрімке абсолютне та відносне збільшення маси фіктивно-спекулятивного капіталу*, не забезпеченого товарною масою чи золотовалютними резервами, що вільно мігрує світом і стає одним із найважливіших факторів внутрішньої циклічності національних економік. За оцінками Банку міжнародних розрахунків, у 2008 р. річний сукупний обіг такого капіталу наблизився до відмітки у 1,14 квадрильйони доларів США, перевищивши майже у 20 разів обсяг валового глобального продукту світу¹.

Основні причини віртуалізації (надування «фінансових бульбашок»):

- невідповідність між балансовою і ринковою вартістю провідних корпорацій, що поглиблюється у міру збільшення їх нематеріальних «невидимих» активів (торгові марки, патенти, ліцензії, ноу-хау та інші права інтелектуальної власності), ринкова ціна яких визначається експертно з огляду на переважно оптимістичні очікування доходів майбутніх періодів²;
- трансформація наприкінці ХХ ст. найбільш розвинутих країн у центри споживання, яке підживлювалося за рахунок незабезпечених ризикових кредитів. З метою убезпечення (*сек'юритизації*) позичених коштів шляхом страхування й

¹ <http://fin.izvestia.ru/articles/126/article1255330/?hyperrealurl=http%253A%252F%252F>

² Наприклад, фірма Netscape — розробник програми для перегляду Інтернет-сайтів та пошуку інформації в мережі Інтернет — має ринкову вартість, що перевищує 3 млрд. дол., при вартості основних і обігових фондів у 17 млн. дол. У компанії Hewlett-Packard співвідношення між віртуальними та реальними активами дорівнює 2,35:1, у Intel — 4,8:1, у Microsoft — 9,5:1, у Oracle — 13:1 (Див.: Антипина О. Н., Иноземцев В. Л. Постэкономическая революция и глобальные проблемы человечества.- <http://www.coren.ru/books/8.php>)

перестраховування кредитних ризиків створюється потужний ринковий *позабіржовий сегмент* похідних цінних паперів (деривативів), який в подальшому починає відносно автономно й надрентабельно функціонувати. Його розміри внаслідок неконтрольованої емісії інструментів та їх багаточисельного перепродажу із відповідним щоразовим приростом ринкової вартості стрімко зростають (рис. 8.1) і на 01.09.2008 р. вже оцінюються у 683,7 трлн. дол. США (близько 1000% від валового глобального продукту світу);

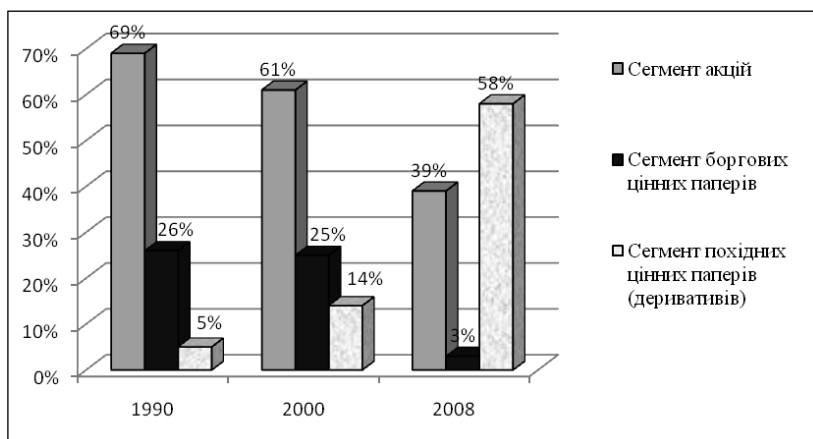

Рис. 8.1. Динаміка структури світового фондового ринку за період 1990–2008 рр¹.

- порушення об'єктивного механізму ринкової селекції неконкурентоспроможних неліквідних фінансових активів (акцій, облігацій). Спостерігається масове «штучне» зростання ринкової вартості й рівня надійності «проблемних» цінних паперів завдяки додаванню до них страхових гарантій у формі кредитно-дефолтних свопів (*CDS*). Останні засвідчують право покупця у випадку

¹ Джерело: Рубцов Б. Б. Современные фондовые рынки: Учебное пособие для вузов. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. — С. 76; Ноздрев С. Международный рынок ценных бумаг в современной структуре финансовых рынков // Управление корпоративными финансами. — № 6. — 2009. — С. 32–33.

- дефолту емітента отримати номінальну вартість придбаних цінних паперів від компанії-страховика (як правило, хедж-фонду чи інвестиційного банку з високим рейтингом довіри¹);
- відсутність суспільного надзору за позабіржовими операціями із вторинними цінними паперами, насамперед, вимог щодо обов'язкових нормативів їх резервування та механізмів створення відповідних спеціальних резервних фондів;
  - відокремлення управління від власності. Це призводить до ігнорування найманими топ-менеджерами стратегічних інтересів власників, масштабних фінансових маніпуляцій (афер) з метою підвищення будь-якою ціною показників ринкової капіталізації активів та появи глобальної корпоративної корупції, що протидіє будь-яким спробам посилити державний чи наддержавний контроль за фінансовими операціями.

8.4. Світова фінансова криза як форма прояву глибинних суперечностей міжнародної економіки початку XXI-го сторіччя

Руйнівне цунамі економічної кризи прокотилося теренами міжнародної економіки, яскраво демонструючи високий ступінь взаємозалежності між її окремими суб'єктами, синхронізацію національних і глобальних економічних процесів та виявляючи слабкі місця наявної моделі глобалізації. Однак не дарма у мудрих китайців ієрогліф, що означає кризу, має не тільки значення «небезпека»; його друге тлумачення — «шлях до нових можливостей». Сучасний стан речей — це привід критично проаналізувати глибинні причини наявних негараздів і, враховуючи допущені помилки, продовжити впевнено рухатися в спільне економічне майбутнє.

Глибинні причини світової фінансово-економічної кризи:

- завершення п'ятого Кондрат'євського циклу, розпочатого у 1980-их рр. з відкриттів в галузі мікроелектроніки, комп'ютерних технологій, мобільного зв'язку та Інтернету. Ринок

---

¹ Наприклад, перші «офіційні жертви» кризи — американські інвестиційно-іпотечні банки *Lehman Brothers Holdings Inc.* і *Merrill Lynch* — мали найвищий з можливих рейтинг довіри AAA.

- цих проривних технологій близький до насичення. Ефект масштабів майже вичерпано, що гарантовано передвіщає зміну технологічних укладів через кризове творчо-інноваційне переупорядкування системи глобальних продуктивних сил та адекватних їм техніко-економічних, соціально-економічних і організаційно-економічних відносин;
- конфлікт цивілізаційних цінностей та альтернативних моделей глобального економічного світобачення;
  - порушення фундаторних відтворювальних пропорцій: втрата в розвинутих країнах зв'язку між зростанням реальної ефективності виробництва, доходами і споживанням, з одного боку, а з іншого, — між споживанням і нагромадженням. Починаючи з другої половини ХХ-го ст., кожне наступне покоління заощаджує все меншу частку доходів, тоді як споживання і попит зростають випереджальними темпами за рахунок майже необмеженого кредитного буму та доходів майбутніх періодів (політика гедонізму);
  - вичерпання енергетичної, мінерально-ресурсної бази індустріального розвитку, зумовлене екстенсивним споживанням;
  - територіальне дистанціювання центрів споживання і реального виробництва (продуктивної зайнятості), що ускладнює збалансованість попиту і пропозиції на світових товарно-ресурсних ринках;
  - посилення нерівномірності розподілу глобалізаційної ренти між країнами («центр → напівпериферія → периферія»), поглиблення асиметрії у соціальній структурі міжнародної економіки¹ та загострення суперечностей між національними економічними інтересами окремих країн;
  - хронічне перенакопичення в розвинутих країнах спекулятивного капіталу, який не знаходить внутрішніх варіантів для самозростання в реальному секторі, а тому примушений або повертатися до домінуючого транзакційного сектору², або

¹ За даними ООН, 20% населення Землі (так званий «золотий мільярд») отримує 83% світового доходу. Парадокс нерівномірності розвитку людства посилюється тим, що, згідно прогнозам, чисельність населення високорозвинутих країн має стійку тенденцію до скорочення, а бідних країн — до зростання.

² У 2008 р. у США в його межах створювалося 75% ВВП, тоді як у промисловості — 11%, а в сільському господарстві — лише 1%. (Див.: Krugman P. The Return of Depression. Economics and the Crisis of 2008. — N.Y., 2008. — 224 p.)

- спрямовуватися назовні, зміцнюючи конкурентні ринкові позиції товаровиробників країн Сходу і Латинської Америки;
- диспропорції в світовому товарно-грошовому обігу, спровоковані надлишком незабезпеченого готівкового долару та його неконтрольовано непередбаченими переміщеннями за межами історичної батьківщини;
  - обмежені можливості провідних товаровиробників сучасного світу впливати на універсальну валюту міжнародних торгових розрахунків – долар США;
  - вихід недоліків та провалів ринку (недовиробництво суспільних благ і послуг, негативні зовнішні ефекти, тенденції до концентрації економічної влади (монополізація) тощо) за межі державних кордонів, їх поширення у планетарному масштабі в умовах відсутності дієвої системи глобального регулювання та ефективних механізмів міжнародної координації тощо.

За оцінками фахівців, відповідні суперечності й диспропорції нагромаджувалися в підвалинах міжнародної економіки щонайменш протягом останніх п'ятнадцяти років. Краплею-катализатором, що примусила їх вибухнути, стала іпотечна криза на ринку житла США. Саме вона ініціювала обвал фінансових пірамід вторинних цінних паперів, боргову кризу, хвилю банкрутств фінансово-кредитних установ спочатку в США, а потім, за "ефектом доміно", і в інших країнах світу.

Основні терміни і поняття

Міжнародний фінансовий ринок, міжнародний грошовий ринок, міжнародний ринок капіталів, міжнародний ринок страхового капіталу, міжнародний рух капіталу, експорт капіталу, імпорт капіталу, чистий приплив капіталу, міжнародна інвестиційна позиція країни, міжнародні інвестиції, перехресні інвестиції, втеча капіталу, міжнародний кредит, міжнародна гуманітарна та фінансова допомога.

Контрольні та дискусійні питання

1. Дайте визначення світового ринку капіталів, назвіть та розкрийте (з наведенням конкретних прикладів) його основні функції.
2. Наведіть структуру міжнародного фінансового ринку та охарактеризуйте його основні елементи.
3. Поясніть, чому для світового фінансового ринку характерна географічна локалізація? Назвіть провідні світові фінансові центри.
4. Розкрийте об'єктивні основи та причини міжнародного руху капіталу.
5. Охарактеризуйте основні форми міжнародного руху капіталу. Які основні показники використовуються для їх оцінки та аналізу?
6. Назвіть чинники, що впливають на міжнародний рух капіталу в сучасній економіці.
7. Розкрийте характерні риси та тенденції сучасного етапу міжнародного руху капіталу.
8. Поясніть основні причини та наведіть приклади віртуалізації світового фінансового ринку.
9. Розкрийте основні причини світової фінансової кризи 2007-2010 рр. та запропонуйте заходи, що дозволять в подальшому запобігти глобальним фінансовим потрясінням.

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідні йому терміни та поняття.

1. Різниця між обсягом надходження грошових коштів із-за кордону (через позики і продаж іноземним інвесторам фінансових активів) та обсягом вивозу капіталу у формах позик іноземним позичальникам чи купівлі фінансових активів зарубіжних емітентів.

2. Механізм перерозподільних відносин між суб'єктами світового фінансового ринку щодо внесків в цільові страхові фонди, призначені для покриття ризиків та понесених збитків за результатами операцій на міжнародному грошовому ринку та ринку капіталів.

3. Сукупність відносин щодо переміщення капіталу між національними економіками та поза національними економіками на постійній чи терміновій основі заради максимізації його прибутковості чи досягнення інших економічних, соціальних і політичних вигод.

4. Організаційний механізм міждержавного руху та перерозподілу капіталів, придатних для використання за межами свого утворення та походження, міграція яких знаходиться під дією попиту та пропозиції, існуючих в окремих країнах та регіонах, а також під контролем держав та міжнародних валютно-фінансових центрів.

5. Частка експорту капіталу у ВВП країни.

6. Вкладення капіталу в іноземні цінні папери, що не надає інвесторові реального контролю над об'єктом інвестування, і метою якого є виключно отримання доходу у формі дивідендів, відсотків, курсової різниці чи страхової премії

7. Міждержавний рух капіталу в формі надання валютних і товарних ресурсів за умов зворотності, строковості й платності.

8. Система однорідних національних і регіональних ринків, де здійснюються короткострокові кредитно-позикові операції, що обслуговують рух обігового капіталу фірм, короткотривалих ресурсів банків, установ, держави і приватних осіб.

Поняття:

- а) міжнародний грошовий ринок;
- б) міжнародний кредит;
- в) світовий фінансовий ринок;
- г) чистий приплив капіталу;
- д) портфельні інвестиції;
- є) коефіцієнт експорту капіталу;
- ж) ринок страхового капіталу;
- з) міжнародний рух капіталу.

Вправа 2. Знайдіть правильну відповідь.

1. Міжнародний рух капіталу стає типовим явищем міжнародної економіки, починаючи із:

- а) другої половини XVII-го сторіччя;
- б) першої половини XVIII-го сторіччя;
- в) середини XIX-го сторіччя;
- г) першої половини XX-го сторіччя.

2. Об'єктивною основою міжнародного руху капіталу є:

- а) різні форми політичного устрою країн;
- б) міжнародний поділ праці та кооперація виробництва;
- в) нерівномірність економічного розвитку країн;
- г) міжнародна конкуренція.

3. Визначити відносний показник міжнародного руху капіталу:

- а) обсяг імпорту капіталу;
- б) кількість підприємств в країні, утворених за участю іноземного капіталу;
- в) частка іноземного капіталу у внутрішніх інвестиційних потребах;
- г) величина зовнішньої заборгованості країни;
- д) чистий приплив капіталу.

4. Домінуючим компонентом сучасної структури міжнародного руху капіталу є:

- а) прямі інвестиції;
- б) портфельні інвестиції;
- в) міжбанківські кредити та банківські депозити;
- г) гранти та міжнародні трансферти.

5. Визначити, яка з форм міжнародного руху капіталу дозволяє інвестору отримати контроль над об'єктом інвестування:

- а) портфельні інвестиції;
- б) прямі інвестиції;
- в) міжнародний кредит;
- г) гранти та пільгові кредити.

6. Яка з форм міжнародного руху капіталу переважно опосередковується світовим фінансовим ринком:

- а) портфельні інвестиції;
- б) прями інвестиції;
- в) міжнародний кредит;
- г) гранти та пільгові кредити.

7. Визначити країни — основні донори капіталу в сучасному світі:

- а) країни Східної Європи;
- б) країни «Великої сімки»;
- в) країни СНД;
- г) країни Східної Азії;
- д) країни Латинської Америки.

8. Найбільша в світі частка перехресних інвестицій здійснюється:

- а) країнами Східної Європи;
- б) країнами «Великої сімки»;
- в) країнами СНД;
- г) країнами Східної Азії;
- д) країнами Латинської Америки.

9. Міжнародна інвестиційна позиція країни визначає:

- а) співвідношення активів, якими володіє країна за кордоном, та активами, якими володіють іноземці в країні;
- б) різницю між обсягом надходження грошових коштів із-за кордону та обсягом вивозу капіталу у формах позик іноземним позичальникам чи купівлі фінансових активів зарубіжних емітентів;
- в) частку іноземного капіталу у внутрішніх інвестиційних потребах;
- г) обсяг залучених протягом року іноземних інвестицій на душу населення.

10. В сучасних умовах найбільший вплив на міжнародний рух капіталу здійснюють:

- а) процеси глобалізації й інтернаціоналізації;
- б) монополізація світового фінансового ринку;
- в) науково-технічний прогрес й інформаційна революція;
- г) підвищення регулюючої та перероздільної ролі міжнародних фінансово-кредитних інститутів;

- д) а + г;
- е) а + в.

11. На міжнародному ринку грошей можна отримати:

- а) надстрокові кредити;
- б) короткострокові (терміном до 1-го року) кредити;
- в) середньострокові (3–5 років) кредити;
- г) довгострокові кредити.

12. Який з сегментів не включається в структуру міжнародного ринку капіталу:

- а) кредитний ринок;
- б) фондовий ринок;
- в) грошовий (валютний) ринок;
- г) ринок страхового капіталу.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове.*

1. Регулююча функція світового фінансового ринку полягає у визначенні на підставі взаємодії попиту та пропозиції ціни купівлі/продажу різноманітних фінансових активів та кредитних грошей.

2. Головною функцією міжнародного ринку капіталу є забезпечення міжнародної ліквідності.

3. Для світового фінансового ринку характерна певна географічна локалізація.

4. Сучасні темпи приросту експорту капіталу в усіх його формах випереджають темпи росту товарного експорту та темпи росту ВВП в розвинутих країнах.

5. За функціональним призначенням міжнародний рух капіталу поділяється на портфельні інвестиції, міжнародні кредити та гуманітарну допомогу.

6. Міжнародний рух капіталу може здійснюватися лише у товарній та/або грошовій формі.

7. Форми міжнародного руху капіталу, що визнаються кожною конкретною країною, встановлюються в її інвестиційному та банківському законодавстві.

8. Усі операції з міжнародного руху капіталів опосередковуються світовим фінансовим ринком.

9. У сучасній економіці основна частка операцій, пов'язаних з міжнародним рухом капіталу, здійснюється урядами країн, а також міждержавними і наддержавними фінансово-кредитними інститутами.

10. У сучасній економіці у структурі міжнародного руху капіталу істотно знижується частка кредитів при інтенсивному зростанні питомої ваги прямих та більш повільному — портфельних іноземних інвестицій.

Література до теми 8

1. Глобализация и национальные финансовые системы / Под ред. Дж. А. Хансена, П. Хонохана, Дж. Маджюни. Пер. с англ. — М.: Весь мир, 2005. — С. 125–160.

2. Жук И. Н., Киреева Е. Ф., Кравченко В. В. Международные финансы: Учеб. пособие / Под общ. ред. И. Н. Жука. — Мн.: БГЭУ, 2001. — С. 115–149.

3. Киреев А. П. Международная экономика. В 2-х частях. Учебное пособие для вузов. Ч.1. — М.: Международные отношения, 2001. — С. 285–318.

4. Міжнародна інвестиційна діяльність: Підручник / Лук'яненко Д. Г., Губський Б. В., Мозговий О. М. та ін. / За ред. Д. Г. Лук'яненко. — К.: КНЕУ, 2003. — С. 160–187.

5. Миргородская Е. О. Глобальный финансовый капитал. — М.: Магистрь, 2007. — С. 45–93.

6. Шелудько В. М. Фінансовий ринок: Навч. посіб. — 2-ге вид., випр. і доп. — К.: Знання-Прес, 2003. — С. 420–457.

ТЕМА 9.

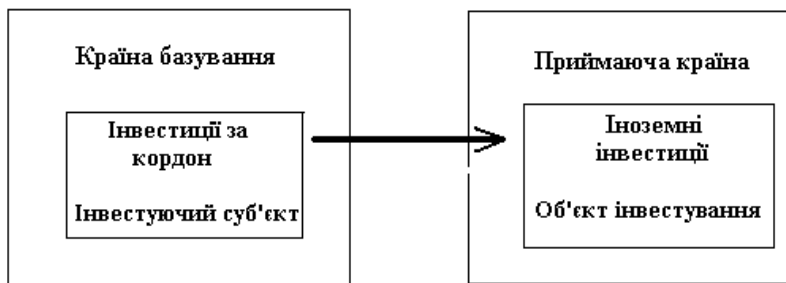
ПРЯМІ ІНВЕСТИЦІЇ І МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО

Основні питання для вивчення

- ◇◇◇ 9.1. *Інвестиції в системі міжнародного руху капіталу. Міжнародний ринок прямих іноземних інвестицій.*
- ◇◇◇ 9.2. *Теорії прямого іноземного інвестування.*
- ◇◇◇ 9.3. *Форми і методи прямого іноземного інвестування.*
- ◇◇◇ 9.4. *Транснаціональні корпорації: суть, критерії та еволюція.*
- ◇◇◇ 9.5. *Форми і методи регулювання інвестування на національному та міжнародному рівнях.*
- ◇◇◇ 9.6. *Міжнародна інвестиційна діяльність України.*

9.1. Інвестиції в системі міжнародного руху капіталу. Міжнародний ринок прямих іноземних інвестицій

Підприємницький капітал рухається в міждержавному просторі у формі інвестицій. У широкому розумінні **міжнародними є ті інвестиції**, реалізація яких передбачає взаємодію економічних суб'єктів різних країн, резидентів та нерезидентів стосовно конкретної країни (рис. 9.1).

Рис. 9.1. Схема руху інвестицій між країнами

З країни базування здійснюється експорт капіталу. Вона є місцем перебування інвестиційного суб'єкта (для фізичної особи — це країна громадянства, для юридичної — країна реєстрації). Інвестування капіталу, його безпосереднє вкладення здійснюється у приймаючій країні.

Міграція підприємницького капіталу обов'язково має характеризуватися такими **ознаками**:

- 1) безпосередня організація та участь у виробничому процесі за кордоном;
- 2) довгостроковий характер вкладення грошових, фінансових та / або матеріальних активів;
- 3) перерозподіл власності між резидентами та нерезидентами конкретної країни;
- 4) цільова функція — *повний контроль над об'єктом інвестування*, отримання підприємницького прибутку та дивідендів.

Інвестиції в об'єкти підприємницької діяльності здійснюються в різних формах, що класифікують за окремими ознаками.

1. *За об'єктами вкладення* виділяють реальні та фінансові інвестиції. *Реальні інвестиції* — це вкладення коштів у реальні активи як матеріальні (виробничі основні та оборотні фонди, будівлі, споруди, обладнання, товарно-матеріальні цінності тощо), так і нематеріальні (патенти, ліцензії, «ноу-хау», технічна, науково-практична, інструктивна, технологічна, проектно-кошторисна та ін. документація тощо). Інколи вкладення коштів у нематеріальні активи, пов'язані з науково-технічним прогресом, характеризуються як інноваційні інвестиції. *Фінансові інвестиції* — вкладення коштів у різні фінансові інструменти (активи), наприклад, фондові (інвестиційні) цінні папери, спеціальні (цільові) банківські вкладення, депозити, паї тощо.

2. *За способом участі в інвестиційному процесі* виділяють прямі та непрямі інвестиції. *Прямі інвестиції* характеризуються безпосередньою участю інвестора у виборі об'єктів інвестування і вкладенні коштів. Пряме інвестування здійснюють підготовлені інвестори, які мають достатньо інформації про об'єкт інвестування і знають механізм інвестування. Прямі інвестиції, як правило, здійснюються у формі кредиту без інвестиційних посередників з метою оволодіння контрольним пакетом акцій компанії. *Непрямі інвестиції* — це інвестування, опосередковане третіми особами (інвестиційними або

фінансовими посередниками). Не всі інвестори мають достатню кваліфікацію для ефективного вибору об'єктів інвестування та подальшого управління ними. У цьому випадку вони купують цінні папери, що випускаються інвестиційними або іншими фінансовими посередниками (наприклад, інвестиційні сертифікати інвестиційних фондів або інвестиційних компаній), а останні розміщують зібрані таким чином інвестиційні кошти на власний розсуд у найбільш ефективні об'єкти інвестування, беруть участь в управлінні ними, а отримані доходи розподіляють серед своїх клієнтів.

3. *Залежно від форми власності інвесторів* розрізняють іноземні та спільні інвестиції. *Іноземні інвестиції* — вкладення, що здійснюються іноземними громадянами, юридичними особами та державами, наднаціональними міжнародними інвестиційними інститутами. *Спільні інвестиції* — вкладення, що здійснюються суб'єктами цієї країни та іноземних держав, а також інвестиції підприємств за участю іноземних інвесторів.

Прямі іноземні інвестиції (ПІІ) — це вкладення капіталу з метою отримання підприємницького прибутку (доходу), зумовлені довгостроковим економічним інтересом і забезпечують контроль інвестора над об'єктом інвестування.

Прямі іноземні інвестиції (*foreign direct investment, FDI*) — це придбання резидентами країни реальних активів за кордоном, що містять управлінський контроль над національним господарюючим суб'єктом з боку господарюючого суб'єкта іншої країни. Завдяки ПІІ надлишкові капітали однієї країни стають доступними іншим країнам, в яких вони можуть працювати з більшою ефективністю. Крім того, ПІІ відіграють роль механізму передачі певних прогресивних технологій і методів роботи з розвинутих країн до країн, що розвиваються.

Прямі інвестиції — основна форма експорту приватного капіталу, що забезпечує встановлення ефективного контролю і надає право безпосереднього розпорядження закордонною компанією. За визначенням МВФ, прямі іноземні інвестиції існують у тому випадку, коли іноземний власник володіє не менш ніж 25% статутного капіталу акціонерного товариства (згідно з американським законодавством — не менше 10%, у країнах Європейського Союзу — 20–25%, у Канаді, Австралії і Новій Зеландії — 50%).

Слід розрізняти поняття «ввезення капіталу» та «іноземні інвестиції». Якщо ввезення капіталу — це періодичний приплив іноземного капіталу, то іноземні інвестиції — загальна сума накопиченого іноземного капіталу в національній економіці за певний період.

Країна, в якій розташовується компанія, що інвестує капітал, називається *країна базування (країна-експортер)*, а країна, де знаходиться компанія, в яку інвестують, називається *приймаюча країна (країна-реципієнт, країна-імпортер)*.

Серед *країн базування* виділяють такі *групи*: переважно експортери капіталу; ті, що зберігають приблизну рівновагу експорту та імпорту капіталу; нетто-імпортери.

При винесенні виробництва за кордон компанія порівнює альтернативні варіанти виробництва й реалізації одного і того ж продукту на національній території та за її межами. Прибутковість прямих іноземних інвестицій безпосередньо порівнюється з прибутковістю капіталу в країні базування інвестора.

Головними складовими *мікроекономічної стратегії* здійснення ПІІ є:

- зниження капітальних витрат та ризику для функціонування нових потужностей;
- доступ до нових джерел сировини або нової виробничої бази;
- розширення діючих виробничих потужностей;
- реалізація переваг дешевих факторів виробництва;
- можливість уникнення циклічності або сезонної нестабільності виробництва, пристосування до процесу скорочення життєвого циклу продукції;
- існування митних бар'єрів, які заважають ввезенню товарів і, тим самим, підштовхують зарубіжних постачальників до ввезення капіталу для проникнення на ринок тощо.

Для *країни базування* привабливість ПІІ зумовлена тим, що:

- імпорт прямих інвестицій призводить до збільшення виробничих потужностей та ресурсів; сприяє поширенню передової технології й управлінського досвіду, підвищенню кваліфікації трудових ресурсів;
- з'являються не тільки нові ресурси, а й мобілізуються і більш продуктивно використовуються вже існуючі ресурси;
- прямі інвестиції сприяють розвитку національної науково-дослідної бази;

- стимулюється конкуренція і пов'язані з нею позитивні явища (підриив позицій місцевих монополій, зниження цін та підвищення якості продукції, що заміщає як імпорт, так і застарілі вироби місцевого виробництва);
- підвищуються попит та ціни на місцеві фактори виробництва;
- збільшуються надходження в бюджет у вигляді податків на діяльність міжнародних підприємств;
- при залученні інвестицій з'являється можливість використання збутової мережі партнера й відомих у світі торгових марок тощо.

Для *країн з перехідною економікою* залучення іноземних інвестицій є важливим у контексті структурних реформ і економічного зростання.

Негативні наслідки прямого іноземного інвестування:

- імпортовані ресурси працюють для окупності та отримання прибутку, який потім репатріюється. У довгостроковій перспективі відтік коштів через репатріацію прибутку, як правило, перевищує величину первинних капіталовкладень;
- цілі іноземного інвестора можуть не збігатися з національними. На практиці, як правило, не вдається уникнути зіткнення національних інтересів та інтересів іноземних інвесторів;
- іноземні інвестори можуть укладати в угоди з діючою на місцевому ринку олігополією (або ще гірше – монополією), яка не зацікавлена «збивати ціни». Вони також можуть справляти стримуючий вплив на національне підприємництво, поглинаючи фінансові накопичення у місцевій та іноземній валюті;
- суттєві експортні надходження найбільш реальні у сировинних галузях, тому результатом їх функціонування дуже часто є трансформація галузевої структури приймаючої країни в сировинно-периферійну;
- нерегульований розвиток підприємств з іноземними інвестиціями може посилити соціальне розшарування, маргіналізацію країни та її громадян.

Зростаюча відкритість країн світу прямим іноземним інвестиціям є важливою рисою економічної глобалізації. На початку ХХІ-го ст. частка ПІІ в загальній структурі руху капіталів становить 30%. Проте потоки ПІІ розподіляються у світі досить нерівномірно. З одного боку, у 1990-х рр. зафіксовано значне зростання ПІІ з розвинутих

країн у країни, що розвиваються. Так, у 1991–2000 рр. вони збільшилися з 35,7 до 178 млрд дол. США і майже у 5 разів перевищили допомогу розвинутих країн країнам третього світу. З іншого боку, міжнародні експерти зазначають, що прямі іноземні інвестиції значною мірою залишаються сконцентрованими в межах розвинутого світу, що є ще одним свідченням нерівномірності економічного розвитку.

З початком чергової світової економічної кризи відбувається різке скорочення прямих іноземних інвестицій. Так, після скорочення на 16% в 2008р., глобальний приплив ПІІ зменшується ще на 37% до 1114 млрд. дол. США, їх вивіз скорочується приблизно на 43% до 1101 млрд. дол. США (рис. 9.2, 9.3).

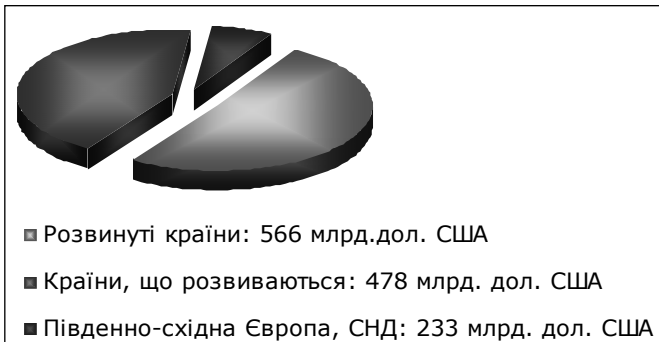

Рис. 9.2. Потоки залучених ПІІ за основними економічними угрупованнями країн в 2009 р. (За даними: UNCTAD World Investment Report, 2010).

Інвестиції спрямовуються, перш за все, в країни, що мають високі темпи економічного зростання. До першої десятки лідерів з притягнення іноземних інвестицій серед країн, що розвиваються, належать: Аргентина, Індонезія, Китай, Колумбія, Малайзія, Мексика, Сінгапур, Сянган, Таїланд, Тайвань. Однак країни, що розвиваються, не тільки приймають капітал. Між ними активізується рух ПІІ з метою створення спільних підприємств. Також досить значною є частка ПІІ, що пересувається між розвинутими країнами, особливо між «трьома центрами» (США, Японія, ЄС). Що стосується суб'єктів інвестування, то особливістю сьогодення є стрімке зростання ролі ТНК, на долю яких припадає приблизно 40% ПІІ.

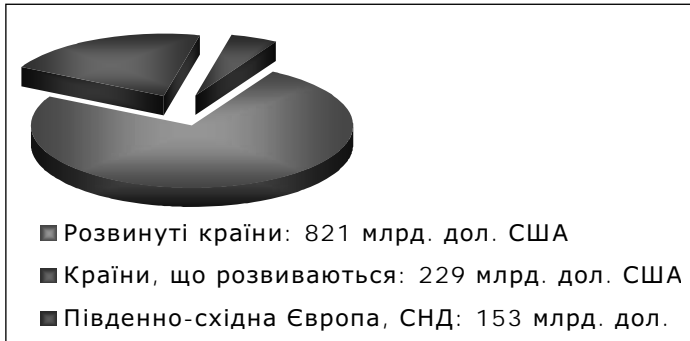

Рис. 9.3. Потоки вивезених ПП за основними економічними угрупованнями країн 2009 р. (За даними: UNCTAD World Investment Report, 2010).

За прогнозами ЮНКТАД загальносвітовий приплив інвестицій в 2010 р. перевищить 1,2 трлн. дол. США, в 2011р. підвищиться до 1,3–1,5 трлн. дол. США, в 2012р. — до 1,6–2,0 трлн. дол. США.

До основних тенденцій в глобальній структурі ПП, які почались ще в до кризові часи та, за прогнозами, мають розгортатися і далі, належать наступні:

- підвищення питомої ваги країн, що розвиваються, та країн с перехідною економікою і як об'єктів розташування, і як джерел глобальних ПП;
- скорочення темпів розміщення ПП в обробну промисловість у порівнянні з темпами інвестування добувної промисловості та сільського господарства;
- подальше поширення процесів інтернаціоналізації виробництва.

Країни, що розвиваються, та країни с перехідною економікою виявились найменш вразливими до кризових явищ у порівнянні з розвинутими країнами, про що свідчать і темпи та рівень зниження потоків ПП, і темпи їх відновлення. Крім того, відбуваються певні зміни в географічній структурі основних нетто-експортерів та імпортерів капіталу (рис. 9.4, 9.5).

Так, Китай посилює свої позиції і як нетто-експортер капіталу. Експорт капіталу зростає з Німеччини, Саудівської Аравії, Росії. За період кризи значно скоротилися обсяги спекулятивного і короткострокового капіталу. У галузевій структурі найбільш привабливими для інвесторів

галузями виявились біотехнології, телекомунікації, фінансові послуги, роздрібна торгівля. Стійкість до кризових явищ демонструє інвестування в нові проекти за наступними видами економічної діяльності: розробки в галузі космосу та оборони, бізнес-послуги, виробництво бізнес-обладнання, дозвілля та розваги, виробництво продуктів харчування, альтернативна та відновлювальна енергетика, біотехнології.

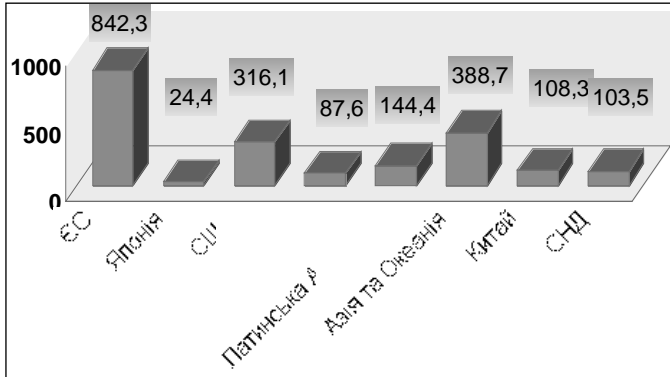

Рис. 9.4. Залучені ПІІ за регіонами в 2008 р. (в млрд. дол. США, за даними: UNCTAD World Investment Report, 2009)

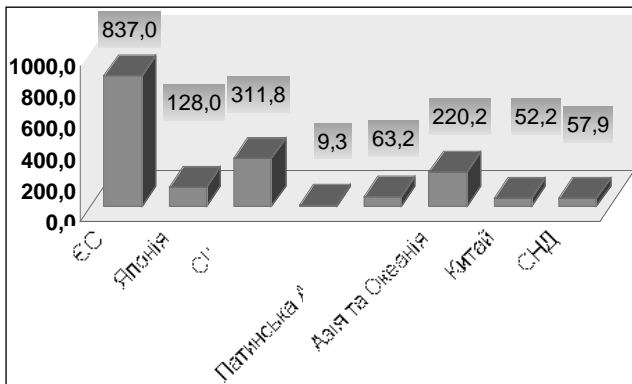

Рис. 9.5. Вивезені ПІІ за регіонами в 2008 р. (в млрд. дол. США, за даними: UNCTAD World Investment Report, 2009)

Згідно із дослідженнями UNCTAD World Investment Survey 2009–2011рр., найбільш вагомими факторами ризику для інвесторів є наступні: волатильність обмінних курсів, цін на нафту і сировину, зростаючий протекціонізм і зміна інвестиційних режимів, інфляція і дефляція, загальне падіння економічного зростання, зростаюча фінансова нестабільність, а також зміна кліматичних умов, загрози бізнесу (тероризм, криміналітет), продовольча криза, військова та політична нестабільність. Серед найбільш перспективних країн інвестори виділили: Китай, США, Індію, Бразилію, Росію, Великобританію, Німеччину, Австралію, Індонезію, Канаду. Найбільш уразливими в частині скорочення потоків ПІІ самими інвесторами названі наступні регіони в порядку зниження ризику: Північна Америка, ЄС-15, Південна і Східна Азія, Південна і Східна Європа і СНД, Латинська Америка, ЄС-12 (нові члени), Західна Азія.

Суб'єкти інвестиційної діяльності реалізують власні економічні інтереси, вступаючи у певні взаємовідносини на інвестиційних ринках, що регулюють процес обміну інвестиціями та інвестиційними об'єктами. *Інвестиційний ринок* можна визначити як сукупність економічних відносин, які виникають між продавцем та покупцем інвестиційних ресурсів. Відповідно до цього визначення, **міжнародний інвестиційний ринок** — це сукупність економічних відносин, що виникають між продавцем інвестиційних ресурсів та їх покупцем, які є резидентами різних країн (рис. 9.6).

Інвестиційний ринок розглядається як сукупність окремих ринків (об'єктів реального та фінансового інвестування), у складі якого виділяють: ринок прямих капітальних вкладень (прямих інвестицій), ринок об'єктів приватизації, ринок нерухомості, ринок інших об'єктів реального інвестування, фондовий, кредитний та грошовий ринки (рис. 9.7). Як ключовий сегмент фінансового ринку, він має яскраво виражену інтегративну специфіку стосовно інших ринків.

На *ринку реальних активів* пропонуються інвестиційні товари та послуги: нерухомість, ділянки під забудову (іпотечний ринок); обладнання, будівельні матеріали, дослідницькі, конструкторські, будівельні, монтажні, пусконаладжувальні та інші роботи і послуги (підрядний ринок); нові технології, ліцензії, патенти на винаходи та відкриття, досвід, знання, «ноу-хау», інжинірингові послуги (ринок інтелектуальних цінностей). На цьому ринку реалізується також робоча сила як інвестиційний товар, тобто продається здатність до праці за наймом.

Рис. 9.6. Міжнародний інвестиційний ринок

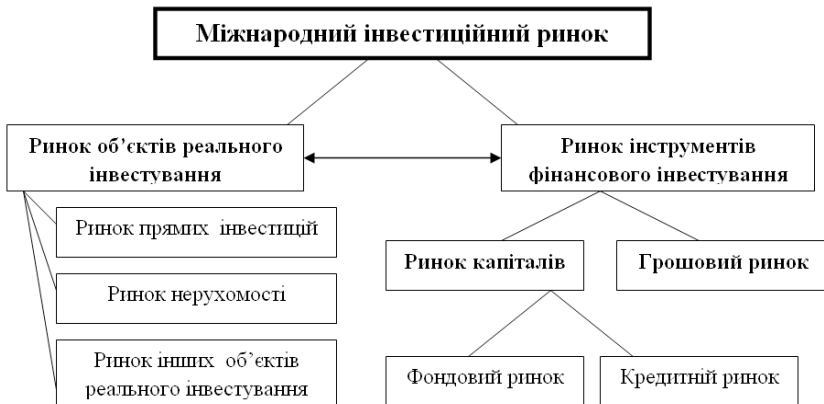

Рис. 9.7. Функціональна структура міжнародного інвестиційного ринку

Реальні активи можуть реалізовуватись на умовах «спот» (протягом декількох днів) або за ф'ючерсними контрактами, тобто поставки товарів відбуваються після проходження певного періоду часу.

Ринок фінансових активів поділяється так: грошовий ринок (ринок цінних паперів, боргових свідоцтв зі строками погашення менше 1 року); ринок капіталів (довгострокових цінних паперів та корпоративних акцій); кредитний ринок (боргових зобов'язань за довгостроковими кредитами).

Ринок капіталів, у свою чергу, поділяється на первинний (торгівля новими цінними паперами) і вторинний (торгівля між інвесторами раніше випущеними цінними паперами, що перебувають в обігу). Фондові біржі є вторинними ринками капіталів, оскільки на них котируються цінні папери, які вже перебувають в обігу. Компанія, акціями якої здійснюється торгівля на фондовій біржі, не бере участі в операціях на вторинному ринку і не отримує доходу від таких продаж. Існують вторинні ринки для інших видів позик і фінансових активів.

9.2. Теорії прямого іноземного інвестування

У теоріях ПІІ аналізуються, перш за все, їх *причини, мотивація, ефекти*. Основною економічною *причиною* руху капітальних ресурсів за *класичними теоріями* є різниця у нормі прибутку (граничного продукту капіталу, процентної ставки), що надає поштовх до його руху між країнами і в подальшому призводить до згладжування цих відмінностей.

За *моделями неокейнсіанців* (Р. Харрод, Е. Домар), ефективність вкладення ПІІ визначається станом і динамікою економіки-реципієнта в силу їхньої тривалості та відносної інертності. Внаслідок *розбіжностей у ступені міжнародної мобільності капіталу* (Б. Іверсен) країни можуть одночасно вивозити і ввозити капітал, оскільки перелив капіталу з країни з низькою нормою прибутку в країну з вищою нормою створює більш ефективні комбінації факторів виробництва в обох країнах і призводить до збільшення їх сукупного доходу.

Аналіз кон'юнктури ринку прямих інвестицій базується на теорії Дж. М. Кейнса й Дж. Тобіна, в яких спрощена формула інвестиційних витратків має такий вигляд:

$$I = I_a - e \cdot R,$$

де e – постійний коефіцієнт,

R – ставка процента,

I_a – екзогенний (зовнішній) компонент інвестиційних видатків, що змінюється при зміні очікувань і технологій.

Основою для більшості сучасних *інституціональних теорій* ПП стає модель конкурентних переваг М. Портера, в якій конкурентні переваги країни визначаються міжнародними результатами діяльності національних фірм. М. Портер поєднує істотні детермінанти національної конкурентоспроможності у так званий «Даймонд». Ал. М. Ругман доповнює модель М. Портера обґрунтуванням ідеї конкурентного вирівнювання «Даймондів» національних економік через їхнє інтегрування, необхідність визначення відносної конкурентоспроможності національної економіки через співвідношення й аналіз зв'язків національного «Даймонда» з «Даймондами» інших держав. Модель Портера-Ругмана-Даннінга доповнює теорію М. Портера ще однією складовою – багатонаціональною діловою активністю. Ця модель є відображенням інституціональних підходів до оцінки основних складових сприятливого як для інвестора, так і для реципієнта інвестиційного клімату в умовах глобалізації.

Міжнародні інвестиції є ключовою детермінантою національного «Даймонда» й індикатором його стану. Метою є залучення іноземних інвестицій у галузі, що визначають конкурентоспроможність економіки.

Не менш важливими в поясненні ПП є відмінності не тільки в нормі, а й в обсязі отриманого прибутку, доступі до провідних технологій. На цьому акцентують увагу теорії, які висвітлюють *недосконалість ринку*.

Концепції, що пояснюють *мотивацію власника ПП*:

- *теорія ринкової влади* (С. Хаймер). Підвищення ринкової влади фірми в межах окремої країни на певній стадії розвитку фірми стає неможливим, тому прибуток інвестується за кордон, поширюється практика «захисних інвестицій» з метою придушення конкуренції і збереження контролю над ринком. Завданням фірми є отримання за кордоном прибутків, більших за прибутки «місцевих» фірм;

- *модель інтерналізації* базується на ідеї Р. Коуза про те, що всередині більшої корпорації діє внутрішній ринок, регульований керівниками корпорації та її підрозділів. За моделлю інтерналізації (П. Баклі, М. Кессон та ін.), значна частина міжнародних операцій є внутрішньофірмовими операціями ТНК. В умовах «відносин співробітництва» трансакційні витрати фірм починають набувати «внутрішнього характеру», тобто відбувається інтерналізація ринків, що породжує достатні імпульси для підвищення ефективності, а мета мінімізації трансакцій залишається основним мотивом переведення діяльності за кордон;
- *концепція міжнародної конкурентоспроможності галузі* пояснює ПП посиленням конкуренції технологічного характеру між суб'єктами ринку капіталів. Згідно з *моделлю циклу життя продукту* (Р. Вернон), після початкової, інноваційної, фази розвитку продукту в міру досягнення ним зрілості фірма дедалі більше розглядає розгортання зарубіжного виробництва як важливий засіб збереження своїх позицій на ринку. Так, на першій стадії розвитку товару виробництво продовжує концентруватись у країні походження, навіть якщо витрати виробництва в інших країнах є нижчими. Але коли у фазі зростання виробничий процес стандартизується, фірма починає інтенсивно інвестувати за кордон, аби скористатися перевагами місцевих ринків і зберегти експортний потенціал. З метою запобігання імітації нового продукту зарубіжними виробниками і підтримки власних філій фірма вдосконалює товар, здійснює патентний захист та відповідну рекламу;
- *концепція технологічного нагромадження* розглядає ПП як наслідок розвитку технології інноваційного процесу. Створюючи нові технології, фірма і в цьому випадку прагне закріпити контроль і власність щодо своїх специфічних технологічних переваг.

Теорії, в яких акцентується увага на *мотивації сторони, що приймає ПП*:

- *концепція охорони національного суверенітету* наголошує на тому, що зростання зарубіжних інвестицій у національній економічній системі на певному етапі призводить до їх виходу з-під контролю держави-реципієнта. Це може спричинити зменшення частки внутрішнього виробництва в кінцевому

- продукті. При цьому держава-реципієнт вдається до політики протидії розширенню впливу країн-експортерів капіталу, або до регулювання експорту та імпорту капіталу;
- *гіпотеза валютного простору*, де головним стимулом ПІІ в матеріальній формі є конкурентні переваги щодо країни-реципієнта. Такі переваги мають інвестори з країн з більш сильною валютою, ніж валюта країн-реципієнтів.

Для наведених прикладних теорій характерний порівняльний аналіз різних індикаторів інвестиційного клімату в країні базування капіталу і в країні-реципієнті.

Визначення *ефектів ПІІ* здійснюється за допомогою простої графічної моделі (рис. 9.8, 9.9). *Припущення* моделі аналізу ефектів ПІІ такі: кожна країна виробляє єдиний товар; обсяг виробництва в кожній країні визначається використанням двох факторів — капіталу та праці при незмінній віддачі від масштабу; існує ринок досконалої конкуренції; діє закон спадної граничної продуктивності факторів виробництва; збільшення одного з факторів виробництва призводить до зростання граничного продукту іншого фактора; відсутня амортизація капіталу; відсутні податки; рівень технологій у кожній країні є заданим і постійним; суспільне багатство кожної країни визначається її національним продуктом.

На першому етапі аналізу будемо вважати, що міжнародний рух капіталу між двома країнами А і В відсутній, тобто уряди обох країн проводять політику, спрямовану на захист національної економіки від зовнішньоекономічного впливу.

На другому етапі аналізу рух капіталу між країнами здійснюватиметься вільно, тобто без будь-яких обмежень, і не супроводжуватиметься трансакційними витратами.

На першому етапі (рис. 9.8) країни володіють різним за обсягом капіталом і мають неоднаковий рівень процентної ставки.

Країна А володіє більшим за обсягом капіталом K_A^0 , який забезпечує віддачу на рівні i_A^0 . За відсутності амортизації норма прибутку на капітал дорівнює реальній процентній ставці. Низька процентна ставка є закономірним наслідком збільшення великого обсягу капіталу при зменшенні обсягу граничного продукту.

У країні В обсяг капіталу порівняно невеликий (K_B^0), він є дефіцитним ресурсом і дає значно більший прибуток. Рівень процентної ставки дорівнює i_B^0 .

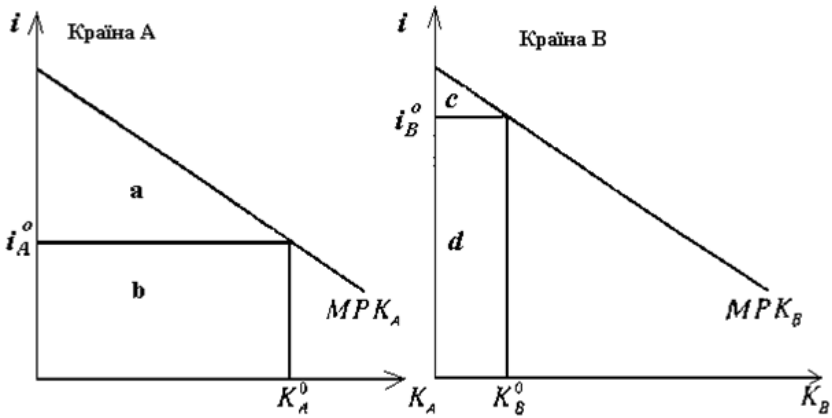

Рис. 9.8. Ринки капіталів у країнах А і В за відсутності міграції капіталів

Площі, розташовані під відповідними кривими граничних продуктів двох країн, відображають внутрішні обсяги продукції, що виробляється: $(a + b)$ – у країні А та $(c + d)$ – у країні В. При цьому факторний дохід з капіталу в цих країнах буде виражатися площами фігур b і d , дохід з праці – a і c .

На другому етапі можливим стає рух капіталу між країнами. Капітал з країни А буде спрямований у країну В, де рівень віддачі від цього ресурсу помітно більший (рис. 9.9).

Наслідки переливу капіталу з країни А в країну В будуть такими.

Внутрішній обсяг виробництва країни А скоротиться на величину, що відповідає площі $g + k$, а в країні В – зросте на величину, що дорівнює площі $n + p$. Оскільки $p = h + g + k$, то приріст внутрішнього продукту в країні В $n + h + g + k$ є більшим, ніж втрати країни А $g + k$. Отже, можна стверджувати, що світовий обсяг виробництва зросте на величину, що дорівнює площі $n + h$. Як же ефект від додаткового приросту світового продукту розподілиться між країнами?

Резиденти країни А, якщо переведуть $(K_B^0 - K_A^1)$ капіталу в країну В, отримають на цей капітал процентну ставку i^1 . Тобто площа фігури p буде являти собою суму доходів, які отримають резиденти країни А у вигляді позичкового відсотка, прибутку та дивідендів від власних закордонних активів. Тому можна стверджувати, що зрос-

тання національного продукту перекине зниження обсягу внутрішнього продукту країни. Таким чином, національний продукт країни А в цілому зростає на h ($p - (g+k) = h$).

Національний продукт країни В також зростає, але лише на величину, що відповідає площі фігури n . Це пояснюється тим, що із загального приросту внутрішнього продукту $n + p$, обсяг p «виїде» за кордон як дохід іноземних інвесторів.

Наведена графічна модель переконливо свідчить, що обидві країни отримають зиск від міжнародного переміщення капіталу: країна А підвищить своє багатство на h , а країна В — на n . Як наслідок, світовий ВВП збільшиться за рахунок більш ефективного перерозподілу і використання факторів виробництва. Міжнародні потоки капіталу, спрямовуючись туди, де реалізація інвестиційних проектів забезпечує більшу віддачу, створюють важливе джерело отримання виграву кожним з партнерів з міжнародного руху капіталу.

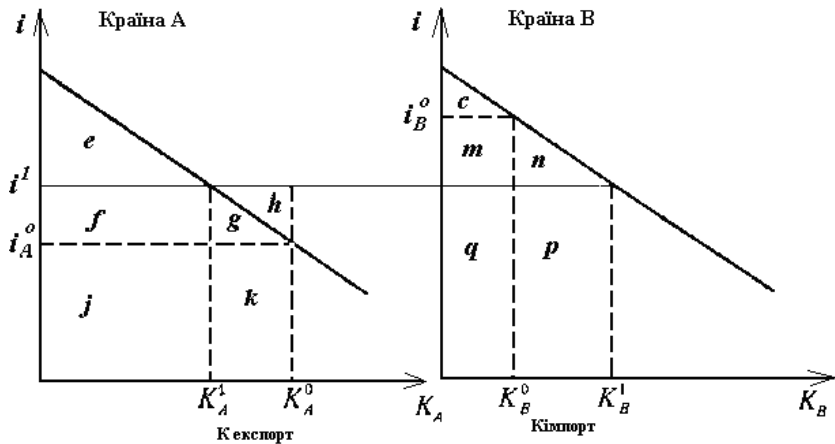

Рис. 9.9. Вирівнювання ставки відсотка в країнах А і В у результаті міжнародної міграції капіталів

9.3. Форми і методи прямого іноземного інвестування

Прямі інвестиції за **джерелом походження** відповідно до системи національних рахунків (СНР) ООН набувають такі **форми**:

- *первинні вкладення* компаніями за кордон власного капіталу (поглинання чи злиття компаній, створення спільних підприємств, філій, дочірніх та асоційованих компаній, придбання пакетів акцій розміром понад 10%);
- *реінвестиції* (частка доходу об'єкта інвестування, яка не розподіляється і не переводиться прямому інвесторові, а залишається на території приймаючої країни);
- *внутрішні корпоративні перекази* у формі кредитів та трансфертів між прямим інвестором (головною компанією) та філіями, асоційованими й дочірніми компаніями.

Методи інвестування:

- розвиток контрактних форм співробітництва;
- створення власних зарубіжних фірм;
- злиття і придбання підприємств.

До *контрактних (неакціонерних) форм* ПІІ належать експорт-імпорт товарів та послуг; ліцензування; франчайзинг; контракти на управління; підрядне виробництво; «проекти під ключ».

Привабливість контрактних форм інвестування полягає у тому, що вони здатні захистити активи фірм. *Недоліки*: втрата контролю; можливе неадекватне використання ліцензій; можуть породжувати майбутніх конкурентів. Тому, набуваючи досвіду, фірми збільшують свою безпосередню участь у міжнародних операціях через поширення інвестиційної діяльності, головним чином, через створення *власних зарубіжних фірм та спільних підприємств*.

Власні зарубіжні фірми створюються за кордоном у вигляді дочірньої компанії, асоційованої (змішаної) компанії, філії (відділення), спільного підприємства.

- *Дочірня компанія (subsidiary)* – реєструється як самостійна компанія і має статус юридичної особи з власним балансом. Контролює її материнська компанія, яка володіє частиною акцій або всім капіталом.
- *Асоційована (змішана) компанія (associate)* – відрізняється від дочірньої меншим впливом материнської фірми, якій нале-

- жить суттєва, але не основна частина акцій. Змішані компанії, в яких іноземному інвестору належить більше половини акцій, називають *компаніями переважного володіння*; якщо 50% — іноземному інвестору і 50% — місцевому, — *компаніями однакового володіння*; якщо іноземний інвестор має менше ніж 50% акцій, — *змішаним підприємством з участю іноземного капіталу*.
- *Відділення (branch)* — не є самостійними компаніями та юридичними особами і на всі 100% належать батьківській фірмі. Відділення можуть мати форму представництва головної компанії за кордоном, партнерства, у тому числі і з місцевими підприємцями, рухомого майна (кораблі, літаки, нафтові платформи), що належить головній компанії і функціонує за кордоном не менше 1 року.
  - *Спільне підприємництво (СП)* — це діяльність, яка базується на співробітництві з підприємцями, підприємствами й організаціями країни-партнера та їхньому спільному розподілі доходів та ризиків від цього співробітництва; це організаційно-правова форма поєднання зусиль партнерів різних країн з метою здійснення спільної підприємницької діяльності. *Переваги СП* — реальний спосіб функціонування на ринках країн, в яких заборонена або обмежена діяльність іноземних фірм без участі місцевого партнера; можливості об'єднання капіталів, отримання пільг й переваг місцевого партнера; можливості швидкого пристосування, розуміння місцевого середовища за допомогою місцевого партнера; можливості мінімізувати ризик за умов мінливої політичної та економічної ситуації в різних країнах, загострення конкуренції на світових ринках. *Недоліки СП* — зіткнення інтересів партнерів; суперечності поєднання двох і більше корпоративних культур тощо.

Починаючи з 90-х рр. ХХ ст., крім залучення готівкових грошей або банківських позик для здійснення угод про злиття та / або поглинання, почали масово використовувати випуск нових акцій замість тих, що були до злиття, обмін акціями і корпоративними боргами, фонди венчурного капіталу.

Все більшого поширення серед компаній різних країн здобувають *стратегічні альянси* — довірчі довгострокові взаємовигідні відносини між фірмами, що дозволяють кожній з них ефективно досягати

довгострокових цілей, координувати та оптимізувати використання спільних ресурсів і мінімізувати трансакційні витрати.

Цілі у стратегічних альянсів різні, але частіше всього — це об'єднання наукового потенціалу корпорацій, виробниче кооперування і розподіл ризиків. Поширені альянси в таких галузях: автомобільна, ЕОМ, авіакосмічна, фармакологічна, оборонна.

Основні *причини* формування *стратегічних альянсів*: отримання доступу до ринків партнерів, використання нових технологій, скорочення часу для нововведень.

9.4. Транснаціональні корпорації: суть, критерії та еволюція

Інвестиційна діяльність на міжнародному рівні напряму пов'язана з експансією транснаціональних корпорацій, які почали активно вносити певні ланки виробничого циклу та маркетингу за кордон з метою скорочення виробничих витрат і знаходження нових ринків збуту.

Міжнародна корпорація — форма структурної організації великої корпорації, що здійснює прямі іноземні інвестиції в різні країни світу. Домінують такі види міжнародних корпорацій. *Транснаціональна корпорація* (ТНК) — корпорація, в якій головна компанія належить капіталу однієї країни, а філії знаходяться в багатьох країнах. *Багатонаціональна корпорація* (БНК) — її головна компанія належить капіталу двох і більше країн, а філії також знаходяться в різних країнах. У сучасних умовах більше значення має не те, капіталу скількох країн належить головна компанія корпорації, а глобальний характер її діяльності, інвестування й отримання прибутку.

Кількість ТНК сягає 40 тис., а філій за межами країн базування — 206 тис. Річний обсяг продажів закордонних філій ТНК зріс до 14 трлн дол. наприкінці 90-х рр. ХХ ст. (для порівняння: у 1980 р. він становив лише 3 трлн дол.). Транснаціональними корпораціями контролюється 50–60% світової торгівлі, 80% патентів на нову техніку і технологію, 70% валютних і ліквідних ресурсів на ринку розвинутих країн. На внутрішньо фірмові операції ТНК приходится приблизно 1/3 світової торгівлі. На їх підприємствах зайнято при-

близно 50 млн. чол., або кожен 10-й зайнятий у розвинутих країнах та країнах, що розвиваються.

Основні *риски ТНК*: інтернаціональний характер функціонування і застосування капіталу; величезний матеріальний і фінансовий потенціал; можливість здійснювати значні витрати на НДДКР; є багатонаменклатурними фірмами, діяльність яких дуже диверсифікована; їм притаманна висока незалежність руху власного капіталу порівняно з процесами, що відбуваються в національних межах.

Критеріями, за якими визначають міжнародний статус компанії, є *питома вага продажів за межами країни базування, обсяги закордонних активів та їхня частка в загальних активах*. Однак в економічній літературі всі великі компанії, що володіють значними потужностями, здійснюють прямі капіталовкладення і стратегічні інтереси за кордоном, називають ТНК.

Переваги ТНК:

- доступ до додаткових джерел засобів виробництва;
- уникнення митних бар'єрів;
- долання обмеженості внутрішнього ринку країни базування;
- використання відмінності в економічному становищі країн за рахунок швидких господарських маневрів із зосередженням виробництва в країнах з дешевою сировиною і низькою оплатою праці;
- одержання більш високого прибутку в країнах з низьким рівнем оподаткування;
- оптимізація виробничих і збутових програм у специфічних умовах національних ринків;
- маніпулювання балансами закордонних філій з підпорядкуванням політики доходів і витрат інтересам центральної штаб-квартири.

Різновиди прямих інвестицій ТНК залежно від суті вкладання коштів:

1. *Прямі інвестиції «зеленої зони» (greenfield FDI)* здійснюються як будівництво підприємства «під ключ». За останні роки цей вид становить менше 20% від усього обсягу прямих іноземних інвестицій. Оплата таких інвестицій здійснюється переважно готівковими грошима.

2. *Трансграничні злиття і поглинання (cross-border mergers and acquisitions M&A)*. У випадку трансграничного злиття функції

управління активами й операціями передаються від колишньої національної компанії до іншої (закордонної) компанії, причому перша компанія стає дочірньою компанією / філією компанії, що зробила поглинання. Трансграничні злиття і поглинання становлять понад 80% обсягу ПІІ у світі. Однак існує якісна відмінність між застосуванням цього виду ПІІ країнами-«донорами». Так, майже 100% прямих інвестицій у розвинуті країни здійснюється у формі злиттів і поглинань, водночас для країн, що розвиваються, і країн з перехідною економікою ця цифра становить не більше 40%, а інші інвестиції – це інвестиції «зеленої зони», тобто будівництво «під ключ».

Сучасні тенденції у розвитку ТНК:

- втрата панування американських ТНК та посилення позицій японських і західноєвропейських ТНК;
- посилення взаємозалежності, економічних зв'язків та інтересів розвинутих країн;
- посилення позицій нових індустріальних країн та їх ТНК, що загострює конкурентну боротьбу у транснаціональному бізнесі.

Позитивні наслідки діяльності ТНК: приплив капіталу; залучення технологій; розвиток виробництва; забезпечення зайнятості.

Негативні наслідки: можлива однобічна спеціалізація національного виробництва, спеціалізація на добувних галузях промисловості, екологічно шкідливого виробництві; вивіз капіталів і прибутків з країни, що приймає.

Шляхи протидії негативним сторонам іноземного інвестування: прийняття *міжнародного кодексу поведіння транснаціональних корпорацій*, зміцнення й удосконалення національного законодавства щодо інвестицій, розробка взаємних договорів між країнами, що регулюють порядок інвестування, захист іноземних інвестицій тощо.

9.5. Форми і методи регулювання інвестування на національному та міжнародному рівнях

Тривала практика міжнародної інвестиційної діяльності довела, що політика стимулювання іноземних інвестицій має бути цілісною системою взаємопов'язаних заходів, органічним елементом стратегії соціально-економічного розвитку країни з огляду на взаємопов'язані *фактори ПІІ* (табл. 9.1).

Таблиця 9.1

Фактори прямого іноземного інвестування

Назва групи факторів	Фактори ІІІ
Глобально-економічні	<ul style="list-style-type: none"> – стан розвитку міжнародної економіки, міжнародних факторних ринків, насамперед ринку капіталів; – стабільність світової валютної системи; – рівень розвитку міжнародної інвестиційної інфраструктури; – рівень транснаціоналізації та регіональної інтеграції
Загально-економічні	<ul style="list-style-type: none"> – темпи економічного зростання; – співвідношення споживання і заощадження; – ставка позичкового процента; – середня норма прибутку в реальному секторі; – стан транспортної інфраструктури; – рівень і динаміка інфляції; – стан платіжного балансу; – середній рівень оподаткування
Ресурсно-економічні	<ul style="list-style-type: none"> – географічне положення; – існування та якість природних ресурсів, насамперед рідких; – демографічна ситуація
Політико-економічні	<ul style="list-style-type: none"> – політична стабільність; – ступінь втручання уряду в економіку; – відношення до іноземних інвестицій; – дотримання дво- та багатосторонніх угод; – «схильність до націоналізації»; – корумпованість влади; – існування радикальних політичних груп

Кожна країна має певну *систему обслуговування міжнародного руху капіталу* — сукупність правових актів, інститутів, економічних механізмів та інструментів, що формують і реалізують державну політику. Найбільшою популярністю серед урядів як у країнах базування, так і в приймаючих країнах користуються такі **адміністративні та економічні методи та інструменти**:

- *надання державних гарантій*. Гарантії можуть надаватися як країною базування, так і приймаючою країною. Уряди, зацікавлені

в стимулюванні експорту капіталу, можуть надавати національним корпораціям гарантії повернення повної суми інвестованого капіталу або якоїсь його частини за рахунок державних джерел у разі націоналізації, стихійних лих, неможливості переведення прибутку за кордон, не конвертованості місцевої валюти й інших непередбачуваних обставин;

- *страхування зарубіжних інвестицій* може здійснюватись як приватними, так і державними агентствами;
- *урегулювання інвестиційних суперечок*;
- *виключення подвійного оподаткування*. Держави, корпорації яких особливо активно здійснюють взаємні прямі інвестиції, нерідко укладають угоди про виключення подвійного оподаткування прибутку підприємств з іноземними інвестиціями. Корпорація платить у приймаючій країні тільки ту частину податку, яку вона не заплатила в країні базування;
- *адміністративна і дипломатична підтримка*. Прямі інвестори звичайно є об'єктом опіки з боку державних органів країни базування: зокрема, уряд може проводити переговори із зарубіжними країнами про створення найсприятливіших умов для національних інвесторів;
- *створення вільних економічних зон*. Досягти сприятливого за усіма параметрами інвестиційного клімату і, особливо, постійно утримувати його на високому конкурентному рівні досить важко навіть для розвинутих країн, а для більшості країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою — майже неможливо. Тому урядом підтримується створення локальних зон сприятливого інвестиційного клімату. Найбільш ефективною й апробованою в багатьох країнах формою таких зон є вільні (спеціальні) економічні зони (ВЕЗ) різних типів.

Форми стимулювання іноземної інвестиційної діяльності з боку держави в *країнах базування* наведено у табл. 9.2.

Важливою є *галузева селективність іноземних інвестицій*. Спираючись на інтереси національної безпеки, враховуючи стан і перспективи розвитку пріоритетних сфер і галузей, виділяють галузі, закриті для іноземного капіталу, та галузі, в яких участь іноземного капіталу обмежується: телекомунікації, ВПК, супутниковий зв'язок, експлуатація природних ресурсів тощо.

Таблиця 9.2

Форми стимулювання іноземної інвестиційної діяльності

Форми	Інструменти
Фінансово-кредитне стимулювання	Безпроцентні кредити, пільгові кредити, інвестиційні гарантії
Податкове стимулювання	Зниження ставки податку, податкові угоди з іншими країнами, зняття податків на реінвестиції, безмитний імпорт обладнання та / або сировини, прискорена амортизація, податкові кредити
Стимулювання інфраструктурного забезпечення	Надання землі у безкоштовне користування або на пільгових умовах, надання будівель і споруд у безкоштовне користування або за пільговими цінами, субсидії на користування енергією, транспортні гранти, пільги щодо фрахту
Стимулювання конкретних інвестиційних проектів	Гранти (цільове фінансування) ресурсо- і природозберігаючого обладнання; гранти проектів, орієнтованих на підвищення кваліфікації і перепідготовку кадрів; поліпшення умов праці; сприяння в проведенні техніко-економічних обґрунтувань проектів; гранти на науково-дослідні та проектно-конструкторські роботи
Протекціоністські заходи	Тарифи та нетарифні інструменти

9.6. Міжнародна інвестиційна діяльність України

Україна стає активним учасником міжнародної інвестиційної діяльності та міжнародного ринку інвестицій, оскільки потребує значних капіталовкладень. Згідно із Законом України «Про режим іноземного інвестування», під *іноземними інвестиціями* розуміють усі «цінності, що вкладаються іноземними інвесторами в об'єкти інвестиційної діяльності відповідно до законодавства України з метою отримання прибутку чи досягнення соціального ефекту».

Іноземні інвестори мають право здійснювати інвестиції в таких формах:

- участь іноземних інвесторів у підприємствах України;

- створення підприємств, які повністю належать іноземним інвесторам;
- придбання діючих підприємств;
- придбання рухомого та нерухомого майна (земельні ділянки, будинки, обладнання, транспорт тощо).

Основними кредиторами України до останнього часу були міжнародні фінансові організації та уряди розвинутих країн. Так, МВФ працює з українським урядом за трьома програмами: програма трансформації економіки; програма короткострокового фінансування, спрямована на досягнення макроекономічної стабілізації; програма розширеного фінансування. Важливим джерелом необхідних ресурсів мають стати прямі іноземні інвестиції, обсяги яких ще недостатні (табл. 9.3, 9.4).

Таблиця 9.3

**Прямі іноземні інвестиції в Україну з інших країн світу
у 1996–2009 рр. (на початок року в млн дол. США)**

Країни	1996	2000	2002	2004	2006	2008	2009
Всього в тому числі:	896,9	3281,8	4555,3	6794,4	16890,0	29542,7	35723,4
Кіпр	51,5	211,2	478,0	779,2	1562,0	5941,8	7682,9
Німеччина	156,9	228,5	249,5	441,45	5505,5	5917,9	6393,8
Нідерланди	46,5	302,9	370,2	463,9	721,8	2511,2	3180,8
Австрія			144,1	252,1	1423,6	2075,2	2445,6
Сполучене Королівство	53,9	246,1	420,4	686,1	1155,3	1968,8	2273,5
Російська Федерація	50,0	287,9	295,1	377,6	799,7	1462,2	1851,6
США	183,3	589,5	730,9	1074,8	1374,1	1436,8	1471,5

Позитивні фактори залучення іноземних інвестицій в Україну: вигідне географічне розташування, потенційно великий ринок, висока кваліфікація робочої сили та її відносна дешевизна; низький курс національної валюти; правове забезпечення сприятливого інвестиційного клімату; захист інвестицій; можливість вивезення прибутку; система компенсації збитків тощо.

Таблиця 9.4

**Прямі інвестиції з України в інші країни світу
у 1996–2009 рр. (на початок року в млн дол. США)**

Країни	1996	2000	2002	2004	2006	2008	2009
Всього в тому числі:	84,12	98,48	155,69	166,0	219,5	6196,6	6198,6
Кіпр	–	–	2,4	1,9	2,1	5825,5	5826,1
Російська Федерація	52,10	16,41	84,82	86,7	102,5	148,6	99,9
Польща	–	–	–	–	20,3	30,1	46,9
Латвія	–	–	–	–	–	30,3	31,6
Грузія	–	–	0,8	2,2	2,2	28,0	24,1
Панама	2,0	46,13	18,9	18,9	18,9	18,9	19,8
Іспанія	–	–	13,83	13,83	13,83	13,83	17,6
Швейцарія	8,10	6,57	3,35	4,2	4,0	4,6	5,0

Несприятливі фактори для інвестицій в українську економіку: незбалансованість економіки; нерозвинута інфраструктура; відносно слабка банківська і фінансова система; недосить гнучка податкова система; низька культура праці; невідповідність організаційних управлінських форм світовим; економічна і політична нестабільність.

Головні *фактори, що стримують* приплив іноземних інвестицій в Україну, такі:

- недостатня ефективність законодавства в частині захисту прав приватних інвесторів;
- недосконалість механізму реалізації наявних нормативних актів;
- неточність податкового регулювання і його непередбачуваність;
- дефіцит ефективної інфраструктури для іноземного підприємництва.

За надійністю інвестування згідно з різними оцінками Україна займає 143 місце серед 170 країн світу. Тому, в першу чергу, постає питання про створення сприятливого інвестиційного клімату для вітчизняних та іноземних інвесторів.

Україні за останні роки не вдалося отримати мінімально необхідний рівень іноземних інвестицій, а потреба в них за різними оцінками сягає 40–50 млрд дол. США. На перший погляд, при рівних умовах залучення іноземних інвестицій в Україну вкладається їх значно менше в абсолютному відношенні і в розрахунку на душу населення.

Україна залишається в переліку 30 країн, які є перспективними для залучення капіталу. Найбільш високу зацікавленість іноземні інвестори приділяють наступним видам економічної діяльності в Україні: фінансова діяльність, оптова і роздрібна торгівля, операції з нерухомістю, харчова промисловість. Основними змінами в потоках ПІІ в країну можна вважати зростання інвестицій в хімічну промисловість, виробництво коксу та продуктів нафтопереробки. Однак, світова фінансова криза стала додатковим фактором втрат для інвестиційного ринку України.

Умови активізації притоку іноземних інвестицій в Україну:

- вдосконалення законодавства, яке має забезпечувати державні гарантії захисту вітчизняних та іноземних інвестицій протягом тривалого часу;
- створення сприятливого інноваційного клімату для реалізації пріоритетних державних програм та інвестиційних проєктів у виробничій сфері;
- сприяння залученню прямого продуктивного іноземного капіталу у сферу матеріального виробництва та встановлення державного контролю за його використанням;
- створення сприятливих умов для розвитку СП, які займаються виробництвом. При цьому важливі: заборона ввезення СП застарілої продукції та технологій, удосконалення законодавчої бази щодо страхування їх ризиків та розмежування в СП частки українських та іноземних партнерів стосовно валюти та контролю за рухом української частки валюти.

Основні терміни і поняття

Міжнародні інвестиції, країна базування, приймаюча країна, прямі іноземні інвестиції, міжнародний інвестиційний ринок, ринок об'єктів реального інвестування, ринок прямих інвестицій, наслідки міжнародної міграції капіталу, форми прямого іноземного інвестування, міжнародна корпорація, транснаціональна корпорація, багатонаціональна корпорація, фактори прямого іноземного інвестування, іноземна інвестиційна діяльність.

Контрольні та дискусійні питання

1. Які ознаки прямого іноземного інвестування?
2. Поясніть, чим відрізняються поняття «введення капіталу» й «іноземне інвестування».
3. Назвіть наслідки ПІІ для країни базування.
4. Охарактеризуйте структуру міжнародного інвестиційного ринку.
5. Поясніть причини іноземного інвестування за різними теоретичними концепціями.
6. Які теоретичні концепції пояснюють мотивацію власника ПІІ?
7. Охарактеризуйте форми та методи ПІІ.
8. Поясніть значення ПІІ для розвитку світового господарства.
9. Якими причинами, на Вашу думку, зумовлені зміни в розвитку прямих інвестицій?
10. Що є основною сутнісною ознакою прямих іноземних інвестицій?
11. Яка роль ТНК у сучасних процесах глобалізації?
12. Назвіть позитивні та негативні наслідки діяльності ТНК.
13. Охарактеризуйте структуру іноземних інвестицій в Україні.
14. Які вихідні умови становлення сприятливого інвестиційного клімату в Україні?
15. Які позитивні та негативні аспекти можуть мати місце при інвестуванні у формі спільного підприємства?

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідний термін або поняття.

1. Ринок, де пропонують інвестиційні товари та послуги, такі як нерухомість, ділянки під забудову, обладнання, дослідницькі й будівельні послуги, ліцензії, патенти, «ноу-хау».

2. Форма структурної організації великої корпорації, що здійснює прямі іноземні інвестиції в різні країни світу.

3. Періодичний приплив іноземного капіталу.

4. Вкладення капіталу у цінні папери, що не забезпечує контроль інвестора над об'єктом інвестування.

5. Країна перебування інвестуючого суб'єкта.

6. Країна розташування інвестиційного об'єкта.

7. Частка доходу об'єкта іноземного інвестування, яка залишається на території приймаючої країни.

8. Сукупність економічних відносин, що виникають між продавцем інвестиційних ресурсів та їх покупцем, які є резидентами різних країн.

9. Вкладення капіталу, що забезпечує контроль інвестора над об'єктом інвестування з метою отримання доходу.

10. Довірчі довгострокові відносини між фірмами, що дозволяють координувати та оптимізувати використання спільних ресурсів і мінімізувати трансакційні витрати.

Поняття:

- а) міжнародний інвестиційний ринок;
- б) ринок реальних активів;
- в) стратегічний альянс;
- г) портфельні інвестиції;
- д) міжнародна корпорація;
- е) приймаюча країна;
- є) ввезення капіталу;
- ж) реінвестиції;
- з) прямі інвестиції;
- и) країна базування.

Вправа 2. Знайдіть єдину правильну відповідь.

1. Вкажіть домінуючий компонент сучасної структури міжнародного руху капіталів:

- а) прямі інвестиції;

- б) портфельні інвестиції;
- в) міжбанківські кредити та банківські депозити;
- г) гранти та міжнародні трансферти.

2. Якщо має місце перерозподіл власності між резидентами та нерезидентами конкретної країни, то це:

- а) міграція підприємницького капіталу;
- б) міжнародний кредит;
- в) гуманітарна та фінансова допомога.

3. Визначити, площа якої фігури відображає виграш країни А внаслідок міжнародного руху капіталу (рис. 9.9):

- а) площа p ;
- б) площа h ;
- в) площа $g+k$;
- г) площа $h+g+k$.

4. Визначити, площа якої фігури відображає виграш країни В внаслідок міжнародного руху капіталу (рис. 9.9):

- а) площа p ;
- б) площа n ;
- в) площа $n+r$;
- г) площа $s+m+n$.

5. Визначити, чому дорівнює загальний світовий виграш внаслідок міжнародного руху капіталів (рис. 9.9):

- а) площа $e+c$;
- б) площа $h+n$;
- в) площа $n+h+r$;
- г) площа $n+r$.

6. Провідними суб'єктами прямого іноземного інвестування є:

- а) фізичні особи;
- б) національні компанії;
- в) ТНК;
- г) міжнародні валютно-фінансові інститути.

7. Вкажіть домінуючу в сучасних умовах причину вивозу капіталів:

- а) максимізація прибутку у довгостроковому періоді;
- б) завоювання та утримання стратегічно важливих ринків;
- в) скорочення попиту на внутрішньому ринку;
- г) відповідь на загрозу конкуренції;
- д) використання дешевих трудових та природних ресурсів інших країн.

8. Визначте, яка форма міжнародних інвестицій дозволяє інвестору отримати контроль над об'єктом інвестування:

- а) портфельні інвестиції;
- б) прями інвестиції;
- в) міжнародний кредит;
- г) гранти та пільгові кредити.

9. Прямі іноземні інвестиції здійснюють переважно:

- а) розвинуті країни;
- б) країни, що розвиваються;
- в) країни з перехідною економікою.

10. До визначальних факторів інвестиційного клімату в будь-якій економіці належать:

- а) стан внутрішнього ринку;
- б) географічне розташування країни та існування в ній природних ресурсів;
- в) рівень розвитку конкурентних відносин у країні;
- г) домінуюча форма власності;
- д) загальна макроекономічна та політична нестабільність;
- е) правильно а, б, д;
- є) правильно а, д.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень є правильним, а яке — помилковим.*

1. Сучасні темпи приросту експорту капіталу в усіх його формах випереджають темпи зростання товарного експорту та ВВП у розвинутих країнах.

2. Цільовою функцією прямих іноземних інвестицій є отримання доходу у формі дивідендів чи відсотків.

3. Критеріями, за якими визначають міжнародний статус компанії, є питома вага продажу за межами країни базування, обсяги закордонних активів та їх частка в загальних активах.

4. Експорт та імпорт підприємницького капіталу характеризується винятково позитивними наслідками.

5. Інвестиційний ринок розглядається як сукупність ринків об'єктів реального та фінансового інвестування.

6. Позитивні наслідки діяльності ТНК: притік капіталу; залучення технологій; розвиток виробництва; забезпечення зайнятості.

7. ПІІ сприяють зміцненню зовнішньоекономічних та політичних зв'язків країн, посиленню їхньої взаємозалежності, зростанню добробуту як окремих національних економік, так і міжнародної економіки в цілому.

8. Дочірня компанія реєструється як самостійна компанія, що має статус юридичної особи з власним балансом.

9. Стратегічні альянси — довірчі довгострокові взаємовигідні відносини між фірмами, що дозволяють кожній з них ефективно досягати довгострокових цілей, координувати та оптимізувати використання спільних ресурсів і мінімізувати трансакційні витрати.

Література до теми 9

1. *Киреев А. П.* Международная экономика: учеб. пособие для вузов: в 2-х ч. — М.: Международные отношения, 1997. — Ч. I. — С. 285–318.

2. *Солонінко К. С.* Міжнародна економіка: навч. посібник / *К. С. Солонінко*. — К.: Кондор, 2008. — С. 213–234.

3. Світова економіка: підручник / *А. С. Філіпенко, О. І. Рогач, О. І. Шнирков* та ін. — 2-ге вид., стереотип. — К.: Либідь, 2001. — С. 132–144.

4. Економічна теорія: підручник / за ред. *В. М. Тарасевича*. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — С. 557–580.

ТЕМА 10.

МІЖНАРОДНЕ ПОРТФЕЛЬНЕ ІНВЕСТУВАННЯ

Основні питання для вивчення

- ◇ 10.1. Теорії портфельного інвестування.
- ◇ 10.2. Структура портфельних інвестицій. Основні портфельні інвестори.
- ◇ 10.3. Ринок цінних паперів та його інструменти.
- ◇ 10.4. Міжнародні портфельні інвестиції в Україні.

10.1. Теорії портфельного інвестування

Зародки теорії портфельного інвестування

Дж. Ст. Міль (30–40 рр. ХІХ ст.): вперше почав досліджувати процеси міграції капіталу; за допомогою статистики довів, що капітал як і товари може бути мобільним. Припустив, що в колонії з метрополій експортується надлишкова частина капіталу, яка відповідає за зниження норми прибутку на виробництві внаслідок його «перенасичення» (в термінах сучасної науки — внаслідок дії закону спадаючої граничної продуктивності) або взагалі є не затребуваною.

Марксистська теорія: в основі процесів вивозу капіталу — дія закону тенденції норми прибутку до зниження. К. Маркс доводить, що капітал вивозиться за кордон не тому, що він є зайвим в своїй країні, а тому, що там він може отримати більш високу норму прибутку. В подальшому В. Ленін і Р. Гільфердінг пов'язали процеси експорту капіталу з нерівномірністю розвитку різних країн та регіонів світу і пануванням монополій.

Л. Вальрас закладає передумови аналізу міжнародної інвестиційної та платіжної позиції будь-якої країни. *Правило Вальраса:* вартість імпорту країни повинна дорівнювати вартості експорту та чистого припливу зарубіжних активів і процентів по них.

Сучасні теорії

I. Теорії мега- та макрорівня

Неокласика: аналізуються причини руху капіталів з позицій теорії факторних переваг. *Висновок:* капітал в різних формах залишає країну, де його продуктивність є низькою, і прямує до країни з порівняно вищою продуктивністю (Е. Хекшер, Б. Олін, Р. Нурксе, Б. Іверсен).

Неокейнсіанство: досліджуються причини та наслідки міжнародної міграції капіталу, її взаємозв'язок із динамікою сукупного попиту та його окремих елементів (споживчих видатків, *інвестицій*, державних видатків та *чистого експорту*), рівня зайнятості та внутрішніх заощаджень. *Висновок:* рух капіталу з країни визначається станом її платіжного балансу. У разі, якщо її експорт товарів і послуг буде менше за імпорт, капітал залишатиме країну і навпаки (Ф. Махлуп, Є. Домар, Р. Харрод).

Теорії трансформації сучасного фінансового капіталу: досліджується вплив глобалізації та транснаціоналізації на динаміку і структуру світового фінансового капіталу (І. Валерштейн, В. Іноземцев, О. Тоффлер, Л. Туроу, І. Фамінський).

Теорії глобалізації й інтернаціоналізації сучасних фондових ринків (Ф. Фабоззі, Г. Бірман, Б. Койлі, Р. Розен, Дж. Фрідман та ін.), у т.ч. концепції інтеграції до них ринків цінних паперів України та інших країн СНД (Мозговий О., Оскольський В., Суторміна В.)

Макротеорії портфельних інвестицій: макроекономічний аналіз рівня прибутковості цінних паперів, міри політичного і комерційного ризику (Г. Мейер, Р. Кевіс, А. Юасей, Р. Кенен та ін.); аналіз стану фінансових ринків та їх впливу на політику прийняття рішень в галузі видатків, зайнятості, виробництва і цін (Дж. Тобін, Нобелівська премія, 1981 р.)

Теорії економічного зростання: міжнародні інвестиції розглядаються в контексті валового національного нагромадження та як зовнішній каталізатор економічного підйому (Г. Джонсон, С. Кузнець, Г. Хаберлер, Дж. Хікс).

Теорія «втечі» капіталів: досліджуються причини, форми та наслідки легальної та нелегальної втечі капіталів з країни (Д. Каддінгтон, Ч. Кіндлебергер)

Теорії взаємодії іноземних портфельних інвесторів з державою, у т.ч. оподаткування операцій з цінними паперами (У. Баффет, Дж. Сорос)

Мікрорівня

«Портфельні теорії»:

- математичний аналіз оптимізації прибутковості портфелю інвестицій окремого інвестора в умовах невизначеності, ризику і множини альтернатив (Г. Марковіц, Нобелівська премія, 1990 р.);
- аналіз факторів, що впливають на рішення інвестора щодо структури портфелю інвестицій, модель оцінки впливу систематичного та несистематичного ризиків ринку капіталу на динаміку ринкової вартості довгострокових фінансових активів (Е. Елтон, М. Грубер, Я. Моссін, У. Шарп);
- методи оцінки ринкової вартості первинних та вторинних цінних паперів (Р. Мертон, Ф. Блек, М. Скоулз).

Теорія недосконалої конкуренції на ринку капіталів: аналізуються проблеми асиметричності інформації, недобросовісної поведінки, «помилкового вибору», зловживання монополями перевагами (Р. Купер, Я. Бгахваті, С. Хаймер).

Теорія мережових взаємодій суб'єктів фондового ринку (М. Кастельс, В. Кляйн, Р. Патюрель, Х. Тореллі).

Теорії стратегічного управління портфельними інвестиціями: досліджуються альтернативні варіанти поведінки інвестора в залежності від сформованої ними піраміди цілей, поточної ринкової позиції та наявних фінансових ресурсів (П. Дракер, М. Портер, К. Прахалад, Д. Тісс, Г. Хемел).

Теорії рентоорієнтованої поведінки на фондовому ринку (Г. Александер, Дж. Бейлі, О. Івантер, Дж. Туліо, У. Шарп)

10.2. Структура портфельних інвестицій. Основні портфельні інвестори

***Портфельні іноземні інвестиції (ПрII)** — це вкладення капіталу в іноземні цінні папери, що не надає інвесторові реального контролю над об'єктом інвестування, і метою якого є виключно отримання доходу у формі дивідендів, відсотків чи спекулятивної курсової різниці.*

Головна мета інвестора при портфельному інвестуванні — знайти в міжнародній економіці варіант розміщення капіталу, який дозволить йому максимізувати прибуток при оптимальному співвідношенні «доходність — ризик — ліквідність».

Порівняльні переваги ПрII над прямими:

- більш висока ліквідність — спроможність досить швидко та без значних фінансових втрат перетворитися в готівкові гроші;
- порівняно легка керованість (мобільність), зумовлена як швидкістю їх реалізаційної спроможності, так і простотою процедури купівлі-продажу.

Порівняльні недоліки:

- високий рівень ризику, який поширюється не лише на доход, а й на весь інвестований капітал.
- більш низький рівень доходності (як правило, дивіденд, навіть по самих прибуткових простих акціях, в розрахунку на 1 грошову одиницю вкладеного капіталу складає лише 40–50% рентабельності прямих інвестицій у реально працюючі компанії);
- відсутність у більшості випадків можливості впливати на рівень доходності цінних паперів та їх ринкову вартість;
- створюють додаткову зовнішню заборгованість країни та її резидентів.

Аналіз структури ПрІІ здійснюється за критеріями:

- за напрямком руху (експорт, імпорт);
- територіально-географічним;
- за суб'єктом інвестування (підприємства, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, інституціональні інвестори, приватні особи, державні фінансові установи, міжнародні фінансові організації);
- за інструментами інвестування (цінні папери, що дають право на участь в капіталі (акції), боргові цінні папери, вторинні цінні папери);
- за терміном (короткострокові — до 2-х років, середньострокові — до 10 років, довгострокові — понад 10 років) тощо.

До 80-х років ХХ-го сторіччя частка портфельних інвестицій у структурі валових міжнародних інвестицій була відносно стабільною та становила приблизно 20%. Починаючи з 90-років вона стрімко зростає і лише за два десятиріччя збільшується до 60% (2004 р.). Комп'ютерна революція, створення глобальної інформаційної мережі значно полегшують процеси моніторингу міжнародного ринку цінних паперів, роблять можливим майже миттєве реагування на зміну його кон'юнктури та прискорюють процедуру переказу грошей між країнами та континентами.

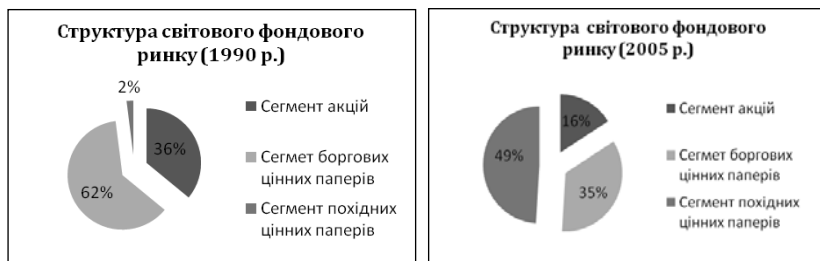

Рис. 10.1. Трансформація структури світового фондового ринку за період 1990–2005 рр*.

*Джерело: Рубцов Б.Б. Современные фондовые рынки: Учебное пособие для вузов. — М.:Альпина Бизнес Букс, 2007. — С.76.

Як і у випадку прямих інвестицій, понад 90 % портфельних зарубіжних інвестицій рухається між розвинутими країнами. Причинами цього є: наявність налагодженої інфраструктури фінансового ринку, потенціал якої дозволяє оперативного «обслуговувати» дуже великі потоки капіталу; традиції та гарантії щодо виконання своїх фінансових зобов'язань; стабільність та достатня прозорість податкового законодавства; менша політична ризикованість операцій тощо.

Головними портфельними інвесторами на і посередниками світового фінансового ринку є **універсальні та спеціалізовані транснаціональні банки та інституціональні інвестори, операції яких як з боку попиту, так і пропозиції визначають ринкові ціни фінансових інструментів.**

Інституціональні інвестори (ІнІн) — це юридичні особи, головною функцією яких є здійснення фінансових операцій:

- *інвестиційні компанії* — юридичні особи, що діють на ринку цінних паперів за власний рахунок і спеціалізуються на: а) андеррайтингу (випуск та гарантоване розміщення цінних паперів приватних компаній); б) купівлі — продажу цінних паперів дилерами; в) вкладанні власних коштів у цінні папери;
- *інвестиційні фонди* — юридичні особи, що здійснюють випуск власних акцій з метою мобілізації грошових коштів інвесторів та їх вкладення від імені фонду в цінні папери та депозити;
- трастові і пенсійні фонди;

- страхові компанії;
- позичково-ощадні асоціації тощо.

Джерела основного доходу ІнІн:

- дивіденди та відсотки по цінним паперам, що перебувають в їх власності;
- отримання різниці цін купівлі – продажу цінних паперів;
- надання платних послуг клієнтам.

Глобалізація світових ринків також позначилася на інвестиційних фондах і компаніях: протягом останнього десятиріччя їх внутрішні інвестиції за темпами зростання істотно поступаються іноземним активам.

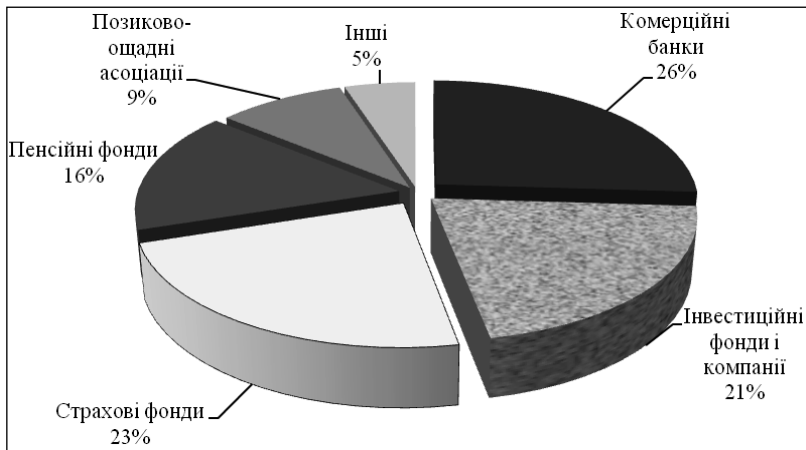

Рис. 10.2. Операції комерційних банків та інституціональних інвесторів на світовому фондовому ринку (% до загальної вартості операцій)

10.3. Ринок цінних паперів та його інструменти

Світовий ринок цінних паперів (РЦП) або фондовий ринок – сегмент світового ринку капіталів, на якому здійснюються операції з цінними паперами.

Суб'єкти РЦП та види їх діяльності

<i>Суб'єкти РЦП:</i>		
– емітенти та продавці;		
– інвестори (покупці);		
– професіонали ринку цінних паперів;		
– регулятивні органи		
<i>Види діяльності</i>		
Емісійна	⇒	організація випуску і розміщення цінних паперів
Брокерська	⇒	здійснення угод з цінними паперами в ролі комісіонера чи довіреної особи
Дилерська	⇒	здійснення угод з цінними паперами від власної особи і за свій кошт
Представницька	⇒	представництво інтересів однієї зі сторін в угоді
Консалтингова	⇒	надання юридичних, економічних, технічних, навчальних та інших видів консультацій по цінних паперах
Аудиторська	⇒	перевірка правильності ведення бухгалтерського обліку і реального фінансового стану емітента
Депозитарна	⇒	надання послуг щодо збереження, передачі, обліку цінних паперів
Клірингова	⇒	здійснення операцій зі збирання, перевірки й підготовки документів щодо виконання угод по цінних паперах
Реєстраторська	⇒	ведення реєстрів власників цінних паперів
Регулююча	⇒	правове регулювання діяльності учасників

Цінні папери (ЦП) – грошові документи, що засвідчують право володіння або відносини позики між особою, яка їх випустила, та їх власником і передбачають, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або процентів, а також можливість передачі грошових та інших прав, що впливають з цих документів, іншим особам¹.

¹ Визначення за Законом України «Про цінні папери та фондову біржу».

Принципи функціонування: прозорість, відкритість, добросовісна конкуренція; рівність можливостей; захищеність прав інвесторів; збалансованість; правова упорядкованість і контрольованість.

Функції РЦП:

- інвестиційна;
- перерозподіл власності й доходів;
- перерозподіл інвестиційних ризиків.

Таблиця 10.2

Структура РЦП

Критерій класифікації	Сектори ринку
Спосіб розміщення цінних паперів (ЦП)	– первинний; – вторинний
Вид розміщення цінних паперів	– ринок, на якому ЦП розміщуються прямим зверненням емітента до покупця; – ринок, на якому ЦП розміщуються через інституціонального інвестора
Місце операцій з ЦП	– фондова біржа; – позасписковий біржовий ринок; – торгівля «з прилавка» або «вулична» торгівля (об'єктами купівлі — продажу є цінні папери підприємств, результати діяльності яких та стаж роботи не дозволяють їм потрапити на фондову біржу або на позасписковий біржовий ринок ¹ ; оформлення угод здійснюється за спрощеними, менш регламентованими, правилами); – «третій ярус» — позабіржовий ринок, відмінність якого від «вуличної» торгівлі полягає у тому, що на цьому ринку діють такі самі правила укладення угод, що і на біржі

¹ У країнах з розвинутими фондовими ринками для того, щоб біржа прийняла акції для торгу, корпорація повинна мати не менше п'ятирічного стажу бездоганної роботи і продавати через біржу не менше 25% своїх акцій, тобто бути великою і надійною. Позасписковий біржовий ринок обслуговує компанії, які не потрапили на біржу і вимоги до них простіші: трирічний стаж бездоганної роботи і продаж на біржі не менше 10% своїх акцій.

Продовження табл. 10.2

Економічна природа ЦП	<ul style="list-style-type: none"> – ринок боргових цінних паперів; – ринок пайових цінних паперів; – ринок похідних цінних паперів
Суб'єкт випуску (емітент) цінних паперів	<ul style="list-style-type: none"> – ринок державних позик; – ринок муніципальних позик; – ринок цінних паперів підприємств та організацій
Термін обігу ЦП	<ul style="list-style-type: none"> – ринок ЦП з установленим (фіксованим) строком обігу; – ринок ЦП без встановленого строку обігу
Механізм виплати доходу	<ul style="list-style-type: none"> – ринок ЦП з фіксованим доходом; – ринок ЦП із змінним доходом
Територія обігу ЦП	<ul style="list-style-type: none"> – місцевий; – національний; – регіональний; – міжнародний

Таблиця 10.3

Інструменти РЦП

Акціонерні (пайові) цінні папери — цінні папери, що обертаються на ринку, засвідчують участь їх власника у формуванні статутного фонду акціонерного товариства та надають майнове право і право на отримання відповідної частки доходів у вигляді дивідендів.	
Боргові цінні папери — цінні папери, що обертаються на ринку та засвідчують відносини позики між власником документа та емітентом (особою, яка випустила цей документ).	<i>Облігації</i> — цінні папери з граничним терміном погашення, що надають право власникові отримувати фіксований доход від їх номінальної вартості.
	<i>Прості векселі</i> — письмові боргові зобов'язання, що надають беззаперечне право їх власникові по закінченні терміну зобов'язання вимагати від боржника сплати визначеної на векселі суми.

Продовження табл. 10.3

	<p><i>Боргові розписки (ноти)</i> — короткострокові грошові інструменти (3–6 місяців), що випускаються позичальником на своє ім'я за домовленістю з банком, який гарантує їх розміщення на ринку, придбання нереалізованих, пролонгацію кредиту та надання резервних коштів.</p>
<p>Фінансові деривативи — похідні (вторинні) фінансово-грошові інструменти, що засвідчують право їх власника на купівлю або продаж їх первинних цінних паперів.</p>	<p><i>Інструменти грошового ринку</i> — грошові документи, що надають їх утримувачу безумовне право на гарантований грошовий дохід на певну дату (казначейські векселі, депозитні сертифікати, банківські акцепти).</p> <p><i>Передплатні сертифікати</i> — особливий вид цінних паперів, що випускаються разом з облігаціями чи привілейованими акціями і дають їх власнику право на покупку визначеної кількості звичайних акцій за обговореною ціною протягом визначеного періоду.</p> <p><i>Опціони</i> — цінні папери, які дають право, але не зобов'язують купити або продати пакет цінних паперів протягом визначеного терміну.</p> <p><i>Ф'ючерси</i> — зобов'язання (як правило, короткострокові) продати пакет акцій з отриманням оплати через певний час після підписання угоди за ціною, визначеною в контракті.</p> <p><i>Свопи</i> — зобов'язання з купівлі — продажу цінних паперів за поточним курсом з одночасним заключенням угоди про зворотню продаж-купівлю активів через певний термін.</p>

Більшість операцій на світову РЦП (85%) здійснюється через **фондові біржі** – організаційно оформлені регулярні ринки з купівлі-продажу цінних паперів, що утворюються торговцями фондовими цінностями.

Зараз в світі нараховується близько 200 фондових бірж, об'єднаних в Міжнародну федерацію фондових бірж. Усі вони поділяються на групи:

- найбільш розвинуті – Нью-Йоркська, Лондонська, Токійська (60% світового обсягу торгівлі акціями), Франкфуртська (10%), Паризька (5%);
- розвинуті – Цюріхська (4%), Амстердамська, Міланська, Торонтська, Австралійська;
- перспективні – Сінгапурська, Сеульська, Сянганська (2%), Манільська, Бангкокська;
- новостворені – Празька, Варшавська, Українська, Будапештська, Російська тощо.

Світовий РЦП є надчутливим барометром стану світової економіки, індикаторами якого є агреговані біржові індекси: Dow Jones, NASDAQ, Nikkei225, RTS, FTSE, DAX, Standard & Poor's500, Russel2000, Hang Seng тощо).

Розмір міжнародного РЦП та кожного з його сегментів визначається через показник *капіталізації*, який дорівнює сукупній вартості цінних паперів, допущених до торгівлі на фондових біржах відповідного ринку.

10.4. Міжнародні портфельні інвестиції в Україні

Протягом останніх десяти років частка іноземних портфельних інвестицій в загальному імпорті капіталу в Україну стабільно знижується (з 32% у 1998 р. до 12,3% (0.51% ВВП) у 2007 р.), а в експорті – ледве доходить до 0,5%.

Із загального обсягу портфельних інвестицій 76% є інвестиціями в державні боргові цінні папери. Це свідчить про те, що недержавні суб'єкти фінансового ринку практично не беруть участі у міжнародній фінансовій діяльності та не використовують тих переваг і можливостей, що є наслідком світової фінансової глобалізації.

Таблиця 10.5

Міжнародна інвестиційна позиція України (2003–2007 рр.)¹

Показники	(млн.дол.США, кумулятивним підсумком)											
	На 01.01.03 рік	Потік за рік	На 01.01.04 рік	Потік за рік	На 01.01.05 рік	Потік за рік	На 01.01.06 рік	Потік за рік	На 01.01.07 рік	Потік за рік	На 01.01.08 рік	
АКТИВИ, у т. ч.	7676	3361	11037	4882	15919	11338	27237	29766	37023	33165	90188	
Прямі інвестиції за кордон	144	22	166	32	198	270	468	-124	344	5733	6077	
Портфельні інвестиції	28	-2	26	17	43	13	36	7	63	28	91	
Цінні папери, що дають право на участь у капіталі	19	4	23	17	40	10	30	6	56	20	76	
Боргові цінні папери	9	-6	3	0	3	3	6	1	7	8	15	
Інші інвестиційні активи, у т.ч.	3087	821	3908	2245	6153	1189	7342	27018	34360	17197	51557	
кредити	1715	256	1971	1030	3001	443	3444	1669	5113	55374	60487	
Резервні активи	4417	2520	6937	2388	9525	9866	19391	2865	22256	10207	32463	
ПАСИВИ, у т.ч.	28003	3424	31427	8856	40283	16587	56870	20072	76942	44643	121585	
Прямі інвестиції в Україну	5924	1642	7566	2040	9606	7603	17209	5916	23125	14934	38059	
Портфельні інвестиції	3293	772	4065	2326	6391	2620	9011	3830	12861	5735	18396	
Цінні папери, що дають право на участь у капіталі	668	-204	464	125	589	287	876	372	1248	835	2083	
Боргові цінні папери	2625	976	3601	2201	5802	2333	8135	3478	11613	4900	16513	
Інші інвестиційні зобов'язання, у т.ч.	18786	1010	19796	4490	24286	6364	30630	10306	40956	23974	64930	
кредити	15110	1804	16914	5682	22396	4953	27549	10697	38246	22241	60487	
ЧІСТА МІЖНАРОДНА ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЗИЦІЯ	-20327	-63	-20390	-3974	-24364	-5249	-29613	9694	-19919	-11478	-31397	

¹ За даними Національного банку України. Інтернет — ресурс: <http://bank.gov.ua>

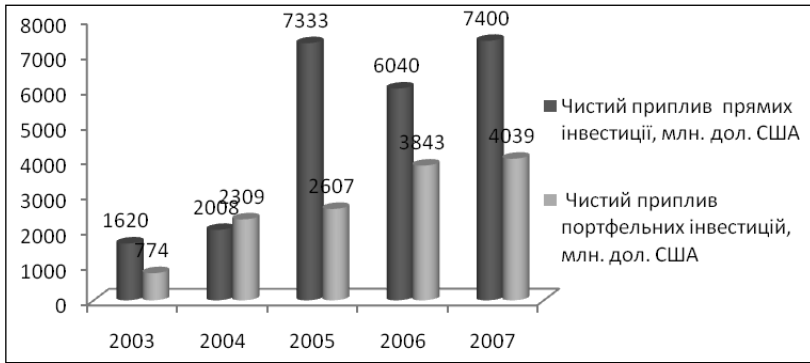

Рис. 10.3. Динаміка прямих та портфельних інвестицій в економіку України (2003–2007 рр.)

Найбільший попит у портфельних іноземних інвесторів стабільно мають цінні папери компаній гірничо-металургійного, паливно-енергетичного і машинобудівного комплексів та облігації внутрішніх державних позик (ОВДП).

Основні терміни і поняття

Портфельні іноземні інвестиції, інституціональні інвестори, інвестиційні фонди, інвестиційні компанії, міжнародний ринок цінних паперів, цінні папери, пайові (акціонерні) цінні папери, боргові цінні папери, фінансові деривативи, опціони, ф'ючерси, свопи, капіталізація.

Контрольні та дискусійні питання

1. Розкрийте зміст провідних сучасних теорій портфельного інвестування.
2. Надайте порівняльну характеристику прямим та портфельним іноземним інвестиціям.
3. Назвіть, за якими критеріями визначається і аналізується структура міжнародних портфельних інвестицій. Чим, на Вашу дум-

ку, можна пояснити стрімке зростання за останні роки сегменту похідних цінних паперів?

4. Яку роль у міжнародному портфельному інвестуванні відіграють інституціональні інвестори? Чим відрізняються між собою інвестиційні компанії та інвестиційні фонди?

5. Розкрийте принципи функціонування та структуру міжнародного ринку цінних паперів.

6. Охарактеризуйте основні інструменти ринку цінних паперів.

7. Прокоментуйте твердження: «Міжнародний ринок цінних паперів є чутливим барометром стану міжнародної економіки».

8. Охарактеризуйте ситуацію з іноземними портфельними інвестиціями в Україні та назвіть пріоритети іноземних портфельних інвесторів.

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідні йому терміни та поняття.

1. Організаційно оформлений регулярний ринок з купівлі-продажу цінних паперів, що утворюється торговцями фондовими цінностями.

2. Грошові документи, що засвідчують право володіння або відносини позики між особою, яка їх випустила, та їх власником і передбачають, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або процентів, а також можливість передачі грошових та інших прав, що впливають з цих документів, іншим особам.

3. Юридичні особи, що діють на ринку цінних паперів за власний рахунок і спеціалізуються на андеррайтингу, купівлі — продажу цінних паперів дилерами та вкладанні власних коштів у цінні папери.

4. Цінні папери, що обертаються на ринку, засвідчують участь їх власника у формуванні статутного фонду акціонерного товариства та надають майнове право і право на отримання відповідної частки доходів у вигляді дивідендів.

5. Вкладення капіталу в іноземні цінні папери, що не надає інвесторові реального контролю над об'єктом інвестування, і метою якого є виключно отримання доходу у формі дивідендів, відсотків чи спекулятивної курсової різниці.

6. Юридичні особи, головною функцією яких є здійснення фінансових операцій.

7. Сукупна вартість цінних паперів, допущених до торгівлі на фондових біржах.

8. Юридичні особи, що здійснюють випуск власних акцій з метою мобілізації грошових коштів інвесторів та їх вкладення від імені фонду в цінні папери та депозити.

9. Похідні (вторинні) фінансово-грошові інструменти, що засвідчують право їх власника на купівлю або продаж первинних цінних паперів.

Поняття:

- а) міжнародні портфельні інвестиції;
- б) інституціональні інвестори;
- в) інвестиційні фонди;
- г) цінні папери;
- д) фінансові деривативи;
- є) пайові цінні папери;
- ж) фондова біржа;
- з) інвестиційні компанії;
- и) капіталізація ринку.

Вправа 2. Знайдіть правильну відповідь.

1. Вперше досліджувати процеси міжнародного руху капіталу почав:

- а) А. Монкретьєн;
- б) А. Сміт;
- в) Дж. Ст. Міль;
- г) К. Маркс;
- д) Л. Вальрас.

2. Теоретико-методологічні передумови аналізу міжнародної інвестиційної та платіжної позиції будь-якої країни були закладені:

- а) А. Смітом
- б) К. Марксом;
- в) Л. Вальрасом;

- г) Дж. М. Кейнсом;
- д) В. Леонтьєвим.

3. Нобелівську премію за розробку математичного апарату аналізу оптимізації прибутковості портфелю інвестицій окремого інвестора в умовах невизначеності і ризику для множини альтернатив отримав:

- а) У. Шарп;
- б) Г. Марковіц;
- в) Р. Мертон;
- г) Дж. Тобін;
- д) М. Портер.

4. Нобелівську премію за аналіз стану фінансових ринків та їх впливу на політику прийняття рішень в галузі видатків, зайнятості, виробництва і цін отримав:

- а) У. Шарп;
- б) Г. Марковіц;
- в) Р. Мертон;
- г) Дж. Тобін;
- д) М. Портер.

5. Найбільша питома вага в сучасній структурі іноземних портфельних інвестицій припадає на:

- а) акції;
- б) облігації;
- в) фінансові деривативи;
- г) векселя та боргові розписки.

6. За рекомендаціями МВФ, портфельною інвестицією вважається придбання пакету акцій, який гранично не перевищує ____% уставного фонду певної акціонерної компанії:

- а) 3%;
- б) 5%;
- в) 10%;
- г) 20%;
- д) 25%.

7. Найбільша в світі частка портфельних інвестицій здійснюється:

- а) країнами Східної Європи;
- б) країнами «Великої сімки»;
- в) країнами СНД;
- г) країнами Східної Азії;
- д) країнами Латинської Америки.

8. До боргових цінних паперів не відносяться:

- а) векселя;
- б) облігації;
- в) опціони;
- г) депозитні сертифікати;
- д) боргові розписки.

9. Короткостроковими іноземними портфельними інвестиціями вважається придбання цінних паперів з граничним терміном погашення:

- а) до 6 місяців ;
- б) до 1 року;
- в) до 2 років;
- г) до 5 років.

10. Фінансовий посередник, що здійснює угоди з цінними паперами від імені власної особи та за свій кошт, — це:

- а) аудитор;
- б) брокер;
- в) хеджер;
- г) дилер;
- д) андеррайтер.

11. Фінансовий посередник, що здійснює угоди з цінними паперами в ролі комісіонера та довіреної особи, — це:

- а) аудитор;
- б) брокер;
- в) хеджер;
- г) дилер;
- д) андеррайтер.

12. Зобов'язання з купівлі — продажу цінних паперів за поточним курсом з одночасним підписанням угоди про зворотний продаж-купівлю активів через певний термін — це:

- а) ф'ючерс;
- б) передплатний сертифікат;
- в) вексель;
- г) опціон;
- д) своп.

13. Провідним світовим фінансовим центром є:

- а) Париж;
- б) Лондон;
- в) Нью-Йорк;
- г) Токіо;
- д) Цюріх.

14. Провідним фінансовим центром в Азії є:

- а) Сінгапур;
- б) Сеул;
- в) Токіо;
- г) Сянган (Гонконг).

15. Найбільша питома вага в структурі іноземних портфельних інвестицій в Україну припадає на:

- а) акції і облігації приватних підприємств;
- б) державні боргові цінні папери;
- в) фінансові деривативи;
- г) векселя та боргові розписки приватних підприємств.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове.*

1. Портфельним іноземним інвестиціям в порівнянні з прямими інвестиціями притаманні більш висока ліквідність та мобільність.

2. Найбільш динамічним сегментом сучасного міжнародного ринку цінних паперів є сегмент акцій приватних компаній.

3. Понад 90% портфельних зарубіжних інвестицій рухається між розвинутими країнами.

4. За способом розміщення цінних паперів фондовий ринок поділяється на первинний, вторинний і третинний.

5. Усі цінні папери, що обертаються на міжнародному фондовому ринку, мають чітко визначений термін погашення.

6. Ф'ючерси — це особливий вид цінних паперів, що випускаються разом з облігаціями чи привілейованими акціями і дають їх власнику право на покупку визначеної кількості звичайних акцій за обговореною ціною протягом визначеного періоду.

7. До інституціональних інвесторів відносяться комерційні банки, інвестиційні компанії, інвестиційні фонди, ощадно-позичкові асоціації, страхові та пенсійні фонди.

8. Частка приватних учасників міжнародної портфельної інвестиційної діяльності вкрай мала.

9. Протягом останніх десяти років частка іноземних портфельних інвестицій в загальному імпорті капіталу в Україну стабільно зростає.

10. Найбільший попит у портфельних іноземних інвесторів стабільно мають цінні папери компаній гірничо-металургійного, паливно-енергетичного і машинобудівного комплексів та облігації внутрішніх державних позик України.

Література до теми 10

1. *Евстигнеев В.* Портфельные инвестиции в мире и в России: выбор стратегии. — М.: Эдиториал УРСС, 2002. — С. 24–90.

2. *Киреев А.П.* Международная экономика. В 2-х частях. Учебное пособие для вузов. Ч.1. — М.: Международные отношения, 2001. — С. 285–318.

3. *Мозговий О., Головка А., Науменко О., Ровинський Ю.* Цінні папери: історія та сучасність: Історико-економічний нарис. — О.: КП ОМД, 2003. — С. 102–156.

4. *Рубцов Б. Б.* Современные фондовые рынки: Учебное пособие для вузов. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. — С. 8–36, 124–160.

ТЕМА 11. МІЖНАРОДНИЙ КРЕДИТ

Основні питання для вивчення

- ❖ 11.1. Міжнародний кредит та його функції в сучасній економіці. Принципи міжнародного кредитування.
- ❖ 11.2. Форми міжнародного кредитування.
- ❖ 11.3. Міжнародні кредитно-фінансові інститути та їх задачі.
- ❖ 11.4. Проблема зовнішньоекономічної заборгованості та шляхи її вирішення.
- ❖ 11.5. Україна в міжнародних кредитних відносинах.

11.1. Міжнародний кредит та його функції в сучасній економіці. Принципи міжнародного кредитування

Міграція позичкового капіталу в сфері зовнішньоекономічних зв'язків відбувається у формі міжнародного кредиту.

Міжнародний кредит — міждержавний рух капіталу в формі надання валютних і товарних ресурсів на умовах зворотності, строковості та платності.

Як економічна категорія він виражає відносини між кредиторами та позичальниками різних країн з приводу надання, використання та погашення позики разом із відповідними відсотками.

Міжнародне запозичення — зворотна сторона міжнародного кредитування.

Принципи міжнародного кредиту:	
атрибутивні (обов'язкові): – зворотність; – терміновість (строковість); – платність	варіативні (необов'язкові): – цільова обумовленість; – забезпеченість; – плановість

Функції міжнародного кредиту:

- мобільний та ефективний перерозподіл фінансових коштів та матеріальних ресурсів між країнами для забезпечення потреб розширеного відтворення міжнародної економіки;
- стимулювання зовнішньоекономічної діяльності країн;
- сприяння інтенсифікації процесів накопичення капіталів, надання можливості окремим країнам або долати внутрішні наявні ресурсні обмеження, або вирішувати проблему перенагромадження капіталу і падіння його прибутковості;
- коригування ціни капіталу — світової ставки відсотка;
- прискорення процесів капіталізації через зменшення термінів реалізації товарів і послуг у національних економіках та в міжнародній економіці в цілому;
- зниження витрат обігу і виробництва (наприклад, за допомогою впровадження нового придбаного в кредит імпортного ресурсозаощадливого обладнання, зменшення відсотків за залучені кредитні ресурси тощо).

Підсумковий позитивний ефект міжнародного кредиту проявляється у створенні передумов для зростання валового глобального продукту, стимулювання його реалізації та прискорення світового обігу капіталу.

Негативні наслідки міжнародного кредитування:

- кредит поглиблює диспропорції, які вже є в економіці країн — позичальниць, оскільки сприяє розширенню виробництва в найбільш прибуткових галузях і посилює прірву між ними та тими галузями, до яких він не залучається;
- міжнародний кредит служить економічним механізмом для вилучення коштів у країн-позичальниць. Вони втрачають значну частину доходів від перекачування процентів і дивідендів за кордон, що пригнічує сукупний попит та внутрішнє виробництво;
- надмірне залучення зовнішніх позик, їх неефективне використання може породжувати загрози для макроекономічної стабільності, оскільки підвищується вразливість національної фінансової системи до дії зовнішніх шоків. Нарощування зовнішньої заборгованості супроводжується підвищенням валютних ризиків, ризиків рефінансування боргу і провокує боргову кризу;

- розвинуті країни часто використовують міжнародний кредит з метою створення вигідної для себе економічної й політичної ситуації в країнах-імпортерах. Якщо останні стають на шлях непокори, то кредитори вдаються до їх *кредитної дискримінації чи блокади*.

Методи кредитної дискримінації:

- обмеження розмірів кредиту;
- скорочення всього терміну чи пільгового періоду;
- підвищення процентних ставок, комісійних премій і зборів;
- вимоги додаткового забезпечення;
- раптове призупинення використання кредиту чи скорочення його суми;
- додаткові вимоги політичного та економічного характеру.

11.2. Форми міжнародного кредитування

Таблиця 11.1

Класифікація форм міжнародного кредиту

Критерій класифікації	Форми
За призначенням	<ul style="list-style-type: none"> – <i>зв'язаний (комерційний)</i> – кредит, що має чітко визначений цільовий характер, закріплений в угоді про кредит. – <i>фінансовий</i>, який використовується на будь-які інші цілі (прямі капіталовкладення, будівництво, придбання цінних паперів, погашення зовнішньої заборгованості, валютна інтервенція тощо); – <i>«проміжний»</i> – призначений для обслуговування змішаних форм вивозу капіталу, товарів та послуг, наприклад, у вигляді підрядних робіт (інжиніринг).
За терміном	<ul style="list-style-type: none"> – <i>надстроковий</i> – до 3-х місяців; – <i>короткостроковий</i> – до 1 року; – <i>середньостроковий</i> – від 1 року до 5 років; – <i>довгостроковий</i> – понад 5 років.

Продовження табл. 11.1

За формою надання¹	<ul style="list-style-type: none"> – <i>товарний</i>, котрий надається експортером імпортеру у формі відстрочки платежу за проданий товар, а імпортером експортеру — у вигляді авансу²; – <i>валютний (готівковий)</i>, що надається банками у грошовій формі; – <i>акцептний</i>³ — банківський кредит, який може отримати експортер або імпортер через передачу банку власних переводних векселів (тратт), виписаних на даний банк. Банк не вкладає в акцептну операцію власних коштів, однак приймає на себе зобов'язання оплатити тратту у відповідний термін; – <i>депозитний</i> — кредит, який видається банком позичальнику під гарантії депозиту, відкритого в цьому банку, та за умов передачі банку на зберігання його розрахункової книжки; – <i>облігаційний</i> — надання коштів позичальнику шляхом придбання емітованих ним облігацій; – <i>факторинговий</i> — кредит, який видається банком позичальнику внаслідок перевідступлення факторингової компанії (банку) як неоплачених боргових вимог (рахунків-фактур і векселів), що виникають між контрагентами у процесі реалізації товарів і послуг на умовах комерційного кредиту, так і зобов'язань по відповідному обслуговуванню постачальника; – <i>форфейтинговий</i> — продаж середньострокових боргових зобов'язань чи вимог по зовнішньоторгових контрактах якому-небудь кредитному інституту (форфейтеру) при наданні достатнього забезпечення.
За валютою позики	<ul style="list-style-type: none"> – у валюті країни-позичальника; – у валюті країни-кредитора; – у валюті третьої країни або в міжнародній розрахунковій одиниці.

¹ Докладніше про зазначені форми кредитування та їх поетапні схеми див.: Козик В. В., Панкова Л. А., Крап'як Я. С. та ін. Зовнішньоекономічні операції та контракти: Навч. посіб. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: ЦНЛ, 2004. — С. 248–274.

² Одним із різновидів товарного кредиту є лізинг.

³ Акцепт (від лат. *acceptus* — прийнятний) — безумовна згода на прийняття на себе певних зобов'язань, наприклад, здійснення певної банківської операції.

Продовження табл. 11.1

За кредитним забезпеченням	<ul style="list-style-type: none"> – <i>беззаставний</i>; – <i>заставний</i> — забезпеченням слугують товари чи нерухомість, реалізація яких дозволяє кредитору в разі невиконання боржником своїх зобов'язань, отримати відповідну компенсацію; – <i>бланковий</i> — видається боржнику під його зобов'язання (вексель) погасити кредит у відповідний термін.
За суб'єктом надання кредиту (кредитором)	<ul style="list-style-type: none"> – <i>приватний</i>, що надається фірмами (комерційне кредитування); – <i>банківський</i>, який надається банками, часом посередниками (брокерами); – <i>офіційний</i> (урядовий, міжнародних та регіональних валютно-кредитних та фінансових організацій); – <i>змішаний</i>, в якому беруть участь приватні підприємства та держава.
За умовами розрахунку за кредит	<ul style="list-style-type: none"> – <i>з фіксованою ставкою відсотка</i>; – <i>ролловерний</i> — ставка відсотка регулярно переглядається (кожні 3 чи 6 місяців) відповідно до змін вартості позикових коштів на міжнародному ринку капіталу; – <i>пільговий</i>; – <i>безкоштовний</i>.
За характером нарахування відсотків та платежів за кредит	<ul style="list-style-type: none"> – <i>пропорційний</i> (погашається рівномірними частинами); – <i>прогресивний</i> (кожний наступний платіж є більшим за попередній); – <i>регресивний</i> (кожний наступний платіж є меншим за попередній).

11.3. Міжнародні кредитно-фінансові інститути та їх діяльність

Міжнародні кредитно-фінансові інститути — це всевітні та регіональні інститути, створені на основі міждержавних угод з метою регулювання міжнародних валютно-кредитних і фінансових відносин.

Мета їх створення та задачі:

- об'єднання зусиль країн світового співтовариства для стабілізації міжнародної валютно-фінансової сфери;

- вивчення і розв’язок найбільш важливих проблем міжнародних фінансів і міжнародної економіки;
- спільна розробка стратегії світової валютно-кредитної і фінансової політики, координація її проведення;
- забезпечення стабілізації національних і колективних валют;
- усунення торговельних бар’єрів і сприяння активній економічній співпраці між державами;
- фінансова підтримка міжнародних, регіональних та національних програм технологічного і соціально-економічного розвитку.

Міжнародні кредитно-фінансові інститути	
	
Всесвітні	Регіональні
<ul style="list-style-type: none"> – Банк міжнародних розрахунків (1930 р.); – Міжнародний валютний фонд (1945 р.); – Група Світового Банку: <ul style="list-style-type: none"> – Міжнародний банк реконструкції та розвитку (1945 р.); – Міжнародна фінансова корпорація (1956 р.); – Міжнародна асоціація розвитку (1960 р.); – Міжнародний центр розв’язання питань у сфері інвестицій (1966 р.); – Багатостороннє агентство з гарантій по інвестиціях (1988 р.); – Паризький клуб (1956 р.) – неформальна урядова організація країн-кредиторів; – Лондонський клуб (1956 р.) – неформальна організація найбільших банків-кредиторів. 	<ul style="list-style-type: none"> – Європейський інвестиційний банк (1958 р.); – Міжамериканський банк розвитку (1960 р.); – Група Африканського банку розвитку (1964 р.); – Азіатський банк розвитку (1968 р.); – Ісламський банк розвитку (1974 р.); – Європейський банк реконструкції і розвитку (1991 р.); – Чорноморський банк торгівлі та розвитку (1998 р.) тощо.

11.4. Проблема зовнішньоекономічної заборгованості та шляхи її вирішення

Валовий зовнішній борг країни — це загальний обсяг заборгованості за всіма існуючими зобов'язаннями, що мають бути сплачені боржником у вигляді основної суми та/або відсотків у будь-який час у майбутньому, і які є зобов'язаннями резидентів цієї економіки перед нерезидентами. Вимірюється в доларах США.

У разі, якщо усі наведені показники країни знаходяться на критичному рівні протягом трьох років, — міжнародні фінансово-кредитні інститути або уряд офіційно визнають в країні боргову кризу.

Таблиця 11.2

Показники зовнішньоекономічної заборгованості країни

Показник	Критичне значення
<i>Загальні:</i>	
– валовий та поточний зовнішній борг, його динаміка (темпи росту і приросту);	
– величина валового зовнішнього боргу на душу населення.	
<i>Відносні:</i>	
<i>коефіцієнт обслуговування зовнішнього боргу</i> — відношення платежів по обслуговуванню зовнішньоекономічної заборгованості (поточного зовнішнього боргу) до валютних доходів країни від експорту товарів та послуг;	50%
<i>коефіцієнт зовнішнього боргу</i> — відношення валового зовнішнього боргу до ВВП країни;	50% (Світовий Банк); 20% (МВФ)
відношення темпів приросту зовнішнього боргу до темпів щорічного приросту чистого експорту;	0,3
відношення валового зовнішнього боргу до експорту товарів та послуг;	2,5 (Світовий Банк); 1,5 (МВФ)
відношення офіційних міжнародних валютних резервів до короткострокової зовнішньої заборгованості (критерій Грінспена);	менше 100%
відсоткове відхилення від ліміту валового зовнішнього боргу, встановленого Світовим Банком.	50%

Криза зовнішньої заборгованості — ситуація, в якій країна, спираючись на власні ресурси та економічний потенціал, виявляється хронічно неспроможною своєчасно та в повному обсязі виконувати свої міжнародні боргові зобов'язання.

З початку 80-х років криза зовнішньої заборгованості набуває масштабного характеру.

Прояви кризи:

- платіжна неспроможність великої групи держав, офіційне визнання окремих держав фінансово неспроможними (в кінці 1982 р. уряди 38 країн не змогли витримати узгоджені після 1975 р. графіки виплат боргів). У 90-ті роки до групи потенційно «проблемних» боржників приєдналася більшість країн з перехідною економікою;
- загальний обсяг зовнішньої заборгованості країн, що розвиваються, на початок ХХІ ст. перевищив 2,85 трлн. дол. США (табл. 11.3) і продовжує збільшуватися, хоча темпи її зростання поступово сповільнюються. Регіонами з найбільшим коефіцієнтом зовнішньої заборгованості є Східна Європа, Центральна Азія, на другому місці — регіон Латинської Америки та Карибського басейну.

Причини загострення кризи в країнах «третього світу»:

- погіршення світової економічної кон'юнктури 70-х та 80-х років «ціновими шоками», пов'язаними із зростанням цін на енергоносії, підвищенням процентних ставок, зниженням цін на сировину і продовольчі товари в розвинутих країнах;
- погіршення умов торгівлі, зростання масштабів нееквівалентності в обміні, посилення протекціоністських дій ТНК та скорочення експорту як матеріально-фінансової основи покриття боргу і виплати відсотків;
- неефективна реалізація політики індустріалізації, заради якої державні та приватні підприємства активно залучали зовнішні кредитні та інвестиційні кошти, а уряди — свідомо погоджувалися на великі торгові та бюджетні дефіцити при низькій нормі внутрішніх валових заощаджень;
- слабе та неефективне управління державним сектором і державними фінансами, яке призвело до розпорощення, розкрадання та вивезення за кордон однієї частки отриманих зовнішніх ресурсів та непродуктивного використання іншої тощо.

**Показники зовнішньої заборгованості країн,
що розвиваються (2007 р)***

Показники	Усі країни, що розвиваються	Країни Африки на південь від Сахари	Східна Азія і район Тихого океану	Південна Азія	Ближній Схід і Північна Африка	Латинська Америка і Карибський басейн	Європа і Центральна Азія
Сукупна заборгованість, млрд. дол. США	2851	173	653	210	150	711	955
Коефіцієнт обслуговування зовнішнього боргу, %	74	108	56	84	72	120	98
Коефіцієнт зовнішнього боргу, %	25	24	19	19	14	26	40
Відношення резервів до короткострокового зовнішнього боргу, %	418	343	529	1174	549	333	264

*Джерело: World Bank, *Global Development Finance*, 2008.

Глобальна економічна криза загострює проблему зовнішньої заборгованості. У 2008–2009 рр. коло боржників розширилося за рахунок країн, що дотепер вважалися фінансово стабільними та платоспроможними, а отже мали високі кредитні рейтинги й активно позичали. Про неможливість розрахуватися по зовнішньоекономічним державним зобов'язанням повідомляють восени 2008 р. Ісландія та на початку 2009 р. Греція. Перед реальною загрозою дефолту опиняються новачки ЄС — Угорщина, Латвія та Румунія.

Разом з цим, доволі високими темпами (в середньому 7,8% на рік) зростає валова зовнішня заборгованість в країнах — традиційних світових лідерах (табл. 11.4). І це тоді, коли їм самим та їх економічним партнерам вкрай потрібні потужні мільярдні інвестиційно-кредитні грошові вливання для подолання соціально-економічних наслідків кризи, зокрема для стабілізаційної підтримки банківських систем.

Рейтинг найбільших країн-боржників (на 01.04.2010 р.)¹

№	Країна	Валовий зовнішній борг, % до ВВП	№	Країна	Валовий зовнішній борг, % до ВВП
1.	Ірландія	1312	11.	Фінляндія	220
2.	Великобританія	426	12.	Японія	204
3.	Швейцарія	382	13.	Норвегія	202
4.	Нідерланди	377	14.	Іспанія	181
5.	Бельгія	329	15.	Німеччина	180
6.	Данія	318	16.	Греція	170
7.	Швеція	265	17.	Італія	147
8.	Австрія	256	18.	Австралія	122
9.	Франція	258	19.	Угорщина	122
10.	Португалія	236	20.	США	97

Між тим, є країни, що в проблемні для світу 2008–2010 рр. демонструють сталу або позитивну динаміку щодо скорочення власного обсягу зовнішньої державної заборгованості (Бразилія, Індія та Китай), або стабільність і контрольованість ситуації (Білорусь, Казахстан, Канада, Російська Федерація, Туреччина та ін.)². При збереженні поточних тенденцій, за оцінками експертів, висловленими на Всесвітньому економічному форумі в Давосі, у 2015 р. державна заборгованість країн групи БРІК буде дорівнюватиме 40% від їх сукупного ВВП. Тоді як для групи країн — традиційних лідерів за умов активізації економічної діяльності у 2010 р. і бездефіцитності їх консолідованих бюджетів відповідний показник становитиме 120%. У перспективі слід очікувати, що Бразилія, Індія, Китай і Росія перетворяться в найкрупніших кредиторів країн Заходу. Зміниться ієрархія в світовій політиці та економіці з відповідним переміщенням світового центру сили із Заходу на Схід³.

¹ Information Agency InterRight (з посиланням на експертів МВФ) — http://in-right.ru/articles/id_219/

² Офіційний Інтернет-сайт Інституту еволюційної економіки — http://iee.org.ua/ru/detailed/prog_info/12905

³ <http://www.vedomosti.ru/newspaper/article.shtml?2009/03/12/185722>

Програми подолання проблеми зовнішньої заборгованості
умовно поділяються на:

I. Ініційовані міжнародними фінансово-кредитними інститутами:

- *план Бейкера (Паризький клуб, 1985 р.):* надання протягом 3 років додаткових кредитів на суму 19 млрд. дол. для підтримки економічного зростання 15 крупних країн — боржників на умовах активізації приватного підприємства, обмеження втручання держави в економічні процеси, приватизації державного сектора, лібералізації зовнішньої торгівлі, активного залучення іноземних інвестицій;
- *план Брейді (Паризький клуб, 1998 р.),* за яким зовнішній борг країни розподіляється на дві частини: ту, що обслуговується, та ту, що не обслуговується. Країна повинна спочатку сплатити першу частину боргу за допомогою конверсії коротко- та середньострокових зобов'язань на довгострокові. Принциповий аспект цих домовленостей виражається в тому, що банки-кредитори здійснюють реструктуризацію заборгованості в обмін довгострокових зобов'язань на акції державних підприємств, що приватизуються;
- *боргова ініціатива МВФ та Світового Банку щодо надання допомоги бідним країнам з високим рівнем заборгованості (Highly Indebted Poor Countries, HIPC, 1999 р.),* у межах якої загальна заборгованість 28 найбідніших країн поступово зменшується на 56 млрд. дол. США;
- *ініціатива по списуванню багатостороннього боргу країнам з низьким рівнем доходу і високим рівнем заборгованості (Multilateral Debt Relief Initiative, MDRI),* запропонована «Великою сімкою» у 2005 році. Вона передбачає повне списання боргів по кредитах МВФ, Світового Банку та Африканського банку розвитку і надання безвідплатної фінансової допомоги із спеціальних трасових фондів МВФ (на сьогодні ініціативою охоплено 22 країни);
- *ініціативи Паризького та Лондонського клубів,* які щорічно приймаються і передбачають конкретні заходи щодо зменшення чи реструктуризації заборгованості для конкретної країни або країн (наприклад, у 2007 р. для Перу і Македонії; у 2008 — для Гаїті; у 2009 — Анголи; у 2010 — Афганістану) тощо.

II. Національні програми забезпечення керованості зовнішньоборговими процесами, механізмами якої є:

- *конверсія* державного боргу — зміна доходності позик, яка проводиться внаслідок зміни ситуації на фінансовому ринку чи погіршення фінансового стану держави, коли вона не в змозі виплачувати попередньо оговорений дохід;
- *консолідація* державного боргу — передача зобов'язань за раніше випущеною позикою на нову з метою продовження терміну позики;
- *уніфікація* — об'єднання кількох позик в одну, яке спрощує управління державним боргом;
- *обмін за регресивним співвідношенням облігацій попередніх періодів на нові* — часткова відмова держави від своїх боргів;
- *відстрочка погашення* — перенесення строків виплати заборгованості. При цьому за період перенесення строків погашення боргу виплата доходів не проводиться;
- *анулювання (дефолт)* — повна відмова держави від своєї заборгованості;
- *профіцитно орієнтована реструктуризація доходної та/або видаткової частин консолідованого бюджету* при жорсткому дотриманні бюджетно-фінансової дисципліни і цільовому спрямуванні бюджетного надлишку на покриття зовнішньої заборгованості;
- *націоналізація комерційних банків* та соціалізація приватних зовнішньоборгових зобов'язань, перекладання їх на суспільство в цілому;
- *стимулювання економічного зростання* й збільшення ВВП як джерела податкових бюджетних доходів і відповідних платежів позичальникам;
- *емісійна інфляція* (для країн, чия валюта є вільно конвертованою).

III. Стабілізаційні програми взаємодопомоги у межах окремих економічних інтеграційних об'єднань.

11.5. Україна в міжнародних кредитних відносинах

Станом на 01.01.2010 р. *обсяг валового зовнішнього боргу України* досяг 104 млрд. дол. США (88,9% від ВВП; 191,7% від експорту товарів та послуг) (рис. 11.1, 11.2). Водночас критерій Грінспена або коефіцієнт покриття резервними активами короткострокових ліквідних валютних потреб економіки (обсягів дефіциту поточного рахунку

платіжного балансу та короткострокового зовнішнього боргу) знаходиться на рівні 0,84, перетнувши критичну межу на 0,16 пунктів.

В Україні держава і корпоративні позичальники переважно орієнтовані на залучення зовнішніх позикових коштів. Протягом 1998–2008 рр. їх питома вага в імпорті капіталу залишалася відносно стабільною і в середньому дорівнювала 22–27%. Найбільше кредитів, отриманих приватним сектором, надходило з Кіпру, США, Великобританії, Швейцарії, Німеччини, Росії, Австрії та Бельгії. У 2009–2010 рр. у ролі найбільш активного позичальника виступають органи центральної державної влади. Їх переважно кредитують міжнародні фінансово-кредитні установи.

Безумовно, світова економічна криза відчутно позначилася на подіях на фінансовому ринку України, зокрема на загостренні проблеми зовнішньої заборгованості. Втім, експерти не схильні абсолютизувати зовнішній чинник. Несприятливі процеси на світових ринках, насамперед, оголили прорахунки в проведенні економічної політики впродовж останніх років. Економіка України виявилася надзвичайно вразливою до них внаслідок:

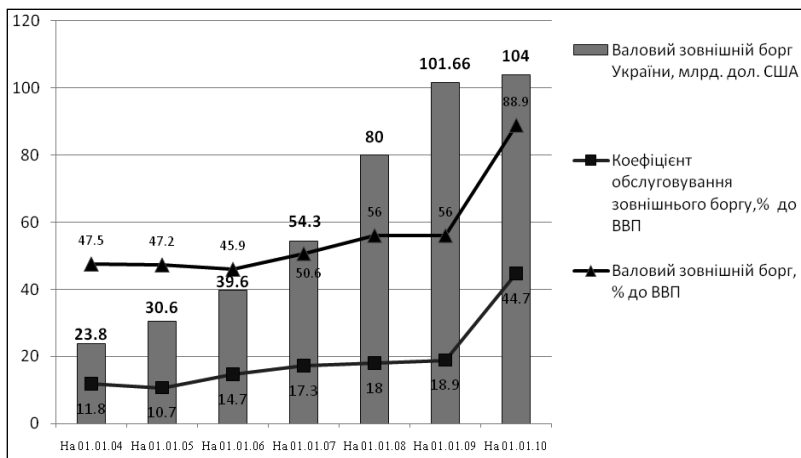

Рис. 11.1. Динаміка зовнішнього боргу України¹.

¹ Платіжний баланс і зовнішній борг України 2009. Аналітико-статистичне видання НБУ. – К.:НБУ, 2010. – С.18.

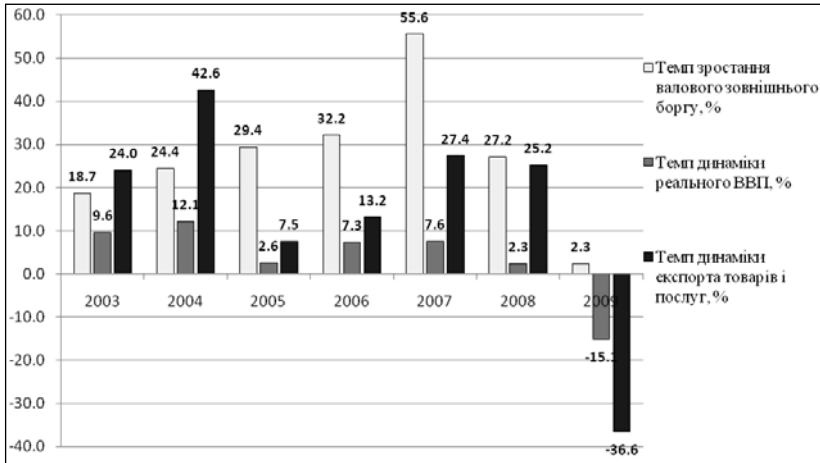

Рис. 11.2. Темпи динаміки валового зовнішнього боргу, реального ВВП та експорту України (2003–2009 рр., у відсотках до попереднього періоду)¹.

- надмірної відкритості економіки² при високій чутливості внутрішньої економічної кон'юнктури до зовнішніх впливів, зокрема значної залежності від світових цін на імпортовані енергоносії та експортовані сировинні товари;
- «перегріву» економіки з 2005 року, коли зростання споживання, насамперед імпортих товарів (автомобілів і побутової техніки), суттєво перевищувало продуктивність праці та реальні доходи;
- зумовленої ірраціональними оптимістичними очікуваннями щодо майбутнього масової відмови домогосподарств від заощаджень на користь поточного чи довгострокового споживання із залученням дорогих кредитних коштів;
- порушення банками принципів «ризик-менеджменту» й видачі кредитів особам з недостатнім рівнем платоспроможності;
- девальвації гривні, яка ускладнила погашення значних за розмірами довгострокових кредитів, отриманих в іноземній валюті фізичними та юридичними особами;

¹ <http://bank.gov.ua/Macro/index.htm>

² Відношення зовнішньоторговельного обороту до ВВП України у 2009 р. становило 94,6%.

- м'якої бюджетної політики в сфері видатків, її орієнтацією в основному на поточні витрати замість капітальних видатків розвитку;
- зростання дефіциту державного бюджету і державного боргу тощо.

Основні терміни і поняття

Міжнародний кредит, міжнародне запозичення, міжнародні кредитно-фінансові установи, принцип цільової обумовленості кредитування, кредитна дискримінація, Міжнародний валютний фонд, Група Світового Банку, Банк міжнародних розрахунків, Європейський банк реконструкції та розвитку, валовий зовнішній борг країни, криза зовнішньої заборгованості, конверсія зовнішнього боргу, уніфікація зовнішнього боргу, анулювання зовнішнього боргу.

Контрольні та дискусійні питання

1. У чому полягають роль та функції позичкового капіталу в сучасній міжнародній економіці?
2. Назвіть основні позитивні та негативні наслідки міжнародного кредитування.
3. Охарактеризуйте основні форми міжнародного кредитування.
4. Поясніть, що таке міжнародні кредитно-фінансові інститути та в чому полягає їх призначення?
5. Які провідні міжнародні фінансово-кредитні інститути Ви знаєте? З якими з них найбільш активно співпрацює Україна?
6. Розкрийте основні причини міжнародної кризи заборгованості. У чому вона проявляється? Запропонуйте власний варіант вирішення цієї проблеми.
7. Як Ви вважаєте, чи є проблема зовнішньоекономічної заборгованості актуальною для України? Відповідь обґрунтуйте.

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідні йому терміни та поняття.

1. Неформальна міжнародна організація найбільших банків - кредиторів.

2. Відношення платежів по обслуговуванню зовнішньоекономічної заборгованості (поточного зовнішнього боргу) до валютних доходів країни від експорту товарів та послуг.

3. Всесвітні та регіональні інститути, створені на основі міждержавних угод з метою регулювання валютно-кредитних і фінансових відносин.

4. Міжнародна програма, що передбачає повне списання боргів по кредитах МВФ, Світового банку та Африканського банку розвитку і надання безвідплатної фінансової допомоги із спеціальних трастових фондів для найбідніших країн світу з високим рівнем зовнішньої заборгованості.

5. Загальний обсяг заборгованості за всіма існуючими зобов'язаннями, що мають бути сплачені боржником у вигляді основної суми та/або відсотків у будь-який час у майбутньому, і які є зобов'язаннями резидентів цієї економіки перед нерезидентами.

6. Міждержавний рух капіталу в формі надання валютних і товарних ресурсів на умовах зворотності, строковості та платності.

7. Ситуація, в якій країна, спираючись на власні ресурси та економічний потенціал, виявляється хронічно неспроможна своєчасно та повному обсязі виконувати свої міжнародні боргові зобов'язання.

8. Неформальна міжнародна урядова організація найбільших країн-кредиторів.

9. Відсоткове відношення валового зовнішнього боргу до ВВП країни.

10. Зміна доходності позик, яка проводиться внаслідок зміни ситуації на валютно-фінансовому ринку чи погіршення фінансового стану держави, коли вона не в змозі виплачувати попередньо оговорені відсотки.

Поняття:

- а) міжнародний кредит;
- б) криза зовнішньої заборгованості;
- в) конверсія зовнішнього боргу;
- г) валовий зовнішній борг країни;

- д) Паризький клуб;
- е) коефіцієнт зовнішнього боргу;
- ж) міжнародні кредитно-фінансові інститути;
- з) коефіцієнт обслуговування зовнішнього боргу;
- и) Лондонський клуб;
- к) ініціатива MDRI.

Вправа 2. *Знайдіть правильну відповідь.*

1. Функціями міжнародного кредиту є:

- а) перерозподіл фінансових коштів та матеріальних ресурсів між країнами;
- б) інтенсифікація процесів нагромадження капіталів в міжнародній економіці;
- в) вирівнювання соціально-економічного розвитку національних економік;
- г) прискорення процесів реалізації товарів і послуг у національних економіках;
- д) усе перелічене;
- е) а + б + г;
- ж) а + в + г;
- з) б + в.

2. Який з принципів міжнародного кредитування є варіативним (необов'язковим):

- а) зворотність;
- б) забезпеченість;
- в) платність;
- г) терміновість.

3. Порушення якого з принципів міжнародного кредитування зазвичай викликає кредитну дискримінацію позичальника:

- а) зворотності;
- б) забезпеченості;
- в) платності;
- г) терміновості;
- д) цільової зумовленості.

4. Серед методів кредитної дискримінації немає:
- а) відстрочки погашення боргу;
  - б) обмеження розмірів кредиту;
  - в) скорочення всього терміну чи пільгового періоду;
  - г) підвищення процентних ставок, комісійних премій і зборів;
  - д) вимоги додаткового забезпечення.
5. Надстрокові міжнародні кредити передбачають граничний термін повернення до:
- а) 10 днів;
  - б) одного місяця;
  - в) трьох місяців;
  - г) шести місяців;
  - д) року.
6. Кредит, за яким ставка відсотка регулярно переглядається відповідно до зміни вартості позичкових коштів на міжнародному ринку капіталів, має назву:
- а) бланковий;
  - б) прогресивний;
  - в) ф'ючерсний;
  - г) ролловерний.
7. Найстарішим міжнародним кредитно-фінансовим інститутом є:
- а) Міжнародний валютний фонд;
  - б) Міжнародний банк реконструкції та розвитку;
  - в) Банк міжнародних розрахунків;
  - г) Європейський банк реконструкції та розвитку;
  - д) Паризький клуб.
8. Який з наведених міжнародних кредитно-фінансових інститутів не входить в групу Світового Банку:
- а) Міжнародна фінансова корпорація;
  - б) Міжнародний банк реконструкції та розвитку;
  - в) Банк міжнародних розрахунків;
  - г) Багатостороннє агентство з гарантій по інвестиціях.

9. Основним акціонером Міжнародного валютного фонду є:

- а) США;
- б) Японія;
- в) Великобританія;
- г) Китай;
- д) Німеччина;
- е) Росія.

10. Квоти держав – учасниць МВФ переглядаються:

- а) щорічно;
- б) кожні три роки;
- в) кожні п'ять років;
- г) кожні десять років.

11. Яка з наведених міжнародних кредитно-фінансових організацій не має формального статусу:

- а) Міжнародний валютний фонд;
- б) Міжнародний банк реконструкції та розвитку;
- в) Банк міжнародних розрахунків;
- г) Паризький клуб;
- д) Міжнародний центр розв'язання питань у сфері інвестицій.

12. Коефіцієнт обслуговування зовнішнього боргу визначається через:

- а) відношення валового зовнішнього боргу до ВВП країни;
- б) відношення темпів приросту зовнішнього боргу до темпів щорічного приросту чистого експорту;
- в) відношення поточного зовнішнього боргу до валютних доходів країни від експорту товарів та послуг;
- г) відношення офіційних міжнародних валютних резервів до короткострокової зовнішньої заборгованості;
- д) відсоткове відхилення від ліміту валового зовнішнього боргу, встановленого для країни Світовим банком.

13. Критерій Грінспена визначається через:

- а) відношення валового зовнішнього боргу до ВВП країни;
- б) відношення темпів приросту зовнішнього боргу до темпів щорічного приросту чистого експорту;

в) відношення поточного зовнішнього боргу до валютних доходів країни від експорту товарів та послуг;

г) відношення офіційних міжнародних валютних резервів до короткострокової зовнішньої заборгованості;

д) відсоткове відхилення від ліміту валового зовнішнього боргу, встановленого для країни Світовим банком.

14. Критичним значенням коефіцієнта обслуговування зовнішнього боргу країни є:

а) 20%;

б) 50%;

в) 100%;

г) 120%.

15. Найкрупнішими в світі країнами — боржниками є:

а) країни Східної Європи та Центральної Азії;

б) країни Східної Азії та району Тихого океану;

в) країни Латинської Америки та Карибського басейну;

г) країни Близького Сходу і Північної Африки.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове.*

1. Міжнародне запозичення і міжнародний кредит є тотожними поняттями.

2. Атрибутами міжнародного кредиту є принципи зворотності, строковості і платності.

3. Міжнародний кредит служить економічним механізмом для вилучення коштів у країн-позичальниць.

4. Членство у МВФ є обов'язковою умовою для вступу до Світового Банку.

5. МВФ концентрує більше своєї уваги на питаннях короткострокової фінансової стабільності, тоді як Світовий банк зосереджується переважно на середньо- та довгострокових проектах структурних та галузевих перетворень в економіках країн — членів.

6. МВФ активно кредитує приватний сектор держав — учасниць.

7. Криза зовнішньої заборгованості набуває масового характеру, починаючи з 60-х років ХХ-го сторіччя.

8. Критичний рівень коефіцієнта обслуговування зовнішнього боргу дорівнює 100%.

9. Згідно плану Брейді, зовнішній борг країни-боржника зменшувався у тричі в обмін на акції державних підприємств.

10. Найбільше кредитів, отриманих приватним сектором України, надійшло з Кіпру, США, Великобританії, Швейцарії, Німеччини, Росії та Австрії.

Література до теми 11

1. *Вахненко Т. П.* Міжнародний кредит у світовій валютно-фінансовій системі // Економіка України. — № 6. — 2006. — С. 143–155.

2. *Герчикова И. Н.* Международные экономические организации: регулирование мирохозяйственных связей и предпринимательской деятельности. — М.: изд-во АО «Консалтбанкир», 2000. — С. 54–116.

3. *Жук И. Н., Киреева Е. Ф., Кравченко В. В.* Международные финансы: Учеб. пособие / Под общ. ред. И. Н. Жук. — Мн.: БГЭУ, 2001. — С. 115–149.

4. *Киреев А. П.* Международная экономика. В 2-х частях. Учебное пособие для вузов. Ч. 1. — М.: Международные отношения, 2001. — С. 285–318.

5. *Козик В. В., Панкова Л. А., Кран'як Я. С.* та ін. Зовнішньоекономічні операції та контракти: Навч. посіб. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: ЦНЛ, 2004. — С. 266–274.

ТЕМА 12. СВІТОВИЙ РИНОК ПРАЦІ

Основні питання для вивчення

- ◇◇◇ 12.1. Особливості формування та розвитку світового ринку праці.
- ◇◇◇ 12.2. Світові центри тяжіння робочої сили.
- ◇◇◇ 12.3. Роль і місце міжнародних організацій у регулюванні світового ринку праці.

12.1. Особливості формування та розвитку світового ринку праці

Світовий ринок праці — це система відносин, що виникають з приводу узгодження попиту та пропозиції світових трудових ресурсів, умов формування робочої сили, оплати праці та соціального захисту, які виникли через нерівномірність кількісного та якісного розміщення робочої сили в країнах світу та розбіжності в національних підходах до її відтворення.

Основними **тенденціями** розвитку світового ринку праці є його глобалізація, посилення міграційних процесів, розширення використання міжнародних трудових норм тощо.

Глобалізація ринку праці являє собою формування єдиного механізму узгодження попиту та пропозиції робочої сили незалежно від країни проживання тієї чи іншої людини і розвивається на фоні глобалізації економіки.

Причинами поживавлення цього процесу є:

- реструктуризація системи міжнародного поділу праці;
- розвиток світової інфраструктури;
- міжнародна міграція населення;
- стрімке зростання світової торгівлі та потоків іноземних інвестицій;

– швидкі технологічні зміни.

Головною проблемою, яка виникає внаслідок глобалізації економіки, є обмеження можливостей формування державної макроекономічної політики, в тому числі в галузі праці та соціально-трудоких відносин. Діяльність транснаціональних корпорацій (ТНК) сприяє тому, що робочі місця експортуються з економічно розвинутих країн, унаслідок чого у цих країнах виникає проблема безробіття. Змінюється також структура робочої сили в бік збільшення частки службовців щодо частки робітників. ТНК прагнуть створювати виробництва в країнах з дешевою робочою силою, водночас концентруючи в економічно розвинутих країнах такі функції, як маркетинг, планування, бухгалтерський облік, наукові та дослідно-конструкторські розробки тощо.

В умовах функціонування ТНК послаблюється вплив профспілок, колективно-договірного регулювання трудових відносин. Невеликий ефект може мати страйковий рух, тому що ТНК не зазнають тиску клієнтів щодо виконання умов поставок через незначні обсяги загальних світових продаж, прибутку і руху готівки, яка припадає на конкретну країну.

У таких умовах суттєвим засобом узгодження інтересів різних сторін є створення міжнародних профспілок, налагодження контактів між профспілковими об'єднаннями різних країн.

Світова економічна криза 2007–2010 років суттєво загострила проблему безробіття. Зокрема, на регіональному ринку праці країн Європейського Союзу рівень безробіття за методологією Міжнародної організації праці дорівнював більш, як 7%. Найвищого значення серед країн ЄС він досяг у Іспанії, Словаччині, Угорщині, Греції, Португалії, Німеччині, Франції. Із серйозними проблемами зіткнувся також ринок праці у США, де рівень безробіття досяг 9,6%.

Дещо нижчими є показники рівня безробіття на ринку праці країн СНД. Серед країн цієї групи найвищий рівень безробіття зареєстровано у Вірменії, Україні, Киргизстані, Росії та Таджикистані.

Кількість безробітних у світі сягнула 229 млн. осіб, що являється величезною глобальною соціально-економічною проблемою, яка потребує для свого вирішення активних та невідкладних дій міжнародного співтовариства.

12.2. Світові центри тяжіння робочої сили

Найбільш розвинутий міжнародний ринок праці виник у Західній Європі, де є свобода переміщення робітників між країнами *Європейського Союзу* й уніфікація трудового законодавства. Разом з цим існують специфічні особливості для кожної країни регіону (рис. 12.1). Так, для Італії характерна як зовнішня, так і внутрішня міграція, переважно з півдня на північ країни. У Німеччині іноземці становлять 10% зайнятих. Специфікою ринку праці і міграційної політики Великобританії, Франції, Нідерландів є їх зв'язок з минулими колоніями, які є вагомим постачальником трудових ресурсів до цих країн.

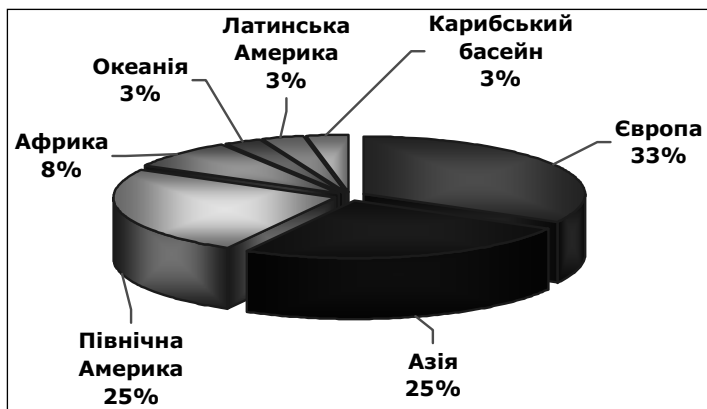

Рис. 12.1. Частка мігрантів у різних регіонах світу (% від загальної кількості мігрантів у світі)*

*IOM, World Migration Report, 2008.

Давні особливі традиції має *Північноамериканський ринок робочої сили*. «Ми – країна іммігрантів, – заявив один з членів Палати представників Конгресу США, – кожен повинен зберігати цю горду традицію, а не ставити її під загрозу».

Азіатсько-Тихоокеанський регіон, в якому проживає більша частина населення світу, має значний потенціал трудових ресурсів. Головною країною імміграції у цьому регіоні є Австралія. До 80-х рр. XX ст. в імміграційних потоках до Австралії переважали європейці.

З середини 80-х рр. стійким джерелом імміграції до Австралії стала Азія. Японія традиційно була країною еміграції. З початком зростання економіки у 60-х рр. ХХ ст. еміграція її громадян припинилася. Починаючи з 90-х рр. до Японії щорічно приїждять до 400 тис. іноземних робітників. Дефіцит робочої сили відчувають Сінгапур, Південна Корея, Тайвань, Малайзія.

У країнах *Близького Сходу*, перш за все, Перської Затоки, в кінці ХХ ст. іммігранти становили більшість населення цих країн. У Катарі і Кувейті, наприклад, 85% усіх робітників — іммігранти, в Об'єднаних Арабських Еміратах — 90%.

Південноафриканський ринок робочої сили виник навколо найбагатшої країни африканського континенту — Південно-Африканської Республіки (ПАР), де приблизно 2/3 чорних робітників становлять мігранти за короткостроковими контрактами.

Щодо *країн Латинської Америки*, то до 60-х рр. ХХ ст. тут переважала імміграція європейців, а з 60-х рр. — міжконтинентальна міграція все більше починає заміщуватися внутрішньоконтинентальною. Населення мігрує переважно до басейну р. Амазонки з країн, що розташовані в Андах — Перу, Еквадор, Колумбія. Внутрішньоконтинентальна міграція робочої сили у Латинській Америці набула стійкого характеру. Це пояснюється дефіцитом землі у більшості селян та їх неповною зайнятістю, а також високими темпами приросту населення, які у 4 рази вищі, ніж у розвинутих країнах.

Масовий характер міграційних процесів став складним випробуванням для обмежених трудових ресурсів *країн СНД*. Спад виробництва у 90-х рр. ХХ ст. обумовив високий рівень безробіття і змусив працездатне населення до еміграції. Після 1989 р. більше ніж 9 млн чол., приблизно кожен 30-й житель СРСР, стали емігрантами. Більше 3,5 млн чол. — це біженці, переміщені особи та вимушені репатріанти; приблизно 3,3 млн чол. — ті, хто повернувся в місця свого етнічного походження; приблизно 1,2 млн чол. — колишні депортовані; майже 600 тис. — екологічні мігранти, перш за все, із зони чорнобильської аварії, району Аральського моря і колишнього ядерного полігону в Семіпалатинську. На просторах СНД перебуває 580 тис. нелегальних іммігрантів, у тому числі вихідці з Азії та Африки, що намагаються проникнути на Захід.

У сучасних умовах найбільш *репрезентативні тенденції* розвитку міжнародного ринку праці демонструють країни Західної Європи та США.

12.3. Роль і місце міжнародних організацій у регулюванні світового ринку праці

У регулюванні світового ринку праці провідну роль відіграє **Міжнародна організація праці (МОП)**. МОП створена у 1919 р., а з 1946 р. вона є спеціалізованим закладом ООН. Керівними органами МОП є:

- *Міжнародна конференція праці (МПК)* – це вищий орган, що збирається раз на рік;
- *Адміністративна рада* – головний виконавчий орган, який обирається на МКП на трирічний термін;
- *Міжнародне бюро праці (МБП)* – постійно діючий секретаріат МОП зі штаб-квартирою в Женеві (Швейцарія).

МОП узгоджує та узагальнює трудові відносини, які виникли на національних ринках праці. У своїх конвенціях та рекомендаціях МОП юридично закріплює норми трудових відносин як частину міжнародного права, тим самим втілює регулюючі заходи щодо світового ринку праці. Після ратифікації парламентами країн конвенції та рекомендації МОП стають уніфікованими складовими національного трудового права.

Основними конвенціями МОП з питань регулювання ринку праці є:

- *Конвенція № 2 «Про безробіття»;*
- *Конвенція № 44 «Про допомогу особам, які є безробітними з незалежних від них обставин»;*
- *Конвенція № 87 «Про свободу асоціації і захисту прав на організацію»;*
- *Конвенція № 88 «Про організацію служби зайнятості»;*
- *Конвенція № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення»;*
- *Конвенція № 111 «Про дискримінацію в галузі праці та зайнятості»;*
- *Конвенція № 122 «Про політику в галузі зайнятості»;*
- *Конвенція № 131 «Про встановлення мінімальної заробітної плати»;*
- *Конвенція № 168 «Про сприяння зайнятості і захист від безробіття».*

Згідно з конвенціями МОП держави-члени МОП зобов'язані зберігати за місцем проживання працівника-мігранта права на отримання соціальних виплат, зароблених на місці найму (у тому числі в зарубіжній країні). До зазначених виплат належать: оплата медичного обслуговування; грошова допомога при хворобі, у випадку безробіття; виплати на сім'ю тощо.

Авторитетною міжнародною організацією, яка займається проблемами регулювання світового ринку праці, є **Міжнародна організація з питань міграції (МОМ)**, створена у 1951 р. Керівним органом МОМ є Рада. Створюється також Виконавчий Комітет. Штаб-квартира МОМ розташована в Женеві.

У галузі трудової міграції МОМ розроблено спеціальні програми:

- «Міграція в інтересах розвитку»;
- «Повернення кваліфікованих людських ресурсів»;
- «Вибіркова міграція»;
- «Об'єднані експерти»;
- «Горизонтальне співробітництво в галузі кваліфікованих людських ресурсів».

Міжнародне трудове право, визнане в багатьох країнах, і конвенції та програми міжнародних організацій відіграють суттєву роль у регулюванні світового ринку праці і коригуванні його саморегуляції.

З метою пом'якшення та подолання наслідків світової економічної кризи 2007–2010 років Міжнародною організацією праці запропоновано ряд рекомендацій, зокрема:

- розширення кола осіб, охоплених програмами страхування по безробіттю;
- впровадження додаткових програм професійної перепідготовки звільнених працівників;
- спрямування державних капіталовкладень на підтримку внутрішнього ринку, соціальної інфраструктури, житлового будівництва тощо;
- підтримка малих та середніх підприємств;
- посилення соціального діалогу на рівні підприємств, галузей та держави.

Основні терміни і поняття

Світовий ринок праці, глобалізація ринку праці, Міжнародна організація праці, Міжнародна конференція праці, Міжнародна організація з питань міграції, світові центри тяжіння робочої сили, міжнародні профспілки, конвенції МОП.

Контрольні та дискусійні питання

1. Що таке світовий ринок праці?
2. Визначте основні тенденції розвитку світового ринку праці.
3. Що являє собою глобалізація ринку праці?
4. Визначте основні світові центри тяжіння робочої сили.
5. Назвіть керівні органи МОП.
6. Які спеціальні програми розроблені МОМ у галузі трудової міграції?
7. Проаналізуйте вплив світової фінансової кризи 2007–2010 рр. на світовий ринок праці.
8. Чим можна пояснити нижчий рівень безробіття в країнах СНД у порівнянні з країнами ЄС?

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідний термін або поняття.

1. Система відносин, що виникають з приводу узгодження попиту та пропозиції світових трудових ресурсів.
2. Формування єдиного механізму узгодження попиту та пропозиції робочої сили незалежно від країни проживання людини.
3. Найбільш розвинутий міжнародний ринок праці сформувався у регіоні...
4. Вищий орган МОП.
5. Головний виконавчий орган МОП.
6. Виконавчий орган МОМ.
7. Найбільший потенціал трудових ресурсів має регіон...
8. Переважання короткострокових контрактів характерно для мігрантів у регіон.
9. Спеціальна програма МОМ у галузі трудової міграції.

Поняття:

- а) Західна Європа;
- б) Азіатсько-Тихоокеанський регіон;
- в) глобалізація ринку праці;
- г) світовий ринок праці;
- д) Міжнародна конференція праці;
- е) Адміністративна рада;
- є) Виконавчий Комітет;
- ж) Південноафриканський Регіон;
- з) міграція в інтересах розвитку.

Вправа 2. *Оберіть єдину правильну відповідь.*

1. Формування єдиного механізму узгодження попиту та пропозиції робочої сили незалежно від країни проживання людини — це:

- а) глобалізація економіки;
- б) світовий ринок праці;
- в) глобалізація ринку праці;
- г) регулювання ринку праці.

2. Система відносин, що виникають з приводу узгодження попиту та пропозиції світових трудових ресурсів, — це:

- а) глобалізація економіки;
- б) світовий ринок праці;
- в) глобалізація ринку праці;
- г) регулювання ринку праці.

3. Головною проблемою глобалізації економіки є:

- а) мілітаризація;
- б) обмеженість можливостей макроекономічної політики;
- в) інфляція;
- г) обмеження можливостей маркетингу.

4. Причиною сучасної інтенсифікації процесів глобалізації ринку праці є:

- а) швидкі технологічні зміни;
- б) екологічні проблеми;
- в) мілітаризація економіки;
- г) інфляція.

5. Найбільш розвинутий міжнародний ринок праці сформувався у:
- а) США;
  - б) Азіатсько-Тихоокеанському регіоні;
  - в) Західній Європі;
  - г) Латинській Америці.
6. Найбільший потенціал трудових ресурсів має:
- а) Західна Європа;
  - б) Азіатсько-Тихоокеанський регіон;
  - в) США;
  - г) Латинська Америка.
7. В ОАЕ іммігранти становлять частину населення:
- а) 10%;
  - б) 30%;
  - в) 60%;
  - г) 90%.
8. Головною країною імміграції в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні є:
- а) Японія;
  - б) Австралія;
  - в) Малайзія;
  - г) Південна Корея.
9. МОП стала спеціалізованою організацією ООН у:
- а) 1919 р.;
  - б) 1946 р.;
  - в) 1951 р.;
  - г) 1930 р.
10. Вищим керівним органом МОП є:
- а) МКП;
  - б) МБП;
  - в) МОМ;
  - г) ОБСЕ.

11. Конвенція № 2 МОП має назву:

- а) «Про безробіття»;
- б) «Про політику в галузі зайнятості»;
- в) «Про організацію служби зайнятості»;
- г) «Про встановлення мінімальної заробітної плати».

12. Конвенція № 131 МОП має назву:

- а) «Про безробіття»;
- б) «Про політику в галузі зайнятості»;
- в) «Про організацію служби зайнятості»;
- г) «Про встановлення мінімальної заробітної плати».

13. МОМ створена у:

- а) 1919 р.;
- б) 1946 р.;
- в) 1951 р.;
- г) 1980 р.

14. Вищим керівним органом МОМ є:

- а) Виконавчий Комітет;
- б) Рада;
- в) Конференція;
- г) Бюро.

15. Спеціальна програма МОМ у галузі трудової міграції має назву:

- а) «Об'єднані сили»;
- б) «Об'єднаний розвиток»;
- в) «Об'єднані експерти»;
- г) «Об'єднані нації».

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке — помилкове.*

1. Світовий ринок праці — це реструктуризація міжнародного поділу праці.

2. Діяльність ТНК сприяє експорту робочих місць з економічно розвинутих країн.

3. В умовах функціонування ТНК посилюється вплив профспілок.

4. Найбільш розвинутий ринок праці сформувався у Західній Європі.
5. Країни Латинської Америки мають найбільший у світі трудовий потенціал.
6. МКП — вищий орган МОМ.
7. МБП — постійно діючий секретаріат МОП.
8. МОМ створена у 1919 р.
9. У галузі трудової міграції МОМ розроблена програма «Вибіркова міграція».
10. У галузі трудової міграції МОМ розроблена програма «Ефективна міграція».

Література до теми 12

1. Міжнародна економіка: підручник / за ред. *В. М. Тарасевича*. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — С. 107–111.
2. *Миклашевская Н.А.* Международная экономика: учебник / *Н. А. Миклашевская, А. В. Холопов*. — М.: МГУ им. М. В. Ломоносова: Дело и Сервис, 2000. — С. 108–116.
3. *Одягайло Б. М.* Міжнародна економіка: навч. посібник. / *Б. М. Одягайло*. — 2-ге вид., випр. і доп. — К.: Знання, 2006. — С. 203–204.
4. Світова економіка: підручник / *А. С. Філіпенко, О. І. Рогач, О. І. Шнурков* та ін. — 2-ге вид., стереотип. — К.: Либідь, 2001. — С. 202–217.

ТЕМА 13.

МІЖНАРОДНА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ

Основні питання для вивчення

- ❖ 13.1. *Сутність і види міжнародної трудової міграції.*
- ❖ 13.2. *Економічні та соціальні причини міжнародної трудової міграції.*
- ❖ 13.3. *Наслідки міжнародної міграції для мігрантів, приймаючих країн та країн-донорів.*
- ❖ 13.4. *Регулювання міжнародних міграційних процесів.*
- ❖ 13.5. *Україна у світових міграційних процесах.*

13.1. Сутність і види міжнародної трудової міграції

Міжнародна міграція робочої сили (*labour force migration*) — це переміщення працездатного населення з однієї країни в іншу в межах міжнародного ринку праці на термін більше року, обумовлене характером розвитку продуктивних сил та виробничих відносин, дією економічних законів.

Залежно від **просторового горизонту переміщення** можна виділити такі види міжнародної трудової міграції:

- *зовнішня міграція* — це переміщення населення за межами певної країни;
- *внутрішньоконтинентальна міграція* — це переміщення населення між країнами в межах одного континенту;
- *міжконтинентальна міграція* — це переміщення населення між країнами різних континентів.

Залежно від **терміну** переміщення міжнародна трудова міграція поділяється на такі види:

- *постійна міграція* — це виїзд (в'їзд) населення в іншу країну на постійне місце проживання;

- *тимчасова міграція* — це робота за кордоном протягом певного обмеженого часу з подальшим поверненням на батьківщину або переїздом в іншу країну;
- *сезонна міграція* — це щорічна міграція на період певного сезону (як правило, для збирання врожаю сільськогосподарських культур) з подальшим поверненням на батьківщину;
- *маятникова міграція* — це постійна робота в одній країні при проживанні в іншій, як правило, прикордонній країні за наявності необхідних міжнародних угод між країнами.

За **юридичними засадами** розрізняють:

- *організована міграція*, тобто переміщення населення згідно з національним законодавством (наприклад, за візовим режимом);
- *нелегальна міграція* — самовільне переміщення населення щодо кордонів країни всупереч законодавству.

Згідно з **професійним складом** можна виділити такі види міграції:

- *міграція робітників* (наприклад, нефтяників);
- *міграція спеціалістів* (наприклад, програмістів);
- *міграція представників* гуманітарних професій (наприклад, співаків, авторів).

За **якісним рівнем** розрізняють:

- *міграція робочої сили низької кваліфікації*;
- *міграція робочої сили високої кваліфікації*;
- *міграція вчених* («відплив умів»).

За **напрямами руху** існують такі види міжнародної трудової міграції:

- *еміграція* — виїзд працездатного населення країни за її межі;
- *імміграція* — в'їзд працездатного населення до країни з-за її меж;
- *рееміграція* — повернення емігрантів на батьківщину.

Розрізняють також *вимушену та добровільну* міграцію.

Різниця між потоками імміграції та еміграції називається *міграційним сальдо* і показує обсяг *чистої міграції*. Сума цих потоків показує обсяг *валової міграції*.

Кількість мігрантів у світі стабільно зростає: 1960 р. — 3,2 млн; 1995 р. — 35 млн; 1997 р. — 40 млн; 2000 р. — 120 млн; 2007 р. — 192 млн; близько 214 млн. — у 2010 р.

У 2008 р. мігранти становили 3% від населення світу. Це означає, що кожна 35 людина у світі є мігрантом. Жінки становлять приблизно 50% валової світової міграції, нерегульовані мігранти – 15–20%, біженці – 5%.

За останні декілька років міграційні потоки змінили свій напрям у сторону трудової міграції.

Панівна більшість міжнародної міграції залишається сконцентрованою у декількох країнах. 75% усіх світових мігрантів зосереджено у 12% усіх країн світу (рис. 13.1, табл. 13.1).

Країни, де міжнародні мігранти становили більше 60% населення у 2000 р.: Андорра, Макао, Спеціальний адміністративний район Китаю, Гуам, Папський престол, Монако, Катар, Об'єднані Арабські Емірати.

Традиційні країни імміграції: Австралія, Канада, Нова Зеландія, Сполучені Штати Америки.

Нові країни призначення мігрантів: Ірландія, Італія, Норвегія, Португалія.

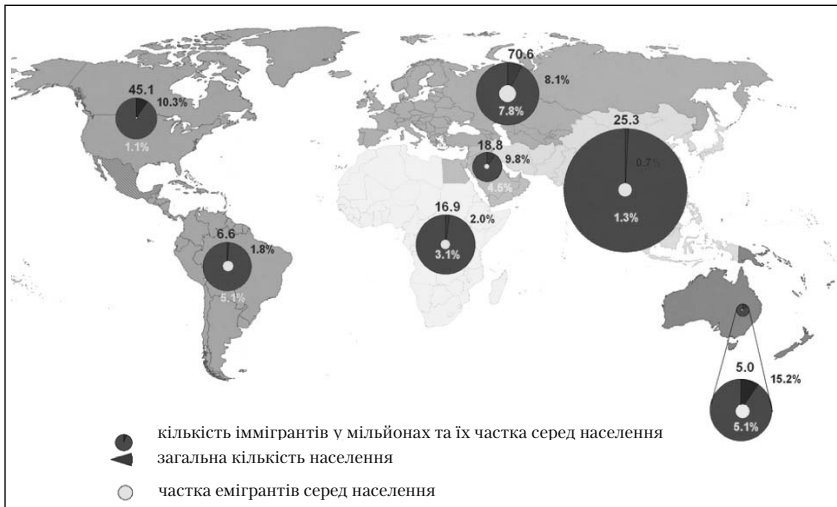

Рис. 13.1. Кількість іммігрантів та емігрантів серед населення*

*IOM, World Migration Report, 2008.

Країни, в яких перебувала найбільша кількість міжнародних мігрантів (2005 р.)

Країна	Міжнародні мігранти, млн.
Сполучені Штати Америки	38,4
Російська Федерація	12,1
Німеччина	10,1
Україна	6,8
Франція	6,5
Саудівська Аравія	6,4
Канада	6,1
Індія	5,7
Великобританія	5,4
Іспанія	4,8
Австралія	4,1

13.2. Економічні та соціальні причини міжнародної трудової міграції

Переселенські зрушення залежать від таких типових явищ, як економічні цикли, рух інвестицій, стан зайнятості та безробіття тощо.

До **економічних** причин міжнародної трудової міграції належать:

- *нерівномірність економічного розвитку країн;*
- *прискорення інтернаціоналізації виробництва;*
- *нерівномірність процесів накопичення капіталу у різних країнах;*
- *зміни у розміщенні виробництва;*
- *кон'юнктура ринків праці та структура зайнятості;*
- *суттєва різниця в оплаті однакової за кількісними і якісними показниками праці в різних країнах.*

До **соціальних** причин міжнародної трудової міграції можна віднести:

- *прагнення до підвищення рівня матеріального добробуту та поліпшення умов праці та життя;*
- *етнічно-культурна близькість країни міграції;*
- *тяжіння до реалізації потреб у розвитку особистості тощо.*

13.3. Наслідки міжнародної трудової міграції для мігрантів, приймаючих країн та країн-донорів

Міжнародна міграція робочої сили має неоднакові наслідки для різних груп населення в країнах еміграції та імміграції, світу в цілому. Як правило, виділяють *три головні групи наслідків* міжнародної міграції робочої сили (рис. 13.2):

- 1) стандартні ефекти, що обумовлені впливом міграції на ринок праці;
- 2) наслідки для державних фінансів;
- 3) позаринкові наслідки.

1. Стандартні ефекти на ринку праці. Розглянемо вплив міжнародної міграції робочої сили на ринок праці у країнах в'їзду та виїзду на прикладі двокраїнної моделі (рис. 13.2). На рис. 13.2 використовуються такі означення:

W – ставка заробітної плати (дол. / год);

L – кількість робітників (млн чол.);

S_{us} – пропозиція робочої сили у США;

D_{us} – попит на робочу силу у США;

$S_{mex} = S_r + S_{mig}$ – пропозиція робочої сили у Мексиці до еміграції з неї частини робітників;

S_r – пропозиція робочої сили в Мексиці після міграції з неї частини робітників.

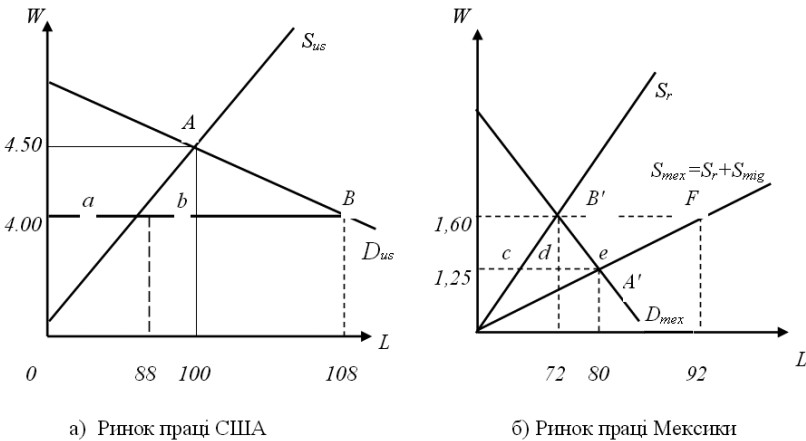

Рис. 13.2. Наслідки міжнародної міграції робочої сили

Припустимо, що дві країни мають різний рівень життя (наприклад, США і Мексика). Охарактеризуємо стан ринку праці в цих країнах у випадку відсутності трудової міграції між ними. Рівновага на ринках праці обох країн при цьому встановлюється у точках A і A' відповідно. Ціна 1 год. праці у США становить 4,5 дол. / год, а у Мексиці — 1,25 дол. / год.

Припустимо, що формальні бар'єри міграції скасовано, і мексиканські робітники можуть емігрувати і конкурувати на ринку праці в США. Якщо б переміщення з Мексики до США не вимагало ніяких витрат, то процес еміграції розширювався б, поки спадаючий рівень заробітної плати у США не вирівнявся із зростаючою зарплатою в Мексиці. Наявність *економічних та психологічних* витрат імміграції протидіяла б вирівнюванню заробітної плати в обох країнах, і розрив у них зберігався навіть при повній юридичній свободі переміщення. Унаслідок цього лише обмежена кількість осіб (припустимо, 20 млн чол.) будуть вважати виграш у заробітній платі в 2,40 дол. / год ($4,00 - 1,60 = 2,40$) достатнім, щоб компенсувати витрати міграції.

Унаслідок прибуття мігрантів до США пропозиція праці зростає, а ціна праці (погодинна ставка заробітної плати) знизиться з 4,50 до 4,00 дол. / год, що відповідає точці B . У результаті виїзду мігрантів з Мексики там зменшиться пропозиція праці, а ціна праці підвищиться з 1,25 до 1,60 дол. / год, що відповідає точці B' .

Нова рівновага у точці B' означає, що кількість бажаючих емігрувати з Мексики (92 млн чол. — 72 млн чол. = 20 млн чол.) відповідає обсягу попиту на додаткових робітників у США (108 млн чол. — 88 млн чол. = 20 млн чол.).

За П. Ліндертом¹, чистий виграш емігрантів з Мексики становить еквівалент площини області $d+e$; виграш мексиканських робітників, що залишились у Мексиці, — область c , програш мексиканських підприємців — $c+d$; виграш американських підприємців — $a+b$; програш американських робітників становить область a . У цілому країна імміграції виграє область b , а країна еміграції виграє область e .

2. Розглянемо *наслідки* міжнародної міграції робочої сили, які пов'язані з *державними фінансами*. Рівнодіюча податкових та ви-

¹ Ліндерт П. Экономика мирохозяйственных связей / П. Линдерт. — М.: Прогресс, 1992. — С. 427–443.

даткових складових державних фінансів, пов'язаних з міграційними процесами, не однакова для країн еміграції та імміграції. Вважається, що в *країнах еміграції* втрати через неотримання можливих податкових надходжень від емігрантів перевищують виграти, що отримується у результаті скорочення державних послуг та благ у зв'язку з виїздом емігрантів. За кордон виїждять, як правило, особи працездатного віку, що отримали освіту за більшою або меншою участю державного фінансування, і країна еміграції втрачає потенційні податки з їхніх доходів. Більшість економістів вважає, що для обмеження виїзду спеціалістів високої кваліфікації слід ввести особливий податок для осіб, що від'їжджають за кордон, який компенсував би видатки країни на надані суспільні товари та послуги.

Щодо фінансів *країни імміграції*, вважається, що іммігранти виплачують у вигляді податків набагато більше, ніж їх приїзд коштує бюджету у вигляді допомоги з бідності, перевантаження громадських установ тощо.

Міграційний капітал є вагомою часткою міжнародного капіталу і є додатковим джерелом фінансування для країни-реципієнта (рис. 13.3). Тому вплив міграційного капіталу на економіку країн, що розвиваються, важко переоцінити. Через збільшення міграції зростає й обсяг грошових потоків (рис. 13.4), що переказуються мігрантами. У 2008 р., згідно з оцінкою Світового банку, обсяг грошових переказів по всьому світу становив приблизно 305 млрд дол. США.

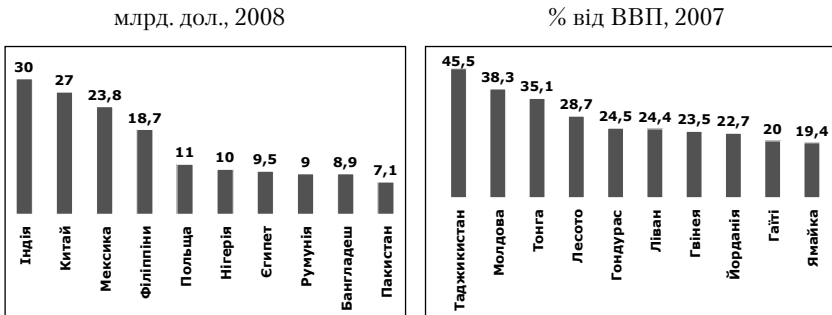

Рис. 13.3. Головні країни-реципієнти грошових переказів

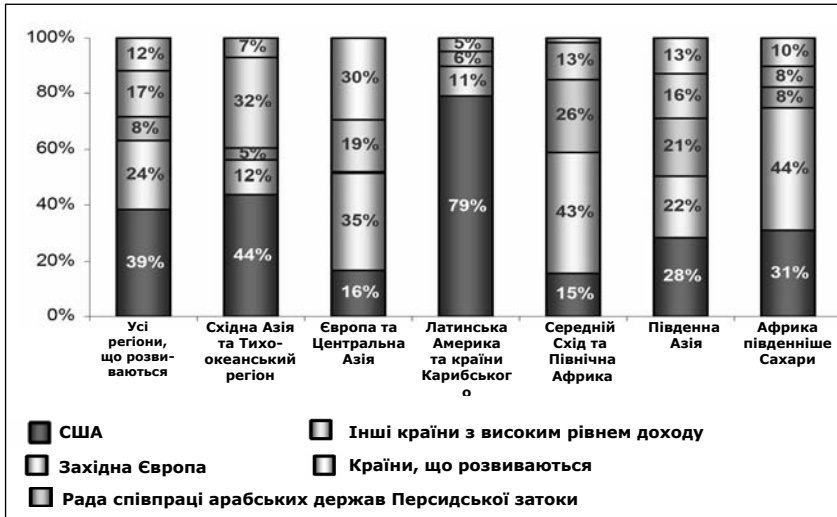

Рис. 13.4. Джерела грошових переказів за регіонами, 2008 р.

Джерело: The World Bank: Outlook for Remittance Flows 2008

3. Третя група наслідків – позаринкові – можуть мати як форму втрат, так і форму виграшу. Виграш пов’язується, перш за все, з отриманням додаткових знань. Мається на увазі, що тільки частина економічного виграшу від цих знань належить мігрантам та їх роботодавцям, а інша – всім громадянам країни.

13.4. Регулювання міжнародних міграційних процесів

Міжнародна трудова міграція є однією зі сфер державного регулювання міжнародних економічних відносин. Державна політика охоплює імміграційні та еміграційні процеси.

З кінця XVIII ст. у Європі розповсюджується практика укладання між країнами двосторонніх конвенцій з регулювання міжнародної трудової міграції. З 20 рр. XX ст. більшість країн ввела законодавчі обмеження щодо міграції.

Важливою формою державного регулювання міграції є *встановлення кількісних квот* на в'їзд мігрантів до країни в цілому, а також для окремих регіонів та галузей. У межах квоти діють певні якісні критерії відбору. Пріоритети на в'їзд, як правило, мають особи, які володіють значним фінансовим капіталом та інтелектуальним потенціалом. Діяльність таких іммігрантів розглядається як важливе джерело економічного зростання для приймаючої країни. Певну зацікавленість розвинуті країни можуть виявити і до некваліфікованих працівників, яких за мінімальну плату приймають для виконання важких непрестижних та шкідливих робіт.

Квотування мігрантів, як правило, доповнюється *контролем за терміном їх перебування* в країні. Країни, що приймають мігрантів, нерідко реалізують програми зі стимулювання рееміграції.

Регулювання міжнародних міграційних процесів здійснюють також і міждержавні органи спеціального призначення, наприклад, Міжнародна організація праці (МОП).

В умовах світової економічної кризи 2007–2010 років посилилися процеси трудової рееміграції, пов'язані із заходами державної міграційної політики щодо обмеження можливостей працевлаштування іноземних громадян і навіть прямої їх депортації.

13.5. Україна у світових міграційних процесах

Місце України в міжнародній міграції робочої сили визначається рівнем її економічного розвитку, що є нижчим порівняно з країнами Західної та Центральної Європи, Росією, але вищим порівняно з деякими країнами Східної Європи та Азії (Таджикистан, В'єтнам та ін.). Це обумовлює наявність в Україні трудової імміграції. Прагнення підвищення життєвого рівня, отримання більш високої заробітної плати є фактором активізації еміграції. Основними країнами в'їзду для українських емігрантів стали Білорусь, Ізраїль, Німеччина, Росія, США, Чехія. Певна кількість емігрантів виїхала до Австралії, Вірменії, Казахстану, Канади, Польщі, Туреччини. Основу емігрантських потоків складають два діаметрально протилежні сегменти ринку праці: з одного боку, висококваліфікована робоча сила, зацікавлена у більш повній реалізації та вищій оплаті; з іншого боку,

низькокваліфікована робоча сила, для якої еміграція є альтернативою безробіттю.

Залучення українських працівників до роботи за кордоном може мати і специфічні причини, наприклад, пов'язані з розривом традиційних господарських зв'язків на території СНД. Так, протягом тривалого часу кадри для підприємств нафтогазової промисловості північної Росії комплектувалися за рахунок залучення працівників з України. Необхідність збереження колективів підприємств, що вже сформувалися, стала фактором еміграції в Росію частини цих працівників.

Інтенсивність міграційних процесів залежить від природно-географічних, демографічних, етнічних та соціально-психологічних факторів. Для перших років існування України як самостійної держави характерною була інтенсивна імміграція етнічних українців з країн ближнього зарубіжжя. У наступні роки більш вираженою стала етнічна еміграція до Ізраїлю, Німеччини, Росії.

Імміграційні потоки в Україну стосуються переважно трьох міграційних регіонів:

1) Донбас, до якого іммігрували, головним чином, біженці із зон бойових дій — Азербайджану, Вірменії, Грузії, Нагорного Карабаху, Чечні;

2) Південь України, куди переселились мігранти з Казахстану, Киргизстану, Придністров'я, Таджикистану;

3) Крим став мігрантоприймаючим регіоном для депортованих кримських татар, болгар, греків, німців.

До 1995 р. сальдо зовнішньої міграції України мало позивне значення, протягом 1995–2004 рр. — від'ємне, а починаючи з 2005 р. й до сьогодні кількість іммігрантів перевищує кількість емігрантів (рис. 13.5).

Зовнішні мігранти в Україні становлять за різними ознаками п'ять таких груп: репатріанти; особи, депортовані за національною ознакою; мігранти із / до ближнього зарубіжжя; мігранти із / до далекого зарубіжжя; нелегальні (часто транзитні) мігранти.

Наслідки міграційних процесів неоднозначні. З точки зору стратегічних національних інтересів України інтелектуальна еміграція з України має негативні наслідки, але можливість самореалізації висококваліфікованих фахівців навіть за кордоном певною мірою підтри-

мує престиж української науки у світі. Повернення інтелектуальних емігрантів за певних умов в Україну має надати поштовх вітчизняним дослідженням теоретичного і практичного характеру, як це, наприклад, відбувається в Індії.

Експорт робочої сили певною мірою обумовив притік іноземної валюти в Україну, зменшив тиск надлишкових трудових ресурсів на національний ринок праці.

Реалії *регулювання* міграційних процесів в Україні свідчать про недостатність ефективного законодавства у цій сфері, самостійної міграційної служби, а також ресурсів для вирішення існуючих міграційних проблем. Механізм регулювання міграційних процесів в Україні доречно розглядати як єдність таких трьох складових: державне регулювання, ринкове саморегулювання і громадянське регулювання (рис. 13.6).

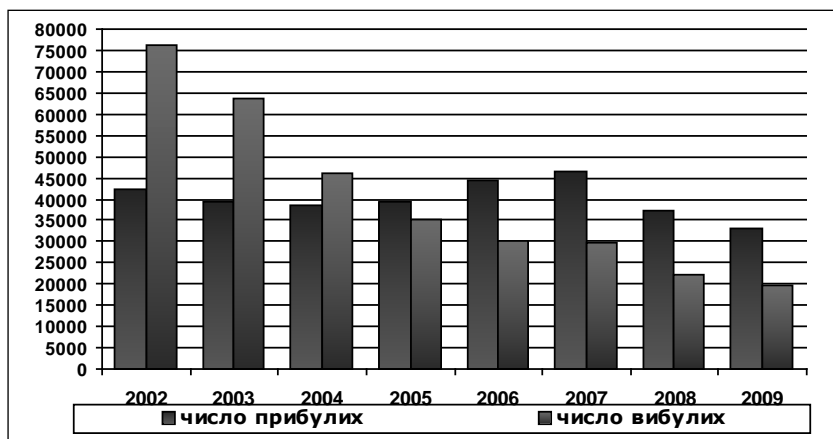

Рис. 13.5. Зовнішня міграція в Україні (2000–2009 рр.)*

*Держкомстат України

Рис. 13.6. Регулювання міграції робочої сили в Україні

Основні терміни і поняття

Еміграція, імміграція, міграція, сальдо міграції, міграційна квота, рееміграція, «відплив умів».

Контрольні та дискусійні питання

1. Які основні фактори міжнародної міграції робочої сили?
2. Охарактеризуйте основні види міжнародної міграції робочої сили.

3. У чому полягають стандартні ефекти міжнародної міграції робочої сили?
4. Проаналізуйте наслідки міжнародної міграції робочої сили для державних фінансів.
5. Визначте особливості імміграційних потоків в Україні.
6. Якими заходами можна протистояти «відпливу умів» з України?
7. Чи можна вважати заходи державної політики щодо примушення до рееміграції іноземних громадян за форму «прихованого протекціонізму» стосовно національного ринку праці?

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідний термін або поняття.

1. Переміщення працездатного населення з однієї країни до іншої у пошуках роботи або кращих умов життя.
2. Виїзд працездатного населення з країни.
3. Прибуття працездатного населення до країни.
4. Різниця між потоками імміграції та еміграції.
5. Сума потоків еміграції та імміграції.
6. Міграція науково-технічних кадрів.
7. Міграція, пов'язана з рухом трудових ресурсів між континентами.
8. Міграція, пов'язана з рухом трудових ресурсів у межах континенту.
9. Виїзд мігрантів в іншу країну на постійне місце проживання.
10. Виїзд мігрантів в іншу країну для роботи за контрактом.
11. Щорічна міграція, пов'язана із збиранням врожаю.
12. Перенаселеність країни в'їзду, пов'язана з міграцією.
13. Матеріальні та психологічні витрати, пов'язані з міграцією.
14. Наслідки трудової міграції для ринку праці.
15. Отримання нових знань унаслідок трудової міграції.

Поняття:

- а) еміграція, трудова міграція;
- б) імміграція;

- в) міжконтинентальна міграція;
- г) чиста міграція;
- д) внутрішньоконтинентальна міграція;
- е) валова міграція;
- є) постійна міграція;
- ж) сезонна міграція;
- з) тимчасова міграція;
- и) стандартний ефект міграції;
- і) позитивний побічний ефект міграції;
- ї) негативний побічний ефект міграції;
- й) витрати міграції.

Вправа 2. *Оберіть єдину правильну відповідь.*

1. Міграція робочої сили — це:

- а) виїзд працездатного населення з країни за її кордони;
- б) в'їзд працездатного населення до країни з інших країн;
- в) повернення емігрантів на батьківщину на постійне проживання;
- г) переміщення працездатного населення через кордони певних національних економік зі зміною місця постійного проживання або періодичним поверненням до нього.

2. Еміграція робочої сили — це:

- а) виїзд працездатного населення з країни за її кордони;
- б) в'їзд працездатного населення до країни з інших країн;
- в) повернення емігрантів на батьківщину на постійне проживання;
- г) переміщення працездатного населення через кордони певних національних економік зі зміною місця постійного проживання або періодичним поверненням до нього.

3. Рееміграція робочої сили — це:

- а) виїзд працездатного населення з країни за її кордони;
- б) в'їзд працездатного населення до країни з інших країн;
- в) повернення емігрантів на батьківщину на постійне проживання;
- г) переміщення працездатного населення через кордони певних національних економік зі зміною місця постійного проживання або періодичним поверненням до нього.

4. «Відплив умів» — це:

- а) виїзд працездатного населення з країни за її кордони;
- б) в'їзд працездатного населення до країни з інших країн;
- в) міжнародна міграція висококваліфікованих кадрів;
- г) повернення емігрантів на батьківщину на постійне місце проживання;
- д) переміщення працездатного населення через кордони певних національних економік зі зміною місця постійного проживання або періодичним поверненням до нього.

5. Масова міграція робочої сили стала типовим явищем міжнародної економіки, починаючи з:

- а) першої половини XX ст.;
- б) середини XIX ст.;
- в) кінця XVIII ст.

6. Вкажіть основні причини міграції населення:

- а) пошук роботи;
- б) отримання більш високих доходів;
- в) політичні репресії; г) правильно а, б, в;
- д) правильно а, б.

7. Який з перелічених факторів міграції населення не економічний?

- а) диференціація вартості робочої сили у межах окремих країн;
- б) стан національного ринку праці;
- в) дискримінація за національними та расовими ознаками;
- г) структурна перебудова економіки.

8. Вкажіть види міжнародних міграційних потоків робочої сили за територіальною ознакою:

- а) безповоротна, тимчасова, щоденна, маятникова;
- б) легальна, нелегальна;
- в) міжконтинентальна, континентальна;
- г) міграція висококваліфікованої робочої сили, міграція некваліфікованої робочої сили;

д) міграція у межах розвинутих країн; міграція робочої сили між країнами, що розвиваються; міграція висококваліфікованої робочої сили з розвинутих країн до країн, що розвиваються; міграція з країн, що розвиваються, та постсоціалістичних країн до розвинутих.

9. Вкажіть види міжнародних міграційних потоків робочої сили за терміном:

а) тимчасова, щоденна, маятникова;

б) легальна, нелегальна;

в) міжконтинентальна, континентальна;

г) міграція висококваліфікованої робочої сили, міграція некваліфікованої робочої сили;

д) міграція у межах розвинутих країн; міграція робочої сили між країнами, що розвиваються; міграція висококваліфікованої робочої сили з розвинутих країн до країн, що розвиваються; міграція з країн, що розвиваються, та постсоціалістичних країн до розвинутих.

10. Вкажіть види міжнародних міграційних потоків робочої сили за ступенем законності:

а) тимчасова, щоденна, маятникова;

б) легальна, нелегальна;

в) міжконтинентальна, континентальна;

г) міграція висококваліфікованої робочої сили, міграція некваліфікованої робочої сили;

д) міграція у межах розвинутих країн; міграція робочої сили між країнами, що розвиваються; міграція висококваліфікованої робочої сили з розвинутих країн до країн, що розвиваються; міграція з країн, що розвиваються, та постсоціалістичних країн до розвинутих.

11. Вкажіть види міжнародних міграційних потоків робочої сили за рівнем кваліфікації мігрантів:

а) тимчасова, щоденна, маятникова;

б) легальна, нелегальна;

в) міжконтинентальна, континентальна;

г) міграція висококваліфікованої робочої сили, міграція некваліфікованої робочої сили;

д) міграція в межах розвинутих країн; міграція робочої сили між країнами, що розвиваються; міграція висококваліфікованої робочої

сили з промислово розвинутих країн до країн, що розвиваються; міграція з країн, що розвиваються, та постсоціалістичних країн до розвинутих.

12. Який тип міграції населення передбачає щоденні поїздки до місця за кордони країни:

- а) постійна;
- б) тимчасова;
- в) сезонна;
- г) маятникова.

13. Валова міграція відображає:

- а) різницю між потоками імміграції та еміграції;
- б) суму потоків еміграції та імміграції;
- в) кількість мешканців держави, що залишили кордони країни та змінили її громадянство протягом року;
- г) кількість громадян країни, які прибули з інших держав та отримали її громадянство та (або) право на тимчасове місце проживання протягом року.

14. Чиста міграція відображає:

- а) різницю між потоками імміграції та еміграції;
- б) суму потоків еміграції та імміграції;
- в) кількість мешканців держави, що залишили кордони країни та змінили її громадянство протягом року;
- г) кількість громадян країни, які прибули з інших держав та отримали її громадянство та (або) право на тимчасове місце проживання протягом року.

15. Громадянин Сидорчук, який залишив Україну та отримав дозвіл на постійне місце проживання у Канаді, вважається:

- а) у Канаді — емігрантом, а в Україні — іммігрантом;
- б) у Канаді — іммігрантом, а в Україні — емігрантом;
- в) туристом.

16. Відомо, що у 2009 р. з країни А емігрувало 5000 чол., а іммігрувало — 6000 чол. Визначте, чому дорівнювали у 2009 р. показники валової та чистої міграції у країні А:

- а) валова міграція — 1000 чол., чиста міграція — 1000 чол.;
- б) валова міграція — 6000 чол., чиста міграція — 5000 чол.;
- в) валова міграція — 1000 чол., чиста міграція — 1000 чол.;
- г) валова міграція — 11000 чол., чиста міграція — 1000 чол.

17. Міжнародний ринок трудових ресурсів охоплює:

- а) національні ринки робочої сили;
- б) національні ринки робочої сили та взаємозв'язки між ними;
- в) національні і регіональні ринки робочої сили;
- г) національні й регіональні ринки робочої сили та взаємозв'язки між ними.

18. Традиційні центри імміграції — це:

- а) Пакистан, Південна Корея, Тайвань, Японія;
- б) Кувейт, Південно-Африканська Республіка, Росія;
- в) Австралія, Німеччина, США;
- г) країни Латинської Америки.

19. Сучасні країни найбільшої імміграції:

- а) Пакистан, Південна Корея, Тайвань, Японія;
- б) Кувейт, Південно-Африканська Республіка, Росія;
- в) Австралія, Німеччина, США;
- г) країни Латинської Америки.

20. Домінуючу частку сучасних міграційних потоків становлять:

- а) робітники;
- б) підприємці;
- в) службовці;
- г) менеджери середньої ланки управління;
- д) менеджери вищої ланки управління.

21. Якщо необхідною умовою імміграції є отримання статусу біженця, то це:

- а) сімейна міграція;
- б) економічна міграція;
- в) гуманітарна міграція.

22. Який з наведених наслідків міграції робочої сили є позитивним для окремої фірми:

- а) розширення місткості внутрішнього ринку;
- б) омолодження нації;
- в) економія коштів на освіту та перекваліфікацію робочої сили;
- г) оплата іноземної робочої сили за порівняно меншими ставками, зменшення витрат на виробництво продукції;
- д) спрощення структурних зрушень в економіці.

23. Визначте непрямий інструмент еміграційної політики держави:

- а) кваліфікаційні вимоги до суб'єктів трудової міграції;
- б) митна політика, що передбачає пільги для реемігрантів;
- в) лімітування видачі закордонних паспортів;
- г) заборона на виїзд певних категорій працівників;
- д) встановлення термінів обов'язкової роботи в країні після отримання освіти за державний кошт.

24. Визначте прямий інструмент еміграційної політики держави:

- а) надання пільг за валютними вкладками;
- б) митна політика, що передбачає пільги для реемігрантів;
- в) заборона на виїзд певних категорій працівників;
- г) валютна та банківська політика, орієнтована на заохочення валютних переказів з-за кордону.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке — помилкове.*

1. У країні в'їзду внаслідок трудової міграції рівень заробітної плати знижується.

2. У країні в'їзду внаслідок трудової міграції рівень заробітної плати підвищується.

3. Унаслідок трудової міграції підприємці країни в'їзду виграють.

4. Унаслідок трудової міграції підприємці країни в'їзду програють.

5. Унаслідок трудової міграції працівники країни в'їзду програють.

6. Унаслідок трудової міграції працівники країни в'їзду виграють.

7. Унаслідок трудової міграції працівники країни виїзду виграють.

8. Унаслідок трудової міграції працівники країни виїзду програють.

9. Унаслідок трудової міграції підприємці країни виїзду виграють.

10. Унаслідок трудової міграції підприємці країни виїзду програють.
11. Країна в'їзду в цілому програє внаслідок трудової міграції.
12. Країна виїзду в цілому виграє внаслідок трудової міграції.
13. Країна виїзду в цілому програє внаслідок трудової міграції.
14. Країна в'їзду в цілому виграє внаслідок трудової міграції.

Література до теми 13

1. Міжнародна економіка: підручник / за ред. *В. М. Тарасевича*. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — С. 99–106.
2. *Миклашевская Н. А.* Международная экономика: учебник / *Н. А. Миклашевская, А. В. Холопов*. — М.: МГУ им. М. В. Ломоносова: Дело и Сервис, 2000. — С. 108–116.
3. *Одягайло Б. М.* Міжнародна економіка: навч. посібник / *Б. М. Одягайло*. — 2-ге вид., випр. і доп. — К.: Знання, 2006. — С. 203–204.
4. *Солонінко К. С.* Міжнародна економіка: навч. посібник / *К. С. Солонінко*. К.: Кондор, 2008. — С. 217–227.
5. Світова економіка: підручник / *А. С. Філіпенко, О. І. Рогач, О. І. Шнірков* та ін. — 2-е вид., стереотип. — К.: Либідь, 2001. — С. 132–144.

ТЕМА 14.

ТЕОРІЇ ВАЛЮТНИХ КУРСІВ

Основні питання для вивчення

- ◇◇◇◇◇ 14.1. *Поняття валюти та її види. Резервні валюти.*
- ◇◇◇◇◇ 14.2. *Валютний курс. Валютний паритет. Фактори, що впливають на валютний курс. Теорії валютного курсу.*
- ◇◇◇◇◇ 14.3. *Конвертування валют та його види. Режим валютного курсу.*
- ◇◇◇◇◇ 14.4. *Валютно-курскові проблеми монетарної політики у сучасних умовах.*

14.1. Поняття валюти та її види. Резервні валюти

Валюта — грошова одиниця країни з відкритою економікою, яка використовується для вимірювання величини вартості товарів.

Валюти або світовий грошовий матеріал можна класифікувати за певними ознаками і виділити основні відповідні види (табл. 14.1).

Країна, валюта якої є ключовою, резервною, має значні вигоди, переваги на світових ринках, у тому числі можливість здійснювати розрахунки за своїми зовнішніми зобов'язаннями власною валютою; покривати дефіцит платіжного балансу національною валютою шляхом автоматичного отримання зовнішніх запозичень.

Динаміка міжнародних накопичень валютних резервів свідчить про домінування американського долара як резервної валюти. Водночас, відбувається стрімке збільшення частки і ролі євро у формуванні валютних резервів світової банківської системи (табл. 14.2).

Для того, щоб національна валюта стала резервною, в даній країні повинні підтримуватися певні умови:

1. Валюта повинна бути вільно конвертованою і досить стабільною.

Види валют

Критерій класифікації	Види
Емітентська належність	<ul style="list-style-type: none"> – національна валюта — грошова одиниця, що емітується національною банківською системою і використовується у зовнішньоекономічних зв'язках і міжнародних розрахунках з іншими країнами; – іноземна валюта — грошові знаки іноземних держав, а також кредитні і платіжні документи, виражені в іноземних грошових одиницях; – колективна (наднаціональна) валюта — умовна розрахункова одиниця, яка не має матеріальної форми (існує у вигляді не монет, банкнот, а проводок за банківськими рахунками), не має власної вартісної основи (її ціна, або курс розраховується на базі валютного кошика країн-засновників), не має кінцевого кредитора (банківської установи, яка зобов'язується підтримувати курс у певних межах за допомогою валютних інтервенцій), функціонує на основі міждержавних угод і не підпорядкована законодавству жодної держави окремо: <ol style="list-style-type: none"> 1) СДР — Спеціальні права запозичення (англ. special drawing rights) — міжнародні платіжні і резервні засоби, що випускаються Міжнародним валютним фондом (МВФ) і використовуються для безготівкових міжнародних розрахунків шляхом записів на спеціальних рахунках і як розрахункова одиниця МВФ. СДР виконує ряд функцій світових грошей по регулюванню платіжних балансів, поповненню офіційних валютних резервів, порівнянню вартості національних валют; 2) арабський розрахунковий динар, андське песо, перводний рубль тощо; – регіональна валюта — самостійна єдина валюта у межах інтеграційного утворення (євро в межах Європейського валютного союзу); – єрвалюта — конвертована валюта будь-якої країни, переведена на рахунки іноземних банків та використовується ними для операцій у всіх країнах, включаючи країну емітента цієї валюти (євродолар тощо)

Продовження табл. 14.1

Режим використання	<ul style="list-style-type: none"> – вільно конвертована валюта — національна валюта, яка використовується резидентами та нерезидентами країни за всіма видами операцій за відсутності будь-яких законодавчих обмежень на здійснення валютних угод і реалізується на головних світових валютних ринках; – частково конвертована валюта — національна валюта країн, де існують обмеження та / або спеціальні узгоджувальні процедури на обмін валют за окремими видами операцій, суб'єктами валютних угод або зонами; – неконвертована валюта — це національна валюта, що функціонує в межах однієї країни і не підлягає обміну на інші іноземні валюти
Функціональна роль	<ul style="list-style-type: none"> – валюта ціни (валюта операції) — грошова одиниця, в якій виражена ціна товару в зовнішньоторговельному контракті або встановлюється сума наданого міжнародного кредиту (зазвичай вільно конвертовані валюти); – валюта платежу — валюта, в якій відбувається фактична оплата товару в зовнішньоторговельній операції або погашення міжнародного кредиту (може виступати будь-яка валюта, узгоджена між контрагентами); – валюта кредиту — грошова одиниця, в якій надаються експортні кредити; – валюта клірингу — використовується при здійсненні міжурядових угод при обов'язковому заліку зустрічних вимог і зобов'язань, які виникають з вартісної рівності товарних поставок і послуг, що надаються (кліринг); – валюта векселя — грошова одиниця, в якій виставлений вексель. Зазвичай у внутрішньому обороті векселя виставляють у валюті країни, а в міжнародному обороті — у валюті країни-боржника, кредитора або третьої країни
Характер застосування у валютній практиці	<ul style="list-style-type: none"> – дорогоцінні метали (за винятком ювелірних виробів) — золото, срібло, платина; – природне дорогоцінне каміння; – грошові кошти у вигляді законних платіжних засобів (готівки) чи депозитів тієї чи іншої країни, які можуть слугувати міжнародними засобами обігу чи платежу;

Продовження табл. 14.1

	<ul style="list-style-type: none"> – платіжні документи, які виражені у тій чи іншій національній валюті та застосовуються у міжнародних розрахунках (чеки, векселі, сертифікати, акредитиви тощо); – фондові цінності, які виражені у тій чи іншій національній валюті та використовуються у міжнародних операціях (акції, облігації)
Зовнішня (матеріальна) форма	<ul style="list-style-type: none"> – металеві валютні кошти (монетарне золото); – неметалеві валютні кошти (паперові, кредитні)
Ступінь стійкості щодо власного номіналу та курсу інших валют	<ul style="list-style-type: none"> – сильна або тверда валюта; – слабка або м'яка валюта
Можливість резервування (нагромадження)	– резервна (ключова) валюта — вільно конвертована валюта, яка використовується для формування золотовалютних резервів світової банківської системи, проведення міжнародної та національної валютної політики та приймається МВФ для погашення кредитів і сплати процентів (долар США, євро, англійський фунт стерлінгів, японська йена, СДР)

Таблиця 14.2

Міжнародні накопичення валютних резервів, %*

Валюта	1995	1997	1999	2001	2003	2005	2007	2008	2009
USD	59.0%	65.2%	70.9%	70.7%	65.8%	66.4%	64.0%	64.0%	62.2%
EUR	-	-	17.9%	19.8%	25.3%	24.3%	26.5%	26.5%	27.3%
DEM	15.8%	14.5%	-	-	-	-	-	-	-
GBP	2.1%	2.6%	2.9%	2.7%	2.6%	3.6%	4.1%	4.1%	4.3%
YEN	6.8%	5.8%	6.4%	5.2%	4.1%	3.7%	2.9%	3.3%	3%
FRF	2.4%	1.4%	-	-	-	-	-	-	-
CHF	0.3%	0.4%	0.2%	0.3%	0.2%	0.1%	0.2%	0.1%	0.1%
Інші	13.6%	10.2%	1.6%	1.2%	1.9%	1.9%	1.8%	2.0%	3%

*IMF: Currency Composition of Official Foreign Exchange Reserves (1995–1999, 2006–2009).

2. Країна повинна мати розвинену мережу кредитно-фінансових установ (у тому числі за кордоном), організований ємний ринок капіталів, валютний ринок, вільний ринок золота.

3. У організаційно-інституційному відношенні необхідною умовою є впровадження національної валюти у міжнародний обіг через державні інститути (центральні банки) та міжнародні кредитно-фінансові організації (МВФ, МБРР тощо).

4. Повинен діяти певний правовий режим функціонування та використання цієї валюти у даній країні та на світових ринках.

5. Країна повинна посідати стійкі позиції у світовому виробництві, на світових ринках, мати значні золотовалютні резерви.

6. Країна ключової, резервної валюти повинна виконувати певні зобов'язання перед іншими державами, в тому числі: подолання або скорочення дефіциту платіжного балансу; проведення політики збалансування зовнішніх зобов'язань та офіційних валютних резервів; підтримка стабільності валюти; не вдаватися до валютних та торговельних обмежень..

Під терміном «вільно конвертована валюта» часто розуміють валюту, прийняту для розрахунків у міжнародній банківській системі CLS (Continuous Linked Settlement) — системі безперервних взаєморозрахунків, що діє в межах СВІФТ (SWIFT). Таких валют на травень 2008 р. нараховувалося сімнадцять: євро, долар США, британський фунт, японська йена, канадський долар, австралійський долар, гонконгський долар, південнокорейська вона, шведська крона, датська крона, норвезька крона, сингапурський долар, новозеландський долар, південноафриканський ранд, швейцарський франк, ізраїльський шекель і мексиканський песо.

Функції валюти:

1. Інструмент обслуговування міжнародних економічних відносин, міжнародний платіжно-купівельний засіб.

2. Інтернаціональна міра вартості, цінності товарів.

3. Міра вартості, цінності національних грошових одиниць.

14.2. Валютний курс. Валютний паритет. Фактори, що впливають на валютний курс. Теорії валютного курсу

Валютний курс — вартість валюти однієї країни (групи країн), виражена у валюті іншої країни (групи країн).

Функції валютного курсу:

1. Опосередковує обмін валютами при проведенні зовнішньоекономічних операцій.
2. Подолання національної обмеженості тієї чи іншої грошової одиниці, перетворення її локальної цінності в інтернаціональну.
3. Слугує основою співставлення умов та результатів суспільного відтворення національних господарств (продуктивність праці, витрати виробництва і рівень заробітної плати, темпи економічного зростання, стан торговельного та платіжного балансу тощо).
4. Корегування механізму розподілу світового продукту та світових доходів між країнами.
5. Сприяє періодичній переоцінці валютних активів і золотовалютних резервів світової банківської системи.

Котирування валют — це встановлення (фіксація) державними (національними) або найкрупнішими комерційними банками валютних курсів на основі існуючих ринкових механізмів, законів, норм, правил, що діють у країні.

У сучасних умовах використовуються три способи або методи котирування (табл. 14.3). Найбільш поширеним є пряме (цінове) котирування, яке застосовується і в Україні.

Виділяють два різновиди котирування: офіційне та ринкове (біржове).

Офіційне котирування здійснюється уповноваженими державними інститутами, публікується у періодичних виданнях та використовується як довідкова інформація на певну дату.

Ринковий валютний курс встановлюється у повсякденному обороті на валютному ринку, на валютній біржі. Ринкові валютні курси більш динамічні і тому спостерігається розбіжність (курсовий перекіс) між ними та офіційними курсами.

Номінальний валютний курс — пропорція обміну валют двох країн (групи країн).

Методи котирування

Пряме (цінове) котирування	Валютний курс відображає ціну одиниці іноземної валюти через національну валюту
Зворотне (об'ємне) котирування	Вираження ціни одиниці національної валюти в іноземних грошових одиницях
Крос-котирування	Вираження курсів двох валют одна до одної через курс кожної з них до третьої валюти

В умовах демонетизації золота економічною основою формування валютних курсів є *паритет купівельної спроможності валют* (англ. *purchasing power parity* – PPP) – співвідношення між рівнями купівельної спроможності валют, які співставляються.

Купівельна спроможність валюти – кількість товарів та послуг, яку можна отримати за одну грошову одиницю.

Абсолютний PPP – співвідношення між двома валютами, яке урівноважує їх купівельну спроможність стосовно певного набору товарів та послуг («товарний споживчий кошик»):

$$APPP_t = P_t^B / P_t^A, \quad (14.1)$$

де $APPP_t$ – абсолютний PPP у період t – (кількість валюти країни Б за одиницю валюти країни А),

P_t – рівень цін у відповідній країні у період t .

Відносний PPP – похідна від курсу валюти за будь-який базисний період, скорегована на співвідношення темпів зростання цін в обох країнах:

$$BPPP = P_t^B / P_t^A \times e_0, \quad (14.2)$$

де $BPPP$ – відносний PPP у період t ;

P_t – індекс цін у період t у відповідній країні порівняно з базисним періодом;

e_0 – валютний курс у базисний період (кількість одиниць валюти країни Б за одиницю валюти країни А).

Реальний валютний курс за паритетом купівельної спроможності визначається як номінальний валютний курс, помножений на відношення рівня іноземних цін до рівня внутрішніх цін:

$$e_r = P_h / P_f \times e_n, \quad (14.3)$$

де e_r — реальний валютний курс;
 P_h — ціни на внутрішньому ринку;
 P_f — ціни на зарубіжному ринку;
 e_n — номінальний валютний курс.

МВФ рекомендує у реальному курсоутворенні використовувати і *паритет експорту/імпорту (EIP)*, адже основна функція обмінного курсу — обслуговування зовнішньоекономічної діяльності.

EIP — це співвідношення між рівнями пропозиції національної валюти імпортерами для імпортних операцій за товарами/послугами та іноземної валюти експортерами від експортних операцій за товарами/послугами.

Реальний валютний курс на основі паритету експорту/імпорту для твердих валют обчислюється за формулою:

$$e_r = Sh / Sf, \quad (14.4)$$

де e_r — реальний валютний курс;
 Sh — пропозиція національної валюти імпортерами для імпортних операцій за товарами/послугами;
 Sf — пропозиція іноземної валюти експортерами від експортних операцій за товарами/послугами.

Очевидно, що лише для розвинутих країн з твердою валютою паритет купівельної спроможності та паритет експорту/імпорту співставний з їх номінальними валютними курсами. Для перехідних та слабозрозвинених економік реальне курсоутворення визначається характером зовнішнього торгового обороту, експортними можливостями, низькою диверсифікованістю економіки і, відповідно, можливостями заміщення імпортом «дефіциту» внутрішнього кошика товарів та послуг. Тому й реальне курсоутворення валют перехідних та слабозрозвинених економік, які мають м'які валюти, відбувається не на основі принципу порівняння кошиків, як для розвинутих економік, а на основі принципу їх заміщення: попит на валюту для заміщення дефіциту внутрішнього кошика врівноважується пропозицією валюти від продажу на експорт товарів, послуг внутрішнього виробництва відповідно до цінових умов на внутрішньому та зовнішньому ринках. *Реальний валютний курс на основі паритету експорту/імпорту для м'яких валют* обчислюється за формулою:

$$e_{r(m)} = (Sh - F) / Sf, \quad (14.5.)$$

де $e_{r(m)}$ — реальний курс ЕІР для м'яких валют;

F — фінансове сальдо без девізів, тобто інтервенцій ЦБ (у національній валюті).

Чинниками посилення реального обмінного курсу $e_{r(m)}$ слід вважати:

- зменшення потреби в імпорті через імпортозаміщення, реструктуризацію, диверсифікацію економіки;
- зростання конкурентоздатності національного експорту через зростання економічної ефективності;
- зниження загального рівня цін порівняно із торговельними партнерами;
- посилення (ревалвація) валют країн — торгових партнерів, що дозволяє конкурувати за більш міцної національної валюти.

Складність механізму формування валютних курсів у сучасних умовах обумовлює формування і функціонування системи валютних курсів, структурованої за різноманітними критеріями класифікації (табл. 14.4).

Формування валютних курсів має багатофакторний характер (рис. 14.1). *Валютний паритет національних грошових одиниць лежить в основі їхніх валютних курсів.* Однак ринковий курс валют майже ніколи не збігається з паритетом, його коливання залежать від декількох десятків факторів, які мають економічний, політичний, структурний, правовий, психологічний характер. Найбільш важливими з них є: стан торговельного балансу, величина ВВП, величина грошової маси, дисконтні ставки, очікувані темпи інфляції, вид державного регулювання тощо. Зміна валютного курсу визначається станом попиту та пропозиції на валютному ринку національної валюти й валют інших країн, співвідношенням їхньої купівельної спроможності. У всіх випадках основою є ВВП країн, що беруть участь у міжнародному обміні.

В *еволюції* теорій валютного курсу умовно виділяють три головні етапи.

Етап (XIX — перша половина XX ст.) — накопичення окремих ідей, концепцій, моделей щодо курсоутворення:

1) ідея Д. Рікардо стосовно взаємозалежності між валютним курсом та внутрішньою купівельною спроможністю грошей;

2) теорія Г. Касселя — встановлення валютного курсу на базі паритету купівельної спроможності повертає міжнародний ринок до урівноваженого стану;

Система валютних курсів

Критерій класифікації	Види валютного курсу
Умова валютних операцій	<ul style="list-style-type: none"> – курс купівлі (курс попиту) — за яким банки купують валюту; – курс продажу (курс пропозиції) — за яким банки продають валюту; – середній валютний курс — середньоарифметичне курсів купівлі і продажу; – внутрішній курс купівлі і продажу — для клієнтів банків; – зовнішній курс — для купівлі і продажу на міжбанківському ринку
Форми валютних угод	<ul style="list-style-type: none"> – курс-спот — валютний курс за поточними валютними операціями, тобто з поставкою валюти не пізніше двох наступних банківських (робочих) днів за сьогоднішньою ціною (курсом); – курс-форвард — курс за звичайними угодами, що являє собою узгоджену контрагентами ціну купівлі-продажу валюти з умовою її постачання на визначену (понад трьох днів від дати підписання угоди) дату у майбутньому; – курс-своп — ціна валюти, яка купується / продається сьогодні на умовах її зворотного викупу (продажу) в обумовлений день у майбутньому
Вид платіжних документів	<ul style="list-style-type: none"> – курс банківських чеків; – курс телеграфних (поштових) переказів; – курс банкнот (курс обмінних контор)

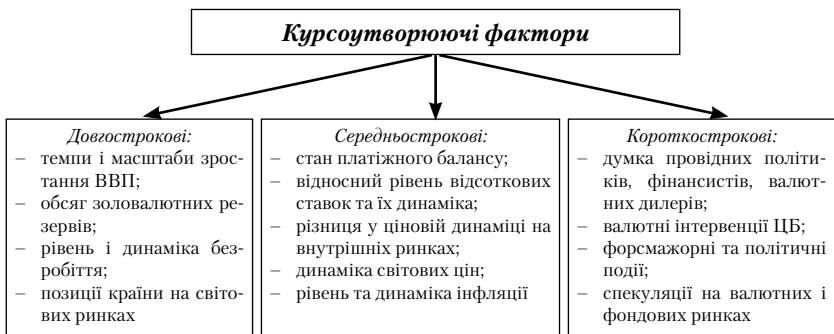

Рис. 14.1. Курсоутворюючі фактори

3) моделі А. Маршала, Дж. Кейнса, Я. Тінбергена, Ф. Махлупа, які базуються на товарному підході до курсоутворення, тобто на взаємозв'язку валютного і товарного ринків.

II етап (60–90-ті рр. XX ст.) — виникнення базових теорій курсоутворення:

1) теорія оптимальних валютних зон (Р. Манделл, Р. Маккіннон, П. Кенен, Дж. Інграм та ін.) та модель рівноваги відкритої економіки «Манделла-Флемінга» — підпорядковані вибору оптимального режиму валютного курсу;

2) «ранні» монетаристські моделі (Дж. Білсон, Дж. Лонгворт, Р. Міз, К. Рогофф) базуються на грошовій теорії (валютний курс розглядається як відображення відносної вартості грошей або відносної вартості товарів з урахуванням феномену «жорсткості» цін) та підході з точки зору активів (валютний курс розглядається через відносну вартість національних та закордонних активів) — в умовах гнучких цін валютний курс визначається грошовою пропозицією, національним доходом та короткостроковими процентними ставками;

3) монетаристська модель твердої ціни Р. Дорнбуша (модель гіперреакції валютного курсу) — виходить з ідеї паритету купівельної спроможності як орієнтиру коливань валютного курсу у довгостроковій перспективі. Короткострокова динаміка обмінного курсу являє собою надто сильну реакцію на економічні шоки і орієнтується на раціональні очікування;

4) модель загальної рівноваги А. Стокмена та Р. Лукаса — монетаристська модель з гнучкими цінами, що поєднує елементи макрота мікроаналізу, пояснюючи загальну рівновагу на ринках двох країн балансом на ринках товарів, праці, грошовому та валютному ринках, а також на ринках іноземних та внутрішніх облігацій.

III етап — сучасний:

1) «нові» моделі відкритої економіки (М. Обстфельд, К. Рогофф, Ф. Енджел, Дж. Роджер) підпорядковані оптимізації валютної політики у напрямку фіксації валютного курсу або приєднання до валютного союзу;

2) розробка теорій, орієнтованих на вплив трансформаційних процесів у країнах з перехідною економікою на динаміку валютних курсів (Дж. Саш, А. Берг, Н. Бочарова, Л. Красавіна, А. Гальчинський та ін.).

14.3. Конвертування валют та його види. Режим валютного курсу

Конвертованість валюти — це її здатність до вільного обміну на інші валюти за визначеним курсом.

Види конвертованості валюти:

- *конвертованість зовнішня* — можливість використання національної валюти у міжнародних розрахунках;
- *конвертованість внутрішня* — можливість купівлі-продажу іноземної валюти в обмін на національну (і навпаки) всередині країни;
- *конвертованість за капітальними операціями* — відсутність обмежень на платежі та трансферти за міжнародними операціями, пов'язаними з рухом капіталу;
- *конвертованість за поточними операціями* — відсутність обмежень на платежі та трансферти за поточними операціями.

Фактори, що впливають на конвертованість валюти:

- економічний потенціал країни;
- стабільність її внутрішнього грошового обігу;
- ступінь розвитку національних грошових ринків і ринків капіталу;
- ступінь відкритості національної економіки та її інтегрованості у світові ринки;
- характер валютних обмежень.

Валютні обмеження — це встановлена у законодавчому, адміністративному порядку система правил і норм з регламентації операцій з іноземною валютою, платіжними документами в іноземній валюті, які здійснюються юридичними і фізичними особами.

Форми валютних обмежень:

- наявність декількох обмінних курсів залежно від типу економічних операцій;
- використання двосторонніх платіжних угод (клірингів). У цьому випадку платежі, отримані від іноземного партнера, не можуть бути направлені на придбання товарів в іншій країні;
- вимоги національної влади щодо продажу центральному банку або репатріації вітчизняними фірмами-експортерами своїх валютних надходжень;

- ліцензування експорту та імпорту, а також специфічні правила і норми в галузі руху капіталів і продажу (наприклад, регламентування іноземних інвестицій, вивозу прибутків, отримання зовнішніх кредитів, експорту, імпорту тощо).

Повністю конвертовані валюти мають: країни з розвинутою та відкритою економікою; країни, які є великими експортерами нафти; невеликі країни, що виконують функції офшорних зон фінансової інфраструктури та є зручними «гаванями» для філій транснаціональних банків.

Сучасні типи режимів валютних курсів (рис. 14.2) розрізняють за характером встановлення (котирування) і підтримання валютних курсів на певному рівні. Їх множинність свідчить про те, що жоден з них не має абсолютних переваг. Домінуючою є система плаваючих валютних курсів. Її переваги: 1) сприяє врегулюванню (вирівнюванню) платіжного балансу без суттєвих втрат офіційних валютних резервів; 2) стимулює розвиток міжнародної торгівлі та міжнародний рух капіталів; 3) забезпечує відносно велику свободу вибору методів національної економічної політики, автономність монетарної політики від зовнішнього тиску; 4) ринок як у валютній сфері, так і в інших галузях визначає вартість валют краще, ніж держава встановлює курсове співвідношення валют; не потребує втручання центрального банку у ринковий механізм.

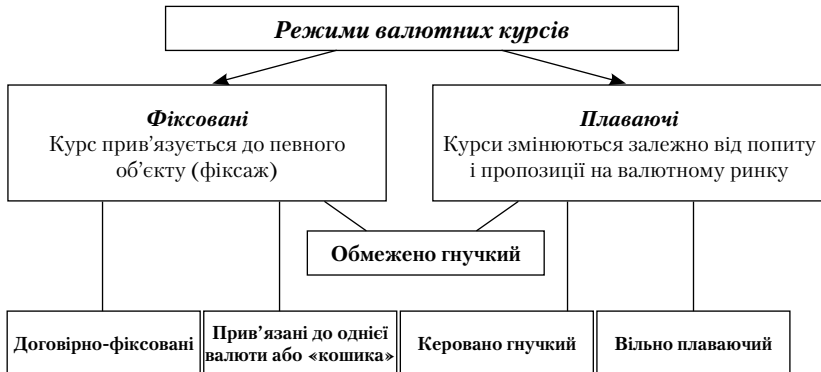

Рис. 14.2. Сучасні типи режимів валютних курсів

Договірні-фіксовані курси — їх основу утворюють міждержавні угоди (договірний фіксаж).

Вільно-плаваючий валютний курс — передбачає зміни валютного курсу без державного втручання.

Керовано гнучкий курс — базується на сполученні ринкового та державного регулювання і змінюється центральним банком залежно від стану платіжного балансу, рівня інфляції, валютних резервів але без обов'язкового автоматизму таких змін.

Обмежено гнучкий курс — характеризується гнучкістю, обмеженою стосовно до однієї валюти або групи валют.

Світова економічна криза 2007–2010 рр. актуалізувала необхідність удосконалення підходів до вибору режимів валютних курсів. Це питання знаходиться у центрі уваги міжнародних валютно-фінансових організацій у зв'язку із реформуванням світової фінансової архітектури. Зокрема, вважається, що:

- для невеликих країн із відкритою економікою виправданим є режим регульованого плавання; для великих — плаваючі курси (за умов суворого дотримання орієнтирів монетарної політики);
- для деяких країн часткова фіксація курсу може стати важливим інструментом стабілізації, хоча його ефективність залежить від спроможності дотримуватися обраної моделі монетарної політики, наявності достатнього рівня валютних резервів, загального фінансово-економічного потенціалу.

14.4. Валютно-курсіві проблеми монетарної політики у сучасних умовах

Монетарна політика — це комплекс заходів центрального банку (ЦБ) щодо регулювання обсягу грошової маси в обігу шляхом зміни кредитного потенціалу банківської системи.

Світова економічна криза 2007–2010 рр. суттєво загострила вплив валютно-курсівого чинника монетарної політики відкритих національних систем. В умовах глобалізації фінансові ринки починають відігравати все більш значну роль порівняно із традиційним банківським фінансуванням. Водночас посилюється вага інституційних

інвесторів, що призводить до якісних змін у структурі фінансових посередників. Сучасна монетарна політика центральних банків спрямована, перш за все, на банківські інституції, що отримують кредити від ЦБ та здійснюють трансакції на відкритому фінансовому ринку.

Досвід проведення монетарної політики в умовах світової економічної кризи 2007–2010 рр. та спекулятивного тиску на національну валюту визначив необхідність урахування взаємопов'язаної динаміки комплексу монетарних показників: грошових агрегатів, процентної ставки, інфляції, валютного курсу, обсягів кредитування.

Важливим фактором валютно-курсового впливу на монетарну політику країн в умовах глобалізації стає широке застосування резервних валют у міжнародних розрахунках, поява нових регіональних валют, їх обертання на світових фінансових ринках за межами країн-емітентів. Міжнародна ліквідність формується транснаціональними банками, у тому числі офшорними, які знаходяться поза сферою національного регулювання, що підвищує ймовірність глобальних валютних криз. В цих умовах додатковою метою монетарної політики стає протидія новим ризикам глобальних валютно-фінансових ринків. Водночас ефективна валютна політика виступає фактором підвищення ефективності монетарної політики.

Валютна політика — це система економічних, правових та організаційних заходів з боку державних органів, центральних банків та фінансових установ, міжнародних валютно-фінансових організацій у сфері валютних відносин, що спрямовані на підвищення ефективності національної економіки, економічної безпеки країни.

В умовах глобалізації, високого ступеня інтернаціоналізації господарських зв'язків, переходу міжнародної економіки до системи «відкритих» економік, валютна політика функціонує на двох рівнях: на національному та міжнародному.

Національна валютна політика — це діяльність держави та уповноважених нею органів щодо регламентації валютних відносин економічних суб'єктів та їх діяльності на валютному ринку.

Курсова політика, як складова валютної політики, — це цілеспрямований комплекс заходів з метою корекції курсу національної валюти.

У системі валютної політики виділяють дві основні форми: стратегічна (довгострокова) та поточна валютна політика (табл. 14.5). На різних етапах у системі національної валютної політики як пріоритетну

визначають ту чи іншу мету. Так, якщо до 70-х рр. ХХ ст. головна мета валютної політики більшості країн з ринковою економікою була переважно пов'язана з впливом на платіжний баланс, то у сучасних умовах вона все більше підпорядковується цілям загальноекономічної політики.

Таблиця 14.5

Види та цілі валютної політики

<p><i>Стратегічна валютна політика</i> – система заходів, розрахованих на тривалий термін з метою підвищення ефективності валютного механізму національної економіки. Спрямована на:</p> <ul style="list-style-type: none"> – приведення валютної системи у відповідність до вимог сучасної ринкової економіки та глобалізації; – здійснення (стимулювання) структурних перетворень у національній економіці, у системі зовнішньоекономічних зв'язків, які покращують позиції країни на світових ринках 	<p><i>Поточна валютна політика</i> – оперативне регулювання валютно-ринкової кон'юнктури.</p> <p>Спрямована на:</p> <ul style="list-style-type: none"> – забезпечення валютної стабілізації, подолання валютно-фінансових криз; – стимулювання господарської активності, забезпечення стійкого економічного зростання; – стимулювання зовнішньоекономічної діяльності господарюючих суб'єктів країни та вдосконалення її структури (галузевої, географічної, організаційної); – підтримка рівноваги платіжного балансу
---	--

Методи стратегічної валютної політики:

- встановлення нового порядку міжнародних розрахунків;
- введення нового режиму валютних курсів;
- запровадження нового механізму формування та використання валютних резервів;
- створення нових правил та норм здійснення валютних операцій;
- зміна ролі валютно-фінансових інститутів.

Об'єкти поточної валютної політики: 1) валютний курс національної грошової одиниці і система конвертованості валют; 2) платіжний баланс та пов'язані з ним проблеми валютних резервів і ступеня міжнародної валютної ліквідності; 3) структура та механізм функціонування внутрішнього валютного ринку.

Міжнародна валютна ліквідність — це здатність окремої країни, групи країн здійснювати платежі за власними зовнішніми зобов'язаннями загальноновизнаними платіжними засобами.

Вибір тих чи інших інструментів поточної валютної політики (рис. 14.3) залежить від цілей та завдань валютної політики, від об'єктів регулювання, від національного режиму конвертування валюти і національної системи валютних курсів.

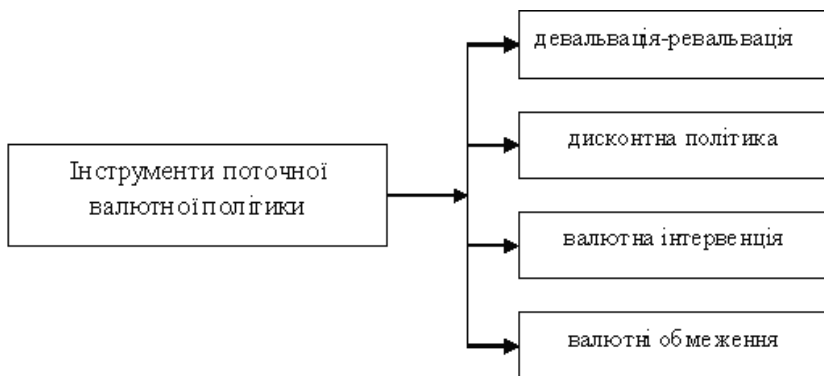

Рис. 14.3. Інструменти поточної валютної політики

Девальвація — курсова політика, спрямована на зниження курсу національної валюти.

Ревальвація — курсова політика, спрямована на підвищення курсу національної валюти.

Дисконтна (облікова) політика — полягає у цілеспрямованому підвищенні чи зниженні центральним банком облікової ставки та відповідній зміні ставки депозитного та позичкового процента.

Механізм дисконтної політики (рис. 14.4) характеризується внутрішньою протилежністю: *зниження* відсоткових ставок сприяє поживленню економічної кон'юнктури, втім негативно впливає на стан (формування) платіжного балансу, бо спричиняє відплив капіталу з країни, стимулює зростання інфляції; *підвищення* ж відсоткових ставок, навпаки, погіршує економічну активність національних компаній, втім сприяє поліпшенню платіжного балансу за рахунок посилення припливу іноземного капіталу.

Рис. 14.4. Механізм дисконтної політики центрального банку

Валютна інтервенція — разові цільові операції центрального банку (та інших офіційних фінансових інститутів) з купівлі-продажу великих партій іноземної валюти для зміни динаміки курсу національної валюти.

Співвідношення форм, завдань та методів валютної інтервенції (табл. 14.6) у кожній державі визначаються кон'юктурою на внутрішньому та зовнішньому ринках та конкурентними можливостями національної економіки.

Таблиця 14.6

Форми, завдання та методи валютної інтервенції

Форми	Завдання	Методи
Короткострокова	<ul style="list-style-type: none"> – протидія коливанням валютного курсу протягом одного–декількох днів; – «підтримка» курсу на певному рівні з метою захисту національної валюти від спекулятивного тиску 	<ul style="list-style-type: none"> – психологічна інтервенція; – заяви, інтерв'ю, прогнози перших керівників держави та уряду з питань економічної та кредитно-фінансової політики; – метод «стерилізації»; — поєднання валютної інтервенції на зовнішніх ринках з рівними за величиною та протилежними за напрямком операціями ЦБ на внутрішньому відкритому ринку цінних паперів (зміна офіційних іноземних валютних активів компенсується відповідними змінами внутрішніх активів)

Продовження табл. 14.6

Середньо-строкова	<ul style="list-style-type: none"> – досягнення такого рівня обмінного курсу національної грошової одиниці, який би підготував сприятливі умови для проведення певної загальноекономічної політики держави; – виграш часу для прийняття того чи іншого важливого економічного рішення або проведення політичного заходу (завершення передвиборчої кампанії тощо); – підтримка обмінного курсу національної валюти у межах встановлених лімітів можливих коливань – (з урахуванням динаміки цілей поточної загальноекономічної політики держави 	<ul style="list-style-type: none"> – «нестерилізований» метод — зміна грошової маси шляхом відповідних змін обсягу та структури офіційних валютних резервів
Довго-строкова	<ul style="list-style-type: none"> – захист економіки від несприятливого впливу міжнародних валютних відносин і міжнародної валютно-кредитної кон'юнктури; – протидія випадкам гіперреагування валютних курсів на ті чи інші економічні, соціальні, політичні події; – усвідомлення економічними суб'єктами, у першу чергу учасниками валютних ринків, суттєвих змін у системі фундаментальних факторів формування валютних курсів 	<ul style="list-style-type: none"> – фінансова, кредитно-грошова політика; – психологічна інтервенція

За характером впливу на економіку *інструменти* валютно-курсової політики класифікуються на прямі та опосередковані. До інструментів *прямого* впливу належать валютні обмеження та валютний контроль. Їх використання прямо не впливає на динаміку курсу,

але коригує поведінку учасників валютного ринку щодо обсягів і характеру валютних операцій.

Опосередковані інструменти включають валютні інтервенції ЦБ та регулювання процентної (облікової) ставки. Їх основне завдання — оперативне коригування динаміки курсу на макrorівні та стримування небажаних тенденцій на внутрішньому валютному ринку.

Співвідношення інструментів суттєво різняться в окремих країнах, оскільки визначається станом і рівнем розвитку валютного ринку, ступенем конвертованості валюти тощо. В Україні, валюта якої є м'якою, частково конвертованою, пріоритетними є інструменти прямого впливу — в основному, певні обмеження. Для вільно конвертованих валют, що виконують більшість функцій грошей у світовому обороті, валютно-курсове регулювання тяжіє до інструментів опосередкованого впливу з переважним використанням змін процентної ставки.

Основні терміни та поняття

Конвертованість валюти, євровалюта, валютна політика, курс-спот, валюта, валютна інтервенція, паритет купівельної спроможності валют, курс-форвард, вільно конвертована валюта, котирування валют, курс-спот, резервна (ключова) валюта, валютний курс, частково конвертована валюта, неконвертована валюта, монетарна політика, валютна політика, девальвація, ревальвація, валютна інтервенція.

Контрольні та дискусійні питання

1. Що таке колективні валюти? Визначте їх функції та відмінності від звичайних валют.
2. Визначте умови перетворення національних грошей у ключові, резервні валюти.
3. Яким чином має змінитися курс національної валюти, щоб збільшився товарний експорт? Чому?
4. У чому Ви бачите головну загрозу короткострокових факторів, які впливають на валютний курс?
5. Охарактеризуйте сутність та наслідки дисконтної політики.

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідний терміни або поняття.

1. Грошова одиниця країни з відкритою економікою, яка використовується для вимірювання величини вартості товарів.

2. Конвертована валюта будь-якої країни, яка переведена на рахунки іноземних банків та використовується ними для операцій у всіх країнах, включаючи країну емітента цієї валюти.

3. Національна валюта, яка використовується резидентами та нерезидентами країни за всіма видами операцій за відсутністю будь-яких законодавчих обмежень на здійснення валютних угод і реалізується на головних світових валютних ринках.

4. Національна валюта країн, де існують обмеження або спеціальні узгоджувальні процедури на обмін валют за окремими видами операцій суб'єктами валютних угод або зонами.

5. Національна валюта, що функціонує в межах однієї країни і не підлягає обміну на інші іноземні валюти.

6. Вільно конвертована валюта, яка використовується для формування золотовалютних резервів світової банківської системи, широко використовується для проведення міжнародної та національної валютної політики та приймається МВФ для погашення кредитів та сплати процентів.

7. Вартість однієї валюти, виражена в іншій валюті.

8. Встановлення (фіксація) державними (національними) або найбільшими комерційними банками валютних курсів на основі існуючих ринкових механізмів, законів, норм, правил, що діють у країні.

9. Співвідношення між рівнями купівельної спроможності валют.

10. Валютний курс за поточними валютними операціями, тобто з поставкою валюти не пізніше двох наступних банківських (робочих) днів за сьогоднішньою ціною (курсом).

11. Курс за звичайними угодами, що являє собою узгоджену контрагентами ціну купівлі-продажу валюти з умовою її постачання на визначену (понад 3 дні від дати підписання угоди) дату у майбутньому.

12. Ціна валюти, яка купується / продається сьогодні на умовах її зворотного викупу (продажу) в обумовлений день у майбутньому.

13. Здатність валюти до вільного обміну на інші валюти за визначеним курсом.

14. Діяльність держави та уповноважених нею органів щодо регламентації валютних відносин економічних суб'єктів та їх діяльності на валютному ринку.

15. Разові цільові операції центрального банку (та інших офіційних фінансових інститутів) з купівлі-продажу великих партій іноземної валюти для зміни динаміки курсу національної валюти.

Поняття:

- а) євровалюта;
- б) неконвертована валюта;
- в) паритет купівельної спроможності валют;
- г) вільно конвертована валюта;
- д) валютний курс;
- е) валютна політика;
- є) частково конвертована валюта;
- ж) резервна валюта;
- з) курс-форвард;
- и) котирування валют, курс-своп;
- і) конвертованість валюти;
- ї) валютна інтервенція;
- й) курс-спот.

Вправа 2. *Знайдіть єдину правильну відповідь.*

1. Пряме котирування валюти полягає в тому, що:

- а) валютний курс відображає ціну одиниці національної валюти в іноземній;
- б) валютний курс відображає ціну одиниці іноземної валюти в національній валюті;
- в) валютний курс прямо пропорційно залежить від зростання експорту;
- г) валютний курс прямо пропорційно залежить від зростання імпорту.

2. Конвертованість валюти — це:

- а) ціна валюти однієї країни, виражена в грошових одиницях іншої країни;
- б) здатність валюти країни вільно обмінюватись на валюти інших країн за діючим курсом;
- в) наявність валюти країни в іноземних банках;
- г) наявність іноземної валюти в банках інших країн.

3. Колективна (наднаціональна) валюта — це:

- а) самостійна єдина валюта у межах інтеграційного утворення (євро в межах Європейського валютного союзу);
- б) конвертована валюта будь-якої країни, яка переведена на рахунки іноземних банків та використовується ними для операцій у всіх країнах, включаючи країну емітента цієї валюти ;
- в) умовна розрахункова одиниця, яка не має матеріальної форми і власної вартісної основи, функціонує на основі міждержавних угод і не підпорядкована законодавству жодної держави окремо;
- г) грошові знаки іноземних держав, а також кредитні і платіжні документи, виражені в іноземних грошових одиницях.

4. Номінальний валютний курс визначається як:

- а) пропорція обміну валют двох країн (групи країн);
- б) співвідношення між рівнями купівельної спроможності валют;
- в) національний валютний курс, помножений на відношення рівня іноземних цін до рівня внутрішніх цін.

5. Плаваючі курси змінюються:

- а) на основі міждержавних угод;
- б) центральним банком під впливом стану платіжного балансу, рівня інфляції, валютних резервів;
- в) стосовно однієї валюти або групи валют;
- г) залежно від попиту і пропозиції на валютному ринку.

6. Валютна політика — це:

- а) цілеспрямований комплекс заходів з метою корекції курсу національної валюти;
- б) діяльність держави та уповноважених нею органів щодо регламентації валютних відносин економічних суб'єктів та їх діяльності на валютному ринку;

- в) разові цільові операції центрального банку (та інших офіційних фінансових інститутів) з купівлі-продажу великих партій іноземної валюти для зміни динаміки курсу національної валюти;
- г) політика, спрямована на зниження обмінного курсу.

7. Дисконтна (облікова) політика полягає у:

- а) цілеспрямованому підвищенні чи зниженні центральним банком облікової ставки та відповідній зміні ставки депозитного та позичкового процента;
- б) зміні грошової маси шляхом відповідних змін обсягу та структури офіційних валютних резервів;
- в) підтримці обмінного курсу національної валюти у межах встановлених лімітів можливих коливань;
- г) поєднанні валютної інтервенції на зовнішніх ринках із рівними за величиною та протилежними за напрямком операціями ЦБ на внутрішньому відкритому ринку цінних паперів.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке — помилкове.*

1. Колективна (наднаціональна) валюта не має кінцевого кредитора (банківської установи, яка зобов'язується підтримувати курс у певних межах за допомогою валютних інтервенцій).

2. СДР — Спеціальні права запозичення (англ. *special drawing rights*) — міжнародні платіжні і резервні засоби, що випускаються Європейським центральним банком і використовуються як розрахункова одиниця Європейського валютного союзу.

3. Валюта слугує мірою вартості, цінності національних грошових одиниць.

4. Підвищення облікової ставки за кредитами комерційним банкам призводить до підвищення курсу національної грошової одиниці.

5. Конвертованість валюти — це можливість купівлі-продажу іноземної валюти в обмін на національну (і навпаки) всередині країни.

6. Девальвація — це курсова політика, спрямована на підвищення курсу національної валюти.

7. Міжнародна валютна ліквідність — це здатність окремої країни, групи країн здійснювати платежі за власними зовнішніми зобов'язаннями загально визнаними платіжними засобами.

Література до теми 14

1. Гроші та кредит: підручник / *М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пудовкіна* та ін. // за заг. ред. *М. І. Савлука*. — 3-тє вид., перероб. і доп. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 246–320.
2. *Ломакин В. К.* Мировая экономика: учебник для вузов / *В. К. Ломакин*. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. — С. 129–133.
3. Міжнародна економіка: підручник / за ред. *В. М. Тарасевича*. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — С. 158–172.
4. *Передрій О. С.* Міжнародні економічні відносини: навч. посібник / *О. С. Передрій*. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — С. 159–199.
6. *Семенов А. Г.* Современная система международных валютных отношений: учеб. пособие / *А. Г. Семенов*. — Донецк: ДонНУ, 2001. — С. 31–81, 145–166.
7. *Солонінко К. С.* Міжнародна економіка: навч. посібник / *К. С. Солонінко*. — К.: Кондор, 2008. — С. 271–275.
5. Світова економіка: підручник / *А. С. Філіпенко, О. І. Рогач, О. І. Шнирков* та ін. — 2-ге вид., стереотип. — К.: Либідь, 2001. — С. 177–182.
8. Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть / *А. С. Філіпенко, В. С. Будкін, А. С. Гальчинський* та ін. — К.: Либідь, 2002. — С. 344–408.

ТЕМА 15.

СВІТОВИЙ ВАЛЮТНИЙ РИНОК

Основні питання для вивчення

- ◇◇◇◇◇ 15.1. *Сутність, структура та функції світового валютного ринку.*
- ◇◇◇◇◇ 15.2. *Валютні операції та їх основні види.*
- ◇◇◇◇◇ 15.3. *Основні центри торгівлі валютою.*
- ◇◇◇◇◇ 15.4. *Міжнародні валютно-фінансові організації та їх роль.*
- ◇◇◇◇◇ 15.5. *Валютний ринок України та особливості його функціонування.*

15.1. Сутність, структура та функції світового валютного ринку

Валютний ринок — це складова сфери обміну національної та міжнародної економіки, в якій здійснюється торгівля національними та наднаціональними грошовими одиницями і валютними цінностями, що обслуговують міжнародні платіжні операції.

Валютний ринок являє собою складну систему механізмів та інститутів, які доповнюють одне одного (рис. 15.1).

Причини становлення і розвитку сучасного світового валютного ринку:

- висока і зростаюча ступінь інтернаціоналізації господарських зв'язків, яка отримала вираження у зростаючих темпах і масштабах міжнародної торгівлі, міжнародного руху капіталів, транснаціоналізації власне процесу виробництва і формуванні на цій основі специфічного сегмента світового господарства — «других економік», розгортання міждержавних інтеграційних процесів;

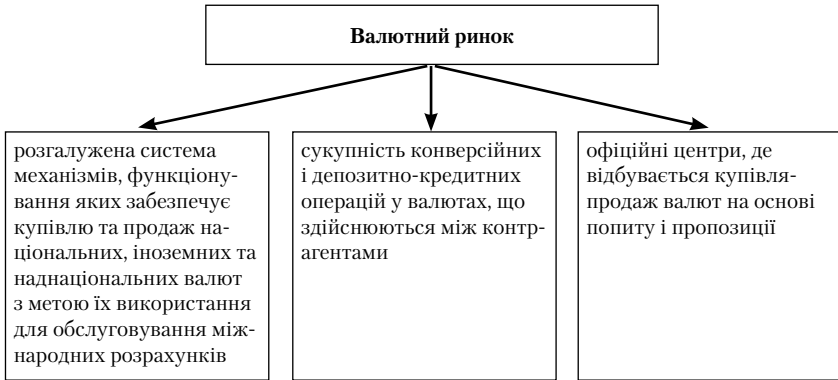

Рис. 15.1. Зміст валютного ринку

- формування нового типу міжнародних корпорацій та банків (транснаціональних), їх перетворення у головних суб'єктів світогосподарських зв'язків;
- становлення та стрімкий розвиток світового ринку капіталів, у тому числі специфічного, власне міжнародного євровалютного ринку;
- посилення тенденції до дерегулювання кредитно-фінансової сфери у розвинутих країнах; поступове послаблення валютних обмежень та впровадження системи конвертованості валют у основних розвинутих країнах;
- НТР у сфері банківської техніки, в системі фінансових, валютних, кредитних операцій.

Національні валютні ринки в сучасному розумінні сформувалися у XIX ст. Основи *світового валютного ринку* як цілісної системи закладено у 50–60-х рр. XX ст.

Суб'єктами валютного ринку є продавці валюти, її покупці та посередники, а саме:

1) *комерційні банки*. Більшість валютних операцій здійснюється через банки, які виконують на договірній основі доручення іноземних банків-кореспондентів. Банки, яким надано право на проведення валютних операцій, називаються уповноваженими девізними або валютними. Найбільший вплив на світових валютних ринках мають такі

банки, як: Deutsche Bank, Barclays Bank, Union Bank of Switzerland, Citibank, Chase Manhattan Bank, Standard Chartered Bank тощо;

2) *фірми*, що здійснюють *зовнішньоторговельні операції*. Вони, як правило, не мають прямого доступу на валютний ринок і проводять валютні операції через комерційні банки;

3) *компанії*, що здійснюють *закордонне вкладення активів*, наприклад, Investment Funds, Money Market Funds, International Corporations;

4) *центральні банки* — управляють валютними резервами, проводять валютні операції, впливають на рівень обмінного курсу, регулюють рівень процентних ставок за депозитами у національній валюті. Найбільш впливовими вважаються: Федеральна Резервна Система США (FED), Бундесбанк (Німеччина) і Bank of England (Великобританія);

5) *приватні особи* — здійснюють широкий спектр неторговельних операцій, пов'язаних із закордонним туризмом, переказом зарплат, пенсій, гонорарів, купівлею і продажем наявної валюти;

6) *валютні біржі та брокерські фірми* — зводять покупців та продавців іноземної валюти і здійснюють між ними валютні операції.

Функції валютних ринків:

- забезпечення своєчасного здійснення міжнародних розрахунків;
- курсоутворення;
- страхування валютних ризиків і формування специфічної системи, яка забезпечує суб'єктам валютного ринку отримання особливого прибутку — спекулятивного — у вигляді курсової різниці;
- диверсифікація валютних резервів банків, підприємств, держав;
- саморегулювання валютних курсів.

Світовий валютний ринок — це не проста арифметична сума національних, регіональних та міжнародних ринків, а певним чином субординована, взаємопідпорядкована система ринкових сегментів, між якими існує взаємообумовлений прямий та зворотний зв'язок. Цій системі притаманні і специфічні ознаки (рис. 15.2).

Світовий валютний ринок структурується за певними критеріями (табл. 15.1).

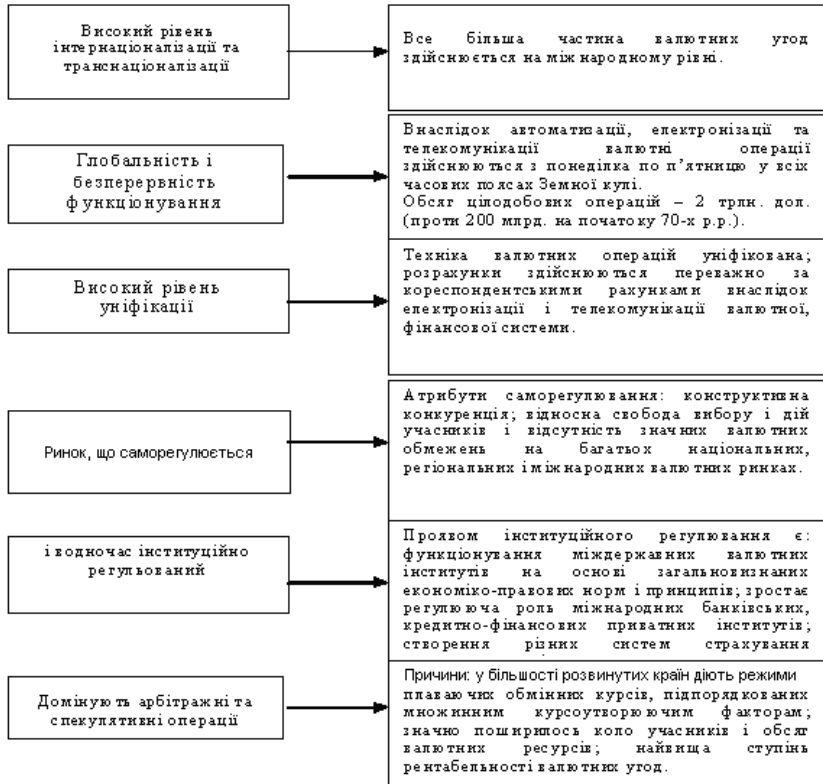

Рис. 15.2. Специфічні ознаки світового валютного ринку

Механізм валютного ринку (рис. 15.3) являє собою узгодження попиту і пропозиції валют у процесі їх купівлі-продажу.

Рівноважний валютний курс відповідає точці перетину кривих попиту та пропозиції (точка А). Під впливом таких факторів, як рівень відносних цін, тарифів і квот, параметри монетарної та валютно-курсової політики, продуктивність ресурсів, кон'юнктура світових фінансових ринків тощо, відбувається зсув кривих попиту і пропозиції праворуч або ліворуч з відповідним переміщенням точки рівноваги.

Структура світового валютного ринку

Критерій класифікації	Види валютних ринків	Характерні ознаки
Територіальна ознака	<p>Національний</p> <p>Регіональний</p> <p>Міжнародний / глобальний</p> <p>Євроринок</p>	<p>– здійснюється торгівля національною валютою, її конверсія в іноземні валюти;</p> <p>– здійснюються операції з валютами, на які припадає основний обсяг операцій у межах певних регіонів з особливими фінансовими центрами. (До провідних регіональних ринків належать: європейський, південноамериканський, далекосхідний);</p> <p>– система тісно пов'язаних між собою сучасними високоефективними комунікаціями регіональних ринків. На міжнародних валютних ринках банки проводять операції з ключовими валютами (американський долар, євро, ієна та ін.), які широко використовуються у світовому платіжному обігу;</p> <p>– міжнародний наднаціональний ринок позичкових капіталів, на якому здійснюються операції в євровалютах</p>
Форма торгівлі	<p>Роздрібний</p> <p>Оптовий</p>	<p>– здійснюються операції між банками та їхніми клієнтами з метою конверсії валют у комерційних цілях;</p> <p>– ринок міжбанківських операцій з метою корегування валютних позицій, страхування і одержання спекулятивного прибутку</p>
Інституційна приналежність	<p>Міжбанківський (позабіржовий) ринок банків-кореспондентів</p>	<p>– здійснюються основні котирування валют; операції здійснюються безпосередньо з банків за допомогою електронного зв'язку; формується і функціонує на основі взаємодії валютних рахунків комерційних банків; структура ресурсів складається з активів, що належать комерційним банкам та регуляційних активів (валютних ресурсів центральних банків); операції здійснюються безпосередньо між</p>

Продовження табл. 15.1

	Біржовий (1/3 всіх операцій світового валютного ринку)	партнерами (прямий валютний ринок) або за допомогою посередників, брокерів, дилерів (брокерський ринок); – організований валютний ринок на базі самостійних або контрольованих банками чи товарними фондовими біржами валютних бірж; здійснюється фіксація довідкових валютних курсів
Термін операцій	Ринки спот Ринки термінових (форвардних) угод	– з поставкою валюти протягом 48 год; – поставка валюти на певних умовах, відмінних від спот

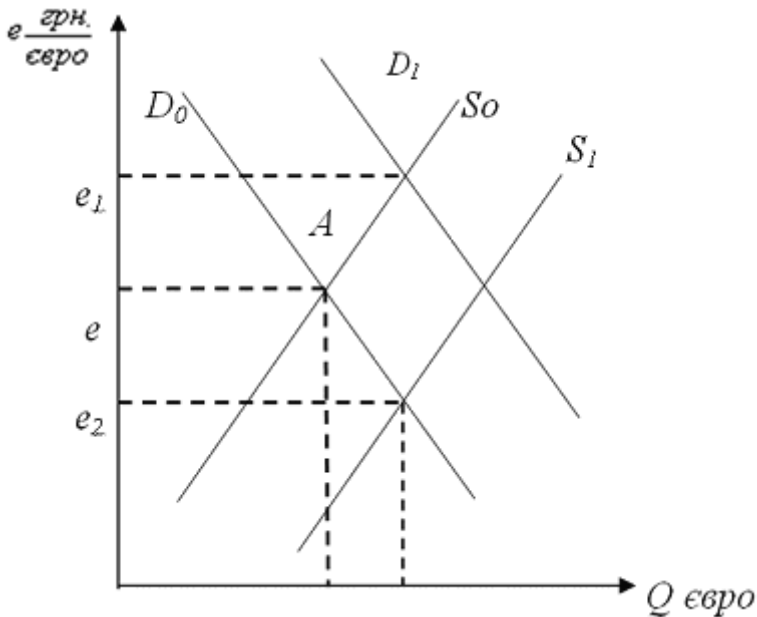

Рис. 15.3. Валютний ринок: S – пропозиція валюти, D – попит на валюту, e – номінальний валютний курс (ціна валюти), Q – кількість валюти

Механізми курсоутворення суттєво відрізняються відносно до виду валюти. Так вільноконвертовані валюти швидко реагують на девальваційні чинники, наприклад, підвищення облікової ставки ЦБ, і стійко протистоять девальвуючим. На ринках м'яких валют, навпаки, спрацьовують переважно девальваційні чинники, внаслідок чого валюта швидко знецінюється. Отже, аби зберегти стабільність на ринках таких валют, слід підтримувати курс національної грошової одиниці щодо провідної іноземної валюти (в Україні — це долар США).

15.2. Валютні операції та їх основні види

Валютні операції — це угоди, пов'язані з купівлею-продажем валюти і платіжних документів в іноземній валюті, з використанням їх як платіжних та розрахункових засобів у міжнародних відносинах.

Існують різні види валютних операцій (табл. 15.2). Їх класифікація базується на тому, що іноземна валюта може використовуватися як об'єкт (специфічний товар), так і відповідний інструмент, зокрема платіжний, розрахунковий, кредитний тощо, для обслуговування різних економічних операцій, у т. ч. торгових та неторгових.

Таблиця 15.2

Основні види валютних операцій

Види операцій	Зміст операцій
Депозитні	Короткострокові (від 1 дня до 1 року) операції з розміщення грошових коштів в іноземних валютах під визначений відсоток з метою одержання прибутку
Конверсійні	Операції між агентами валютного ринку з обміну визначеної кількості валют однієї країни на валюту іншої країни за узгодженим курсом на визначену дату
Арбітражні	Операції, орієнтовані на отримання прибутку через різницю валютних курсів або відсоткових ставок
Спот	Поточні конверсійні операції, що передбачають поставку валют на 2-й робочий день з дня укладання угоди
Форвардні	Операції з обміну валюти за узгодженим курсом

Продовження табл. 15.2

Ф'ючерсні	Термінові операції, що передбачають торгівлю стандартними контрактами, в яких регламентовані сума, метод розрахунку і термін
Опціонні	Передбачають право купити чи: продати валюту в майбутньому за курсом зафіксованим на час укладання угоди, але з незафіксованою датою поставки валюти протягом визначеного періоду
Своп	Операції, що поєднують купівлю-продаж на умовах термінової поставки з одночасною контругодою на визначений термін з тими ж валютами

Система валютних операцій, сполучена з *валютними ризиками*, — небезпекою валютних втрат внаслідок змін валютних курсів.

Методом часткового зниження валютних ризиків є *хеджування* — страхування валютних ризиків шляхом укладання строкових угод на поставку валюти в майбутньому за узгодженою ціною.

15.3. Основні центри торгівлі валютою

Міжнародні валютні ринки мають *географічну локалізацію у світових фінансових центрах (СФЦ)* — місця концентрації банків, спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів, валютно-фінансових бірж, які здійснюють міжнародні валютні, кредитні та фінансові операції з валютою та валютними цінностями.

Основою функціонування СФЦ, характерні ознаки яких наведено у табл. 15.3, є регіональні та національні ринки розвинутих країн з великою відкритою економікою: США, Великобританія, Німеччина, Швейцарія тощо.

Умови перетворення валютного ринку в СФЦ:

- високий економічний рівень країни географічної локалізації;
- активна участь країни у міжнародній торгівлі;
- наявність національного ринку капіталів і розвинутої банківської системи;
- статус країни з великою відкритою економікою;

Сучасні світові фінансові центри

Місце локалізації СФЦ	Характерні ознаки
Лондон	<ul style="list-style-type: none"> – займає перше місце в Європі за валютними, депозитними та кредитними операціями; – 32% світової валютної торгівлі (1995 р. – 30%); – найбільша у світі міжнародна біржа фінансових ф'ючерсів (діє з 1982 р.); – виконує роль первинного офшорного центру (обслуговує клієнтів з усього світу, насамперед – з економічно розвинутих країн, які не тільки поставляють надлишки капіталу у фінансовий центр, а й позичають кошти, зібрані тут); – лідируюча роль у розвитку нових операцій із цінними паперами; – містить великий ринок торгівлі дорогими металами
Нью-Йорк (Лос-Анджелес, Чикаго, Сан-Франциско, Торонто)	<p>Нью-Йорк:</p> <ul style="list-style-type: none"> – 18% світової валютної торгівлі; – у 1980 р. створюється перша у світі суто фінансова строкова біржа – Нью-йоркська ф'ючерсна біржа; – найбільша фондова біржа у світі; – комплексний ринок цінних паперів; – великий емітент акцій та облігацій; – виконує роль первинного офшорного центру
Токіо	– 8% світової валютної торгівлі
Сінгапур (приблизно 260 банків наприкінці ХХ ст.)	<ul style="list-style-type: none"> – 7% світової валютної торгівлі; – виконує роль залучаючого офшорного центру (здійснює функції внутрішнього фінансового посередника, спрямовуючи офшорні капітали з-за меж регіонального ринку місцевим споживачам) – отримує капітал на Лондонському ринку євровалют та на Близькому Сході, а потім направляє його позичальникам з тихоокеансько-азійського регіону через сінгапурський ринок азійських доларів

Продовження табл. 15.3

Франкфурт (Цюріх, Париж)	Франкфурт: – понад 5% світової валютної торгівлі; – спеціалізується на наданні довгострокових позик
Сянган (Гонконг)	– 4% світової валютної торгівлі
Багами (440 банків), Кайманові острови (550 банків)	– облікові офшорні фінансові центри (діє сприятливий режим регулювання та оподаткування. Фінансове посередництво здійснюється передусім між нерезидентами; центр відіграє роль перевалочного пункту; джерела та споживачі капіталу перебувають за його межами)
Бахрейн (166 банків)	– акумулюючий офшорний фінансовий центр (виконує функцію зовнішнього фінансового посередника. Ринкова територія акумулюючого центру генерує надлишки капіталу шляхом незначного поглинання коштів регіональною економікою. Нагромаджені надлишки капіталу використовуються за межами центру)

- розвиток та розширення транснаціональної банківської активності;
- ліберальне валютне та податкове законодавство;
- політична стабільність;
- зростання ринків євровалют;
- зручне географічне розміщення.

15.4. Міжнародні валютно-фінансові організації та їх роль

Міжнародні валютно-фінансові організації (МВФО) створюються шляхом об'єднання фінансових ресурсів країнами-учасницями для вирішення певних завдань розвитку світової економіки.

Функції МВФО:

- операції на міжнародному валютному та фінансовому ринку з метою стабілізації та регулювання міжнародної економіки, підтримки і стимулювання міжнародної торгівлі, забезпечення ліквідності світової банківської системи;

- надання міждержавних кредитів на здійснення державних проєктів та фінансування бюджетного дефіциту;
- кредитування міжнародних проєктів, які відповідають інтересам декількох країн, що беруть участь у проєкті;
- кредитування «внутрішніх» проєктів (які стосуються інтересів однієї країни або комерційної організації), здійснення яких може позитивно вплинути на міжнародний бізнес (інфраструктурні проєкти, проєкти в галузі інформаційних технологій тощо);
- благодійна допомога (фінансування програм міжнародної допомоги);
- фінансування фундаментальних наукових досліджень.

За сферою функціонування розрізняють МВФО у системі ООН та регіональні МВФО (рис. 15.4).

Міжнародний валютний фонд (МВФ) – валютно-фінансова організація міжурядового співробітництва. Налічує понад 180 держав-членів. Україна – член МВФ з 1992 р.

Рис. 15.4. Міжнародні валютно-фінансові організації

Цілі створення МВФ:

- сприяти міжнародному співробітництву у сфері валютної політики;
- сприяти збалансованому зростанню міжнародної торгівлі;
- підтримувати стабільність валютних курсів, упорядковувати валютні відносини між державами-членами, а також протидіяти девальвації валют, що спричинена конкуренцією;
- сприяти формуванню багатосторонньої системи розрахунків за поточними операціями між членами фонду; усунути обмеження на трансфер валюти;
- надавати країнам-членам МВФ кредитні ресурси, які дають змогу регулювати незбалансованість зовнішніх платежів, платіжних балансів, зовнішньої заборгованості;
- бути форумом для консультацій і співробітництва в галузі міжнародної торгівлі і валютних відносин.

За своєю організаційною структурою МВФ — акціонерне товариство, систему управління якого наведено на рис. 15.5.

МВФ — *неприбуткова установа*, ресурси якої формуються шляхом внесків держав-членів. Кожна держава-член має *квоту* (внесок), яка зумовлює:

- кількість голосів країни у Фонді (можливість впливати на його політику);

Рис. 15.5. Система управління МВФ

– обсяг кредитів, які держава-член може отримати від Фонду.

Функції МВФ: розробка основних напрямків реформи міжнародної валютної системи; функції інформаційного та консультативного характеру; урегулювання платіжних балансів.

У системі *механізмів* МВФ (табл. 15.4) основним засобом є кредитна діяльність.

Таблиця 15.4

Сучасні механізми МВФ

Механізми	Характерні ознаки
<i>Кредити та кредитні лінії</i>	МВФ надає кошти рівними кредитними траншами. У межах програми розширеного фінансування членом МВФ може надаватися середньостроковий кредит (зазвичай на 3 роки) для подолання внутрішньо- та зовнішньоекономічних перекосів
<i>Фонд системної трансформації (Systemic Transformation Facility)</i>	Надає фінансову допомогу країнам, які зазнають труднощів у торговельній та платіжній системах у зв'язку з переходом до ринкової економіки
<i>Фонд компенсаційного фінансування та фінансування у випадку непередбачуваних обставин (Compensatory and Contingency Financing Facility)</i>	Надає допомогу державам-членам у випадках отримання збитків (експорт, значне зростання цін на імпортоване зерно), якщо вони мають тимчасовий характер та обумовлені зовнішніми причинами, а також у разі необхідності підтримки темпів реформ, які проводяться відповідно до політики та угод МВФ
<i>Система фінансування буферних запасів (Buffer Stock Financing Facility)</i>	МВФ може надавати фінансову допомогу для відновлення запасів сировини
<i>Термінова допомога (Emergency Assistance)</i>	Надається шляхом закупівлі товарів країн, платіжний баланс яких має значне негативне сальдо внаслідок стихійного лиха
<i>Фонд структурної адаптації (Structural Adjustment Facility) та Розширений фонд структурної адаптації (Enhanced Structural Adjustment Facility)</i>	Надає допомогу у проведенні структурних реформ у країнах, що розвиваються, а також для реалізації середньострокових макроекономічних програм

Продовження табл. 15.4

Інститут МВФ, створений у 1964 р. (Вашингтон, США)	Організовує курси та семінари з підвищення кваліфікації державних службовців з країн-членів МВФ
--	---

Світова економічна криза 2007–2010 рр. ініціювала зміну системи поглядів на роль міжнародних валютно-фінансових організацій. На відміну від доктрини монетарно-ліберальної моделі — «Вашингтонський консенсус», доктрина моделі економічної регіоналізації — «Пекінський консенсус» створює фундамент багатополосного управління міжнародною економікою, наголошує на посиленні ролі держави та міждержавних об'єднань (дивись таблицю 15.5), а також *неформальних фінансових інститутів*. Найвпливовішим з них є *Форум фінансової стабільності* (створений у квітні 1999 р.), до складу якого входять представники національних міністерств фінансів та центральних банків розвинутих країн, ЄЦБ, МВФ, Світового банку, Банку міжнародних розрахунків. На Лондонському саміті «G-20» у квітні 2009 р. Форум фінансової стабільності перетворений у *Раду фінансової стабільності*, яка має розширений мандат і розроблятиме рекомендації та принципи, що у подальшому стануть основою для глобального фінансового регулювання.

Таблиця 15.5

**Порівняльний аналіз альтернативних доктрин
світової фінансової архітектури**

Монетарно-ліберальна модель — «Вашингтонський консенсус»	Модель економічної регіоналізації — «Пекінський консенсус»
<i>Основна мета</i>	
Розширення та поглиблення впливу глобальних фінансових центрів на національні економіки та фінансові ринки	Формування нових взаємодіючих і конкуруючих регіональних груп як фундаменту сучасного багатополосного управління світовою економікою
<i>Роль міжнародних фінансових організацій</i>	
Досить значна	Другорядна
<i>Основні принципи</i>	
— політика, спрямована на залучення іноземних інвестицій;	— захист національних кордонів і національних інтересів;

Продовження табл. 15.5

<ul style="list-style-type: none"> – обмежуюча (рестриктивна) грошово-кредитна політика та підтримка стабільності національної грошової одиниці; – створення валютних резервів як гарантії для іноземних інвесторів; – лібералізація руху капіталу; – приватизація та перетворення всіх наявних ресурсів у предмет купівлі-продажу; – податкові реформи, спрямовані на збільшення податкового тягара населення; – скорочення програм соціального розвитку. 	<ul style="list-style-type: none"> – забезпечення економічного зростання при збереженні незалежності від іноземного капіталу; – створення валютних резервів як інструментів асиметричної сили; – запровадження ефективної системи моніторингу ринків і обмеження фінансових спекуляцій; – посилення державного контролю над великим приватним капіталом; – підтримання високої норми нагородження; – впровадження інновацій.
--	--

15.5. Валютний ринок України та особливості його функціонування

Національний валютний ринок – це регламентований національним законодавством механізм купівлі-продажу національної валюти, її конверсії в іноземні валюти.

Національні валютні ринки характеризуються:

- обсягом валютних операцій;
- кількістю конвертованих валют, що обертаються на ринку;
- ступенем конвертованості національної валюти;
- характером регулювання валютних операцій, у т.ч. державного регулювання;
- ступенем інтегрованості країни у світову валютну систему.

Основні *проблеми* розвитку валютного ринку України:

- 1) зміцнення позиції національної валюти України на світових валютних ринках;
- 2) інтеграція національної грошової одиниці у світову та регіональні валютні системи відповідно до світових стандартів;
- 3) покращення стану і структури платіжного балансу України;

4) проблема скорочення і ліквідації міжнародної кредитної заборгованості;

5) визначення оптимальної позиції гривні в зонах «євро» і «рубля».

Умови вирішення цих проблем:

- наближення ринкового курсу гривні до паритету купівельної спроможності, у тому числі за рахунок стимулювання попиту на гривню на світових валютних ринках;
- кредити мають жорстко регламентуватись і використовуватись для придбання за кордоном новітніх технологій. Це особливо стосується металургійного комплексу як головного постачальника валюти, що потребує модернізації та реконструкції.

Структура валютного ринку України представлена його суб'єктами — учасниками валютного ринку (рис. 15.6), системою валютних цінностей (рис. 15.7) і механізмами їх ціноутворення, відповідною інфраструктурою, яка забезпечує ефективне функціонування валютного ринку і валютний контроль (рис. 15.8).

Серед чинників, які викликали різкі коливання курсу гривні та її знецінення в умовах світової економічної кризи 2007–2010 рр. слід виділити:

- надмірні обсяги кредитування в іноземній валюті;
- бажання банків отримати максимальний прибуток від спекулятивних операцій на міжбанківському ринку;

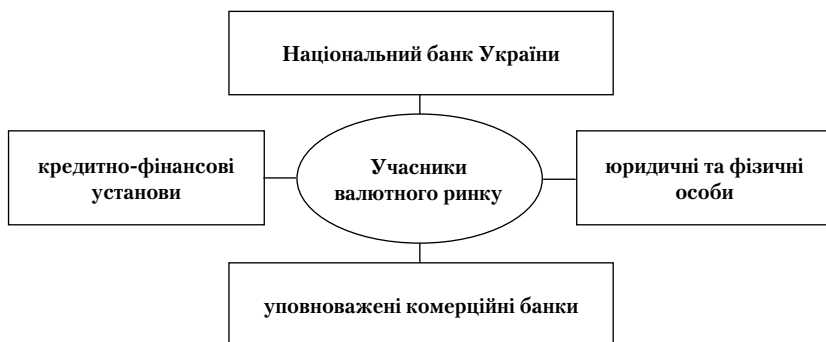

Рис. 15.6. Учасники валютного ринку в Україні

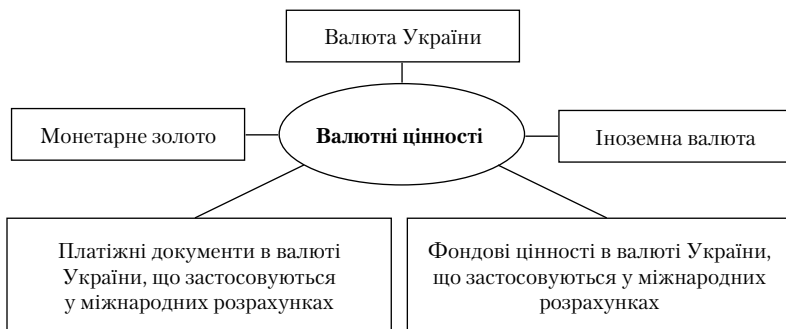

Рис. 15.7. Валютні цінності на території України

Рис. 15.8. Органи валютного контролю в Україні

- суттєве перевищення попиту на іноземну валюту над її пропозицією на готівковому ринку внаслідок втрати довіри домогосподарств до національної валюти, що девальвує. Готівковий ринок перетворився у джерело купівлі іноземної валюти для погашення кредитів;
- підвищення рівня фінансової доларизації та поступова втрата гривнею функції нагромадження;
- зростання державного боргу.

Для стабілізації курсових коливань гривні (яка є м'якою валютою і не користується попитом за межами країни) в умовах світової економічної кризи НБУ акцентував увагу на використанні прямих інструментів валютно-курсової політики. Йдеться про перегляд лімітів

валютної позиції та заборону враховувати в ній резерви; позбавлення резидентів можливості вивозити за кордон валюту, що куплена на міжбанківському ринку за індивідуальною ліцензією або залучена у вигляді кредитів тощо. Серед інструментів опосередкованого впливу на кон'юнктуру внутрішнього валютного ринку НБУ акцентував увагу на валютні «інтервенції». Реалізація цих заходів в умовах найвищої девальвації гривні (початок 2009 р.) дозволила стабілізувати ситуацію на валютному ринку України.

Валютне регулювання в Україні доцільно посилити за такими основними напрямками:

- обмеження можливостей комерційних банків щодо здійснення спекулятивних операцій;
- обмеження обсягів купівлі іноземної валюти лише потребами проведення поточних операцій із зарубіжними партнерами;
- створення перешкод для нелегального вивезення іноземної валюти з країни.

Основні терміни та поняття

Світовий фінансовий центр (СФЦ), євrorинок, ф'ючерсні валютні операції, депозитні валютні операції, хеджування, арбітражні валютні операції, валютні операції своп, валютні операції спот, національний валютний ринок, форвардні валютні операції, валютний ризик, валютні операції, опціонні валютні операції, біржовий валютний ринок, конверсійні валютні операції.

Контрольні та дискусійні питання

1. Визначте механізм здійснення операцій спот.
2. Назвіть переваги та недоліки строкових валютних операцій порівняно з касовими, поточними операціями.
3. Спробуйте представити програму захисту від валютних ризиків.
4. Визначте механізм функціонування МВФ.
5. Охарактеризуйте місце та роль ринків євровалют в умовах глобалізації міжнародних валютно-фінансових відносин.

6. Назвіть основні умови перетворення валютного ринку у світовий фінансовий центр (СФЦ).

7. Якими Ви бачите шляхи підвищення ефективності валютного регулювання в Україні?

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідний термін або поняття.

1. Регламентований національним законодавством механізм купівлі-продажу національної валюти, її конверсії в іноземні валюти.

2. Міжнародний наднаціональний ринок позичкових капіталів, на якому здійснюються операції в євровалютах.

3. Організований валютний ринок на базі самостійних або контрольованих банками чи товарними фондовими біржами валютних бірж, де здійснюється фіксація довідкових валютних курсів.

4. Операції, пов'язані з купівлею-продажем валюти і платіжних документів у іноземній валюті з використанням їх як платіжних та розрахункових засобів у міжнародних відносинах.

5. Короткострокові (від 1 дня до 1 року) операції з розміщення грошових коштів в іноземних валютах під визначений відсоток з метою одержання прибутку.

6. Операції з обміну визначеної кількості валюти однієї країни на валюту іншої країни за узгодженим курсом на визначену дату.

7. Операції, орієнтовані на отримання прибутку через різницю валютних курсів або відсоткових ставок.

8. Поточні конверсійні операції, що передбачають поставку валюти на 2-й робочий день з дня укладання.

9. Операції з обміну валюти за узгодженим курсом.

10. Термінові операції, що передбачають торгівлю стандартними контрактами, в яких регламентовані сума, метод розрахунку та термін.

11. Операції, які передбачають право купити чи продати валюту в майбутньому за курсом, зафіксованим під час укладання угоди, але з незафіксованою датою поставки валюти протягом визначеного періоду.

12. Операції, що поєднують купівлю-продаж на умовах термінової поставки з одночасною контругодою на визначений термін з тими ж валютами.

13. Небезпека валютних втрат унаслідок змін валютних курсів.
14. Страхування валютних ризиків шляхом укладання строкових угод на поставку валюти в майбутньому за узгодженою ціною.
15. Місце концентрації банків, спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів, валютно-фінансових бірж, які здійснюють міжнародні валютні, кредитні та фінансові операції з валютою та валютними цінностями.

Поняття:

- а) опціонні валютні операції;
- б) національний валютний ринок;
- в) хеджування;
- г) біржовий валютний ринок;
- д) арбітражні валютні операції;
- е) конверсійні валютні операції;
- є) ф'ючерсні валютні операції;
- ж) валютні операції своп;
- з) валютні ризики; світовий фінансовий центр (СФЦ);
- и) євроринок;
- і) депозитні валютні операції;
- ї) валютні операції.

Вправа 2. *Знайдіть єдину правильну відповідь.*

1. Міжнародний валютний ринок — це:
  - а) ринок, де здійснюються операції з валютами, на які припадає основний обсяг операцій у межах певних регіонів з особливими фінансовими центрами;
  - б) система тісно пов'язаних між собою сучасними високоефективними комунікаціями регіональних ринків;
  - в) ринок позичкових капіталів, на якому здійснюються операції у єрвалютах;
  - г) організований валютний ринок на базі самостійних або контрольованих банками чи товарними фондовими біржами валютних бірж.

2. Міжбанківський валютний ринок — це:
  - а) ринок, на якому здійснюються операції між банками та їхніми клієнтами з метою конверсії валют у комерційних цілях;

б) ринок міжбанківських операцій з метою корегування валютних позицій, страхування і одержання спекулятивного прибутку;

в) ринок, який формується і функціонує на основі взаємодії валютних рахунків комерційних банків та на якому здійснюються основні котирування валют безпосередньо з банків за допомогою електронного зв'язку;

г) організований валютний ринок на базі самостійних або контрольованих банками чи товарними фондовими біржами валютних бірж, де здійснюється фіксація довідкових валютних курсів.

3. Конверсійні валютні операції — це:

а) операції між агентами валютного ринку з обміну визначеної кількості валюти однієї країни на валюту іншої країни за узгодженим курсом на визначену дату;

б) операції з обміну валюти за узгодженим курсом;

в) операції, орієнтовані на отримання прибутку через різницю валютних курсів або відсоткових ставок;

г) термінові операції, що передбачають торгівлю стандартними контрактами, в яких регламентовані сума, метод розрахунку та термін.

4. СФЦ у Лондоні:

а) це найкрупніша фондова біржа у світі;

б) займає перше місце в Європі за валютними, депозитними та кредитними операціями;

в) виконує роль облікового офшорного фінансового центру;

г) спеціалізується на роздрібних валютних операціях.

5. Міжнародний валютний фонд (МВФ) заснований у:

а) 1925 р.;

б) 1946 р.;

в) 1976 р.;

г) 2000 р.

6. Група Світового банку у свій структурі не містить:

а) Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР);

б) Міжнародну асоціацію розвитку;

- в) Міжнародний валютний фонд (МВФ);
- г) Міжнародну фінансову корпорацію.

7. До міжнародних валютно-фінансових організацій поза системою ООН належать:

- а) Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР);
- б) Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР);
- в) Міжнародний валютний фонд (МВФ);
- г) Світовий банк.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень є правильним, а яке — помилковим.*

1. Структура ресурсів міжбанківського валютного ринку складається з активів, що належать комерційним банкам, та регуляційних активів (валютних ресурсів центральних банків).

2. Основи світового валютного ринку як цілісної системи були закладені у ХІХ ст.

3. Валютні біржі та брокерські фірми зводять покупців та продавців іноземної валюти і здійснюють між ними валютні операції.

4. Міжнародні валютні ринки мають географічну локалізацію у світових фінансових центрах (СФЦ).

5. Світовий валютний ринок є ринком, що саморегулюється та виключає можливість його інституціонального регулювання.

6. На світовому валютному ринку домінують арбітражні та спекулятивні операції.

7. МВФ — неприбуткова установа, ресурси якої формуються шляхом внесків держав-членів.

Література до теми 15

1. Гроші та кредит: підручник / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пудовкіна та ін.; за заг. ред. М. І. Савлука. — 3-тє вид., перероб. і доп. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 246–320, 561–590.

2. Ломакин В. К. Мировая экономика: учебник для вузов / В. К. Ломакин. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. — С. 127–129.

3. Міжнародна економіка: підручник / за ред. В. М. Тарасевича. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — С. 158–172.

4. *Передрій О. С.* Міжнародні економічні відносини: навч. посібник / *О. С. Передрій*. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — С. 159–199.
5. Світова економіка: підручник / *А. С. Філіпенко, О. І. Рогач, О. І. Шнирков* та ін. — 2-ге вид., стереотип. — К.: Либідь, 2001. — С. 177–183.
6. *Солонінко К. С.* Міжнародна економіка: навч. посібник / *К. С. Солонінко*. — К.: Кондор, 2008. — С. 275–283.
7. Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть / *А. С. Філіпенко, В. С. Будкін, А. С. Гальчинський* та ін. — К.: Либідь, 2002. — С. 344–464.

ТЕМА 16.

СВІТОВА ВАЛЮТНА СИСТЕМА

Основні питання для вивчення

- ❖ 16.1. *Поняття валютної системи та її структура. Основні елементи національної та світової валютної системи.*
- ❖ 16.2. *Еволюція світової валютної системи.*
- ❖ 16.3. *Регіональні валютні системи. Європейська валютна система.*
- ❖ 16.4. *Становлення валютної системи України.*
- ❖ 16.1. *Поняття валютної системи та її структура. Основні елементи національної та світової валютної системи.*

Валютна система — інституційно-правова форма організації валютних відносин. Розрізняють національні, світову та регіональні системи.

Національна валютна система — інституційно-правова форма організації валютних відносин країни. Національна валютна система підпорядкована валютному законодавству країни.

Структура національної валютної системи:

- національна валютна одиниця;
- паритет валюти та механізм формування валютного курсу;
- умови конвертованості валюти;
- існування чи відсутність валютних обмежень;
- склад офіційних золотовалютних резервів;
- порядок міжнародних розрахунків;
- організація валютного ринку країни та ринку золота;
- державні установи, що здійснюють валютне регулювання.

Світова (міжнародна) валютна система — це форма організації міжнародних валютних відносин, що обумовлюється розвитком міжнародної економіки як цілісної системи і закріплюється міждержавними угодами.

Елементи світової валютної системи:

- система валют і валютних цінностей;
- механізм валютних паритетів та курсів;
- умови взаємної конвертованості валют;
- обсяги валютних обмежень;
- форми міжнародних розрахунків;
- режим міжнародних валютних ринків та ринків золота;
- міждержавні валютно-кредитні організації та відповідні системи норм та регламентацій у сфері міжнародних розрахунків.

Золотовалютні резерви — запаси резервних активів, які можуть використовуватися для здійснення міжнародних розрахунків країни, виплат за борговими зобов'язаннями як перед урядовими установами, так і комерційними та фінансовими структурами інших держав та міжнародних фінансових організацій. Вони перебувають у власності та розпорядженні державних фінансових установ, до яких належать центральні банки, міністерства фінансів (казначейства), валютні управління, стабілізаційні валютні фонди.

Сучасні золотовалютні резерви складаються з чотирьох *основних компонентів* — золотого запасу, вільно конвертованої валюти (ВКВ), резервної позиції у МВФ та спеціальних прав запозичення (СПЗ).

Золоті запаси є централізованим резервом золота у вигляді зливків та золотих монет, якими володіють центральні банки та міжнародні валютно-фінансові організації. Золоті запаси використовуються як резервний фонд коштів для міжнародних платежів. Під час оцінки вартості золотих резервів більшість країн орієнтується на ринкову ціну золота. У зв'язку з постійними коливаннями цієї ціни урядам країн необхідно періодично переоцінювати свої золоті запаси. Незважаючи на демонетизацію золота, його роль як міжнародного платіжного та резервного засобу зберігається (табл. 16.1).

Запаси ВКВ перебувають, як правило, у безготівковій формі і зберігаються на кореспондентських рахунках і короткострокових депозитах у зарубіжних банках, а також у формі різного роду цінних паперів, виражених у валюті, що обертаються на міжнародному фінансовому ринку. До цих паперів належать здебільшого казначейські векселі та урядові облігації як найбільш надійні види фондових інструментів. Певна частка запасів іноземної валюти може зберігатися також у вигляді готівки в касах центрального банку.

Таблиця 16.1

Країни, що мають найбільші у світі запаси золота*

Країна	Найбільші в світі запаси золота в тонах (вересень 2010)	Частка золота в загальному обсязі золотовалютних резервів країни, %
США	8,133.5	72.1
Німеччина	3,407.6	67.4
МВФ	2,907.0	-
Італія	2,451.8	66.2
Франція	2,435.4	65.7
Китай	1,054.1	1.5
Швейцарія	1,040.1	15.1
Японія	765.2	2.7
Росія	726.0	5.7
Нідерланди	612.5	55.8
Індія	557.7	7.4
Тайвань	423.6	4.1
Португалія	382.5	79.6
Венесуела	363.9	48.5
Саудівська Аравія	322.9	2.7
Великобританія	310.3	15.6
Ліван	286.8	25.2
Іспанія	281.6	35.9
Австрія	280.0	54.3
Бельгія	227.5	33.8
Філіппіни	175.9	13.5

* www.gold.org/value/stats

Резервна позиція в МВФ — це особлива форма активів, що означає право країни-члена автоматично отримувати від нього кошти в іноземній валюті у межах 25% квоти, а також суми, що раніше були

надані в кредит Фонду. У зв'язку з тим, що квота в МВФ, яка визначає частку кожної країни в капіталі МВФ, на 75% вноситься у національній валюті, а на 25% — у вільно конвертованій валюті, визначеній Фондом, то саме на цю суму може претендувати країна щодо отримання її як кредит на першу вимогу без будь-яких умов. Для використання цих коштів, на відміну від стандартних кредитів МВФ, не встановлюється часових обмежень і не потрібно мати попередньої згоди з боку Фонду. Резервна позиція в МВФ є, по суті, тим лімітом, у межах якого країна автоматично отримує від Фонду необхідну їй іноземну валюту.

Спеціальні права запозичення (СПЗ або СДР за англійською аббревіатурою special drawing rights) — це компонент золотовалютних резервів, що являє собою запаси коштів в емітованих МВФ міжнародних резервних і платіжних засобах, які розподіляються між країнами-членами пропорційно до їхніх квот.

Угода про емісію СДР набула чинності 1 січня 1970 р. Від початку призначенням СДР було регулювання сальдо платіжних балансів, поповнення офіційних резервів, вимірювання вартості національних валют та розрахунки з МВФ.

16.2. Еволюція світової валютної системи

Еволюція світової валютної системи, етапи якої наведено у табл. 16.2, відображає:

1) *еволюцію грошового матеріалу* від товарних металевих грошей до паперово-кредитних, поступову демонетизацію золота;

2) *зміну принципів установалення валютного курсу*, ступеня впливу держави на процеси курсоутворення.

Міжнародна валютна система еволюціонує разом з еволюцією міжнародної економіки. Найважливіші тенденції сучасної валютної системи:

- глобалізація;
- посилення регульованого характеру;
- ускладнення структури, перш за все, за рахунок розвитку регіональних валютних систем.

Етапи еволюції світової валютної системи

Етапи	Характерні ознаки	Переваги	Недоліки
Система золотого стандарту. Сформувалась на початку ХХ ст.	<ul style="list-style-type: none"> – фіксація золотого змісту національних валют; – безпосередня конвертованість національних валют у золото; – існування фіксованих валютних курсів 	<ul style="list-style-type: none"> – стабільність валютних курсів; – стабільність внутрішніх цін; – незначний і короткостроковий характер інфляції; – тенденція до зближення національних економік, формування світового господарства; – забезпечується довгострокова рівновага платіжного балансу 	<ul style="list-style-type: none"> – висока вартість функціонування; – недостатня еластичність; – жорстка залежність від зовнішніх факторів (масштаби видобутку золота тощо); – певна регіональна обмеженість: система надавала значні переваги одним країнам за рахунок інших; – історична обмеженість
Система золото-валютного стандарту. Оформлена рішеннями Бреттон-Вудської конференції 1944 р.	<ul style="list-style-type: none"> – для країн-учасниць МВФ зберігалась роль золота як загального еквівалента, платіжного засобу і розрахункової одиниці у міжнародному обігу; – резервною валютою стає американський долар, визначаються паритети (пропорції обміну) ж у золоті, так і у доларах США відповідно їх золотому вмісту (1 унція = 35 г. золота); – дотримання принципу фіксованих курсів; 	<ul style="list-style-type: none"> – більша стабільність валютної системи і стабілізація механізмів міжнародних розрахунків; – створення особливого механізму ключових валют і розширення на цій основі обсягу та структури міжнародних ліквідних засобів; – формування міждержавної інституційно-правової системи, спрямованої на регламентацію поведінки економічних суб'єктів у фінансовій сфері 	<ul style="list-style-type: none"> – залишається висока вартість функціонування; – неможливість для членів МВФ проводити незалежну валютну політику; – суперечливий характер

Продовження табл. 16.2

	<ul style="list-style-type: none"> – передбачався перехід до взаємної конвертованості всіх валют країн-учасниць МВФ; – заборонено вільну приватну купівлю та продаж золота 		
Система паперово-валютного стандарту (Ямайська угода 1979 р.)	<ul style="list-style-type: none"> – повна демонетизація золота у валютних відносинах; – використання багатьох національних валют (разом з доларом, а також колективних валют) як міжнародні розрахункові та ліквідні засоби; – перетворення колективної грошової одиниці — СДР — у головний резервний актив і міжнародний засіб розрахунків і платежів; – ведення «плаваючих» валютних курсів 	<ul style="list-style-type: none"> – відносна гнучкість та демократизм, відповідність принципам відкритої ринкової економіки і тенденціям глобалізації; – підривається диктат американського долара; – можливість проведення самостійної національної кредитно-грошової політики 	<ul style="list-style-type: none"> – нестійкий характер функціонування, непередбачуваність валютних курсів та значні масштаби валютних спекуляцій; – валютні війни; – зростання валютних ризиків; – хронічний, глобальний характер інфляції, постійна незбалансованість міжнародних розрахунків; – необхідність створення спеціальних інститутів та фінансових інструментів для зниження валютних ризиків та збільшення обсягів і диверсифікації міжнародних валютних ліквідних засобів

Характерні ознаки демонетизації золота:

- золото остаточно втрачає функції грошей;
- не може слугувати мірою вартості грошей, основою визначення валютних курсів; скасовується прив'язка валют до золота;
- золото вилучається з власних операцій МВФ.

З огляду на досвід світової економічної кризи 2007–2010 рр. а також рекомендацій групи «G-20» важливими напрямками реформування діючої Ямайської світової валютної системи є:

- зміни в наявній світовій резервній системі з метою зменшення ролі долара США та створення забезпеченої на багатосторонньому рівні системи з кількох валют, яка з часом можливо перетвориться на забезпечену всіма сторонами систему з єдиною світовою валютою;
- удосконалення підходів до вибору режимів валютних курсів;
- забезпечення ефективного контролю за рухом капіталу, в тому числі фіктивного;
- реформування міжнародних фінансових інститутів, перерозподіл квот у МВФ і Світовому банку;
- зміцнення національних та регіональних фінансових систем.

Послаблення позицій долара США як світової резервної валюти уможливило появу нових резервних валют. Передумовами визнання резервної валюти є розвинута ліквідна і надійна фінансова система, ефективна економічна політика, конвертованість. Втім в найближчій перспективі можливість заміни долара новою єдиною міжнародною резервною валютою є малоімовірною. Проти витіснення долару виступають держави з найкрупнішими економіками — США та Китай, які не зацікавлені у деградації власних величезних доларових авуарів і резервів. До 2020 року найбільш перспективною вважається ідея розширення кола резервних валют. Резервними валютами першого ешелону залишаться долар та євро, співвідношення між якими буде змінюватися протягом часу в той чи інший бік. До сучасних резервних валют другого ешелону (ієна, фунт стерлінгів, швейцарський франк) будуть все активніше приєднуватися російський рубль та китайський юань.

За результатами самітів лідерів країн «G-20» у Вашингтоні (2008 р.), Лондоні (2009 р.), Торонто (2010 р.) та Сеулі (2010 р.) у середньостроковій перспективі можлива лише модифікація існуючої Ямайської системи шляхом її часткового реформування з метою підвищення функціональної здатності.

16.3. Регіональні валютні системи. Європейська валютна система

Регіональна валютна система являє собою договірно-правову форму організації валютних відносин групи країн.

Елементи регіональної валютної системи:

- регіональна міжнародна розрахункова одиниця;
- спеціальний режим регулювання валютних курсів;
- загальні валютні фонди і регіональні кредитно-розрахункові установи.

Європейська валютна система (ЄВС) – форма міждержавного регулювання валютних відносин країн європейського інтеграційного комплексу, цілі утворення та стартові механізми якої наведено на рис. 16.1 та 16.2.

Етапи розвитку ЄВС:

- I етап (1947–1950 рр.) – валютні угоди між країнами Західної Європи виникли головним чином на двосторонній основі;
- II етап (1950–1958 рр.) – сформувався та функціонував Європейський платіжний союз (ЄПС), який об'єднав 17 країн Західної Європи;

Рис. 16.1. Цілі утворення Європейської валютної системи

Рис. 16.2. Стартові механізми Європейської валютної системи

- III етап пов'язаний з трансформацією ЄПС у **Європейський валютний союз – ЄВС** (почав функціонувати з 1 січня 1959 р.): передбачав утворення спільного для країн-членів ЄС Європейського центрального банку та заміну національних валют спільною єдиною валютою – євро.

Маастрихтська угода 1992 р. визначила три етапи становлення **ЄВС** (табл. 16.3).

Таблиця 16.3

Етапи становлення Європейського валютного союзу (ЄВС)

Етапи	Характерні ознаки
Перший етап (1990–1998 рр.)	<ul style="list-style-type: none"> – повна лібералізація руху капіталів усередині ЄС; – завершення процесу формування єдиного внутрішнього ринку ЄС; – розробка заходів щодо зближення (конвергенції) ряду економічних параметрів для країн-членів
Другий етап (січень 1999 р. – червень 2002 р.)	<ul style="list-style-type: none"> – створення незалежної Європейської системи центральних банків на чолі з Європейським центральним банком; – установлення фіксованого курсу для валют країн-членів ЄВС між собою, а також стосовно ЕКЮ; – емісія єдиної грошової одиниці – євро; – проведення єдиної валютної політики країнами-членами ЄВС
Третій етап – сучасний	<ul style="list-style-type: none"> – фіксація курсів національних валют щодо євро, здійснення фінансових безготівкових операцій, як у євро, так і в національній валюті; – впровадження з 1 січня 2002 р. євро у готівковий обіг та його перетворення в єдину європейську валюту країн єврозони

Основними *перевагами введення єдиної валюти є*:

- зменшення операційних витрат;
- розширення і зростання ліквідності фінансових ринків;
- зменшення валютних ризиків;
- спрощення міжнародних фінансових операцій;
- вирівнювання можливостей економічного співробітництва завдяки вирівнюванню умов торгівлі;
- запровадження єдиного масштабу цін;
- зменшення курсових витрат і ризиків під час здійснення економічних операцій.

16.4. Становлення валютної системи України

Реформування *валютної системи України* розпочалося одночасно з формуванням національної грошової системи в умовах становлення державності України і трансформації командно-адміністративної системи в ринкову.

Реформування валютної системи України здійснюється *поетапно*.

I етап – (1991 р. – листопад 1994 р.) – характеризувався такими заходами:

- встановлено ліцензування НБУ комерційних банків на здійснення операцій в іноземній валюті;
- дозволено НБУ купувати і продавати іноземну валюту, представляти інтереси України у відносинах з центральними банками інших країн та у міжнародних валютно-фінансових органах;
- вихід з рублевої зони (1992 р.), початок офіційного котирування українського карбованця до російського рубля з одночасною девальвацією карбованця; створення механізму міждержавних розрахунків;
- запровадження у грудні 1992 р. режиму плаваючого валютного курсу українського карбованця; початок формування валютного ринку і роботи Української міжбанківської валютної біржі (УМВБ);
- офіційно започатковано створення державних золотовалютних резервів;
- з лютого 1993 р. проголошено курс на лібералізацію валютного ринку і запровадження дієвого механізму валютного регулювання і контролю;
- з метою приборкання інфляційних процесів із серпня 1993 р. до жовтня 1994 р. діє директивна фіксація курсу карбованця до долара США, німецької марки та російського рубля з посиленням адміністративних обмежень валютного ринку

II етап – (друга половина 1994 р. – вересень 1996 р.). Його характерні ознаки:

- повернення до ринкових методів організації валютних відносин, перехід від фіксованого до керованого плаваючого курсу, відновлення роботи Української міжбанківської валютної біржі;

- ліквідація множинності валютних курсів;
- значне скорочення валютних обмежень.

III етап (сучасний) розпочався з випуску в обіг у 1996 р. національної валюти — гривні і характеризується такими заходами і результатами:

- перехід на режим регульованого плавання валютного курсу гривні (курсоутворення обмежувалось до 2000 р. валютним коридором);
- певна децентралізація валютного ринку, припинення операцій на УМВБ та інших валютних біржах;
- подальша лібералізація доступу до валютного ринку юридичних і фізичних осіб-резидентів до рівня, адекватного вільній конвертованості національної валюти за поточними операціями;
- приєднання України (травень 1997 р.) до ст. VIII Статуту МВФ, що означало офіційне визнання вільної конвертованості гривні за поточними операціями;
- проведення більш гнучкої курсової політики в умовах стрімкого падіння курсу долара на світових фінансових ринках (2008 р.);
- реструктуризація золотовалютних резервів шляхом зменшення питомої ваги доларових резервів.

Основні терміни та поняття

Стандарт біметалевий, паритет золотий, валютна система, стандарт золотозлитковий, монетарне золото, стандарт золотовалютний, європейська валютна система (ЄВС), стандарт золотомонетний, стандарт паперово-грошовий, регіональна валютна система, паритет монетарний, стандарт золотий, світова (міжнародна) валютна система, стандарт грошовий, національна валютна система.

Контрольні та дискусійні питання

1. Визначте, що становить об'єктивну основу еволюції міжнародної валютної системи?
2. Золотий стандарт дисциплінує поведінку економічних суб'єктів на світових ринках. Чому?
3. Яка країна має переваги в умовах золотовалютного стандарту і чому? Назвіть ці переваги.
4. Що таке демонетизація золота? Коли і чому сталася остаточна демонетизація золота?
5. Якими Ви бачите перспективи розвитку сучасної валютної системи?

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідний термін або поняття.

1. Інституційно-правова форма організації валютних відносин.
2. Інституційно-правова форма організації валютних відносин країни.
3. Форма організації міжнародних валютних відносин, що обумовлюється розвитком міжнародної економіки як цілісної системи і закріплюється міждержавними угодами.
4. Договірно-правова форма організації валютних відносин групи країн.
5. Форма міждержавного регулювання валютних відносин країн європейського інтеграційного комплексу.
6. Співвідношення грошових одиниць різних країн за їх офіційним золотим вмістом.

7. При біметалізмі: відношення офіційної вартості одиниці золота до офіційної вартості такої ж одиниці срібла.

8. Міжнародна валютна система, основу грошового обігу якої становлять кредитно-паперові гроші (які не конвертуються у золото) та режим плаваючих валютних курсів.

9. Цінність або матеріал (метал), які приймаються за загальною домовленістю як основа грошової системи країни або світового співтовариства. Стосовно цієї основи визначається вартісний вміст грошей, грошової одиниці.

10. Грошова система, за якою за двома металами (золото, срібло) законодавчо закріплюється роль загального еквівалента.

11. Міжнародна валютна система, що базується на золоті та деяких резервних валютах, на офіційно встановлених фіксованих паритетах валют до головної резервної валюти, до долара, який, у свою чергу, є конвертованим у золото за фіксованим курсом.

12. Система, основою грошового обігу якої слугує золото, яке виконує роль загального вартісного еквівалента.

13. Класична форма золотого стандарту: вільний обіг золотих монет та грошових знаків; вільний обмін усіх видів та типів грошей на золото.

14. Грошова система, за якою центральні банки обмінюють банкноти тільки на золоті зливки стандартної ваги.

15. Золото проби не нижче 995/1000, яке перебуває у резервах центральних банків і яке може бути проданим за іноземну валюту на світовому ринку.

Поняття:

- а) стандарт золотомонетний;
- б) валютна система;
- в) світова (міжнародна) валютна система;
- г) паритет золотий;
- д) стандарт золотозлитковий;
- е) система паперово-валютного стандарту;
- є) стандарт грошовий;
- ж) регіональна валютна система;
- з) система біметалевого стандарту;

- и) європейська валютна система;
- і) паритет монетарний;
- ї) система золотовалютного стандарту;
- й) монетарне золото;
- к) система золотого стандарту;
- л) національна валютна система.

Вправа 2. *Знайдіть єдину правильну відповідь.*

1. Валютна система являє собою:

а) розгалужену систему механізмів, функціонування яких має забезпечувати купівлю й продаж національних грошових одиниць та іноземних валют з метою їх використання для обслуговування міжнародних платежів;

б) державно-правову форму організації валютних відносин у міжнародній економіці;

в) здатність національної валюти вільно обмінюватися на валюти інших країн за діючими курсами.

2. У процесі еволюції світової валютної системи історично першою була:

а) Ямайська валютна система;

б) система Золотого стандарту;

в) Бреттон-Вудська валютна система.

3. Сучасною світовою валютною системою є:

а) Ямайська валютна система;

б) система Золотого стандарту;

в) Бреттон-Вудська валютна система.

4. Для системи Золотого стандарту не є характерним:

а) фіксація золотого вмісту національних валют;

б) заборона вільної приватної купівлі-продажу золота;

в) безпосередня конвертованість національної валюти в золото;

г) наявність фіксованих валютних курсів.

5. Для Бреттон-Вудської системи не є характерним:

а) використання принципу фіксованих валютних курсів;

- б) повна демонетизація золота у сфері валютних відносин;
- в) використання плаваючих курсів;
- г) перетворення СДР у головний резервний актив і міжнародний засіб розрахунків і платежів.

6. Євро повністю замінило національні валюти держав Європейського валютного союзу з:

- а) 01.01.1999;
- б) 01.04.2000;
- в) 01.08.2001;
- г) 01.06.2002.

7. Повна демонетизація золота відбувається в:

- а) Ямайській валютній системі;
- б) системі Золотого стандарту;
- в) Бреттон-Вудській валютній системі;
- г) усіх вищезазначених системах.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке — помилкове.*

1. Елементом світової валютної системи є державні установи, що здійснюють валютне регулювання.

2. Еволюція світової валютної системи відображає еволюцію грошового матеріалу від товарних металевих грошей до паперово-кредитних, поступову демонетизацію золота.

3. Повна демонетизація золота характеризується його вилученням з власних операцій МВФ.

4. Приєднання України (травень 1997 р.) до ст. VIII Статуту МВФ означало офіційне визнання вільної конвертованості гривні за всіма міжнародними операціями.

5. Метою створення Європейського валютного союзу є досягнення валютної стабільності та створення єдиної валюти — СДР.

6. Однією з переваг введення єдиної валюти в межах «зони євро» є скасування національних банківських систем країн-учасниць.

7. Суттєвим недоліком систем золотого та золотовалютного стандартів є висока вартість функціонування валютної системи.

Література до теми 16

1. Гроші та кредит: підручник / *М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пудовкіна* та ін.; за заг. ред. *М. І. Савлука*. — 3-тє вид., перероб. і доп. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 246–320.
2. *Ломакин В. К.* Мировая экономика: учебник для вузов / *В. К. Ломакин*. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. — С. 127–129.
3. Міжнародна економіка: підручник / за ред. *В. М. Тарасевича*. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — С. 158–172.
4. *Передрій О. С.* Міжнародні економічні відносини: навч. посібник / *О. С. Передрій*. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — С. 159–199.
5. Світова економіка: підручник / *А. С. Філіпенко, О. І. Рогач, О. І. Шнірков* та ін. — 2-ге вид., стереотип. — К.: Либідь, 2001. — С. 177–182.
6. *Семенов А. Г.* Современная система международных валютных отношений: учебн. пособие / *А. Г. Семенов*. — Донецк: ДонНУ, 2001. — С. 7–29, 156–166.
6. *Солонінко К. С.* Міжнародна економіка: навч. посібник / *К. С. Солонінко*. — К.: Кондор, 2008. — С. 271–283.
8. Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть / *А. С. Філіпенко, В. С. Будкін, А. С. Гальчинський* та ін. — К.: Либідь, 2002. — С. 344–408.

ТЕМА 17.

МІЖНАРОДНІ РОЗРАХУНКИ

Основні питання для вивчення

- ◇◇◇◇◇ 17.1. *Поняття, суб'єкти та особливості міжнародних розрахунків.*
- ◇◇◇◇◇ 17.2. *Форми міжнародних розрахунків та фактори їх вибору у міжнародних комерційних відносинах.*
- ◇◇◇◇◇ 17.3. *Сучасні платіжні системи та засоби зв'язку суб'єктів міжнародних розрахунків.*

17.1. Поняття, суб'єкти та особливості міжнародних розрахунків

Міжнародні розрахунки являють собою систему організації та регулювання платежів у сфері міжнародних відносин.

Суб'єктами міжнародних розрахунків є інституційні одиниці Системи національних рахунків (СНР). Вони об'єднані в п'ять груп відповідно до основних секторів економічної діяльності, між якими можуть відбуватися міжнародні платежі:

1. *Нефінансові корпорації* та підприємства, які виробляють товари для ринку і надають нефінансові послуги.

2. *Домашні господарства*, представлені фізичними особами, що продають свою робочу силу, споживають ринкові товари та послуги.

3. *Непробуткові установи* — це юридичні особи, що надають неринкові послуги домашнім господарствам.

4. *Урядові установи* — це інституційні одиниці, які разом з виконанням політичних функцій та функцій економічного регулювання виробляють неринкові товари і надають послуги для індивідуального і колективного споживання, а також перерозподіляють доходи.

5. *Фінансові корпорації* — це банки, фінансові компанії, що здійснюють посередництво або надають допоміжні фінансові послуги.

На сьогоднішній день на стан міжнародних розрахунків країни впливає низка *чинників*: стан політичних та економічних відносин між країнами; позиція країни на товарних та грошових ринках; ступінь використання та ефективність державних заходів щодо зовнішньоекономічного регулювання; валютне законодавство; міжнародні торгівельні правила та звичаї; регулювання міждержавних товарних потоків, послуг і капіталів; різниця в темпах інфляції в окремих країнах; стан платіжних балансів; банківська практика; умови зовнішньоторговельних контрактів і кредитних угод; конвертованість валют.

Міжнародним розрахункам притаманні певні специфічні *особливості* (рис. 17.1).

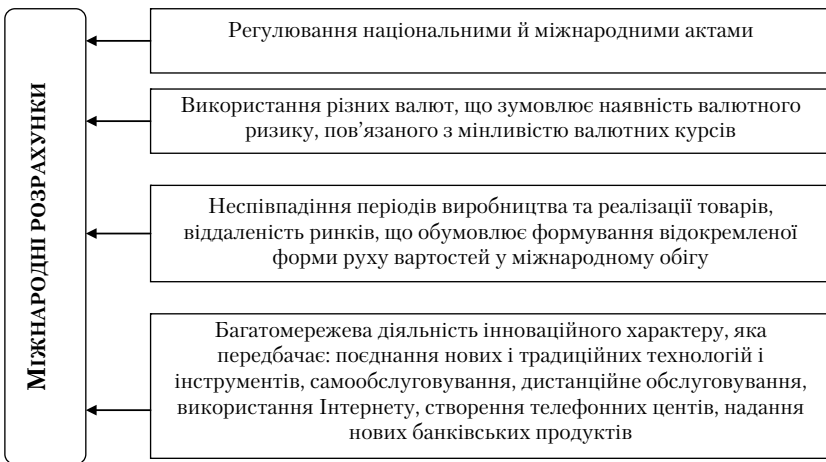

Рис. 17.1. Особливості міжнародних розрахунків

17.2. Форми міжнародних розрахунків та фактори їх вибору у міжнародних комерційних відносинах

Світова економічна криза 2007–2010 років показала, що переважне використання у міжнародних розрахунках валюти однієї країни

(зокрема, долара США) несе в собі значні ризики для всієї системи цих розрахунків, залежність її від стану економіки країни — емітента. Тому доцільно використовувати у міжнародних розрахунках окремі регіональні валюти (євро, російський рубль, китайський юань тощо) або створити колективну міжнародну розрахункову грошову одиницю на зразок СДР, виходячи з певного «кошика» окремих регіональних валют.

Використовуються такі основні форми міжнародних розрахунків:

1. Акредитив — це доручення однієї кредитної установи іншій здійснити оплату товарно-транспортних документів за рахунок зарезервованих коштів. Ця форма найбільш складна і затратна.

Акредитивом може бути зобов'язання банку, видане ним за дорученням клієнта-імпортера, здійснити платіж на користь експортера або забезпечити його платіж іншим банкам у межах визначених сум та обумовленого терміну проти документів, наведених у акредитиві.

У розрахунках за зовнішньоторгівельними операціями використовують *документарні* акредитиви, платежі за якими здійснюються після подання до банку комерційних документів: рахунку фактури, транспортних і страхових документів, сертифікатів тощо.

Використання акредитивів для міжнародних розрахунків регламентується «Уніфікованими правилами та звичаями акредитивів» (Uniform Customs and Practice for Documentary Credit — UCPDC), розробленими Міжнародною торговельною палатою, до яких приєднались понад 160 країн світу.

Експортер та імпортер укладають між собою угоду, в якій вказують, що розрахунки буде здійснено в формі документарного акредитива. У контракті зазначені банк-емітент, який відкриває акредитив; авізуючий банк, що сповіщає експортера про відкриття акредитива, та виконуючий банк — банк, який наведено в акредитиві як платника бенефіціару (експортеру) певної суми коштів проти документів передбачених акредитивом. Після підписання контракту експортер повідомляє імпортера про готовність відвантажити товар. Імпортер подає своєму банку заяву на відкриття акредитива. Після цього банк-емітент направляє акредитив іноземному банку, що обслуговує експортера (авізуючий банк), який перевіряє його достеменність і сповіщає експортера про відкриття та умови акредитива. Експортер перевіряє відповідність умов акредитива платіжним умовам укладеної угоди та відвантажує

товар, а потім разом з транспортними документами передає інші документи, передбачені умовами акредитива, у свій банк. Банк експортера перевіряє перелік документів, правильність їх оформлення і пересилає банку-емітенту для оплати. У супровідному листі зазначається порядок зарахування виручки на рахунок експортера. Після одержання та перевірки документів банк-емітент здійснює платіж банку експортера. На суму платежу дебетується рахунок імпортера, а банк експортера зараховує відповідні кошти на рахунок експортера. Тільки після цього імпортер одержує від банку-емітента всі комерційні документи та стає власником товару.

Акредитив для імпортера передбачає:

- високу комісію;
- використання банківського кредиту;
- іммобілізацію та розпилення його капіталу — відкриття акредитиву до отримання і реалізації товарів.

Акредитив для експортера означає:

- зобов'язання банку оплатити;
- надійність розрахунків і гарантію своєчасної оплати товарів, тому що це здійснює банк;
- швидкість отримання платежу;
- отримання дозволу імпортера на переказ валюти в країну експортера при виставленні акредитиву в іноземній валюті.

Види акредитивів різні і поділяються:

1. З точки зору можливості зміни або анулювання акредитива банком-емітентом:

- *безвідкличний* (дає бенефіціару високий ступінь впевненості, що його поставки або послуги будуть оплачені, щойно він виконає умови акредитива, який у випадку, коли пред'явлені всі документи і дотримані всі його умови, складає тверде зобов'язання платежу банка-емітента);
- *відкличний* (у будь-який час може бути змінений або анульований банком-емітентом навіть без попереднього повідомлення бенефіціара).

2. З точки зору додаткових зобов'язань іншого банку з акредитива:

- *відкличний непідтверджений акредитив* (банк-кореспондент лише авізує бенефіціару відкриття акредитиву. У цьому випадку він не бере ніякого зобов'язання платежу і, таким чином,

не зобов'язаний його здійснювати на основі документів, що пред'явлені бенефіціаром);

- *безвідкличний підтверджений акредитив* (якщо банк-кореспондент підтверджує бенефіціару акредитив, то цим самим він зобов'язується здійснити платіж за документами, що відповідають акредитиву і подані вчасно).

3. З точки зору існування валютного покриття:

- покритий;
- непокритий.

Покриті — акредитиви, при відкритті яких банк-емітент заздалегідь надає в розпорядження виконуючого банку валютні кошти (покриття) у сумі акредитиву на термін дії зобов'язань банку-емітента з умовою можливості їх використання для виплат по акредитиву. Покриття може надаватися кількома відомими способами:

- кредитування сумою акредитива кореспондентського рахунку виконуючого банку в банку-емітенті або іншому банку;
- надання виконуючому банку права списати всю суму акредитива з рахунку банку-емітента під час отримання акредитива на виконання;
- відкриття банком-емітентом страхових депозитів або депозитів у виконуючому банку.

Використання покриття призводить до фактичного заморожування коштів імпортера на період від відкриття акредитива до виплати коштів по ньому.

2. Інкасо — це форма розрахунку за зовнішньоторгівельною угодою, яка полягає в тому, що експортер доручає своєму банку одержати від імпортера певну суму валюти при передачі останньому відповідних товарних документів.

Використання інкасо регулюється «Уніфікованими правилами з інкасо», розробленими Міжнародною торговельною палатою. Розрізняють чисте та документарне інкасо. *Чисте інкасо* здійснюється на основі чеків, платіжних розписок та інших видів документів, що використовуються для одержання платежу. *Документарне інкасо* — це інкасо фінансових документів, що супроводжуються комерційними документами, або інкасо тільки комерційних документів.

За схемою організації інкасової операції експортер та імпортер укладають угоду, в якій визначаються банки, уповноважені здійснювати

розрахунки. Потім експортер здійснює відвантаження товару і одержує транспортні документи. Далі експортер готує необхідні документи (рахунки, фінансові документи тощо) і разом з інкасовим дорученням передає своєму банку. Банк-ремітент, якому доручено здійснення інкасо, після перевірки наданих документів відправляє їх разом з дорученням банку-кореспонденту країни імпортера. Инкасуєчий банк після одержання інкасового доручення та інших документів подає їх імпортеру (платнику) для перевірки та одержання платежу. Банк країни імпортера надсилає повідомлення платнику про одержання інкасового доручення та прохання здійснити платіж. Документи видаються платнику проти платежу. Банк імпортера одержує платіж від імпортера. Инкасуєчий банк переводить відповідну суму банку-ремітенту. Банк-ремітент після одержання переводу зараховує суму виручки на рахунок експортера.

Недоліками використання інкасової форми розрахунків можуть бути досить тривалий період до моменту одержання платежу та ризик, пов'язаний з відмовою від платежу, а також неврегульованість деяких питань валютного законодавства в окремих країнах.

Перевагою для імпортера є те, що немає необхідності завчасно відволікати кошти зі свого обігу, а для експортера — те, що він зберігає юридичне право розпорядження товаром до його оплати імпортером.

3. Банківський переказ є розрахунковою банківською операцією, яка здійснюється через подання телеграфного, поштового або електронного доручення одного банку іншому. Здійснення банківського переказу містить такі операції:

- 1) передача експортером необхідних документів імпортеру;
- 2) виставлення імпортером платіжного доручення в банк, що його обслуговує (банк-імпортера);
- 3) списання коштів з рахунку покупця і зарахування їх на рахунок Лоро–II банку експортера;
- 4) повідомлення банку експортера або здійснення розрахункової операції;
- 5) списання коштів з рахунку Лоро–I банку імпортера та зарахування їх на рахунок експортера;
- 6) повідомлення експортера про зарахування на його рахунок відповідної суми коштів.

Технічно переважна більшість платежів за банківськими переказами здійснюється через систему SWIFT (Society for Worldwide Intesbank Financial Telecommunications), яка організована у 1973 р. і об'єднує приблизно 1800 банків світу на правах членів і майже 1500 банків на правах асоційованих членів у 88 країнах світу.

4. *Авансові розрахунки* — це форма розрахунку, за якою оплата товарів імпортером здійснюється до відвантаження, а інколи навіть до виробництва товару. Вона найвигідніша для експортера.

5. *Розрахунки з відкритим рахунком* зводяться до періодичних платежів імпортера експортеру після одержання товару. Застосовуються за регулярних поставок при довготривалих торговельних зв'язках. Ці розрахунки вигідні для імпортера і невигідні для експортера (уповільнюють оборот капіталу, збільшують ризик).

Ризики, що виникають при міжнародних платежах:

- вартість місцевої валюти при майбутньому платежі в іноземній валюті залежить від обмінного курсу між двома валютами (особливо коли курси обміну піддаються впливові ринкових сил);
- ризик відсутності конвертованості: неможливість власника валюти певної країни конвертувати її у валюту іншої країни, внаслідок обмеження, накладеного урядом;
- ризик невиконання зобов'язання, або несплати (більш імовірний, оскільки порушення судового позову проти боржника, який порушив зобов'язання, в іншій країні потребує більше коштів і часу, а успіх менш імовірний, ніж у випадку з місцевим боржником).

6. *Валютний кліринг* — це угода між керівництвом двох і більше країн про обов'язковий взаємний залік міжнародних вимог і зобов'язань. Ця форма міжнародних розрахунків використовується для зменшення потреби в грошових коштах і для спрощення процесу обміну платіжними повідомленнями. При наявності клірингової угоди між країнами експортери та імпортери не мають права ухилятися від розрахунків по клірингу.

Цілі валютного клірингу різні в залежності від валютно-економічного стану країни: вирівнювання платіжного балансу без витрат золотовалютних резервів; отримання пільгового кредиту від контрагента, що має активний платіжний баланс; безповоротного фінансування країною з активним платіжним балансом країни з пасивним платіжним балансом.

Види валютного клірингу розрізняють за наступними ознаками:

- *в залежності від числа країн-учасниць:* двохсторонній (розрахунки ведуться в двох країнах: імпортери вносять в свій банк національну валюту, а експортери замість інвалютної виручки отримують національну валюту; залік взаємних вимог і зобов'язань здійснюють банки, які ведуть клірингові рахунки), багатосторонній (включає три і більше країн, прикладом виступає Європейський платіжний союз);
- *за обсягом операцій:* повний кліринг (охоплює до 95% платіжного обороту) і частковий (поширюється на окремі операції);
- *за способом регулювання сальдо клірингового рахунку:* з вільноконвертованим сальдо, з умовною конверсією, неконвертоване сальдо, по якому не може бути здійснений обмін на іноземну валюту та який погашається твердими товарними поставками.

Клірингові трансакції переважно здійснюються в розрахункових *клірингових палатах*, організованих банківськими центрами або державними установами. Часто організація, управління і керівництво розрахунковими палатами належать до сфери діяльності центрального банку в особі його місцевих відділень. Розрізняють місцеві, регіональні та загальнонаціональні розрахункові палати. Цей поділ зумовлює значні відмінності у формах, сумах та обсягах платежів. Наприкінці кожного дня клірингова палата розраховує чисту позицію кожного учасника клірингу, беручи до уваги платежі, які цей учасник відправив усім іншим банкам-учасникам, а також платежі, які він отримав від цих банків. У результаті кожний банк переказує лише суму чистої позиції щодо усіх інших учасників клірингу. Коли клірингом керує *центральний банк*, то він може безпосередньо дебетувати і кредитувати рахунки установ, оскільки відразу ж має відомості про розміри сальдо. Якщо кліринг здійснює *приватна організація*, то центральний банк отримує інформацію про сальдо від організатора клірингу.

Валютні кліринги виявляють двоякий *вплив на зовнішню торгівлю*. З одного боку, вони пом'якшують негативні наслідки валютних обмежень та дають можливість експортерам використати валютну виручку. З іншого боку, виникає потреба в регулюванні зовнішньоторговельного обороту з кожною країною окремо, а валютну виручка може використовуватись тільки в тій країні, з якою укладена клірин-

гова угода. Тому для експортерів валютний кліринг не вигідний. Крім того, замість виручки в конвертованій валюті вони одержують національну валюту.

Отже, найбільшу перевагу серед міжнародних розрахунків має кліринг оскільки він найбільш зручний і надійний. В Україні даний вид розрахунку немає широкого застосування, але багато фірм, які працюють на міжнародному ринку, використовують даний вид розрахунків.

17.3. Сучасні платіжні системи та засоби зв'язку суб'єктів міжнародних розрахунків

Зв'язок між учасниками міжнародних розрахункових операцій забезпечується за допомогою телефонних і комп'ютерних мереж, електронних комунікацій. Саме на основі їх використання функціонують системи банківських повідомлень і системи розрахунків. Відмінність між ними в тому, що в рамках систем банківських повідомлень здійснюється лише оперативне пересилання і зберігання розрахункових документів, а врегулювання платежів забезпечується банками-учасниками; функції систем розрахунків безпосередньо пов'язані з виконанням взаємних вимог і зобов'язань банків-учасників. До першої групи належать, наприклад, такі системи як SWIFT і Bankwire – приватна електронна мережа банків США, до другої – CHIPS – Нью-йоркська міжнародна платіжна система міжбанківських клірингових розрахунків і платежів, FedWire – міжбанківська система федеральної резервної системи (ФРС) США та ін..

Всесвітню міжбанківську фінансову телекомунікаційну систему СВІФТ (SWIFT – Society for worldwide interbank financial telecommunication) було започатковано з метою уніфікації та спрощення міжнародних розрахунків, прискорення розрахункових операцій в умовах передачі великих обсягів інформації. Кількість учасників сучасної системи СВІФТ становить 5800 фінансових інститутів із 198 країн. Це банки, брокерські контори, дилерські фірми, страхові компанії. СВІФТ забезпечує дорправлення повідомлення у будь-яку точку земної кулі протягом 5–20 хвилин з високим ступенем конфіденційності та надійності, що досягається завдяки використанню штучних супутників

Землі для дистанційного зв'язку з банківською мережею у різних країнах. Нині у мережі СВІФТ щоденно передається 5,3 млн фінансових повідомлень. Система СВІФТ надає користувачам майже необмежені можливості щодо обміну інформацією про їх угоди, підтвердження валютних угод (foreign-exchange confirmation), перекази грошей клієнтам (customer transfers), міжбанківські перекази (bank transfers), рейтинг цінних паперів та ін..

Система міжбанківських клірингових розрахунків і платежів ЧПС (CHIPS – Clearing House Interbank Payments System) – це приватна міжнародна електронна мережа для здійснення трансфертів у режимі «он-лайн», яка належить Нью-йоркській асоціації клірингових палат. Учасниками ЧПС є комерційні банки, інвестиційні компанії, корпорації. За допомогою ЧПС здійснюються міжнародні міжбанківські операції: доларові платежі за угодами в іноземній валюті; платежі з розміщення цінних паперів у євродоларах; виплата доходів по цінних паперів у євродоларах та ін..

Міжбанківська система США «Федвайр» (FedWire) – система переказу грошових коштів і цінних паперів, яка належить ФРС США та керується нею. За допомогою «Федвайр» здійснюються перекази крупних сум у формі валових розрахунків у реальному часі за умовами «поставка проти платежу». Отже, система «Федвайр» є системою кредитних переказів. Розрахунки виконуються за кожним переказом окремо і стають кінцевими на момент отримання переказу закладом-адресатом.

У ЄС для обслуговування операцій між Європейським центральним банком (ЄЦБ) і національними центральними банками було створено *Транс'європейську автоматизовану експрес-систему валових розрахунків* у режимі реального часу TARGET. Перед TARGET поставлено два завдання: слугувати механізмом єдиної валютної політики і скоротити час проходження транскордонних платежів до строків, які застосовуються для внутрішніх розрахунків. Система функціонує на децентралізованій основі, тобто транскордонні платежі проходять через національні центральні банки, оминаючи ЄЦБ, і складається з трьох елементів: національних систем валових розрахунків у режимі реального часу на чолі з національним центральним банком; системи взаємозв'язку між ними; ЄЦБ. TARGET призначена для обробки платежів особливо великого розміру, тому через неї

здійснюються платежі, пов'язані з операціями європейської системи центральних банків, регулюванням денного сальдо систем нетто-розрахунків, міжбанківські розрахунки за угодами на грошовому ринку та валютнообмінними операціями.

В Україні виконання міжнародних розрахунків здійснюється банками-учасниками міжнародних платіжних систем за чинними міжнародними стандартами та уніфікованими міжнародними правилами обробки платіжних документів з урахуванням нормативних актів НБУ. Закодована, зашифрована криптографічними програмно-технічними засобами платіжна інформація передається через *систему електронних платежів СЕП* до Центральної розрахункової палати (ЦРП) НБУ із подальшим переведенням її у міжнародні платіжні системи SWIFT, TARGET та ін.. СЕП НБУ — це загальнодержавна платіжна система, яка забезпечує здійснення розрахунків між банківськими установами, органами державного казначейства на території України із застосуванням електронних засобів приймання, оброблення, передавання та захисту інформації. Основним нормативно-правовим актом НБУ, що визначає загальні вимоги до функціонування СЕП, є Інструкція про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті, затверджена постановою Правління Національного банку України від 16.08.2006 за № 320 та зареєстрована в Міністерстві юстиції України 06.09.2006 за № 1035/12909. За даними НБУ, станом на 1 січня 2009 року учасниками СЕП були 1550 установи, з них: 182 — банки України; 1304 — філії банків України; 28 — органи Державного казначейства України; 36 — установи Національного банку України.

Основні терміни і поняття

Акредитив, чисте інкасо, банківський переказ, авансові розрахунки, розрахунки з відкритим рахунком, документарне інкасо, міжнародні розрахунки.

Контрольні та дискусійні питання

1. Що являють собою міжнародні розрахунки?
2. Хто є суб'єктами міжнародних розрахунків?
3. Визначте основні форми міжнародних розрахунків.
4. Які фактори впливають на вибір форми міжнародних розрахунків?
5. Які недоліки інкасової форми розрахунків?
6. Яка форма міжнародних фінансових розрахунків найвигідніша для експортера?
7. Яким документом регламентується використання акредитивів для міжнародних розрахунків?
8. Проаналізуйте можливі наслідки «де доларизації» міжнародних розрахунків.

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідний термін або поняття.

1. Система організації та регулювання платежів у сфері міжнародних відносин.
2. Зобов'язання банку, видане ним за дорученням клієнта-імпортера, здійснити платіж на користь експортера або забезпечити платіж іншим банкам у межах визначених сум та обумовленого терміну проти документів.
3. Інкасо, що здійснюється на основі чеків, платіжних розписок та інших видів документів, що використовуються для одержання платежу.
4. Інкасо фінансових документів, що супроводжується комерційними документами, або інкасо тільки комерційних документів.
5. Розрахункова банківська операція, що здійснюється через подання телеграфного або поштового платіжного доручення одного банку іншому.

6. Оплата товарів імпортером до відвантаження.
7. Періодичні платежі імпортера експортеру.

Поняття:

- а) акредитив;
- б) чисте інкасо;
- в) банківський переказ;
- г) авансові розрахунки;
- д) розрахунки з відкритим рахунком;
- е) документарне інкасо;
- є) міжнародні розрахунки.

Вправа 2. *Оберіть єдину правильну відповідь.*

1. Зобов'язання банку, видане ним за дорученням клієнта-імпортера, здійснити платіж на користь експортера або забезпечити платіж іншим банкам у межах визначених сум та обумовленого терміну — це:

- а) акредитив;
- б) інкасо;
- в) аванс;
- г) відкритий рахунок.

2. Доручення експортера своєму банку одержати від імпортера (платника, боржника) певну суму коштів або підтвердження того, що ця сума буде сплачена в обумовлені терміни — це:

- а) акредитив;
- б) інкасо;
- в) аванс;
- г) відкритий рахунок.

3. Розрахункова банківська операція, що здійснюється через подання телеграфного або поштового платіжного доручення одного банку іншому — це:

- а) простий вексель;
- б) банківський переказ;
- в) акредитив;
- г) інкасо.

4. Зобов'язання однієї особи (векселедавця) здійснити платіж певної суми коштів іншій особі (векселевласнику) у визначений термін у визначеному листі — це:

- а) іменний чек;
- б) ордерний чек;
- в) простий вексель;
- г) банківський переказ.

5. Розпорядження однієї особи іншій сплатити у визначений термін певну суму коштів третій особі — це:

- а) простий вексель;
- б) банківський переказ;
- в) акредитив;
- г) інкасо.

6. Безумовний наказ банку-платнику сплатити власнику документа певну суму — це:

- а) акредитив;
- б) вексель;
- в) інкасо;
- г) чек.

7. Переважна більшість платежів за банківськими переказами здійснюється через систему, що називається:

- а) CEFTA;
- б) SWIFT;
- в) UMC;
- г) GREA.

8. Використання акредитивів для міжнародних розрахунків регламентується документом, що має аббревіатуру:

- а) CEFTA;
- б) SWIFT;
- в) UMC;
- г) GREA.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке — помилкове.*

1. Міжнародні розрахунки являють собою систему організації та регулювання платежів у сфері міжнародних відносин.
2. Нефінансові корпорації представлені фізичними особами, що продають свою робочу силу.
3. Акредитив — це форма розрахунку за зовнішньоторговельною угодою, яка полягає в тому, що експортер доручає своєму банку одержати від імпортера певну суму валюти при передачі останньому відповідних товарних документів.
4. Авансові розрахунки — це форма розрахунку, за якою оплата товарів імпортера здійснюється до відвантаження товару.
5. Авансові розрахунки найвигідніші для імпортера.
6. Розрахунки з відкритим рахунком вигідні для імпортера.
7. Використання акредитивів регламентується UCPDC.
8. Документарне інкасо здійснюється на основі чеків, платіжних розписок та інших документів для одержання платежу.
9. Авансові розрахунки вигідні для експортера.
10. Розрахунки з відкритим рахунком вигідні для експортера.

Література до теми 17

1. *Ломакин В. К.* Мировая экономика: учебник для вузов / *В. К. Ломакин*. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. — С. 127–129.
2. Міжнародна економіка: підручник / за ред. *В. М. Тарасевича*. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — С. 185–188.
3. *Миклашевская Н. А.* Международная экономика: учебник / *Н. А. Миклашевская, А. В. Холопов*. — М.: МГУ им. М. В. Ломоносова: Дело и Сервис, 2000. — С. 122–148.
4. *Одягайло Б. М.* Міжнародна економіка: навч. посібник / *Б. М. Одягайло*. — 2-ге вид., випр. і доп. — К.: Знання, 2006. — С. 258–261.
5. Світова економіка: підручник / *А. С. Філіпенко, О. І. Рогач, О. І. Шнирков* та ін. — 2-ге вид., стереотип. — К.: Либідь, 2001. — С. 285–295.

ТЕМА 18.

ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС ТА МАКРОЕКОНОМІЧНА РІВНОВАГА

Основні питання для вивчення

- ❖ 18.1. *Сутність та структура платіжного балансу. Економічна рівновага платіжного балансу.*
- ❖ 18.2. *Фактори впливу на стан платіжного балансу.*
- ❖ 18.3. *Регулювання платіжного балансу.*
- ❖ 18.4. *Платіжний баланс України: стан, структура, динаміка.*

18.1. Сутність та структура платіжного балансу. Економічна рівновага платіжного балансу

Платіжний баланс — це система рахунків, яка відображає сукупність зовнішньоекономічних операцій, що здійснюються громадянами, фірмами та державними установами окремої країни за певний період часу (як правило, за 1 рік) (табл. 18.1).

В агрегованому вигляді платіжний баланс складається з таких операцій та рахунків:

I. *Рахунок товарів та послуг* — відображає операції з експорту та імпорту товарів та послуг і визначає товарний торговельний баланс та баланс торгівлі товарами та послугами (пп. 1–6 табл. 18.1).

II. *Рахунок односторонніх трансфертів* — відображає трансферти за кордон та з-за кордону (пп. 7–8 табл. 18.1).

Операції категорій I та II становлять поточний платіжний баланс або **баланс поточних операцій (БПО)**.

III. *Рахунок довгострокових операцій з капіталом* (пп. 10–11 табл. 18.1).

Таблиця 18.1

Структура платіжного балансу країни (млн ум. од.)

№ з/п	Статті платіжного балансу	Кредит	Дебет
	Рахунок поточних операцій		
1	Товарний експорт	+250	
2	Товарний імпорт		-400
3	Сальдо балансу зовнішньої торгівлі		-150
4	Експорт послуг	+70	
5	Імпорт послуг		-80
6	Сальдо балансу товарів та послуг		-160
7	Чисті доходи від інвестицій	+10	
8	Чисті грошові перекази		-10
9	Сальдо рахунку поточних операцій		-160
10	Рахунок руху капіталу		
	Приплив капіталу	+200	
11	Відтік капіталу		-50
12	Сальдо рахунку руху капіталу	+150	
13	Сальдо рахунків поточних операцій і руху капіталу		-10
14	Рахунок офіційних резервів	+10	

IV. *Рахунок короткострокових операцій з приватним капіталом* (пп. 10–11 табл. 18.1).

Операції категорій III та IV становлять **баланс руху капіталів (БРК)**, оскільки вони спричиняють рух фінансових активів.

Операції категорій I, II, III належать до так званого балансу руху поточних коштів та довгострокового капіталу, який називають **базовим основним платіжним балансом**.

Операції категорій I, II, III, IV разом являють собою **загальний платіжний баланс (ПБ)**.

V. *Рахунок короткострокових операцій з офіційним (державним) капіталом* відображає офіційні резервні операції і є **балансом офіційних резервів (БОР)** (п. 14 табл. 18.1).

Взаємозв'язок між окремими складовими платіжного балансу можна записати у вигляді формул:

$$БПО + БРК + СП + БОР = 0, \quad (18.1)$$

де $СП$ — статистична похибка.

Спираючись на цю рівність:

$$БПО + БРК + СП = БОР. \quad (18.2)$$

У спрощеному вигляді:

$$БПО = NX, БРК = (S - I), NX = S - I,$$

де NX — сальдо рахунку поточних операцій (або чистий експорт товарів і послуг);

$(S - I)$ — сальдо рахунку руху капіталів або чистий приріст зовнішньої заборгованості країни;

S — обсяг заощаджень;

I — обсяг інвестицій.

Рівновага платіжного балансу має місце, коли надходження (доходи) та видатки збалансовані, й офіційні резерви не змінюються. Розрізняють п'ять основних джерел *нерівноваги* платіжного балансу:

- 1) сезонна та випадкова нерівновага;
- 2) циклічна нерівновага;
- 3) структурна нерівновага;
- 4) дестабілізуючі валютні спекуляції та відтік капіталу;
- 5) неадекватний економічній ситуації валютний курс.

Перевищення надходжень з-за кордону над платежами за кордон — *позитивне сальдо* платіжного балансу, що призводить до зростання курсу національної валюти. Перевищення платежів за кордон над надходженнями — *дефіцит* платіжного балансу, що призводить до падіння курсу національної валюти. Скорочення офіційних резервів показує величину дефіциту платіжного балансу, а їх зростання — величину активного сальдо платіжного балансу (табл. 18.1).

Функціонально платіжний баланс відіграє роль макроекономічної моделі, яка систематично відображає економічні операції, здійснені між національною економікою та економіками інших країн світу. Така модель створюється з метою розробки та запровадження обґрунтованої курсової та зовнішньоекономічної політики країни, аналізу і прогнозу стану товарного та фінансового ринків, двосторонніх та багатосторонніх зіставлень, наукових досліджень тощо.

18.2. Фактори впливу на стан платіжного балансу

До економічних факторів, що впливають на стан платіжного балансу держави, належать такі:

– *Темп інфляції*. У результаті надмірного підвищення цін товари та послуги, що виробляються в країні, стають надмірно дорогими для покушців-нерезидентів. У силу цього підвищення скорочується обсяг експорту. Одночасно через підвищення рівня цін імпортні товари стають все більш привабливими для покушців порівняно з товарами, що виробляються в цій країні. Це сприяє збільшенню обсягу імпортних операцій.

– *Реальне зростання*. Високі темпи зростання ВВП призводять до збільшення обсягів імпорту товарів та послуг. Ця тенденція пояснюється тим, що підвищується рівень доходів у країні, частина яких може бути використана на оплату імпортованих товарів та послуг.

– *Процентні ставки*. Якщо в країні підвищуються процентні ставки, то можна чекати збільшення притоку капіталу для інвестицій в облігації з високою доходністю та в інші інструменти грошового ринку. І навпаки, якщо процентні ставки знижуються, то можна чекати відтоку капіталу, тому що фінансові центри інших країн стають більш привабливими для інвесторів.

– *Валютний курс «спот»*. Валютний курс «спот» впливає на відносну вартість імпортних товарів порівняно з вартістю товарів, що вироблені в країні, та експортних товарів порівняно з товарами інших країн (у країнах-імпортерах). Високий курс іноземної валюти призводить до зростання цін імпортних товарів та здешевлення експортних товарів, і навпаки.

18.3. Регулювання платіжного балансу

Платіжний баланс не може залишатися в стані нерівноваги протягом невизначеного часу. Тому поява досить стійкого платіжного дефіциту змушує уряд відповідної країни здійснювати *інтервенцію* в економіку. Масштаби, час та інструменти такої інтервенції залежать від величини дефіциту та його характеру.

У короткотерміновому періоді країна може компенсувати дефіцит платіжного балансу за рахунок *офіційних резервів*. Це найбільш

простий шлях. Якщо ж резервів недостатньо або через певні умови уряд не хоче користуватися ними, тоді досягти рівноваги платіжного балансу можна за рахунок залучення *короткотермінового капіталу* в країну.

Ситуація ускладнюється, коли дефіцит платіжного балансу не можна подолати за рахунок використання зовнішніх фінансових коштів. У цьому випадку уряд може вдаватися до одного з таких заходів:

1. Запровадити *дефляційну політику*, спрямовану на зниження цін та доходів порівняно з іншими країнами.
2. *Девальювати* національну валюту.
3. Запровадити *валютний контроль* та обмеження на валютні операції.

Перші два шляхи реалізуються на суто *ринкових засадах* через зміни в таких економічних параметрах, як: доходи, ціни, валютні курси, пропозиція грошей, відсоткові ставки тощо. Але це зовсім не означає, що держава не вживає певних заходів, навпаки, ефективність відновлення рівноваги платіжного балансу на ринкових засадах залежить від «проринкової» фіскальної та грошово-кредитної політики. У протилежному випадку урядова політика вступатиме в суперечність з дією ринкового механізму, посилюючи цим дефіцит платіжного балансу.

Неринкові методи відновлення рівноваги платіжного балансу полягають у запровадженні державного регулювання економічних процесів, яке, по суті, заміщує дію ринкового механізму. Таке відновлення не можна вважати повноцінним, оскільки хоча симптоми нерівноваги й усуваються, проте глибинні причини дефіциту не зникають, а нерівновага просто набуває прихованої форми. Така ситуація виникає внаслідок широкого використання, наприклад, імпорتنих квот та валютних обмежень.

Ринкове відновлення рівноваги може здійснюватися двома шляхами залежно від режиму валютного курсу. Якщо запроваджується *фіксований* валютний курс (у тій чи іншій формі), то відновлення рівноваги відбувається безпосередньо за позиціями платіжного балансу. За *плаваючого* валютного курсу, рівновага відновлюється на валютному ринку, а валютний курс змінюється доти, доки не вирівнюються попит і пропозиція іноземної валюти в межах поточних і довгострокових капітальних трансфертів.

У зв'язку з цим, в економічній теорії сформульовано п'ять можливих **шляхів досягнення рівноваги платіжного балансу**.

1. **Фінансування** загального платіжного дефіциту без зміни валютного курсу чи стану національної економіки:

а) якщо дефіцит має тимчасовий характер, то уряд може скористатися офіційними резервами, утримуючись цим від впливу на пропозицію грошей. Коли сальдо платіжного балансу стане позитивним, то обсяг резервів поновлється;

б) «дефіцит без сліз», якщо валюта країни є ключовою в певній валютній системі. У цьому випадку країна має більше можливостей утримуватися від коригуючих дій за наявності дефіциту платіжного балансу.

2. Запровадження *валютного контролю* в тих чи інших формах. Так, уряд може ввести обмеження на придбання резидентами іноземної валюти та її використання, підтримуючи офіційний фіксований валютний курс, або проводити політику множинного валютного курсу.

3. Запровадження (збереження) режиму *плаваючого* валютного курсу. У цьому випадку національна валюта знецінюється доти, доки на валютному ринку не відновлюється рівновага.

4. Установлення режиму *фіксованого* курсу. Цей шлях вважається «класичними ліками від платіжного дисбалансу» і полягає в тому, щоб привести національну економіку у відповідність до фіксованого курсу. Якщо ж нерезиденти і надалі не хочуть накопичувати національну валюту, то уряд за рахунок офіційних резервів скорочує пропозицію грошей, знижує ціни, доходи та заробітну плату доти, доки попит і пропозиція іноземної валюти на ринку не встановиться на певному заздалегідь визначеному рівні.

5. Політика валютного *компромісу*. У цьому випадку комбінуються елементи варіантів 3 та 4, причому валютний курс використовується як інструмент стабілізації тільки частково:

а) змінний паритет (система типу Бретон-Вудської) — у цьому випадку країна підтримує фіксований валютний курс (варіант 4) доти, доки це можна робити за рахунок незначних змін у національній економіці, а коли такі можливості вичерпуються, то національна валюта девальвується, а валютний курс встановлюється на новому рівні;

б) кероване плавання валюти: уряд змінює валютний курс доти, доки не досягається нова рівновага.

В основі розрахунку платіжного балансу лежить концепція балансу *потоків* платежів. Якщо ж розрахувати суми закордонних активів держави та її міжнародних зобов'язань на *певну дату*, то ми отримаємо *баланс міжнародної заборгованості* країни, який ще називають міжнародною інвестиційною позицією. Якщо активи перевищують зобов'язання, то країна є *нетто-інвестором* (або кредитором). У протилежному випадку країна вважається *нетто-боржником*.

18.4. Платіжний баланс України: стан, структура, динаміка

До 1993 р. статистика міжнародних операцій України була представлена торговельним балансом, балансом фінансових ресурсів та валютним планом країни. Спеціальною Постановою Кабінету Міністрів України та Національного банку України від 17 вересня 1993 р. на Національний банк України було покладено відповідальність за складання узагальненого платіжного балансу України. Поява Концепції побудови банківської та грошово-кредитної статистики і статистики платіжного балансу була зумовлена загальнодержавною потребою незалежної України у визначенні її місця у світовому співтоваристві, розвитку банківської та фінансової систем, а також у зв'язку з покладенням на Національний банк відповідальності за формування платіжного балансу держави. Цю Концепцію було затверджено Постановою Правління Національного банку України №101 від 20.05.1994 р.

Як зазначено у концепції, розробка і створення платіжного балансу базуються на єдиній методології відповідно до стандартної класифікації компонентів і структури зведеної інформації. За формою складання платіжний баланс України визначається як зведений статистичний звіт (за певний період часу) про здійснення міжнародних операцій українських резидентів з резидентами інших країн світу. Інформаційну базу платіжного балансу (як і у світовій практиці) становлять такі джерела:

- дані банківської системи про надходження платежів з-за кордону і здійснення платежів за кордон (фінансові операції з нерезидентами);

- інформація про рух товарних потоків через кордон (міжнародна торгівля);
- статистичні спостереження підприємств та організацій з метою збирання повної та додаткової інформації (статистична звітність експортерів та імпортерів продукції, інвесторів, та одержувачів іноземних інвестицій тощо).

З квітня 1996р. видається щоквартальник «Платіжний баланс України», в якому публікуються табличні дані з платіжного балансу, аналітичні матеріали щодо розвитку зовнішнього сектора економіки та впливу поточної економічної політики на його стан. Стан платіжного балансу України у 2005–2009 рр. (табл. 18.2, 18.3) характеризується перевищенням надходжень з-за кордону над платежами за кордон, тобто має позитивне сальдо, що відображається у зростанні курсу національної валюти. За активним сальдо платіжного балансу зростають офіційні резерви країни.

Таблиця 18.2

Рахунок поточних операцій України за 2005–2009 рр.
(млн. дол. США)

Статті платіжного балансу	2005	2006	2007	2008	2009
Рахунок поточних операцій	2531	-1617	-5272	-12763	-1801
Баланс товарів та послуг	671	-3068	-8152	-14350	-2022
Експорт товарів та послуг	44378	50239	64001	85612	54253
Імпорт товарів та послуг	-43707	-53307	72153	-99962	-56275
Баланс товарів	-1135	-5194	-10572	-16091	-4655
Експорт товарів	35024	38949	49840	67717	40394
Імпорт товарів	-36159	-44143	-60412	-83808	-45049
Баланс послуг	1806	2126	2420	1741	2633
Експорт послуг	9354	11290	14161	17895	13859
Імпорт послуг	-7548	-9164	-11741	-16154	-11226
Доходи (сальдо)	-985	-1722	-659	-1540	-2440
Поточні трансферти (сальдо)	2845	3173	3539	3127	2661

**Рахунок операцій з капіталом та фінансових операцій
за 2005–2009 рр. (млн. дол. США)**

Статті платіжного балансу	2005	2006	2007	2008	2009
Рахунок операцій з капіталом та фінансових операцій	8038	3687	-6060	9700	-11925
Рахунок операцій з капіталом	-65	3	3	5	595
Фінансовий рахунок, в тому числі:	8103	3684	15127	9695	-12520
Прямі інвестиції	7533	5336	9218	9903	4654
Портфельні інвестиції	2757	3583	5753	398	-63
Інші інвестиції	-2187	-5235	156	-606	-17111

Економічне значення сальдо *торговельного балансу* стосовно конкретної країни залежить від її положення у світовому господарстві, характеру її зв'язків з партнерами й загальною економічною політикою. Для країн, що відстають від лідерів за рівнем економічного розвитку, активний торговельний баланс необхідний як джерело валютних коштів для оплати міжнародних зобов'язань за іншими статтями платіжного балансу. Пасивний торговельний баланс вважається небажаним і оцінюється як ознака слабості зовнішньоекономічних позицій країни. Для країн, що розвиваються, це відбиває недостачу валютних надходжень. Для розвинутих країн це може мати інше значення. Так, дефіцит торговельного балансу США (з 1971 р.) пояснюється активним просуванням на їхній ринок міжнародних конкурентів (із Західної Європи, Японії, Південної Кореї й інших країн) з виробництва товарів все більшої складності. Віддзеркалення дефіциту зовнішньої торгівлі США слугує активне сальдо з цих операцій у вищезгаданих партнерів, які використовують валютні надходження для закордонних капіталовкладень, у тому числі й у США.

Баланс послуг відображає розвиток цього сектора, що динамічно розвивається, а також поширення світових економічних зв'язків країни. Роль і вплив сектора міжнародних послуг на обсяг і структуру національних платежів і надходжень постійно зростають.

Динаміку платіжного балансу України можна відстежувати за Інтернет-адресою Національного банку України.

Основні терміни і поняття

Платіжний баланс, структура платіжного балансу, баланс торгівлі товарами, баланс торгівлі послугами, баланс руху капіталу, базовий платіжний баланс, загальний платіжний баланс, методи відновлення рівноваги платіжного балансу, баланс міжнародної заборгованості, інформаційна база платіжного балансу, нетто-інвестор, нетто-боржник, статистика платіжного балансу.

Контрольні та дискусійні питання

1. Дайте визначення платіжного балансу. В чому полягає його економічний зміст?
2. Назвіть основні рахунки платіжного балансу.
3. Визначте порядок формування рахунків платіжного балансу.
4. Охарактеризуйте структуру платіжного балансу.
5. Дайте визначення дефіциту торговельного балансу.
6. Які основні складові балансу послуг?
7. Яка структура балансу руху капіталів?
8. Наведіть класифікацію статей платіжного балансу за методикою МВФ.
9. Перелічіть основні фактори, які впливають на платіжний баланс.
10. Дайте порівняльну характеристику шляхів урівноваження платіжного балансу.

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідний термін або поняття.

1. Система рахунків, яка відображає сукупність зовнішньоекономічних операцій країни.
2. Рахунки руху поточних коштів та довгострокового капіталу.
3. Рахунок, що відображає операції з експорту та імпорту товарів та послуг.
4. Рахунки довгострокових операцій з капіталом та короткострокових операцій з приватним капіталом.
5. Активи країни перевищують її зобов'язання.

6. Активи країни є меншими за її зобов'язання.
7. Розрахунок суми закордонних активів та міжнародних зобов'язань країни на певну дату.
8. Різниця вартісних обсягів експорту та імпорту.
9. Відтік вартості за кордон, за яким має бути компенсуючий приплив платежів у певну країну.
10. Приплив вартостей, за які резидент країни повинен здійснити платежі за кордон.

Поняття:

- а) експорт;
- б) товарний торговельний баланс;
- в) платіжний баланс;
- г) баланс руху капіталів;
- д) базовий основний платіжний баланс;
- е) баланс міжнародної заборгованості країни;
- є) країна є нетто-кредитором;
- ж) країна є нетто-боржником;
- з) торговельний баланс;
- и) імпорт.

Вправа 2. *Знайдіть єдину правильну відповідь.*

1. Все, що має грошову вартість і є власністю фірми або окремої особи — це:

- а) дебет;
- б) кредит;
- в) актив;
- г) пасив.

2. Грошові зобов'язання, заборгованість фірми або окремої особи — це:

- а) дебет;
- б) кредит;
- в) актив;
- г) пасив.

3. Відтік вартостей, за яким повинен слідувати компенсуючий притік платежів у певну країну — це:

- а) дебет;
- б) кредит;
- в) актив;
- г) пасив.

4. Позитивне сальдо платіжного балансу:

- а) призводить до зростання курсу національної валюти;
- б) призводить до падіння курсу національної валюти;
- в) не впливає на курс національної валюти;
- г) впливає на курс національної валюти невизначеним чином.

5. Від'ємне сальдо платіжного балансу:

- а) призводить до зростання курсу національної валюти;
- б) призводить до падіння курсу національної валюти;
- в) не впливає на курс національної валюти;
- г) впливає на курс національної валюти невизначеним чином.

6. Сальдо балансу зовнішньої торгівлі враховує:

- а) товарний експорт;
- б) товарний імпорт;
- в) експорт послуг;
- г) імпорт послуг.

7. Сальдо балансу товарів та послуг враховує:

- а) експорт послуг;
- б) імпорт послуг;
- в) товарний імпорт;
- г) чисті грошові перекази.

8. Сальдо балансу поточних операцій враховує:

- а) чисті доходи від інвестицій;
- б) притік капіталу;
- в) відтік капіталу;
- г) офіційні резерви.

9. Сальдо балансу руху капіталу враховує:

- а) відтік капіталу;
- б) офіційні резерви;
- в) чисті грошові перекази;
- г) експорт послуг.

10. Скорочення офіційних резервів:

- а) показує масштаби дефіциту платіжного балансу;
- б) показує масштаби профіциту платіжного балансу;
- в) не визначає стан платіжного балансу;
- г) неоднозначно характеризує стан платіжного балансу.

11. Зростання офіційних резервів:

- а) показує масштаби дефіциту платіжного балансу;
- б) показує масштаби профіциту платіжного балансу;
- в) не визначає стан платіжного балансу;
- г) неоднозначно характеризує стан платіжного балансу.

Вправа 3. Виконайте завдання.

1. Дайте оцінку впливу міжнародних операцій країни S на її внутрішню економіку за такими даними її платіжного балансу (ум. од.).

№ з/п	Стаття	Значення
1	Товарний експорт	+40
2	Товарний імпорт	-30
3	Експорт послуг	+15
4	Імпорт послуг	-10
5	Чисті доходи від інвестицій	-5
6	Чисті грошові перекази	+10
7	Імпорт капіталу	+10
8	Експорт капіталу	-40

2. Дайте оцінку впливу міжнародних операцій країни S на її внутрішню економіку за такими даними її платіжного балансу (ум. од.).

ТЕМА 18. ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС ТА МАКРОЕКОНОМІЧНА РІВНОВАГА

№ з/п	Стаття	Значення
1	Товарний експорт	+120
2	Товарний імпорт	-90
3	Експорт послуг	+45
4	Імпорт послуг	-30
5	Чисті доходи від інвестицій	-15
6	Чисті грошові перекази	+30
7	Імпорт капіталу	+30
8	Експорт капіталу	-120

3. Дайте відповіді на питання на підставі даних платіжного балансу умовної країни S за 2007 р. (млрд дол.). Наведіть розрахунки.

- Яка величина торговельного балансу?
- Яка величина балансу поточних операцій?
- Яка величина балансу руху капіталів?
- Яке сальдо балансу офіційних розрахунків у S?

№ з/п	Стаття	Значення
1	Товарний експорт	+80
2	Товарний імпорт	-60
3	Чисті трансферти	+20
4	Імпорт послуг	+30
5	Чисті доходи від інвестицій	-10
6	Імпорт капіталу	+20
7	Експорт капіталу	-80

4. Виконайте відповідні розрахунки і заповніть позиції кредиту та дебету в пунктах 3, 6, 9, 12, 14.

№ з/п	Рахунки платіжного балансу	Кредит	Дебет
1	Товарний експорт	+251	
2	Товарний імпорт		
3	Сальдо балансу зовнішньої торгівлі		
4	Експорт послуг	+70	
5	Імпорт послуг		-72
6	Сальдо балансу товарів та послуг		

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

7	Чисті доходи від інвестицій	+14	
8	Чисті грошові перекази		-14
9	Сальдо балансу поточних операцій		
10	Рахунок руху капіталу		
11	Притік капіталу	+180	-74
12	Відтік капіталу		
13	Баланс руху капіталу		
14	Баланс з поточних операцій і руху капіталів		
14	Офіційні резерви		

5. На основі даних платіжного балансу (млн дол. США) визначте сальдо руху товарів та послуг.

Статті платіжного балансу	Кредит	Дебет
Товари загального призначення	14760	16824
Товари для переробки	65	681
Ремонтні роботи	75	8
Послуги		
Транспорт		
– залізничний	85	51
– морський	661	137
– повітряний	133	31
– інший	1015	25
Подорожі	175	141
Будівельні послуги	26	163
Фінансові послуги	186	215
Послуги зв'язку	74	76
Інші послуги	392	699

6. На основі даних платіжного балансу (млн дол. США) визначте сальдо рахунку поточних операцій.

Статті платіжного балансу	Кредит	Дебет
Сальдо балансу товарів та послуг	5201	
Доходи	56	400
Поточні трансферти	583	36

7. На основі даних платіжного балансу (млн дол. США) визначте сальдо руху капіталів.

Статті платіжного балансу	Кредит	Дебет
Капітальні трансферти	106	9
Прямі інвестиції	159	8
Середньо-та довгострокові кредити	1109	404
Короткостроковий капітал	3484	3169
Взаємна заборгованість підприємств	2804	465
Зміна залишків на кореспондентських рахунках	680	731

Література до теми 18

1. *Ломакин В. К.* Мировая экономика: учебник для вузов / *В. К. Ломакин*. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – С. 135–144.
2. Економічна теорія: підручник / за ред. *В. М. Тарасевича*. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 597–603.
3. *Солонінко К. С.* Міжнародна економіка: навч. посібник / *К. С. Солонінко*. – К.: Кондор, 2008. – С. 285–295.
4. Світова економіка: підручник / *А. С. Філіпенко, О. І. Розач, О. І. Шнирков* та ін. – 2-ге вид., стереотип. – К.: Либідь, 2001. – С. 295–305.

ТЕМА 19.

МІЖНАРОДНА РЕГІОНАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ

Основні питання для вивчення

- ◇◇◇ 19.1. *Сутність і фактори розвитку міжнародної регіональної інтеграції.*
- ◇◇◇ 19.2. *Рівні, форми і типи міжнародної регіональної інтеграції.*
- ◇◇◇ 19.3. *Ефекти регіональних торговельних угод. Динамічні та статичні ефекти економічної інтеграції.*
- ◇◇◇ 19.4. *Основні інтеграційні угруповання: ЄС, НАФТА, МЕР-КОСУР, АТЕС, СНД. Проблеми формування ЄЕП.*

19.1. Сутність і фактори розвитку міжнародної регіональної інтеграції

***Міжнародна економічна інтеграція** — це взаємопереплетіння національних процесів відтворення, що базується на поділі праці між національними господарствами, встановлення між ними стійких зв'язків і взаємодій у різних формах.*

Передумови міжнародної регіональної інтеграції:

- 1) близькість рівнів економічного розвитку й ступенів ринкової зрілості країн;
- 2) географічна близькість країн, що інтегруються, існування в більшості випадків загальних кордонів та історично створених економічних зв'язків;
- 3) спільність економічних та інших проблем, які стоять перед країнами у сфері розвитку, фінансування, регулювання економіки, політичного співробітництва.

Об'єктивною основою інтеграції є високий рівень міжнародного поділу праці й інтернаціоналізація виробництва.

Факторами розвитку міжнародної регіональної інтеграції є:

- 1) глобалізація господарського життя;
- 2) поглиблення міжнародного поділу праці та інтернаціоналізації виробництва;
- 3) розвиток науково-технічної революції;
- 4) підвищення відкритості національних економік;
- 5) демонстраційний ефект. Він полягає в тому, що позитивні зміни в економіці країн, що входять до інтеграційного об'єднання, здійснюють психологічний вплив на країни, які не беруть участі в інтеграційних процесах, та стимулюють їхнє бажання вступити до такого об'єднання;
- 6) «ефект доміно». Переорієнтація економічних зв'язків країн-членів інтеграційного об'єднання один на одного часто викликає труднощі в тих країнах, які перебувають за межами об'єднання, та посилює зацікавленість останніх у підключенні до інтеграційних процесів.

19.2. Рівні, форми і типи міжнародної регіональної інтеграції

Процес міжнародної регіональної інтеграції відбувається на *мікро-* і *макрорівні*. На *мікрорівні* система взаємозв'язків відбувається в рамках міждержавного внутрішньофірмового простору. На *макрорівні* — на основі формування економічних об'єднань держав та узгодження національних політик.

Форми прояву міжнародної регіональної інтеграції різні:

- 1) розвиток подетальної та технологічної спеціалізації, кооперації і комбінування виробничо-технологічних процесів;
- 2) усунення адміністративних і економічних бар'єрів, які перешкоджають вільному руху товарів, капіталів, робочої сили в межах регіону;
- 3) узгодження і проведення спільної економічної, валютно-фінансової, науково-технічної та соціальної політики;
- 4) формування регіональних господарських комплексів із загальною виробничою інфраструктурою та інститутами наддержавного і міждержавного регулювання.

Залежно від ступеня зрілості економічної інтеграції у світовій практиці виділяють *типи* інтеграційних об'єднань. На першому етапі інтеграційного процесу укладаються *преференційні торгові угоди*. Відповідно до них скорочуються тарифні бар'єри у взаємній торгівлі при збереженні національних тарифів стосовно третіх країн.

На другому етапі створюють *зону вільної торгівлі*, яка означає повну відміну митних тарифів у взаємній торгівлі при збереженні національних митних тарифів стосовно третіх країн.

На третьому етапі створюють *митний союз*. Поряд з функціонуванням зони вільної торгівлі він передбачає встановлення єдиного зовнішньоторговельного тарифу та єдиної зовнішньоекономічної політики стосовно третіх країн.

Четвертий етап пов'язаний з виникненням *загального ринку*. В його рамках вільна взаємна торгівля товарами і послугами та єдиний зовнішньоторговельний тариф доповнюються вільним пересуванням факторів виробництва — капіталу та робочої сили, а також узгодженням економічної політики.

На п'ятому етапі формується *економічний союз*. Він сполучає розглянуті типи інтеграції з координацією макроекономічної політики країн-учасниць, уніфікацією законодавств і стандартів, створенням наднаціональних органів управління.

В міжнародній практиці виділяють два основних методи здійснення міжнародної економічної інтеграції: *функціональний* та *інституціональний*. В першому випадку підкреслюється інтегруюча роль ринкових сил. Інтеграція розглядається як процес, заснований на статичних порівняльних перевагах країн. При цьому важливу роль відіграє взаємодоповнюваність економік країн, що інтегруються. З позиції інституціонального підходу інтегруватись мають не взаємодоповнюючі, а однорідні та конкурентоспроможні економіки, створюючи принципово нові економічні комплекси, в межах яких має відбутись структурне взаємопроникнення економік.

19.3. Ефекти регіональних торговельних угод.

Динамічні та статичні ефекти економічної інтеграції

Інтеграція призводить до виникнення в економіці двох видів *ефектів* — *статичних* і *динамічних*. Такого висновку дійшов канад-

ський вчений Д. Вайнер, порівнявши торгівлю між країнами до утворення ними митного союзу і після утворення. До **статичних ефектів**, на думку вченого, належать економічні наслідки, що виявляються відразу після створення митного союзу. Це — скорочення адміністративних витрат на утримання митних і прикордонних органів, *ефект створення торгівлі й ефект відхилення торгівлі*.

Ефект створення торгівлі полягає в тому, що після утворення митного союзу і скасування імпортного мита може виникнути ситуація, коли зарубіжний товар з країн об'єднання стає дешевшим від місцевого, і споживач купує імпортний товар замість вітчизняного. Виникає імпортний товарний потік, а отже, ефективніше використовуються ресурси інтеграційного об'єднання.

Ефект відхилення торгівлі протилежний ефекту створення торгівлі. Країни, що не увійшли до митного союзу, можуть ефективніше використовувати фактори виробництва, і ціна на товар буде нижчою за ціну аналогічного товару країн інтеграційного об'єднання. До утворення союзу споживачі купували цей вигідніший для них товар. Але після скасування імпортного мита всередині союзу та встановлення єдиного зовнішньоторговельного тарифу вигіднішим стає придбання товару, виготовленого в межах об'єднання. Переорієнтація місцевих споживачів на ці товари призведе до зникнення імпортного потоку з третіх країн.

Численні дослідження інтеграції показують, що в більшості випадків ефект відхилення торгівлі виникає, проте він перекривається ефектом створення торгівлі.

Динамічні ефекти — це економічні наслідки, що виявляються після того, як інтеграція набере силу, на пізніших стадіях розвитку. Це, наприклад, конкурентна боротьба виробників країн об'єднання, що призводить до обмеження зростання цін, поліпшення якості товарів, створення і впровадження нових технологій.

До безперечних вигод інтеграції належать приплив іноземних інвестицій, доступ до технологій і ресурсів об'єднання, формування місткого ринку, спільне вирішення складних соціальних проблем, захист від конкуренції, прискорення науково-технічного прогресу та економічного зростання.

Разом з тим виникають також і негативні наслідки економічної інтеграції. Вони виявляються у:

- 1) перерозподілі ресурсів усередині угруповання на користь більш сильних партнерів;
- 2) можливості олігопольної змови ТНК країн-учасниць, що призводить до зростання цін;
- 3) дії ефекту втрат від збільшення масштабів виробництва при високому рівні його концентрації.

19.4. Основні інтеграційні угруповання: ЄС, НАФТА, МЕРКОСУР, АТЕС, СНД. Проблеми формування ЄСП

Історично першим і найбільш зрілим інтеграційним об'єднанням є Європейський Союз, який пройшов усі стадії розвитку від зони вільної торгівлі і митного союзу до економічного союзу. ЄС виник у 1957 р. шляхом об'єднання 6 країн. Інтеграційні відносини розвивались не лише вглиб, але й ушир. На сьогодні до ЄС входить 27 країн. Більш детально це питання буде розглянуто в наступній темі.

З 1994 р. набула чинності угода про Північноамериканську зону вільної торгівлі — НАФТА, яка об'єднує США, Канаду, Мексику. Угодою передбачено поступове скасування нетарифних бар'єрів у торгівлі товарами і послугами, ліквідація до 2010 р. мит, створення спільної арбітражної комісії, лібералізація діяльності американських і канадських банків на фінансовому ринку Мексики, інші заходи. Відмінна риса цього інтеграційного об'єднання — асиметричний характер участі, асиметрія рівнів розвитку, асиметрія інтенсивності двосторонніх економічних відносин.

У 1991 р. Аргентина, Бразилія, Парагвай і Уругвай підписали Асунсьонський договір. Об'єднання отримало назву — МЕРКОСУР. Мета об'єднання — забезпечення вільного пересування факторів виробництва, проведення єдиної митної політики стосовно третіх країн, забезпечення координації макроекономічної політики, політики в галузі сільського господарства, податкової і грошової систем, збільшення конкурентоспроможності країн-учасниць. Законодавчим і конституційним органом є Рада загального ринку. Виконавчим — Група загального ринку.

З ініціативи Австралії в 1989 р. створено форум Азіатсько-Тихоокеанської співпраці — АТЕС. Спочатку він об'єднував 12 країн: Австралію, Бруней, Канаду, Кірибаті, Малайзію, Маршалові острови, Нову Зеландію, Республіку Корея, Сінгапур, США, Таїланд, Філіппіни. У подальшому до його складу увійшли Гонконг, КНР, Тайвань, Мексика, Папуа–Нова Гвінея, Чилі, Росія. АТЕС діє на основі механізму консультацій і принципів відкритого регіоналізму, недискримінації, консенсусу при прийнятті рішень, взаємної поваги й рівності. Ціль об'єднання — сформувати систему вільної торгівлі й інвестицій до 2010 р. для розвинутих країн та до 2020 р. для країн, що розвиваються. Інструментами реалізації є індивідуальні та колективні плани дій. Взаємна співпраця стосується розвитку сировинних галузей, транспорту, енергетики, малого бізнесу, сертифікації та ін.

У 1992 р. Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Російська Федерація, Таджикистан, Туркменістан, Україна, Узбекистан створили Співдружність Незалежних Держав (СНД). Головне завдання СНД — економічна і політична інтеграція її учасників. За договором про створення економічного союзу від 24 вересня 1993 р. СНД має пройти шлях від асоціації вільної торгівлі до загального ринку. Основні напрями інтеграції — виробнича, торговельна, соціальна, розрахунково-платіжна сфери. Інструментом взаємодії країн СНД є щорічні зустрічі голів держав та голів урядів.

19 вересня 2003 р. президенти Білорусі, Казахстану, Росії і України підписали угоду про формування Єдиного економічного простору (ЄЕП). Ціллю ЄЕП є створення умов для стабільного та ефективного розвитку економік держав-учасниць і підвищення рівня життя населення. Створення регіональної організації засновано на принципі різнорівневої і різношвидкісної інтеграції та буде здійснюватись поетапно. Робочим органом стала група високого рівня (ГВР) у складі заступників голів урядів. ЄЕП має на меті об'єднання митної території держав-учасниць і забезпечення вільного переміщення товарів, послуг, капіталу і робочої сили, а також єдиної зовнішньоторгівельної та узгодженої податкової, грошово-кредитної і валютно-фінансової політики.

Країни, що розвиваються, також створюють інтеграційні угруповання, яким до інтеграції європейського типу ще дуже далеко. Це Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН), що об'єднує

Індонезію, Малайзію, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни, Бруней, Бірму, Камбоджу, Лаос і В'єтнам. Інший приклад — Карибське співтовариство і загальний ринок (КАРІКОМ). До Карибського загального ринку належать такі країни, як Гайана, Барбадос, Ямайка, Тринідад і Тобаго, Антигуа і Барбуда, Монтсеррат, Сент-Кітс і Невіс, Домініка, Гренада, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадини, Беліз. На сьогодні членом КАРІКОМ є також Багамські острови, але вони не беруть участі у домовленостях про створення єдиного ринку. Карибський спільний ринок засновано у 1973 р. Його головними цілями є: створення загального ринку; координація зовнішньоекономічної політики; функціональне економічне співробітництво в деяких галузях.

1 січня 1991 р. країни КАРІКОМ (за винятком держав Монтсеррат, Сент-Кітс і Невіс, Антигуа і Барбуда, Сент-Люсія) встановили єдині ставки ввізного мита на товари, що ввозяться з країн, які не є членами КАРІКОМ. Такі єдині ставки встановлено стосовно промислової продукції. Щодо інших товарів окремі держави встановлюють ставки мита самостійно.

Розвиток інтеграційних процесів характерний і для початку ХХІ сторіччя. Так, в 2002 році, 53 країнами створено нове об'єднання африканських країн — Африканський Союз (АС). Основними завданнями АС проголошено ведення діалогу зі світовим співтовариством з єдиних позицій; захист суверенітету і територіальної цілісності держав-членів; ефективне вирішення регіональних конфліктів. У 2007 році Південно-Азійська асоціація регіонального співробітництва прийняла рішення про створення Південно-Азійського економічного союзу. У 2008 році створено Союз південно-американських націй, основною метою якого є формування загального відкритого простору для інтеграції на основі згоди в культурній, соціальній та економічній сферах.

Пошук нових форм співробітництва призвів до виникнення угод, які виходять за рамки регіону. Наприклад, вже діють угоди у форматі АСЕАН-ЄС, Сінгапур-Європейська зона вільної торгівлі, підписана рамочна угода про співробітництво МЕРКОСУР і ЄС.

Основні терміни та поняття

Економічна інтеграція, передумови інтеграції, фактори розвитку інтеграції, демонстраційний ефект, ефект доміно, статичні та динамічні ефекти інтеграції, зона вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок, економічний союз.

Контрольні та дискусійні питання

1. Розкрийте сутність міжнародної регіональної інтеграції.
2. Сформулюйте основні передумови економічної інтеграції.
3. Охарактеризуйте об'єктивні основи регіональної інтеграції.
4. Які основні фактори визначають розвиток міжнародної економічної інтеграції?
5. Назвіть рівні міжнародної регіональної інтеграції.
6. Розкрийте сутність статичних та динамічних ефектів інтеграції.
7. Надайте порівняльну характеристику зони вільної торгівлі та спільного ринку.
8. Надайте порівняльну характеристику митному та економічному союзу.
9. Надайте порівняльну характеристику функціональному та інституціональному методам здійснення економічної інтеграції.
10. Обґрунтуйте необхідність інтеграції України до ЄС.

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідний термін або поняття.

1. Скасування торгових обмежень і мит між країнами-учасницями.
2. Встановлення стосовно третіх країн єдиного зовнішньоторговельного тарифу та єдиної зовнішньоторговельної політики.
3. Вільне переміщення товарів, праці й капіталу, узгодження економічної політики.
4. Економічні наслідки, що виявляються відразу після створення митного союзу.
5. Економічні наслідки, що виявляються після того, як інтеграція набере силу.

6. Найбільш розвинутий тип економічної інтеграції.
7. Система взаємозв'язків у рамках міждержавного внутрішньо-фірмового простору.
8. Економічне об'єднання держав і узгодження національних політик.
9. Ситуація, коли після скасування імпортного мита всередині союзу і встановлення єдиного зовнішньоторговельного тарифу вигіднішим стає придбання товару, виготовленого в межах об'єднання.
10. Ситуація, коли зарубіжний товар країн об'єднання стає дешевшим від місцевого і споживач купує імпортний товар замість вітчизняного.

Поняття:

- а) економічний союз;
- б) митний союз;
- в) ефект створення торгівлі;
- г) статичні ефекти;
- д) спільний ринок;
- е) ефект відхилення торгівлі;
- є) динамічні ефекти;
- ж) мікрорівень інтеграції;
- з) макрорівень інтеграції;
- и) зона вільної торгівлі.

Вправа 2. *Оберіть єдину правильну відповідь.*

1. Усунення тільки торговельних обмежень між країнами-учасницями характерно для:

- а) зони вільної торгівлі;
- б) митного союзу;
- в) економічного союзу;
- г) загального ринку.

2. Вільне переміщення товарів, праці, капіталу характерно для:

- а) зони вільної торгівлі;
- б) митного союзу;
- в) преференціальної торговельної угоди;
- г) загального ринку.

3. До прояву статичних ефектів інтеграції належать:

- а) створення і впровадження нових технологій;
- б) поліпшення якості товарів;
- в) посилення конкурентної боротьби країн об'єднання, яке призводить до обмеження зростання цін;
- г) скорочення адміністративних витрат на утримання митних і прикордонних служб.

4. До прояву динамічних ефектів інтеграції належить:

- а) посилення конкурентної боротьби країн об'єднання, яке призводить до обмеження зростання цін;
- б) ефект створення торгівлі;
- в) ефект відхилення торгівлі;
- г) скорочення адміністративних витрат на утримання митних і прикордонних служб.

5. НАФТА об'єднує:

- а) Кувейт, ОАЕ, Саудівську Аравію;
- б) Китай, В'єтнам, Республіку Корею;
- в) Єгипет, Анголу, Лівію;
- г) США, Канаду, Мексику.

6. Угоду про формування Єдиного економічного простору (ЄЕП) підписали:

- а) Грузія, Вірменія, Туреччина;
- б) Узбекистан, Казахстан, Таджикистан;
- в) Росія, Білорусія, Україна, Казахстан;
- г) Україна, Польща, Білорусь.

7. Об'єднання МЕРКОСУР створено в:

- а) 1989 р.;
- б) 1994 р.;
- в) 1991 р.;
- г) 1957 р.

8. Створення наднаціональних органів управління характерне для:

- а) митного союзу;
- б) зони вільної торгівлі;
- в) економічного союзу;
- г) преференціальних торговельних угод.

9. Який рівень регіональної інтеграції характеризує система взаємозв'язків, що виникають у рамках міждержавного внутрішньофірмового простору:

- а) макрорівень;
- б) мезорівень;
- в) мікрорівень.

10. У 1989 р. створено:

- а) АТЕС;
- б) ЕС;
- в) НАФТА;
- г) СНД.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке — помилкове.*

1. У зоні вільної торгівлі проводиться загальна економічна і валютно-фінансова політика, створюються наддержавні органи управління.

2. У митному союзі забезпечується взаємна конвертованість валют і використання єдиної розрахункової грошової одиниці.

3. Статичні й динамічні ефекти інтеграції виділяв П. Ліндерт.

4. МЕРКОСУР — це інтеграційне об'єднання азіатсько-тихоокеанського регіону.

5. Угоду про формування ЄЕП підписали США, Канада і Мексика у 2003 р.

6. Історично першим і найбільш зрілим інтеграційним об'єднанням є Європейський союз.

7. АТЕС створено з ініціативи Австралії в 1957 р.

8. Об'єктивною основою інтеграції є високий рівень міжнародного поділу праці й інтернаціоналізації виробництва.

9. Зона вільної торгівлі, митний союз, загальний ринок і економічний союз — це форми інтеграційних об'єднань.

10. Процес міжнародної регіональної інтеграції йде лише на макрорівні.

Література до теми 19

1. *Зевин Л.* Глобализм и регионализм в контексте экономического роста // *Мировая экономика и международные отношения.* — 2009. — № 6. — С. 43–53.
2. *Канаев Е., Курилко А.* Юго-Восточная Азия в условиях мирового финансово-экономического кризиса // *Мировая экономика и международные отношения.* — 2010. — № 2. — С. 38–46.
3. *Киреев А. П.* *Международная экономика: учеб. пособие для вузов: в 2-х ч. / А. П. Киреев.* — М.: *Международные отношения.* — 1997. — Ч. I. — С. 360–387.
4. *Лазебник Л. Л.* *Фінансові та інтеграційні механізми модернізації національної економіки / Лазебник Л. Л.* — К.: *ННЦ «ІАЕ», 2009.* — С. 153–170.
5. *Либман А.* *Корпоративная модель региональной экономической интеграции / А. Либман, Б. Хейфец // Мировая экономика и международные отношения.* — 2007. — № 3. — С. 15–22.
6. *Масловська Л.* *До питання оцінки передумов інтеграції України в ЄС / Л. Масловська // Економіка України.* — 2008. — № 7. — С. 72–79.
7. *Міжнародна економіка: підручник / за ред. В. М. Тарасевича.* — К.: *Центр навчальної літератури, 2006.* — С. 203–210.
8. <http://fundeh.redu.ru/issnes/books|32> (*Единое экономическое пространство: возможности, проблемы, перспективы*).

ТЕМА 20.

ЄВРОПЕЙСЬКА ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ

Основні питання для вивчення

- ◇ 20.1. Процес європейської інтеграції та його витоки.
- ◇ 20.2. Етапи розширення ЄС.
- ◇ 20.3. Позиції сучасного ЄС у глобальній економіці.
- ◇ 20.4. Європейський внутрішній ринок. Європейська економічна політика.

20.1. Процес європейської інтеграції та його витоки

Історично перше інтеграційне угруповання виникло в Європі у 1957 р. На основі Римського договору об'єднались 6 країн: Бельгія, Голландія, Італія, Люксембург, Франція, ФРН. Спочатку об'єднання мало назву *Європейське економічне співтовариство*. З 1967 р. після злиття виконавчих органів трьох регіональних організацій — Європейського об'єднання вугілля та сталі, Європейського економічного співтовариства та Європейського співтовариства з атомної енергетики об'єднання отримало назву *Європейські співтовариства*. З 1 листопада 1993 р. після набрання чинності Маастрихтського договору (1992 р.) угруповання перейменовано в *Європейський Союз*.

Ці зміни в назві об'єднання відображали глибинні перетворення інтеграційних відносин, їх перехід від нижчого типу до вищого. В **еволюції європейської інтеграції** виділяють декілька **етапів**:

1) *етап зони вільної торгівлі* (1958–1967 рр.). Переваги цього типу інтеграції доповнено з 1962 р. узгодженням дій у сфері сільсько-го господарства;

2) *етап митного союзу* (1968–1986 рр.). Реалізація його принципів супроводжувалась розширенням сфери узгоджених дій. Це — охо-

рона навколишнього середовища, технологічний розвиток, наукові дослідження. Починається інтеграція у валютно-фінансовій сфері;

3) *етап загального ринку* (1987–1992 рр.). Згідно з Єдиним європейським актом, що набрав чинності 1 липня 1987 р., країни-учасниці усували останні фізичні, технічні та фіскальні бар'єри на шляху пересування товарів і факторів виробництва. Від узгодження дій у деяких галузях перейшли до проведення єдиної політики. Тепер вона стосувалась також і соціальних та регіональних питань, галузей транспорту та енергетики. Економічна інтеграція була доповнена співпрацею у сфері зовнішньої та оборонної політики;

4) *етап економічного союзу* (з 1993 р. і до сьогодні). Відповідно до Маастрихтського договору про Європейський Союз (1992 р.) єдиний внутрішній ринок доповнився форсованим розвитком валютного союзу. У лютому 2002 р. введено єдину валюту ЄС — євро, створено єдиний Європейський центральний банк, сформовано єдиний економічний простір.

Управлінські органи ЄС:

1. *Європейський парламент* — представницький та консультативний орган ЄС.

2. *Європейська рада*, що складається з урядів країн-учасників. Це директивний орган ЄС.

3. *Рада ЄС* — міжурядовий орган ЄС. Збирається в міру необхідності вирішення конкретних питань на рівні міністрів.

4. *Європейська комісія* — наддержавний виконавчий орган ЄС.

5. *Суд ЄС* — верховна судова інстанція.

6. *Палата аудиторів* — слідкує за належним і законним управлінням бюджетом ЄС.

20.2. Етапи розширення ЄС

Інтеграційні відносини в Європі розвиваються не лише вглиб, але й ушир. Членом інтеграційного об'єднання має право стати будь-яка європейська держава, що дотримується демократичних принципів суспільного ладу. Внутрішнє законодавство держави-кандидата має бути приведено у відповідність до норм права ЄС. Крім того, необхідний високий рівень економічного розвитку, що відповідає середнім

показникам ЄС. Наприклад, дефіцит бюджету не має перевищувати 3% ВВП, а державний борг — 60% ВВП. Рівень інфляції може перевищувати середній показник для трьох країн з найбільш низькими темпами інфляції лише на 1,5% тощо.

Процес розширення європейського регіонального об'єднання пройшов 6 етапів:

- 1) у 1973 р. до ЄС приєдналися Великобританія, Данія, Ірландія;
- 2) у 1981 р. — Греція;
- 3) у 1986 р. — Португалія та Іспанія;
- 4) у 1995 р. — Австрія, Фінляндія, Швеція;
- 5) у 2004 р. — Угорщина, Польща, Кіпр, Мальта, Латвія, Литва, Естонія, Чехія, Словаччина, Словенія;
- 6) у 2007 р. — Болгарія, Румунія.

Станом на 2010 рік 4 країни мають статус кандидатів у члени ЄС: Ісландія, Македонія, Туреччина і Хорватія. Інші держави Західних Балкан підписали угоду про стабілізацію та асоціацію, яка зазвичай передуює заяві на членство. Чорногорія, Албанія і Сербія вже подали такі заяви (в січні 2007 р., квітні 2009 р., грудні 2009 р. відповідно).

На сьогодні Європейський Союз об'єднує 27 країн з населенням приблизно 500 млн. осіб. Вступ нових країн до ЄС збільшив його ресурсний потенціал і ринок збуту. Разом з тим це потребує від ЄС значних політичних та економічних зусиль і збільшує ризики нестабільності.

20.3. Позиції сучасного ЄС у глобальній економіці

Сучасна глобальна економіка характеризується існуванням трьох основних центрів суперництва — США, Західної Європи, Японії. Розширення ЄС посилило його світогосподарське значення. За чисельністю населення ЄС випереджає США і Японію. За обсягом ВВП, що виробляється, ЄС посідає перше місце в світі.

Малі європейські країни стали лідерами і за рівнем ВВП у розрахунку на душу населення. Передусім це — Люксембург (70,5 тис. дол.), Норвегія (55,3 тис. дол.), Швейцарія (47,9 тис. дол.). США перебували на 7 місці (39 тис. дол.), а Японія — на 11.

У 2006 році за темпами зростання ВВП (2,4%) країни євросони випередили США і Японію. Однак, зростання світових цін на вироб-

ничу сировину, продукти та енергоносії, розлад світової фінансової системи, підвищення обмінного курсу євро погіршили економічні результати. З кінця першого кварталу 2008 р. в європейській економіці вперше з 1999 р. спостерігались ознаки уповільнення. Промислове виробництво, споживчі видатки і сектор послуг скоротились. Темпи зростання ВВП знизилися до 2%. Рекордним за останні 16 років став рівень інфляції – 4%. Рівень безробіття збільшився до 7,2%. На першому етапі кризи застосовувані урядами країн заходи не узгоджувались з партнерами по ЄС. Однак, вже у грудні 2008 року був прийнятий Європейський план підйому економіки, який був розрахований на два роки і оцінювався у чотириста мільярдів євро. Головна задача плану – підвищення рівня довіри до фінансової системи і стабілізація ринка праці. Антикризові заходи передбачали посилення державного втручання в економіку за допомогою бюджетних інструментів. Позитивні результати досягнуто у Німеччині та Франції, в 2009 році почалось економічне зростання.

У 2009 році доля ЄС в світовому ВВП складала біля 28% за номінальним значенням. Разом з тим, в провідних галузях промисловості, науково-дослідницьких, дослідно-конструкторських розробках і технологіях європейські країни мають більш слабку позицію. Слабким місцем є і фінансові ринки, що за ступенем свого розвитку та ліквідності поступаються американським, а також рівень безробіття, який є вищим, ніж у США і Японії.

20.4. Європейський внутрішній ринок. Європейська економічна політика

На початку 90-х рр. ХХ ст. завершилось формування *єдиного внутрішнього ринку ЄС*. На європейському континенті з'явився економічний простір, у рамках якого економічним суб'єктам забезпечувались рівні умови конкуренції. Зниження витрат доступу на ринок посилює порівняльні переваги окремих регіонів, їх спеціалізацію, надає імпульс поділу праці і в результаті – змінює географічну структуру виробництва. Переміщення існуючих та створення нових виробництв змінює регіональні співвідношення попиту і пропозиції та створює нові ринкові ніші й тим самим стимулює економічне зростання.

Відповідно до Маастрихтського договору, предметом загальної турботи Європейського Союзу є економічна політика. Країни ЄС перейшли від часткової координації своїх дій у сфері господарсько-го розвитку до політики *економічної конвергенції*. У 1996 р. Європейською Радою прийнято *Пакт стабільності та конвергенції*. Згідно з пактом, уряди країн ЄС мають дотримуватись критеріїв дефіциту держбюджету (не більше 3% ВВП) та збалансованого рівня державних доходів та видатків. За порушення критеріїв конвергенції передбачена система штрафних санкцій. Бюджетні видатки передбачаються лише на сільське господарство, інфраструктуру та регіональну політику шляхом створення спеціальних фондів. Рівень державного боргу фіксується у розмірі, що не перевищує 60% ВВП. Стабільність цін у рамках ЄС підтримується Європейською системою центральних банків шляхом регулювання короткострокових процентних ставок і проміжним регулюванням грошової маси.

У 2000 р. голови держав ЄС прийняли *«Лісабонську стратегію»*, за якою Європейський Союз повинен стати найдинамічнішим співтовариством у світі, здатним до безперервного економічного зростання. Економічне зростання повинно здійснюватись шляхом інтенсивного введення нових технологій у сферах виробництва та послуг. План передбачає щорічні темпи зростання за період 2000–2010 рр. до 3% і створення до 2010 р. 20 млн. нових робочих місць. Економічне зростання має супроводжуватись підвищенням рівня життя громадян на основі єдиних соціальних стандартів.

Економічна криза 2007–2010 рр. внесла корективи до цього плану. Щорічні темпи зростання ВВП знизились і за прогнозами Європейського Центрального Банку будуть складати 1,6% у 2010 р., 1,4% у 2011 р.

Основні терміни і поняття

Європейське економічне співтовариство, Європейські співтовариства, Європейський Союз, Європейський парламент, Європейська Рада, Рада ЄС, Європейська комісія, Палата аудиторів, Маастрихтський договір, «Лісабонська стратегія»

Контрольні та дискусійні питання

1. Які країни увійшли до Європейського економічного співтовариства?
2. У якому році та чому Європейське економічне співтовариство перейменовано у Європейські співтовариства?
3. Відповідно до якого договору та в якому році інтеграційне угруповання було перейменоване у Європейський Союз?
4. Чим викликані зміни в назві інтеграційного об'єднання?
5. Назвіть етапи європейської інтеграції.
6. Вкажіть хронологічні рамки європейської інтеграції.
7. Назвіть наднаціональні органи управління Європейським Союзом.
8. Які фактори викликали зниження темпів зростання європейської економіки на початку 2008 р.?
9. Назвіть країни, які мають статус кандидатів у члени ЄС станом на 2010 р.
10. У якому році Європейською Радою було прийнято Пакт стабільності та конвергенції?

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідний термін або поняття.

2. Наддержавний виконавчий орган ЄС.
3. Представницький і консультативний орган ЄС.
4. Інститут, що слідкує за формуванням і законним управлінням бюджетом ЄС.
5. Об'єднання, створене в 1957 році Бельгією, Голландією, Люксембургом, Францією, Італією, ФРН.
6. Програма, одним з пунктів якої є створення до 2010 р. у країнах ЄС 20 млн. нових робочих місць.
7. Договір, відповідно до якого Європейські співтовариства перейменовані у Європейський Союз.
8. Верховна судова інстанція ЄС.
9. Директивний орган країн ЄС.
10. Єдина валюта країн ЄС.
11. Вирішення конкретних питань на рівні міністрів країн ЄС здійснює міжурядовий орган.

Поняття:

- а) Маастрихтський договір;
- б) Суд ЄС;
- в) Палата аудиторів ЄС;
- г) Європейська рада;
- д) Європейський парламент;
- е) Рада ЄС, Європейська комісія;
- є) «Лісабонська стратегія»;
- ж) Європейське економічне співтовариство;
- з) євро.

Вправа 2. *Оберіть єдину правильну відповідь.*

1. Європейське економічне співтовариство створено у:

- а) 1957 р.;
- б) 1967 р.;
- в) 1983 р.;
- г) 1992 р.

2. До Європейських співтовариств у 1973 р. увійшли:

- а) Австрія, Фінляндія, Швеція;
- б) Бельгія, Голландія, Італія;
- в) Великобританія, Данія, Ірландія;
- г) Греція, Португалія, Іспанія.

3. У 1995 р. до Європейського Союзу вступили:

- а) Великобританія, Данія, Ірландія;
- б) Бельгія, Голландія, Італія;
- в) Австрія, Фінляндія, Швеція;
- г) Польща, Кіпр, Мальта.

4. Для європейського інтеграційного об'єднання етап загального ринку продовжувався:

- а) з 1958 до 1967 рр.;
- б) з 1968 до 1986 рр.;
- в) з 1987 до 1992 рр.;
- г) з 1993 й до сьогодні.

5. Інтеграція у валютно-фінансовій сфері починається на етапі:
- а) зони вільної торгівлі;
  - б) митного союзу;
  - в) загального ринку;
  - г) економічного союзу.
6. Єдина європейська валюта — євро введена в обіг у:
- а) березні 2004 р.;
  - б) квітні 2000 р.;
  - в) лютому 2002 р.;
  - г) січні 1993 р.
7. Економічна інтеграція була доповнена співпрацею у сфері зовнішньої та оборонної політики на етапі:
- а) економічного союзу;
  - б) митного союзу;
  - в) зони вільної торгівлі;
  - г) загального ринку.
8. «Лісабонська стратегія» була прийнята головами держав ЄС у:
- а) 2000 р.;
  - б) 2002 р.;
  - в) 2004 р.;
  - г) 2007 р.
9. Інтеграційне об'єднання було перейменоване у Європейський Союз відповідно до:
- а) Римського договору (1957 р.);
  - б) Єдиного європейського акту (1987 р.);
  - в) Маастрихтського договору (1992 р.);
  - г) Пакту стабільності і конвергенції (1996 р.).
10. Вкажіть кількість країн-членів ЄС на 1.01.09 р.
- а) 23;
  - б) 28;
  - в) 25;
  - г) 27.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке — помилкове.*

1. Інтеграція у валютно-фінансовій сфері починається на етапі зони вільної торгівлі.
2. Етап загального ринку триває з 1968 р. до 1986 р.
3. За формуванням і законним використанням бюджету спостерігає Рада ЄС.
4. Європейська комісія — наддержавний виконавчий орган ЄС.
5. Для країн-кандидатів на вступ до ЄС необхідне лише дотримання демократичних принципів суспільного ладу.
6. Відповідно до Маастрихтського договору створено Європейське економічне співтовариство.
7. На сьогодні ЄС містить 27 країн.
8. Болгарія та Румунія приєдналися до ЄС у 2007 р.
9. За чисельністю населення ЄС випереджає Японію, але поступається США.
10. Пакт стабільності і конвергенції прийнято у 1996 р.

Література до теми 20

1. *Бородаевский А.* Тенденции социально-экономического развития в разных регионах мира / *А. Бородаевский* // *Мировая экономика и международные отношения.* — 2007. — № 4. — С. 18–28.
2. *Клинова М.* «Возвращение» государства: «скорая помощь» в кризис или устойчивая тенденция? / *М. Клинова* // *Мировая экономика и международные отношения.* — 2010. — №5. — С. 18–31.
3. *Лазебник Л.Л.* Фінансові та інтеграційні механізми модернізації національної економіки / *Лазебник Л.Л.* — К.: ННЦ «ІАЕ», 2009. — С. 153–170.
4. *Масловська Л.* До питання оцінки передумов інтеграції України в ЄС / *Л. Масловська* // *Економіка України.* — 2008. — № 7. — С. 72–79.
5. *Міжнародна економіка: підручник* / за ред. *В.М. Тарасевича.* — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — С. 203–210.
6. <http://ereport.ru/artikles|weconomy|eu.htm> (Економіка стран Европейского Союза. Перспективы экономического развития в странах ЕС).
7. [http://ru.wikipedia.org/wiki/Европейский союз](http://ru.wikipedia.org/wiki/Европейский_союз).
8. <http://ereport.ru>. — 04.09.2010. (Обзор мировой экономики — август 2010 г.).

ТЕМА 21.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Основні питання для вивчення

- ◇ 21.1. Глобалізація міжнародної економіки. Суперечливість процесу глобалізації: прогресивні і негативні наслідки.
- ◇ 21.2. Глобальні проблеми сучасності: сутність, класифікація та їх загострення.
- ◇ 21.3. Глобалізм і національна економіка.
- ◇ 21.4. Цивілізаційні виміри глобальних проблем. Економічні аспекти зіткнення та взаємодії цивілізацій.
- ◇ 21.5. Міждержавне регулювання глобальних проблем.

21.1. Глобалізація міжнародної економіки. Суперечливість процесу глобалізації: прогресивні і негативні наслідки

Глобалізація є безпосереднім наслідком процесів інтернаціоналізації, які охоплюють усі сфери буття людини та суспільства (економіку, політику, соціальну сферу, культуру, екологію, безпеку) й закладають її матеріальну, інституційну та політичну основу.

Інтернаціоналізація міжнародної економіки здобула якісно нових ознак і піднялася на більш високу ступінь розвитку — *стадію глобалізації* у 80-х рр. XX ст., змістом якої є формування та подальший розвиток єдиної цілісної системи світового суспільного виробництва на базі нових інформаційно-комп'ютерних технологій.

Як процес **глобалізація** означає складний комплекс трансграничних взаємодій між економічними суб'єктами, що виявляється в інтенсифікації потоків товарів, послуг, технологій і фінансових коштів, у посиленні впливу міжнародних інститутів, у поширенні діяльності

транснаціональних і багатонаціональних корпорацій, у зростанні масштабів трансграничних комунікаційних й інформаційних обмінів тощо.

Як комплексне гео економічне, геополітичне й геогуманітарне явище, *глобалізація* в цілому характеризується:

- комплексною інтеграцією світових ринків, регіональних економічних систем, усіх сфер людської діяльності; поступовим перетворенням світового економічного простору в цілісну структуру, де безперешкодно переміщуються капітали, товари, послуги, де вільно поширюються ідеї й пересуваються їхні носії, стимулюючи розвиток сучасних інститутів і вдосконалюючи механізми їхньої взаємодії;
- інтенсифікацією регіональних інтеграційних процесів, що призводить, з одного боку, до виникнення єдиного економічного простору та отримання відповідного ефекту за рахунок зростання масштабів виробництва, а з іншого, — до сегментації світового ринку, до секторизації єдиного світового господарства внаслідок створення відносно замкнених торгово-економічних блоків та інтеграційних угруповань;
- розширенням сфери діяльності транснаціональних компаній, створенням системи транснаціональної економічної дипломатії;
- зростаючим значенням інтелектуально-інформаційних та комп'ютерно-комунікаційних складових економічного розвитку;
- прискореними темпами фінансової та інвестиційної централізації;
- поступовим «розмиванням» економічних кордонів країн тощо.

Глобальна економіка може бути визначена як *економіка, ключові елементи якої мають інституційну, організаційну і технологічну можливість працювати як єдине ціле у реальному часі в планетарному масштабі*. Це економіка, в якій посилюється взаємозалежність національних економік на основі поглиблення транснаціоналізації виробництва, розподілу, обміну та споживання валового глобального продукту.

Джерела економічної глобалізації:

- науково-технологічний прогрес;
- поширення форм економічної лібералізації;

- феномен транснаціоналізації;
- формування «однорідних» засобів масової культури та глобальної ідеології.

Переваги економічної глобалізації:

- розширення ринків;
- зростання економії на масштабах виробництва;
- збільшення вигаду від торгівлі на взаємовигідній основі;
- підвищення продуктивності праці.

Відносні негативи:

- нерівномірність розподілу переваг глобалізації;
- збільшення розриву в рівнях доходів;
- перенесення виробничих потужностей у країни, що розвиваються;
- посилення навантаження на світову екосистему.

Характерні для економічної глобалізації усунення бар'єрів у міжнародній міграції виробничих факторів, універсалізація методик підприємницької практики, уніфікація споживчих переваг, формування глобального інформаційного простору обумовили стрімке поширення кризових явищ на всі сфери міжнародної економіки. Гіпертрофоване зростання фінансового сектору, надзвичайна мобільність капіталу, орієнтованість інвесторів на короткострокові високоприбуткові проекти, з одного боку, стимулювали розвиток інноваційних секторів реального виробництва, характерною ознакою яких є короткостроковість виробничого періоду та високий рівень прибутковості. Але, з іншого боку, вони викликали зростання частки спекулятивних угод, інтенсифікували міжнародні фінансові потоки, визначивши пріоритет фінансової сфери над реальною економікою, поставивши останню в критичну залежність від локальної інвестиційної привабливості й стану світових фондових ринків. Асинхронність темпів зростання реального виробництва й фінансових ринків, властива сучасній глобальній економіці, сприяє зростанню майнової диференціації в суспільстві, знижує цінність праці в реальному секторі економіки, забезпечує формування нестабільних економічних моделей, вкрай залежних від негативних екстерналій. Боротьба з наслідками глобальної кризи ґрунтується на активізації ролі держави в економіці, а також спільних зусиль світової спільноти, про що свідчать самміти групи країн G-20.

21.2. Глобальні проблеми сучасності: сутність, класифікація та їх загострення

Глобальні проблеми:

– обмеженість існуючих енергетичних ресурсів (рис. 21.1);

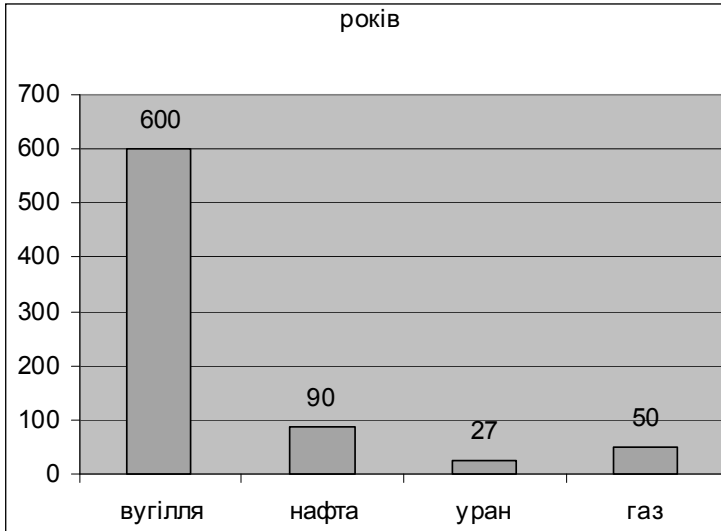

Рис. 21.1. Термін вичерпання основних енергетичних ресурсів

– проблема дефіциту продовольства та загрози голоду (рис. 21.2);

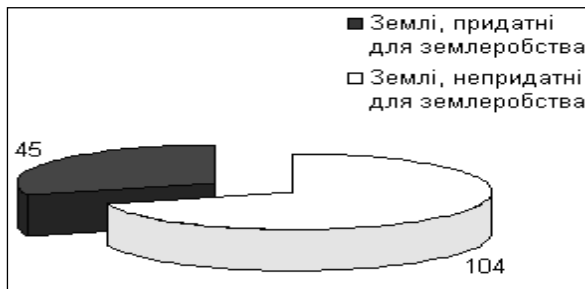

Рис. 21.2. Землі, придатні та непридатні для землеробства, млн. км²

– проблеми нестачі питної води (рис. 21.3);

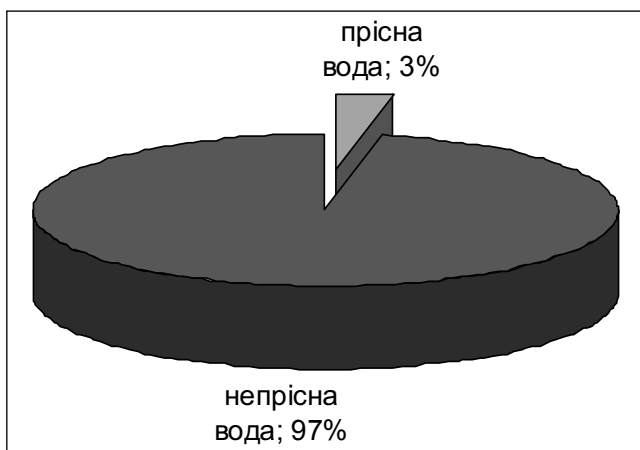

Рис. 21.3. Питова вага прісної води в загальних світових запасах води

- проблеми забруднення повітря;
- проблема погіршення стану озонового шару;
- проблема міжнародного тероризму;
- проблема роззброєння та військової конверсії.

21.3. Глобалізм і національна економіка

Варіанти еволюції національної економіки в умовах глобалізації:

- *рух до лідерів*;
- *поповнення гео економічної периферії*;
- *підтримка існуючого статус-кво* та рівновіддаленість від головних полюсів сили в умовах формування поліполярної глобальної системи.

Розвиток національної економіки в умовах глобальної економіки може реалізовуватися або в межах *регіональних інтеграційних об'єднань* або *акоординаційно, самотужки*, спираючись лише на власні можливості та досягаючи власних цілей.

Позиціювання національної економіки на світових ринках і в глобальному виробничому процесі безпосередньо визначається її *поточною та перспективною* конкурентоспроможністю.

Конкурентоспроможність національної економіки визначається на рівні окремих фірм, що виробляють товари і послуги, й представляють національну економіку на світових ринках, та регіональному рівні *галузевих і міжгалузевих кластерів*, у межах яких ці фірми функціонують.

Підвищення конкурентоспроможності національної економіки як основної рушійної сили світового економічного розвитку є однією з ключових умов виходу з рецесії країн, які зазнали значних втрат внаслідок світової фінансово-економічної кризи. Дослідження, що проводяться у цій сфері Всесвітнім економічним форумом (ВЕФ) охоплюють широке коло питань: виявлення та аналіз чинників найбільшого впливу на конкурентоспроможність, проведення порівняльного аналізу відповідних показників по більшості країн світу, розробка рекомендацій щодо механізмів покращення конкурентоспроможності окремих країн і регіонів.

Рейтинг конкурентоспроможності Global Competitiveness Report побудований на основі *Індексу глобальної конкурентоспроможності¹ (Global Competitiveness Index — GCI)*, який був розроблений професором К. Сала-і-Мартіном для ВЕФ і вперше представлений на ньому у січні 2005 р.

Для аналізу конкурентоспроможності національних економік використовуються статистичні дані, що враховують стадію економічного розвитку країни — базового розвитку (1), керованої ефективності (2), інноваційного розвитку (3) або перехідний етап (від 1 до 2 та від 2 до 3) (табл. 21.1). На конкурентоспроможність певної групи країн визначальний вплив має відповідна група факторів, для якої зберігається свій субіндекс. Зокрема, за класифікацією ВЕФ, Україна відноситься до країн перехідного типу від 1 до 2 етапу разом з Вірменією, Азербайджаном, Грузією, Єгиптом, Венесуелою та ін.. Росію віднесено до групи країн керованої ефективності (2), як і Китай, Аргентину, Бразилію, Південну Африку та ін.

¹ Індекс вимірюється за шкалою від 1 (найгірший результат) до 7 (найкращий результат).

Таблиця 21.1

Рейтинг України за Індексом глобальної конкурентоспроможності в 2009–2011 рр.¹

Складові індексу глобальної конкурентоспроможності	Рейтинг України з 2010–2011 (з 139 країн світу)	Рейтинг України з 2009–2010 (з 133 країн світу)	Зміна позиції України у порівнянні з минулим роком
<i>1 група:</i> Інститути	134	120	–14
<i>2 група:</i> Інфраструктура	68	78	+10
<i>3 група:</i> Макроекономічна стабільність	132	106	–26
<i>4 група:</i> Охорона здоров'я та початкова освіта	66	68	+2
<i>5 група:</i> Вища та професійна освіта	46	46	0
<i>6 група:</i> Ефективність товарних ринків	129	109	–20
<i>7 група:</i> Ефективність ринку праці	54	49	–5
<i>8 група:</i> Розвиненість фінансового ринку	119	106	–13
<i>9 група:</i> Технологічна готовність	83	80	–3
<i>10 група:</i> Обсяг ринку	38	29	–9
<i>11 група:</i> Конкурентоспроможність бізнесу	100	91	–9
<i>12 група:</i> Інноваційність	63	62	–1

В 2010–2011 рр.. Україна з індексом 3,9 значно втратила у рейтингу глобальної конкурентоспроможності ВЕФ, посівши серед 139 країн світу 89-е місце перед Гондурасом (рис. 21.4) та демонструючи значне відставання від середньосвітового індексу (4,18). В 2009–2010 рр.. Україна посідала 82 місце з індексом 4,0 серед 133 країн світу.

¹ За даними аналітичної записки «Конкурентоспроможність України: оцінка Всесвітнього економічного форуму» (за Звітом про глобальну конкурентоспроможність 2010–2011) // http://www.bank.gov.ua/publication/econom/WEF%20Global%20Comp_ness%202010_1120.pdf

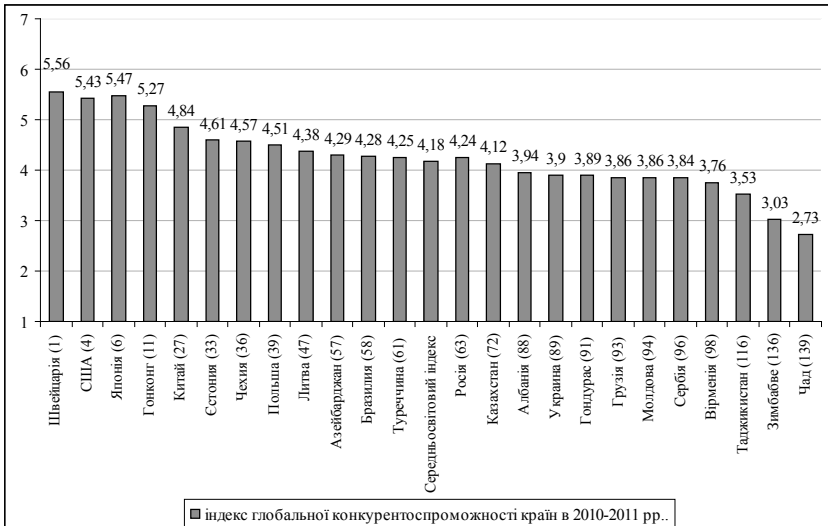

Рис. 21.4. Індекс глобальної конкурентоспроможності країн в 2010–2011 рр. за даними ВЕФ

Незважаючи на значні видатки, до яких вдавалися уряди для стимулювання попиту, протидіючи рецесії, темпи економічного зростання в розвинутих країнах залишаються загальмованими, спостерігається високий рівень безробіття в сполученні зі слабким внутрішнім попитом. Одночасно країни, що розвиваються, демонструють досить потужне економічне зростання (особливо Індія, Бразилія, Китай). Саме вони виступають в сучасному світі в ролі «головного двигуна глобальної економіки».

Це стає ще одним аргументом на користь нагальної необхідності в умовах глобалізації значного посилення ролі держави в забезпеченні передумов довгострокового економічного зростання, підтримці соціальної стабільності й підвищенні конкурентоспроможності національної економіки. Держава має створювати сприятливі умови для формування, функціонування і розвитку нових високоефективних виробничих інтегрованих сітьових структур.

Необхідність державного втручання визначається, зокрема, наступними факторами:

1) в умовах стрімкого НТП ринкові форми самотужки неспроможні адекватно реагувати на стратегічні суспільні потреби та забезпечувати швидкі цілеспрямовані зрушення в економічній структурі;

2) глобалізація людського співіснування підвищила взаємозалежність окремих країн від зовнішнього світу на тлі зростання «прозорості» кордонів, що сприяє отриманню вигравів провідними країнами та дискримінує країни, що розвиваються.

Коригування структури недостатньо розвинутої національної економіки лише ринком, без державного втручання призведе до:

- загального структурного спрощення;
- занепаду високотехнологічних галузей;
- посилення сировинної спрямованості промислового виробництва;
- набуття країною ролі споживача кінцевої продукції;
- перетворення в постачальника дешевої сировини і робочої сили;
- спеціалізації на використанні екологічно брудних технологій і виробництв.

21.4. Цивілізаційні виміри глобальних проблем.

Економічні аспекти зіткнення та взаємодії цивілізацій

Цивілізації являють собою величезні паракраїнні, наднаціональні світові утворення, для кожного з яких характерний специфічний прояв людини, своєрідність культури, традицій, менталітету, загального сприйняття світу.

Визначення сутності цивілізації та критеріїв їх членування є досить дискусійним питанням, яке розглядалося в працях М. Данилевського, А. Тойнбі, Ф. Броделя, П. Сорокіна, С. Хантінгтона, Ю. Павленко, Ю. Яковця та ін.

Так, за Ю. Павленком, розрізняють цивілізаційні світи:

- *Китайсько-Далекосхідний;*
- *Індійсько-Південноазійський;*
- *Мусульмансько-Афразійський;*
- *Макрохристиянський.*

Макрохристиянський світ характеризується найбільшою неоднорідністю та містить:

- *Західноєвропейсько-Північноамериканську* (з Австралією та деякими іншими її філіаціями) цивілізацію;
- *Латиноамериканську та Православно-Слов'янську* цивілізації, а в межах останньої *Західноправославну (українсько-білоруську) та Східноправославну (московсько-російську) субцивілізації*.

За С. Хантінгтоном, розрізняють цивілізації:

- *Синську;*
- *Японську;*
- *Індуїстську;*
- *Ісламську;*
- *Православну;*
- *Західну;*
- *Латиноамериканську.*

За Ю. Яковцем, слід виділяти дві групи цивілізацій:

- більш розвинуті (Північноамериканська, Західноєвропейська, Японська) цивілізації;
- менш розвинуті (Російська, Китайська, Індійська, Латиноамериканська, Мусульманська) цивілізації.

Взаємодія цивілізацій відбувається у двох площинах:

- а) *зіткнення* цивілізацій;
- б) *зростання взаємопроникнення* цивілізацій.

Головними цінностями *цивілізації — економічного лідера* сучасності (Західно-християнської) є:

- 1) домінанта ринкового господарства;
- 2) пріоритетність раціонального знання;
- 3) принцип законності та захисту прав людини.

Головними цінностями *традиційних цивілізацій* є:

- 1) співпадіння суб'єктів влади та власності;
- 2) переваги глибинного, традиційного, сакрального знання;
- 3) відносно низький рівень незалежності окремої особистості.

Міжцивілізаційна взаємодія в умовах глобалізації позначена швидкою інтенсифікацією міжцивілізаційних відносин шляхом зростання потоків товарів, послуг, капіталів, інформації, міграції робочої сили тощо, та потужним впливом Західно-християнської цивілізації на процеси економічних перетворень в межах інших цивілізацій.

Економічний та культурний наступ Західно-християнської цивілізації довгий час забезпечував її домінанту на економічному напрямку

мі, отримання технологічної ренти, необхідних ресурсів та трансфер в країни, що належать до ареалу поширення інших цивілізацій екологічно небезпечних виробництв.

Проте, в умовах глобалізації домінуюча цивілізація отримує проблеми:

- зростає соціальне розшарування, поділ на високопрофесійних фахівців та низькокваліфікованих виконавців;
- посилюється роль елітарності;
- відносно послаблюється роль демократичних інститутів;
- зростає відчуження окремих осіб від сприйняття дійсності, її віртуалізація;
- знижується моральний рівень в суспільстві;
- зростає злочинність;
- збільшується інформаційний шум.

Найбільш істотно світова економічна криза 2007–2010 рр. позначилась на економіці католицько-протестантського та православного цивілізаційних просторів. Економіка ж конфуціансько-буддистського та ісламського ареалу продемонструвала економічне зростання. Це дає підстави деяким дослідникам прогнозувати можливу зміну глобального економічного порядку і лідерства в найближчі 30–40 років, а також посилення міжцивілізаційної економічної конкуренції

21.5. Міждержавне регулювання глобальних проблем

Вперше *принципи міжнародного права* щодо розв'язання глобальних проблем були сформульовані в Декларації Стокгольмської конференції ООН 1972 р. з проблем навколишнього середовища:

- держава може використовувати власні ресурси відповідно до власної національної політики у підході до проблем навколишнього середовища, але відповідає за те, щоб діяльність у межах її юрисдикції або контролю не заподіявала збитків навколишньому середовищу інших держав або районів, що знаходяться за межами національної юрисдикції;
- природні ресурси Землі, у тому числі повітря, вода, земля, флора, фауна й особливо репрезентативні зразки природних екосистем, повинні бути збережені на благо нинішнього та майбутнього

поколінь шляхом ретельного планування діяльності людини й управління нею в міру необхідності;

- невідновлювальні ресурси повинні розроблятися таким чином, щоб забезпечувався їхній захист від вичерпання в майбутньому, й щоб вигоди від їх розробки одержувало все людство.

Формулювання принципів міжнародного права щодо розв'язання глобальних проблем продовжила *Всесвітня хартія природи* Генеральної Асамблеї ООН 1988 р.:

1) біологічні ресурси можуть використовуватися лише в межах їхньої періодичної здатності до відновлення;

2) продуктивність ґрунтів підтримується або поліпшується шляхом заходів щодо збереження їх довгострокової родючості й процесу розкладання органічних речовин та заходами із запобігання ерозії й будь-яких інших форм саморуйнування;

3) ресурси багаторазового користування, у тому числі вода, використовуються повторно;

4) невідновлювальні ресурси одноразового користування експлуатуються з урахуванням їх запасів, раціональної можливості їх переробки для споживання й сумісності їх експлуатації з функціонуванням природних систем;

5) необхідна реалізація особливих заходів з метою недопущення радіоактивних і токсичних відходів виробництва;

6) необхідно втримуватися від діяльності, здатної нанести неправий збиток природі;

7) райони, що прийшли у результаті діяльності людини в занепад, підлягають відновленню відповідно до їхнього природного потенціалу і вимог добробуту місцевого населення.

Міжнародна технічна та фінансова допомога для виконання конкретних проектів щодо розв'язання глобальних проблем на теренах України надається в межах діяльності:

- Глобального екологічного фонду;
- Міжнародного банку реконструкції та розвитку;
- Міжнародного союзу охорони природи та природних ресурсів (МСОП);
- Міжнародного агентства з атомної енергетики (МАГАТЕ);
- Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП);
- Ради Європи.

Україна є членом конвенцій щодо боротьби з глобальними проблемами:

- Конвенції про збереження біорізноманіття;
- Конвенції про захист Чорного моря від забруднення;
- Бернської конвенції щодо захисту водних ресурсів від забруднення хімікаліями;
- Конвенції щодо трансграничного впливу промислових аварій;
- Лондонської конвенції з недопущення забруднення моря нафтою;
- Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що знаходяться під загрозою зникнення;
- Конвенції щодо боротьби з опустелюванням у тих країнах, в яких спостерігається серйозна посуха чи опустелювання;
- Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер.

Основні терміни і поняття

Глобалізація, глобальна економіка, джерела глобалізації, переваги глобалізації, недоліки глобалізації, глобальні проблеми, конкурентоспроможність національних економік, цивілізація, цивілізаційний світ, зіткнення цивілізацій, взаємопроникнення цивілізацій.

Контрольні та дискусійні питання

1. Які головні ознаки цивілізації?
2. Які міжнародні організації надають Україні допомогу в розв'язанні проблем глобального характеру?
3. Чому не існує єдиного підходу щодо критерію виділення цивілізаційних утворень?
4. Чи є сучасний світ біполярним?
5. Чи може національна економіка України залишитись осторонь процесів глобалізації?
6. Яким чином можна зменшити втрати невідновлювальних ресурсів?
7. Чи є Україна складовою частиною Заходу?

8. Які недоліки глобалізації стосуються України?
9. Чи актуальною є продовольча проблема для нашої країни?
10. Наскільки ефективним є міждержавне регулювання глобальних проблем?

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідний термін або поняття.

1. Збіг суб'єктів влади та власності є ознакою...
2. Цивілізація, яка є економічним лідером.
3. На півдні Україна межує з цивілізацією...
4. Концепція «трьох хвиль» належить...
5. Становлення та розвиток будь-якої цивілізації передбачає надання нею...
6. Економіка, ключові елементи якої мають інституційну, організаційну і технологічну можливість працювати як єдине ціле у реальному часі в планетарному масштабі.
7. Поява цивілізацій завжди зумовлена наявністю...
8. Домінанта ринкового господарства є цінністю...
9. Глобалізаційні процеси дискримінують...
10. Величезне паракраїнне, наднаціональне світове утворення, для кожної з яких характерний специфічний прояв людини, своєрідність культури, традицій, менталітету, загального сприйняття світу.

Поняття:

- а) провідна цивілізація;
- б) відгук;
- в) глобальна економіка;
- г) ісламська;
- д) викликів;
- е) цивілізація;
- є) Західно-християнська субцивілізація;
- ж) О. Тоффлер;
- з) традиційна;
- и) гео економічна периферія.

Вправа 2. *Знайдіть єдину правильну відповідь.*

1. Цивілізації являють собою величезні наднаціональні утворення, для кожного з яких не характерний специфічний прояв:

- а) людини;
- б) своєрідність культури;
- в) своєрідність традицій, менталітету;
- д) податкового законодавства.

2. Сателітні цивілізації характеризуються:

- а) гальмуванням розвитку;
- б) швидким розвитком;
- в) реліктовим характером;
- г) така лише одна.

3. За С. Хантінгтоном, наразі існують:

- а) Православна, Ісламська, Сирійська цивілізації;
- б) Японська, Західна, Латиноамериканська цивілізації;
- в) Іранська, Російська, Американська цивілізації;
- г) Англосаксонська, Західнохристиянська, Китайська цивілізації;
- д) Полінезійська, Східнохристиянська, Японська цивілізації.

4. Виокремлення в розвитку стадій феодалізму й капіталізму передбачає підхід:

- а) цивілізаційний;
- б) формаційний;
- в) традиційний;
- г) історичний.

5. Наразі до групи цивілізацій-лідерів належать:

- а) 1;
- б) 2;
- в) 7;
- г) декілька цивілізацій.

6. За Ю. Павленком, виокремлюють такі цивілізаційні світи:

а) Китайсько-Далекосхідний, Індійсько-Південноазійський, Східнохристиянський;

- б) Мусульмансько-Афразійський, Макрохристиянський;
- в) Російський, Іудейський, Західнохристиянський;
- г) Мусульмансько-Афразійський, Макрохристиянський, Китайський, Латиноамериканський.

7. Україна є членом конвенцій щодо боротьби з глобальними проблемами цивілізації:

- а) Стамбульської;
- б) Бернської (Рейнської);
- в) Лонгйірської (Шпіцбергенської);
- г) Аралської.

8. Стокгольмська конференція ООН з проблем навколишнього середовища відбувалася у:

- а) 1963 р.;
- б) 1972 р.;
- в) 1986 р.;
- г) 1992 р.;
- д) 2003 р.

9. Австралія є частиною цивілізації:

- а) Далекосхідної;
- б) Американської;
- в) Австралійської;
- г) Західнохристиянської;
- д) Сирійської.

10. Україна є складовою частиною цивілізації:

- а) Східнохристиянської (Православної);
- б) Ісламської;
- в) Європейської;
- г) Західнохристиянської (Католицько-протестантської);
- д) Сирійської.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень правильне, а яке — помилкове.*

1. Православна (Східнохристиянська) цивілізація є сателітною.
2. Західнохристиянська цивілізація є домінуючою цивілізацією.

3. У провідних країнах світу відбувається зростання злочинності.
4. Японія належить до Західнохристиянської цивілізації.
5. Китай є третім за економічною потужністю центром сили у світі.
6. На заході Україна межує зі Східнохристиянською цивілізацією.
7. Зростання темпів інфляції — це цивілізаційний виклик.
8. Глобальні проблеми не актуальні для України.
9. Усі цивілізації з часу створення є рівноправними.
10. Сучасний світ прямує до поліполярності.

Література до теми 21

1. *Бжезинский З.* Великая шахматная доска (Господство Америки и его геостратегические императивы) / *З. Бжезинский.* — М.: Международные отношения, 1998. — С. 80–123.
2. *Дахно І.І.* Міжнародна економіка / *І.І. Дахно, Ю.А. Бовтрук.* — К.: МАУП, 2002. — С. 14–36.
3. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / за ред. акад. НАН України *В.М. Гейця.* — К.: Ін-т екон. прогноз., Фенікс, 2003. — С. 829–866.
4. *Зиядуллаев Н.* СНГ в глобальной экономике: стратегия развития и национальная безопасность / *Н. Зиядуллаев* // МЭМО. — 2005. — № 4 — С. 29–34.
5. *Ковалев Е.* Новые аспекты мировой продовольственной проблемы / *Е. Ковалев* // МЭМО, 2005. — № 3. — С. 3–9.
6. *Ломакин В. К.* Мировая экономика: учебник для вузов / *В. К. Ломакин.* — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. — С. 78–83.
7. *Лук'яненко Д. Г.* Економічна інтеграція і глобальні проблеми сучасності / *Д. Г. Лук'яненко.* — К.: КНЕУ, 2005. — С. 85–126.
8. *Поздняков Э.* Изменение климата на Земле: причины и возможные последствия / *Э. Поздняков* // МЭМО. — 2005. — № 4. — С. 68–73.
9. *Солонінко К. С.* Міжнародна економіка: навч. посібник / *К. С. Солонінко.* — К.: Кондор, 2008. — С. 333–353.
10. *Сорос Д.* Мировой экономический кризис и его значение. Новая парадигма финансовых рынков / *Д. Сорос Д.* — М.: Манн, Иванов и Фербер, 2010. — 272 с.
11. *Суэтин А. А.* Мировая экономика. Международные экономические отношения. Глобалистика: учебник / *А. А. Суэтин.* — М.: Кнорус, 2008. — С. 159–221.
12. *Яковец Ю. В.* Глобализация и взаимодействие цивилизаций / *Ю. В. Яковец.* — М.: ЗАО «Изд-во Экономика», 2003. — С. 12–27.

ТЕМА 22.

ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ У СВІТОВУ ЕКОНОМІКУ

Основні питання для вивчення

- ◇◇◇◇◇ 22.1. Ринкові трансформації в Україні у геостратегічному контексті. Глобальна та цивілізаційна специфіка ринкових трансформацій.
- ◇◇◇◇◇ 22.2. Вашингтонський консенсус: проблеми і наслідки. Пост-Вашингтонський консенсус.
- ◇◇◇◇◇ 22.3. Україна у процесах європейської інтеграції.
- ◇◇◇◇◇ 22.4. Участь України у регіональних інтеграційних угрупованнях.
- ◇◇◇◇◇ 22.5. Проблеми формування стратегії економічного розвитку України.

22.1. Ринкові трансформації в Україні у геостратегічному контексті. Глобальна та цивілізаційна специфіка ринкових трансформацій

Серед **геополітичних змін** останнього десятиріччя ХХ ст. найзначнішими є: розпад СРСР, припинення існування воєнно-політичного блоку країн Варшавського Договору, *утворення незалежної України* разом з іншими країнами пострадянського простору.

Територіальне розташування України, її розміри, чисельність населення, природні ресурси в поєднанні з потужним потенціалом у науковій, економічній та інших сферах суспільного життя надають Україні можливість вступити до ЄС за умови певного рівня ринкових трансформацій. У той же час гармонійне включення України до системи глобальних світогосподарських зв'язків дозволить підвищи-

ти ефективність і конкурентоспроможність національної економіки та рівень добробуту громадян.

Перешкоди інтеграції України у світове господарство: успадкована монополізація державою зовнішньої торгівлі; підприємства не мають достатнього досвіду виходу на світовий ринок; їхня технічна оснащеність, витрати виробництва, якість продукції не відповідають світовому рівню; у структурі економіки домінують матеріалоємні й енергоємні, фізично та морально застарілі виробництва, несприйнятливі до нововведень; одностороння орієнтація господарства на важку індустрію тощо.

Потенційні можливості інтеграції України у світове господарство: вигідне географічне положення, багаті поклади корисних копалин, наявність кваліфікованих кадрів, родючих сільськогосподарських земель, торгових транспортних шляхів з відповідною інфраструктурою тощо.

Нівелювання негативів при формуванні відкритості вітчизняної економіки вимагає її структурної перебудови, націленої на реалізацію національних *конкурентних переваг*, зокрема таких, як: виробництво недорогоцінних металів і виробів з них, хімічна і пов'язані з нею галузі промисловості та транспортні послуги, особливо послуги трубопровідного транспорту. З XXI ст. пріоритетними стають високотехнологічні конкурентні переваги, здатність забезпечення яких мають: авіакосмічна промисловість, суднобудування, космічні послуги з виведення об'єктів на навколосемну орбіту, послуги з розробки програмного забезпечення, виробництво нових матеріалів, окремі виробництва в електронній та електротехнічній промисловості тощо. Саме *структурна перебудова* сприятиме формуванню та розширенню експортного потенціалу пріоритетних галузей, наближенню вітчизняного виробника до світового рівня, поглибленню участі у міжнародному поділі праці тощо.

Поки структурна перебудова української економіки є незавершеною, її відкритість потребує активного державного *регулювання* для запобігання закріпленню сировинної орієнтації, підвищення рівня конкурентоспроможності, економічної безпеки та суспільного добробуту.

22.2. Вашингтонський консенсус: проблеми і наслідки. Пост-Вашингтонський консенсус

Термін **«Вашингтонський консенсус»** запропоновано у 1998 р. професором Лондонської школи економіки Джоном Греєм у книзі *«False Dawn: The Delusions of Global Capitalism»* (London: Granta Publications, 1998. — 234 p.). У межах Вашингтонського консенсусу як програми МВФ наполягає на виконанні **рекомендацій** країнами, що хочуть здійснити ринкові реформи: 1) *бюджетна дисципліна* (утримання бюджетного дефіциту на мінімальному рівні); 2) *податкова реформа* (база оподаткування «має бути широкою», а граничні ставки податків — «помірними»); 3) *процентні ставки* (внутрішні фінансові ринки мають визначати розміри процентних ставок певної країни; позитивні реальні ставки відсотка перешкоджають втечі капіталу і збільшують накопичення); 4) *обмінні курси валют* (країни, що розвиваються, повинні погодитися на «конкурентні» обмінні курси, які обіцяють стимулювати експорт); 5) *лібералізація торгівлі* (митні тарифи мають мінімізуватися і ніколи не застосовуватися до проміжних товарів, необхідних для виробництва експорту); 6) *приватизація* (приватна промисловість функціонує ефективніше; державні підприємства слід приватизувати); 7) *дерегулювання* (надмірне урядове регулювання сприяє корупції та дискримінації дрібніших підприємств, що не захищені від бюрократії); 8) *права власності* (права власності мають бути захищені; слабкі закони і погана правова система знижують стимули до накопичення і акумуляції багатства).

Результатами реформування національної економіки за принципами Вашингтонського консенсусу стали: скорочення виробництва більш ніж у 2 рази порівняно з 1991 р.; перехід на бартер значної частини економіки; високі темпи інфляції; підрив національного виробництва; збільшення технологічного розриву з розвинутими країнами; зростання бідності; збільшення надходжень до західних банків тощо. Зрозуміло, чому в ХХІ ст. рецепти реформування за МВФ відкинули не тільки Далекий Схід (Китай, В'єтнам), Південно-Східна Азія, Іспанія, Туреччина, Єгипет та ін., а й країни Центральної та Східної Європи (наприклад, Польща та Угорщина)

В Україні вихід з економічної кризи відзначився відмовою від принципів реформ за умовами МВФ. Україна розпочала будувати власну економічну модель на основі поступового розвитку про-

дуктивних сил, власних традицій, культури, духовності тощо. Пріоритетним напрямком обрано євроінтеграцію. Саме у формуванні Пост-Вашингтонського консенсусу виявилася тенденція поступового переходу країни до економіки відкритого типу. **Рекомендації** Пост-Вашингтонського консенсусу: 1) *досягнення макроекономічної стабільності* (контроль над інфляцією, управління бюджетним дефіцитом і дефіцитом поточного платіжного балансу, стабілізація виробництва і сприяння економічному зростанню); 2) *фінансові реформи* (підтримка безпеки й надійності, стимулювання конкуренції, захист споживачів, сприяння доступу до капіталу тих соціальних груп, що позбавлені його); 3) *держава як доповнення до ринку* (формування людського капіталу, передача технологій); 4) *підвищення ефективності держави* (через використання нею ринкових механізмів); 5) *розширення цілей розвитку* (покращення освіти, охорона навколишнього середовища, інвестування у розвиток технологій, залучення громадян до процесу прийняття політичних рішень).

22.3. Україна у процесах європейської інтеграції

Стратегічними напрямками євроінтеграції вважають: 1) системну інтеграцію в європейське господарство з посиленням міжнародної конкурентоспроможності; 2) ефективну міжнародну спеціалізацію, спрямовану на перспективні сегменти європейського ринку; 3) міжнародну диверсифікацію, спрямовану на ліквідацію монопольної чи моносонічної залежності від зарубіжних ринків; 4) становлення вітчизняних транснаціональних економічних структур з менеджментом європейського рівня; 5) інтеграційну взаємодію з Європейським Союзом, Центральнo- та Східноєвропейськими угрупованнями країн; 6) підтримку економічної безпеки через механізми захисту від несприятливих змін європейської кон'юнктури, фінансових криз тощо.

Реалізацію пріоритетів євроінтеграції забезпечує співпраця з регіональними європейськими економічними організаціями: Європейський банк реконструкції і розвитку, Європейська асоціація вільної торгівлі, спеціалізованими урядовими й неурядовими організаціями в галузі зв'язку та інформаційного обміну, транспорту, енергетики, торгівлі, промислового розвитку, сільського господарства та ін.

Стратегія європейської інтеграції національної економіки має здійснюватися *поетапно*. На *першому* етапі передбачаються зростання експорту та одночасне скорочення промислового імпорту. Експорт окремих видів продукції хімічної промисловості, чорної металургії на цьому відрізку дещо знижується в міру відновлення внутрішнього попиту, розвитку режиму вільної торгівлі з країнами СНД.

Заходи *другого* етапу мають бути реалізованими в межах Світової організації торгівлі (СОТ). Особливостями цього етапу є істотне збільшення експортної частки машинобудівельної та високотехнологічної продукції. Очікується розширення співпраці з розвинутими державами (країни «Великої сімки»). Саме вони стануть найбільшими постачальниками нових технологій та високотехнологічних товарів, а також найпотужнішим джерелом інвестицій.

Третій етап відзначатиметься інтенсивним розвитком усіх галузей економіки, що стане головним фактором розвитку експорту. Повністю завершиться перехід на законодавство, побудоване на економічних важелях регулювання експорту та імпорту, яке відповідатиме європейським нормам і стандартам. Україна стане членом провідних європейських торговельних організацій і угруповань. Енергетичні ресурси надходитимуть принаймні з 6–7 ринків.

Окрім розвитку зовнішньої торгівлі перспективним напрямом євроінтеграції української економіки є залучення іноземного капіталу у формі прямих інвестицій та довгострокових кредитів.

Можливості залучення до України іноземного капіталу пов'язані зі створенням *сприятливого інвестиційного клімату*. Основні компоненти цього клімату — відносно низька вартість робочої сили; дешевизна прав землекористування; прийнятий рівень розвитку виробничої та соціально-побутової інфраструктури; система пільгового оподаткування; преференційний міграційно-митний режим; розвинуте зовнішньоекономічне законодавство.

22.4. Участь України у регіональних інтеграційних угрупованнях

Україна постійно вдосконалює *форми включення* в європейський економічний простір, насамперед, у прикордонних регіонах. Це, зо-

крема, вільні або спеціальні економічні зони; євро регіони; морські економічні райони міжнародного співробітництва; спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку; міжнародні транспортні коридори.

Так, *на півдні* України створено спеціальні (вільні) економічні зони: «Порто-Франко», «Порт-Крим», експериментальна економічна зона «Сиваш»; спеціальний режим інвестиційної діяльності в Автономній Республіці Крим; євро регіон «Нижній Дунай»; проходить міжнародний транспортний коридор № 9 Гельсінкі – Москва – Одеса – Кишинів – Бухарест – Александрополіс; відбувається становлення транспортних коридорів Гданськ–Одеса–«Європа»–Кавказ–«Азія».

У *східному* регіоні утворено спеціальні економічні зони (СЕЗ) «Донецьк», «Азов» (м. Маріуполь), спеціальний режим інвестицій – у Донецькій та Луганській областях, а також у містах Харкові та Шостці. У м. Харкові засновано технологічний парк «Інститут монокристалів».

У *північному* регіоні України створено великий СЕЗ «Славутич», запроваджено спеціальний режим інвестиційної діяльності і на територіях пріоритетного розвитку у Чернігівській та Житомирській областях; у Києві засновано технологічні парки «Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка» та «Інститут електрозварювання ім. Є.О. Патона». Тут проходять міжнародні транспортні коридори № 3 Берлін–Дрезден–Вроцлав–Львів–Київ; а також вищезазначений № 9.

У *західному* регіоні України створено СЕЗ «Закарпаття», «Яворів», «Інтерпорт–Ковель», курортно-рекреаційна СЕЗ «Курортно-поліс Трускавець»; встановлено спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку у Закарпатській, Львівській та Волинській областях; тут проходять міжнародні транспортні коридори – вищезазначений № 3, а також № 5 Трієст–Любляна–Братислава–Ужгород–Львів.

Україна бере участь у роботі таких **європейських об'єднань**, як **Чорноморське економічне співробітництво** (ЧЕС), **ГУАМ** (Грузія–Україна–Азербайджан–Молдова), **Центральноєвропейська ініціатива** (ЦЕІ об'єднує Австрію, Албанію, Білорусь, Болгарію, Боснію та Герцеговину, Італію, Македонію, Польщу, Словацьку республіку, Словенію, Румунію, Угорщину, Україну, Хорватію, Чеську республіку;

у діяльності робочої групи бере участь німецька земля Баварія). ЦЄІ підтримує такі групи проектів: *інвестиційні* (передбачають також відповідне техніко-економічне обґрунтування); *організаційні* (навчання, дослідження, інформаційні системи тощо); *культурні* (фестивалі, семінари, стипендії). ЄС підтримав ідею регіонального співробітництва як один із засобів сприяння Україні в її зусиллях трансформувати свої політичні та економічні структури.

Успішна реалізація зазначених проектів має такі *позитивні наслідки* для економіки України: 1) залучення іноземних інвестицій для прискореного соціально-економічного розвитку окремих регіонів; 2) залучення передових технологій, «ноу-хау»; 3) створення нових робочих місць; 4) розвиток взаємовигідного товарообміну; 5) створення наукових впроваджувальних центрів; 6) удосконалення системи підготовки кадрів; 7) обмін фахівцями з різних галузей знань тощо.

22.5. Проблеми формування стратегії економічного розвитку України

Пріоритети євроінтеграційної стратегії України — дотримання стратегічного балансу між західноєвропейським вектором (Європейський Союз) та іншими важливими векторами зовнішньоекономічного розвитку (США–ЄС–Російська Федерація, а в майбутньому Китай, Японія).

Проблеми, що перешкоджають набуттю Україною повноправного членства в ЄС: 1) *цивілізаційні* (українське та західноєвропейське суспільства перебувають на різних стадіях циклів цивілізаційного розвитку); 2) *трансформаційні* (відсутність корекції в стратегії розвитку ЄС у напрямі орієнтації на загальноєвропейську, а не західноєвропейську модель відносин між країнами); 3) *моделювання* (стратегія розвитку відносин України з ЄС має враховувати модель майбутнього, а не нинішнього ЄС).

Вплив світової економічної кризи 2007–2010 рр. на цілі і пріоритети стратегії економічного розвитку України проявився в пошуку перехідних цільових орієнтирів (скажімо, набуття асоційованого членства в ЄС на прикладі Норвегії).

Проблеми засобів досягнення стратегічних цілей пов'язані з дотриманням умов культурно-етнічної, економічної «сумісності»:

1) близькість рівнів розвитку та інтернаціоналізації економіки країн-партнерів; 2) наявність високорозвинутих економічних зв'язків між суб'єктами економічної діяльності країн, що інтегруються.

Перешкоди засобів досягнення євроінтеграційних цілей:

1) Україна значно відстає від середнього рівня ЄС за показниками ВВП на душу населення, рівня експорту на душу населення, прямих іноземних інвестицій на душу населення;

2) нездатність багатьох українських підприємств витримати конкурентний тиск єдиного європейського економічного простору;

3) значне розходження за рівнем соціальних стандартів між Україною та ЄС (наприклад, рівень розвитку людського потенціалу);

4) недостатній потенціал виходу України на західноєвропейські ринки високотехнологічних виробів та входження у відповідні системи міжнародної кооперації, що сформовані або формуються в ЄС;

5) недостатня сумісність України з ЄС за інституціональними ознаками, особливо в таких сферах, як: судова система, суспільна інформованість, статистика, соціальний захист, регіональне співробітництво, охорона довкілля, охорона здоров'я, правосуддя, державні закупівлі тощо.

Проблеми способів поєднання засобів досягнення стратегічних цілей пов'язані з формуванням еволюційного, поступового характеру входження України до ЄС. Світова економічна криза 2007–2010 рр. актуалізувала проблеми підвищення внутрішнього попиту та розширення місткості внутрішнього ринку.

Перспективи включення України в економічний простір Європейського Союзу залежать від: 1) завершення процесу закріплення базових ринкових перетворень в Україні і становлення розвинутих ринкових інституцій; 2) відмови від структурної політики підтримки розвитку застарілих базових галузей економіки; 3) істотного розвитку механізмів комерціалізації існуючого в Україні інтелектуального потенціалу.

Основи прискорення євроінтеграції: 1) *економічні* (розвиток галузей: аерокосмічної, виробництва нових матеріалів, фармацевтичної, електронної, електротехнічної); 2) *політичні* (пріоритетність науково-технічної, інноваційної, освітньої та інформаційної політики держави); 3) *фінансові* (механізм цільового фінансування адаптації України до міжнародних стандартів має охоплювати усі рівні бюджетного процесу, позабюджетні фонди, а також залучення коштів вітчизняних підприємств).

Основні терміни і поняття

Геополітичні зміни ХХ ст., тенденції ринкових трансформацій в Україні, перешкоди та потенційні можливості євроінтеграції України, умови ринкових трансформацій України, їх позитивні та негативні наслідки, нівелювання негативів через конкурентні переваги та структурну перебудову, Вашингтонський консенсус, Пост-Вашингтонський консенсус, основні етапи євроінтеграції, ЦЄІ, ЧЕС, ГУАМ, позитивні наслідки від реалізації регіональних проектів, проблеми засобів досягнення стратегічних цілей, проблеми способів поєднання засобів досягнення стратегічних цілей.

Контрольні та дискусійні питання

1. Чим визначені геостратегічні трансформації в Україні?
2. Охарактеризуйте критерії ринкових трансформацій в Україні.
3. Який механізм регулювання властивий стратегії економічного розвитку України?
4. Проаналізуйте результати реформ, що відповідають «Вашингтонському консенсусу».
5. Обґрунтуйте причини відмови України від деяких реформ, запропонованих МВФ.
6. З якими європейськими організаціями співпрацює Україна?
7. Чим забезпечується сприятливий інвестиційний клімат у процесі євроінтеграції України?
8. Який ефект може отримати Україна від регіонального співробітництва з ЄС?

Вправи

Вправа 1. Для кожного положення, наведеного нижче, знайдіть відповідний термін або поняття.

1. Формуванню та розширенню експортного потенціалу пріоритетних галузей, наближенню вітчизняного виробника до світового рівня, поглибленню участі у міжнародному поділі праці сприяє...
2. Збереження власної ідентичності та державного суверенітету, підвищення рівня конкурентоспроможності, економічної безпеки та суспільного добробуту – це...
3. Через Берлін, Дрезден, Вроцлав, Львів, Київ пролягає...

4. Країни Австрія, Албанія, Білорусь, Болгарія, Боснія та Герцеговина, Італія, Македонія, Польща, Словацька Республіка, Словенія, Румунія, Угорщина, Україна, Хорватія, Чеська республіка утворюють об'єднання...

5. Країни Азербайджан, Грузія, Молдова, Україна утворюють об'єднання...

6. Термін, що характеризує рекомендації МВФ для країн, які хочуть реформувати свої економіки.

Поняття:

- а) Вашингтонський консенсус;
- б) ГУАМ;
- в) ЦЄІ;
- г) міжнародний транспортний коридор № 3;
- д) напрям регулювання відкритості економіки;
- е) структурна перебудова.

Вправа 2. *Знайдіть єдину правильну відповідь.*

1. ЦЄІ не підтримує такі групи проектів, як:

- а) інвестиційні;
- б) організаційні;
- в) освітні;
- г) культурні.

2. Системна інтеграція у європейське господарство з посиленням міжнародної конкурентоспроможності — це:

- а) стратегічний напрямок євроінтеграції;
- б) рекомендація «Вашингтонського консенсусу»;
- в) позитиви участі України у регіональних європейських проєктах;
- г) ціль стратегії економічного розвитку України;
- д) немає правильної відповіді.

3. Залучення іноземних інвестицій для прискореного соціально-економічного розвитку окремих регіонів — це:

- а) стратегічний напрямок євроінтеграції;

- б) рекомендація «Вашингтонського консенсусу»;
- в) позитиви участі України у регіональних європейських проєктах;
- г) ціль стратегії економічного розвитку України;
- д) немає правильної відповіді.

4. Вигідне географічне положення — це:

- а) стратегічний напрямок євроінтеграції;
- б) потенційна можливість інтеграції України у світове господарство;
- в) позитиви участі України у регіональних європейських проєктах;
- г) конкурентна перевага;
- д) немає правильної відповіді.

5. Для України авіакосмічна промисловість, суднобудування, космічні послуги з виведення об'єктів на навколосезмну орбіту — це:

- а) стратегічний напрямок євроінтеграції;
- б) потенційна можливість інтеграції України у світове господарство;
- в) позитиви участі України у регіональних європейських проєктах;
- г) конкурентна перевага;
- д) немає правильної відповіді.

Вправа 3. *Визначте, яке з положень є правильним, а яке — помилковим.*

1. Реалізація реформ на основі «Вашингтонського консенсусу» відповідає економічним інтересам США.
2. У вигапі від реформ за «Вашингтонським консенсусом» були банки розвинутих країн.
3. МВФ реалізує ідеї «Вашингтонського консенсусу».
4. Усі європейські країни реформували свою економіку відповідно до «Вашингтонського консенсусу».
5. ЄС інвестиційно та організаційно сприяє ринковій трансформації економіки України.
6. ЄБРР фінансує групи проєктів ЦЄІ.

7. Єврорегіон «Нижній Дунай» перебуває у західному регіоні України.
8. Курортно-рекреаційні СЕЗ перебувають на півдні України.

Література до теми 22

1. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / за ред. акад. НАН України *В. М. Гейця*. — К.: Ін-т. екон. прогнозув.; Фенікс, 2003. — С. 829–884.
2. *Ломакин В. К.* Мировая экономика: учебник для вузов / *В. К. Ломакин*. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. — С. 359–377.
3. *Масловська Л.* До питання оцінки передумов інтеграції України в ЄС / *Л. Масловська* // Економіка України. — 2008. — № 7. — С. 72–79.
4. Міжнародна економіка: підручник / за ред. *В. М. Тарасевича*. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — С. 203–210.
5. Міжнародні стратегії економічного розвитку / за ред. *А. О. Задой*. — Д.: ДУЕП, 2008. — С. 277–307.

ЗМІСТ

Передмова	3
Вступ	6
1. Еволюція міжнародної економіки як науки	6
2. Об'єкт та предмет курсу. Загальна характеристика міжнародних економічних відносин	7
3. Методи та функції міжнародної економіки як науки та навчального курсу	9
Тема 1. Міжнародна економічна система	13
1.1. Сучасний світ і середовище міжнародної економіки	13
1.2. Еволюція світового ринку та міжнародної економіки. Зміст міжнародної економіки	19
1.3. Структура міжнародної економіки	24
1.4. Рух міжнародної економіки: форми, напрямки, чинники. Матеріальні основи розвитку міжнародної економіки	26
1.5. Соціально-економічні основи розвитку міжнародної економіки	35
Тема 2. Національні економіки та їх взаємодія	41
2.1. Систематизація країн світу за регіональною, організаційною ознаками та рівнем економічного розвитку	41
2.2. Економічно розвинуті країни світу	46
2.3. Країни з перехідною економікою. Національна економіка України: загальне та особливе	47
2.4. Країни, що розвиваються. Нові індустріальні країни	49
2.5. Механізми взаємодії національних економік країн світу	53
Тема 3. Міжнародна економічна діяльність	59
3.1. Міжнародна економічна діяльність: сутність, суб'єкти та форми ..	59
3.2. Міжнародне виробництво і міжнародний бізнес	61
3.3. Міжнародна торговельна діяльність	64
3.4. Іноземна інвестиційна діяльність. Фінансова діяльність	65
Тема 4. Теорія міжнародної торгівлі	71
4.1. Концепції меркантилізму, протекціонізму і фритредерства	71
4.2. Теорія абсолютних переваг А. Сміта. Теорія порівняльних переваг Д. Рікардо	72
4.3. Теорія порівняльної наділеності факторами Хекшера-Оліна. Парадокс В. Леонтєва	74

4.4. Теорема Столпера-Самуельсона.....	75
4.5. Теорія життєвого циклу товару	76
4.6. Теорія конкурентних переваг М. Портера	77
4.7. Нефакторні теорії міжнародної торгівлі.....	80
4.8. Ціноутворення в міжнародній торгівлі. Міжнародна торгівля і розподіл доходів.....	82
4.9. Міжнародна торгівля та економічне зростання	86
Тема 5. Світовий ринок товарів і послуг.....	93
5.1. Світовий ринок: сутність та структура	93
5.2. Види і показники міжнародної торгівлі.....	94
5.3. Основні види посередницьких операцій.....	95
5.4. Географічна і товарна структура світового ринку.....	96
5.5. Зовнішня торгівля України: географічна і товарна структура	99
Тема 6. Міжнародний науково-технологічний обмін.....	108
6.1. Сутність міжнародного науково-технологічного обміну та його форми.....	108
6.2. Основні форми і канали передачі технологій	113
6.3. Види та особливості торгівлі інжиніринговими послугами	115
Тема 7. МІЖНАРОДНА ТОРГОВА ПОЛІТИКА	123
7.1. Торгова політика: сутність, напрямки, інструменти.....	123
7.2. Тарифне регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Мито, його види та функції	124
7.3. Нетарифне регулювання зовнішньоекономічної діяльності.....	129
7.4. Ліцензування, види ліцензій. Квотування, види квот	132
7.5. Демпінг. Види демпінгу. Експортні субсидії.....	133
7.6. СОТ та її роль у регулюванні міжнародних торговельних відносин...134	
7.7. Сучасна міжнародна торгова політика	135
Тема 8. СВІТОВИЙ ФІНАНСОВИЙ РИНОК	142
8.1. Світовий фінансовий ринок, його структура і функції	142
8.2. Сутність та причини міжнародного руху капіталу. Показники руху капіталу.....	145
8.3. Характерні риси сучасного етапу руху капіталу.....	149
8.4. Світова фінансова криза як форма прояву глибинних суперечностей міжнародної економіки початку ХХІ-го сторіччя...153	
Тема 9. Прямі інвестиції і міжнародне співробітництво.....	162
9.1. Інвестиції в системі міжнародного руху капіталу. Міжнародний ринок прямих іноземних інвестицій.....	162
9.2. Теорії прямого іноземного інвестування	172
9.3. Форми і методи прямого іноземного інвестування	178

9.4. Транснаціональні корпорації: суть, критерії та еволюція.....	180
9.5. Форми і методи регулювання інвестування на національному та міжнародному рівнях.....	182
9.6. Міжнародна інвестиційна діяльність України.....	185
Тема 10. Міжнародне портфельне інвестування.....	194
10.1. Теорії портфельного інвестування.....	194
10.2. Структура портфельних інвестицій. Основні портфельні інвестори.....	196
10.3. Ринок цінних паперів та його інструменти.....	199
10.4. Міжнародні портфельні інвестиції в Україні.....	204
Тема 11. Міжнародний кредит.....	213
11.1. Міжнародний кредит та його функції в сучасній економіці. Принципи міжнародного кредитування.....	213
11.2. Форми міжнародного кредитування.....	215
11.3. Міжнародні кредитно-фінансові інститути та їх діяльність.....	217
11.4. Проблема зовнішньоекономічної заборгованості та шляхи її вирішення.....	219
11.5. Україна в міжнародних кредитних відносинах.....	224
Тема 12. Світовий ринок праці.....	234
12.1. Особливості формування та розвитку світового ринку праці.....	234
12.2. Світові центри тяжіння робочої сили.....	236
12.3. Роль і місце міжнародних організацій у регулюванні світового ринку праці.....	238
Тема 13. Міжнародна трудова міграція.....	245
13.1. Сутність і види міжнародної трудової міграції.....	245
13.2. Економічні та соціальні причини міжнародної трудової міграції.....	248
13.3. Наслідки міжнародної трудової міграції для мігрантів, приймаючих країн та країн-донорів.....	249
13.4. Регулювання міжнародних міграційних процесів.....	252
13.5. Україна у світових міграційних процесах.....	253
Тема 14. Теорії валютних курсів.....	265
14.1. Поняття валюти та її види. Резервні валюти.....	265
14.2. Валютний курс. Валютний паритет. Фактори, що впливають на валютний курс. Теорії валютного курсу.....	270
14.3. Конвертування валют та його види. Режим валютного курсу.....	276
14.4. Валютно-курсові проблеми монетарної політики у сучасних умовах.....	278

Тема 15. Світовий валютний ринок.....	290
15.1. Сутність, структура та функції світового валютного ринку	290
15.2. Валютні операції та їх основні види	296
15.3. Основні центри торгівлі валютою	297
15.4. Міжнародні валютно-фінансові організації та їх роль	299
15.5. Валютний ринок України та особливості його функціонування ...	304
Тема 16. Світова валютна система.....	313
16.2. Еволюція світової валютної системи	316
16.3. Регіональні валютні системи. Європейська валютна система	319
16.4. Становлення валютної системи України	322
Тема 17. Міжнародні розрахунки.....	329
17.1. Поняття, суб'єкти та особливості міжнародних розрахунків	329
17.2. Форми міжнародних розрахунків та фактори їх вибору у міжнародних комерційних відносинах.....	330
17.3. Сучасні платіжні системи та засоби зв'язку суб'єктів міжнародних розрахунків.....	337
Тема 18. Платіжний баланс та макроекономічна рівновага.....	344
18.1. Сутність та структура платіжного балансу. Економічна рівновага платіжного балансу	344
18.2. Фактори впливу на стан платіжного балансу	347
18.3. Регулювання платіжного балансу	347
18.4. Платіжний баланс України: стан, структура, динаміка.....	350
Тема 19. Міжнародна регіональна інтеграція	360
19.1. Сутність і фактори розвитку міжнародної регіональної інтеграції... ..	360
19.2. Рівні, форми і типи міжнародної регіональної інтеграції	361
19.3. Ефекти регіональних торговельних угод. Динамічні та статичні ефекти економічної інтеграції.....	362
19.4. Основні інтеграційні угрупування: ЄС, НАФТА, МЕРКОСУР, АТЕС, СНД. Проблеми формування ЄЕП	364
Тема 20. Європейська економічна інтеграція	372
20.1. Процес європейської інтеграції та його витоки	372
20.2. Етапи розширення ЄС	373
20.3. Позиції сучасного ЄС у глобальній економіці	374
20.4. Європейський внутрішній ринок. Європейська економічна політика	375
Тема 21. Глобалізація економічного розвитку.....	381
21.1. Глобалізація міжнародної економіки. Суперечливість процесу глобалізації: прогресивні і негативні наслідки	381

21.2. Глобальні проблеми сучасності: сутність, класифікація та їх загострення	384
21.3. Глобалізм і національна економіка	385
21.4. Цивілізаційні виміри глобальних проблем. Економічні аспекти зіткнення та взаємодії цивілізацій	389
21.5. Міждержавне регулювання глобальних проблем	391
Тема 22. Інтеграція України у світову економіку	398
22.1. Ринкові трансформації в Україні у геостратегічному контексті. Глобальна та цивілізаційна специфіка ринкових трансформацій...	398
22.2. Вашингтонський консенсус: проблеми і наслідки. Пост-Вашингтонський консенсус	400
22.3. Україна у процесах європейської інтеграції	401
22.4. Участь України у регіональних інтеграційних угрупованнях.....	402
22.5. Проблеми формування стратегії економічного розвитку України...	404

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

ПІДРУЧНИК

*За редакцією
докторів економічних наук,
професорів Задой А. О., Тарасевича В. М.*

Оригінал-макет підготовлено
ТОВ «Центр учбової літератури»

Керівник видавничих проєктів – Сладкевич Б. А.

Підписано до друку 27.10.2011. Формат 60x84¹/16.
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 23,4.

Видавництво «Центр учбової літератури»
вул. Електриків, 23 м. Київ 04176
тел./факс 044-425-01-34
тел.: 044-425-20-63; 425-04-47; 451-65-95
800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)
e-mail: office@uabook.com
сайт: www.cul.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2458 від 30.03.2006